

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Кич яуган кар иртән каралган... <i>Робагылар.</i>	3
Рәдиф СӘГЪДИ. Хәчтерүш. <i>Роман.</i>	8
СӨЛӘЙМАН. Хайхаклар. <i>Шигырьләр.</i>	47
Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА. «Изге» ялган. <i>Повесть.</i>	52
Илмира ГЫЙМАЕВА. Учларыма салкын карны кысам... <i>Шигырьләр.</i>	91
Айдар ХӘЛИМ. Күрешү. <i>Хикәя.</i>	95
Оксана ИЛҮЮП. Ике йолдыз очрашкан чак... <i>Шигырьләр.</i>	115
Зиннур ХӨСНИЯР. Әллүки. <i>Роман.</i>	119

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Камалтин ӘХМӘТОВ. Калыр идем тауларымның яңгыры булып... <i>Шигырьләр.</i> (<i>Агул теленнән Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.</i>)	152
--	-----

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӨЛӘРДӘ

«Каурый каләм» ияләре (<i>Дилә АБДУЛЛИНАның кереш сүзе белән шигырьләр.</i>)	155
--	-----

ЮБИЛЕЙЛАР

Дания ГАЙНЕТДИНОВА. Ихлас дуслык дәвам итсен (<i>Фатих Кутлуга – 50 яшь.</i>)	161
<i>Фотоархив:</i> Муса Жаруллах Бигиевнec 150 еллыгына (<i>Айдар ХӘЙРЕТДИН әзерләде.</i>)	164

ӘБҮТАЛИСИНА МӘГАРӘСЕ

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. К.Насыйринның рус зыялылары һәм эшмәкәрләр даирәсе белән аралашуы.	166
--	-----

ХАТЛАР ЯЗДЫМ УТЫРЫП

Гази Кашшаф, Юныс Әминев, Мөсәгыйт Хәбибуллин, Нури Арслан, Разил Вәлиев, Рахмай Хисмәтуллин, Шамил Бикчурин, Барлас Камалов, Эдуард Касыймов, Туфан Миңнуллинның Равил Фәйзуллинга язган хатлары.	173
---	-----

КАЛӘМНЕ ШТЫККА ТИҢЛӘП

Әгъзам КАМАЛ, Фатих КӘРИМ, Сөләйман МӨЛЕКЕВ <i>шигырьләре.</i>	187
Әдәби сканворд. <i>Рәис ГАБДУЛЛА төзде.</i>	189
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан (<i>Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.</i>)	190

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Рәкил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Рәвил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Рафис Корбан.

Мөхәррирләр: Элеонора Җамалиева, Гөлия Сәлахова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст.1618).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст.1612).

Жаваплы сәркатип – 222-05-50 (өст. 1617).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст.1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст.1267), касса – 222-09-84 (өст.1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

 Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 27.12.2024, график буенча 27.12.2024, басылып чыгу вакыты 10.01.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-0012. Тираж 4050.

Журнал Элемент, мәгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендәге күзәтчек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

Ркаил
Зәйдулла

КИЧ ЮГАН КАР ИРТӘН КАРАЛГАН...

РОБАГЫЙЛАР

Алдыма ак кәгазь жәям,
Каләм хагы кадәр бәям.
Юлларыңа ак жәймә дип,
Эз калдырган миңа Хәйям.

Кар дингезен кузгатты жил, алды дулап,
Әйтерсең лә бар дөньяны тотты тулгак.
И, чайкалды еракларда, чак күренеп,
Әллә жилкән, әллә адашкан бер куак.

Зәп-зәңгәр күк. Тәңре елмаюы.
Түбәләрдә ап-ак томан кую, –
Сарылды ул ингә жилән сыман...
Таралмасын сиздем еллар бую.

Оема, и күзем, йомылма һич кенә,
Уяу бул, нур өстә кавышу киченә.
Балчык бул үлгәч тә чүлмәкче кулыңда,
Чүлмәктән шәрабны гашыйклар эчсенгә.

Сулар акты, шыпырт комнар күченде,
Шуларны күзәтеп, шагыйрь төшенде:
Вакыт житәр, туфрак булып көрсенер –
Ханмы ул, әллә бер гап-гади кешеме...

Сэхнэ тоткан мэшһүр курчаклар без! –
 Кызык өчен әйтелмәде бу сүз:
 Бау тартылган саен селкенәбез,
 Ә соңыннан калмый бездән бер эз...

Кулыңда бар бүген дәүләт тә, мөлкәт тә,
 Уйлыйсың, кешеләр гел яхшы теләктә.
 Берзаман күрәсен, янында беркем юк,
 Аптырап карыйсың коелган кибәккә.

Балдагын сузар да Тәкъдир синең кулга,
 Һай-һу диеп куар һаман олы юлга.
 Кулың бирмә күңел бирмәс хатын-кызга
 Һәм ашыккан ирләр белән юлдаш булма!

Безгә кадәр күпме кеше яшәгән!
 Өлешенә тигән ашын ашаган.
 Сакланып бас бу туфракка, и олан! –
 Ул бабаңнар башы белән ашланган.

Мең жырчысы, биючесе бар иде,
 Фани дөнья аңа инде тар иде.
 Бар да үтте. Кара хәзер – буш кырда,
 Нидер эзләп, тик җил генә сызгыра.

Биргән дә соң моңа Ходай ерткыч тешне!
 Бугазлап алды ул үзенә тиешне.
 Тиеш түгелгә дә соңра нәфес сузды,
 Сокландылар аңа: менә бу дип Кеше!

Тирә-юньдә никтер үзен санный өстен,
 Шуңа күрә була кайчак берәз кискен.
 Ни кылса да, заманага туры килә,
 Нәкъ заманча – үзе мескен, сүзе мескен.

Сугыш булыр сыман – иң соңгы,
 Утлы тыны килеп орынды.
 Заман башка... жыр да, кошлар да...
 Ләкин кеше шул ук – борынгы.

Миллион еллар җирдә ниләр булмаган!
 Ил-дәүләтләр эзсез-нисез югалган.

Таулар очкан, диңгез күчкән еракка,
Күсәк тоткан адәм шул килеш калган.

Таралыр бераздан бу кара болыт та,
Башыннан узганны кеше тиз оныта.
Аждаһа булып ул югалыр котыпта
Һәм жанга үрмәләр бер юха булып та.

И, мактыйлар: син генә дип, син генә!
Ничә еллар буш сүзләрдән тун тегә.
Аны тыңлап, инде кышлар жебеде,
Ә бу мескен китә алмый интегә.

Таңнар аткан чакта таң калмаган,
Кояш баткан чакта моңаймаган, –
Таш диварны ябынган да энә
Җиһан буйлап бара – Тәңрем, саклан!

Хәзер инде бәлки һәркемгә дә анык:
Тәхет каршында без курчак кебек калдык.
Һәм иң соңгы сыену урыны булып
Карадан да кара бер караңгы сандык.

Тып-тын төсле... Тик кайдагы гөрелтедән
Җан өши соң? Нинди афәт? Кайдан килгән?
Сугыш юк бит! Бу коточкыч һәлакәтнең
Чын исеме хәтта әүвәл үтерелгән.

Бәрәп чыккан тәмуг ялкыннары!
Сорама син: «Исәнлеген бармы?»
Күрмисеңме телем тотлыкканын,
Күздәге гамь, эчкә йоткан зарны...

Һәркемнең дә бу дөньяда үз нужасы...
Кемнәргәдер яу кырларыннан узасы.
Ни горурлык! – атышларда баш салганда,
Җылы караш ата калса ил хужасы.

Нидер үтте өйнең түбәсеннән,
Күлэгәсе күзне үбә сыман.
Йөз яшерде хәтта тәрәзә дә...
Яшь саркылды керфек арасыннан.

Эңгөр төшкэн гөлбакчада йөрдем –
Өлөшөмэ тигэн татлы сөргөн!
Танышларны күрдем, кул изәдем,
Әрвахларга туктап сәлам бирдем.

Салмак кына кереп китте алар
Көзгә каеннарның арасына.
Сүрән кояш, калышмаска теләп,
Эзләренә басып бара сыман....

Сихерләде бакча түрөндәгә
Бер алманың нурга төрөнгәнә...
Яшәешнең сере бәлки шулдыр –
Биек-якты-үтәкүренмәле.

Үтеп китте вак-вак кына атлап,
Кибаранә гүзәллеген саклап.
Урыныннан купты көнчел күзләр,
Йөгәрделәр арттан дүртаяклап.

Гел иярдә генә булмый беркем,
Егылганны көтеп тора төркем.
Типкәләп һәм аякларын сөртеп,
Адам актыклары итәр хөкем.

Аягүрә калган кешеләр аз,
Бәндәләргә бәлки буйсыну хас?
Мин нәниләр арасына китәм –
Баш ияргә, бил бөгәргә ихлас.

Жилкенәсен, күңел, кайчакта,
Йолкынасың каның кайнап та,–
Бүлмә ябык, сиңа урын юк!
Синәң урының – башка аймакта.

Мин, ахры, тауда туганмын,
Башка гомердә... Юандым
Төшемдә күреп. Эзләмә! –
Суларга төшөп югалдым.

Жәйрәп ятам көзгә бакча сыман...
Сары суккан яфраг арасыннан

Бер кызыл гөл, и, жилкенә һаман,
Йөзө моңлы, күзләрендә томан.

Үтеп бара миңа дигән гомер,
Тышта инде, энә, төшкән эңгер.
Таңнар атар сызылып минсез генә,
Һәм хәтер дә төн кебек үк эрер.

Бердәнберем дидем... Тел әйтә...
Син бердәнбер түгел, әлбәттә.
Энә күктә Зөһрә йолдыз яна,
Ул да ялгыз түгел гадәттә.

Кич яуган кар иртән каралган.
Заман шундый! – безгә нинди сан?
Төнгә кереп югалган юлчы
Кайтмас инде өйгә яңадан.

Киләчәктә кемдер исләрме
Безне егет иткән хисләрне?
Бар да үткән. Барам күтәрел
Үкенечләр тулы биштәрне.

И, жилкенгән чаклар бар иде,
Иң гүзәлләр генә пар иде, –
Таяк тотып бер карт титаклый,
Юлларында ап-ак кар инде.

Карап торам киң Иделгә Тау ягы дигән ярдан,
«Яратам» ди бер кыз миңа... керфекләрен яшь сарган.
Әле ярый, шагыйрь мин дим, шагыйрь дими, ни диим? –
Бер мизгелгә рәхәт чигәм татлы алданулардан.

Көзгә бакча... Кышка инде көйләнелгән –
Бер нәрсә дә калмаган күк үткән жәйдән.
Мин дә очып китәм хәзер дигән кебек
Өй каршында нарат мәгърур канат жәйгән.

Килә икән, килә икән – белмим, кем генә аклар?! –
Нигә соңрак тумадым дип үкенә торган чаклар.
Үтеп китәр борын чөеп, шаян карашын ташлап...
Түнәрсең мәңгә тормаска, сөрлегер дә аяклар.

Рәдиф
Сәгъди

ХӘЧТЕРҮШ

РОМАН

Исәнме, Хәниф энекәш!

Казан театр училищесына артистлыкка укырга керә алган кызларның күпчелеге искитмәле чибәрләр, малай! Болын чәчәкләре кебек төрледән-төрлеләр, берсеннән-берсе сөйкемлеләр, сылу гәүдәлеләр. Кирәгеннән артык горурлар, әйтергә кирәк, тәкәбберләр, масаючаннар хәтта! Бер курста укыган егетләргә өстән генә карыйлар. Ә кайберләрен төрле кимчелекләрен табып кимсетәләр дә әле. Андый галәмәтләре ир затларын нык гарьләндерә. Курсның старостасы, озын буйлы, төз гәүдәле, почык борынлы Даниял Вахитов гел чәнечке телле чәчбикәләрне: «Авыл гыйбадлары гына булсагыз да, хан кызлары кебек кыланасыз тагын!» – дип, урыннарына утырта тора. «Нинди алтын нәмәрсәдән төшкәнсездер инде сез, ачуым да бер килмәгәе!» дип тә, үзе әйтмешли, яратып кына сүгеп ала. Тик кызыккынның үз фәлсәфәсе. Өзме-күпме рәткә кергән кебек түзеп йөриләр дә кабат курсташ егетләрен сүтеп-жыя башлыйлар. Акчага, киём-салымга мохтаж шәкертләргә үзләренә тиң күрмиләр. Алар хыялланган кияү егетләре чибәр дә, бай да, кыю да булырга тиеш икән! Ө монда кесәләре такыр, кайберләренен оекларына хәтле тишек, искереп беткән ботинкалар кигән студент кискәкләре генә кырыйларында терәлеп басып тора. Шуң сәбәпле үзләре белән белем алып йөргән, үзләре кебек үк чибәр, талантлы үсмерләргә ачулары чыкса, төртмәле сүзләр ыргытырга, тәнкыйть утында тотарга да күп уйлап, авыз жәлләп тормыйлар. «Бу иске тузып беткән чалбарыңны театр училищесына киеп килмәсәң тагын, үтүкли-үтүкли ялтыратып, тишеп бетергәнсең бит! Ө бу күлмәгенңен якаларын кара инде, тетелеп, мунчалага әйләнгән», – дип үртиләр, битәрлиләр йә булмаса: «Бу алама ботинкаңны юып, чистартып кисәң дә, таманга гына туры килер

* Татарстан Республикасы Хөкүмәтенен татар халык мәдәниятен саклау, үстерү һәм популярлаштыру грантына язылды.

Рәдиф СӘГЪДИ (1957) – драматург, прозаик, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Гаяз Исхакый, Фатих Хөсни, Туфан Миңнуллин, Шәйхи Маннур, Дамир Сираҗи исемендәге әдәби премияләр иясе. Күпсанлы пьесалар, китаплар авторы. Казанда яши.

иде!» – дип төрттерэләр. Староста Даниял кабат түзми: «Әй, кызлар, сез хәзердән шулай, алай-болай кияүгә чыга калсагыз, тереләй ашап бетерәчәксез икән ирләрегезне!» – дип, чәнечкеле телләренә суга. Чыннан да, бу чибәр чәчбикәләр кайсы төшләрә белән уйлый торганнардыр инде. Сигезне-унынчыны бетереп кенә килгән сабакташлары кинодагы артистлар кебек киенеп йөрергә каян акча юнәтсәннәр, ди. Күбесенең эти-әнисе – гади колхозчы, эшчеләр генә. Өстәвенә кайберләренең гаиләләрендә дүртәр-бишәр бала! Каян житкереп бетерсәннәр икән! Әллә шул хәлне аңламыйлар, әллә аңлап та санга сукмыйлар. Вакыт-вакыт ир-егетләр белән сүзгә килсәләр, чәчрәп чыгалар, кешене рәнжетермен дип тә уйламыйлар, күрәсен, горур чәчбикәләр. Бигрәк тә курсның беренче чибәре, кара-чутыр Гөлнәзирә, кемгә дә булса ачуы чыкса, шундук кабынып китә. «Сиңа кем карасын соң, хәчтерүш! Синең белән берәр жиргә барырга да оят, рәтле-башлы киemen дә, сөйләшүеңнең дә иманы юк бит! Теге юлы бию дәресенә дә тишек оеклар киеп килгән идең, оятсыз, өстәвенә, әле юылмаганнар да иде», – дип, корбанын оятыннан жир тишегенә кереп китәрдәй итә. Бик чибәр булуына масаеп, ни кылансам да, килешәдер дип уйлыйлар микән инде үзләренчә. Керәшен малае Сергей Пашин әйтмешли, «чәчләрә озын, акыллары кыска!» Бу тәкәббер чәчбикә матурлыкка матур да инде үзе... Шул гүзәллегә аркасында дистәлэгән кызлар арасынан сайлап укырга керткәннәр микән? Киләчәктә Академия театрында төп каһарманнарны уйнар дип күз алдында тотканнардыр инде педагоглар. Бу хольксызлыгы белән, белмим, белмим, ничек кенә уйнар икән Галиябану, ханбикә, принцессаларны?! Сәхнәдән дә дорфалыгы, тәрбиясезлегә сизелмәсә ярый инде! Шул табигый матурлыгы, сылулыгы белән алдырса гына. Төртмә телен санамасаң, татар халкының бөтен милли гүзәллеген үзенә туплаган шул кара-чутыр Гөлнәзирә! Милли җырлардагы кебек сызылып киткән нечкә кара каш, янып торган сумала кебек шомырт кара, сихерле күзләр. Озын калын чәч толымнары, каратут затлы тәне – аның чибәрлегенә төп дәлил. Аллаһы Тәгалә өеп-өеп биргән аңа гүзәллекне. Койган да куйган тәрбиясез, масаючан хан кызы инде. Башкалар кебек үк Хәниф тә соклана иде бу чибәркәйгә. Ләкин якын килерлек түгел, кагылсан, пешәрсен, кычыткандай шундук өтеп алып кебек. Унынчы сыйныфны бетереп укырга кергән Хәниф тә бүген хәчтерүш кенә аңа. Каян тапкан дигән әле сүзен! Үсмер аның чын мәгънәсен аңлап та бетерә алмый. Теге әкияттәге кебек «гадкий утёнок» кебегрәк килеп чыгамыдыр инде? Ул үскән Балчыклы авылында булдыксыз, мәгънәсезрәк, тормыш арбасыннан төшеп калганрак адәмнәрне шулай түбәнсетәләр иде. Уку йортында бу сүзне хәзер Гөлнәзирә туташ бик киң куллана башлады. Хәниф тә ана үзенә үсмерләр беркатлылыгы белән гашыйк булып маташа. Күңеле белән ошбу сихрилеккә мәкиббән китсә дә, кызының дорфалыгынан жиңелчә генә кычыткан чаккандай итә, шунлыктан, шикләнеп, читтәрәк кагылып йөри. Шуңа карамастан, бөтен кыюлыгын җыеп, көннәрдән-беркөнне болын чәчәкләреннән букет ясап алып килеп бүләк итте ул аңа. «Чын роза чәчкәләре алып килергә сәмәннәрең житмәдеме әллә, хәчтерүш?» – дип әйтеп куйса да, болгап атмады тагын үзе. Хәчтерүш дигәнән дә бүген дорфа итеп түгел, ничектер яратыбрак чәпегән кебек тоелды. Якын-тирәдәге сабакташлары да, тамаша

ничек дәвам итәр икән дип, читтән генә күзәтеп торалар. Гөлнәзирә, шуны күреп, үзеннән реклама ясарга тотынды. Дипломы булмаса да, чын артист инде менә, мин сиңа әйтим!

Кызый чәчәкләрне иснәп-иснәп карады, аның саен тирән күзләрендә шатлык чаткылары артты. «Ярар, беренче юлга бусы да ярап тора. Сөз балачагадан артыгын көткән дә юк инде», – дип кыланып алгач, бик эшлекле кыяфәттә, үз бәясен белеп, салмак кына атлап түргә, аудиториянең сәхнә ягына китеп барды. Аның бу кыланмышларыннан туйган, Хәниф белән бер мәктәпне бетергән, бүгенге көндә курсың комсомол секретаре кызып китүчән Шамиль Миннуллин түзмәде: «Син, кызый, кем белән сөйләшкәннеңе белеп сөйләш! Хәниф безнең мәктәпнең танылган спортчысы, боксчысы иде. Казан, Татарстан ярышларында да призлы урыннар яулаган жегет, аны бөтен шәһәр белә!» – дип ярып салды. Аның бу сүзләреннән соң чәрелдәвек Гөлнәзирәнең исе-акылы китеп, рәтле-башлы сөйләшә башларга тиеш иде дә... Ләкин, русчалатып әйткәндә, «не тут-то было».

– Хәнифме боксёр? Үзе чандыр, үзе эчкә баткан ач җаңгы, бер төртсәң, авып китәргә торган хәчтерүш бит ул, ачуым да бер килмәгәе, – дип, кирле-мырлы тавышын кабат көйләп җибәрде. Бу сүзләрдән Хәниф рәнҗеп куйса да, авыз күтәреп бер кәлиме каршы сүз дә әйтмәде. Аның өчен җавапны ачуы кабарганнан-кабара барган комсомол секретаре Шамиль, зур зәңгәр күзләрен алартып: «Ул дәрәсләрдән соң сиңең кебек бот күтәреп ятмый, спорт залына чаба, көнаралаш икешәр сәгать ат урынына эшли, шөгыйльләнә, ярышка барып өчен жиде-сигез килограмм авырлыгын ыргыта, атналар, айлар буе диетада, рәтле-башлы ризык күргәнә юк, ач йөри. Менә син үзең бер айда ун килога якын авырлыгыңны ташлап кара әле, белерсең! Шиш сиңа! Боксның тренировкалары да каторжаннар хезмәте кебек аның! – дип тезеп салды классташ дустан. Гөлнәзирәнең генә һушы түгел, исе дә китмәде.

– Ашасын, бәрәч, кем кушкан аңа болай йөрергә! Югыйсә ике күзе генә утырып калган! Ашасын, берәз ит кунса, кызлар карар иде үзенә! – дип, кабат үз туксанын туксанлады. Кызның наданлыгынан, үзсүзлегеннән ярысганнан-ярсый барган Миннуллинның зур зәңгәр күзләреннән ургылып нәфрәт очкыннары чәчрәде. Андый чакта комсомол сәркатибен тыям димә инде. «Әй, тинтәк баш, тити баш! Үзең чибәр булсаң да, бигрәк тешләр телле тагын! Бу шимбә-якшәмбе Хәнифне җаваплы ярыш көтә, син аны төрлечә мыскыл итәсең, хайван кебек мәнсез булсаң да булырсың икән!» – дип ычкындырмасынмы.

– Кем ул хайван? Кем ул? Син үзең – хайван, Шамиль! Төже миңа комсомол секретаре, авызыңда бер жүнле сүзең юк! Нишләп сайлап куйганбыздыр шуны, урам бандитлары кебек сөйләшә, – дип, үпкәсен белдерде чибәр Гөлнәзирә. Егетләргә һәрчак үзенчә төрттереп акыл кертәргә маташкан чәчбикә, спортчыларга җиңеп чыгар өчен диета да сакларга, көн саен әче таңнан унар-унбишәр чакрым йөгереп кайтырга, көн аралаш дәрәсләрдән соң спорт залында кара тиргә батып шөгыйльләнәргә, тешне кысып түзәргә кирәклеген каян белсен, ди. Туган ягы Сарман төбәгендәге спортчыларның Сабан туенда көрәшкәннән бик еш күргәнә бар аның. Берсе дә Хәниф кебек суырылып килмәгән. Күбесенең бүксәләре капчык кебек бүселеп чыккан. Шулар абзыйлар, корсакаларын-корсакка терәп, акырыша-бакырыша

бил алыша. Шул май ястыклары белән бер-берсен чөеп жибәрәләр, мин сиңа эйтим, аяк табаннары гына бер мизгелдә ялтырап күренеп кала. Отылып чыгып барганда исә мазәкчән сала халкы: «Аңа әле жиңәр өчен тагын бер сарык ашап бетерергә кирәк!» – дип, артыннан шаяртып кычкырып озаталар. Ә монда ике күзә генә утырып калган, аксым житмәү сәбәплә ике яңагы да суырылган, төрмә тоткыны кебек арык хәчтерүш Хәниф басып тора. Нинди боксчы булсын, ди, ул? Жил иссә, агачыннан өзәлөп төшкән яфрак кебек очып китәрлек. Өстәвенә, Шамил дигән күсәгә аңа: «Хайван!» – дип ычкындырды. Гөлнәзирә ачуыннан тыелып калалмады.

– Мин бит Хәнифне начар малай димәдем. Интегеп, ач йөрмәсен, рәтлөп тамагын караса, тәнәһә ит кунар иде дип кенә сүгүем. Ә син, Шамил, белөп тор, син үзәң – хайван! Ябык Хәнифне рингга чыгарып кыйнатканчы, үзәң барып сугышыр идең. Өнә бит син нинди зур, ат кадәрлө, чык та сугыш, күрсәт үзәңне, алай бик әтәч булгач! – дип тезеп салмасынмы. Үзәң кирәкмәгән сүз ычкындырганлыгын аңлап алган Шамил индә жайлап кына сөйләшөргә кирәклөгөнә төшөнөп беткән иде. Югыйсә чибәр кызыйның әлөк ташып йөргәнә булмаса да, курстагы хикмәтләрнә училищә директоры Шапирога житкереп торучы укучылар да бар!

– Минә бит анда, Гөлнәзирә чибәркәәм, бәрөп үтөрәләр, бер әзәрлөксөз килөш чыксам. Өстәвенә, миңа каршы минөм кебек гәүдәлөләрнә куялар. Көнө-төнө йодрык сугышы белән шөгыйльлөнгәннәрнә, – дип акланды олпат гәүдәлө студент.

– Әй, башымны катырмагыз әлө, сөз икөгөз дө хәчтерүшләр индә, алайса, – дип, тынычланып калган чибәр туташ бер елмайды да, кулындагы болын чәчәкләрөн исни-исни, аудиториядән үк чыгып киттө. Аның өчөн әлөгө икө үсмернөң дө, хәчтерүшләр генә орыша торган боксның да кызыгы калмаган иде. Хәниф кенә эчәннән: «Шулай да чәчәкләрөмнө болгап ыргытмады!» – дип сөөндө. Спортчы егөтнөң ничөктөр бу ярышка гүзәл Гөлнәзирәнә дө чакырасы килгән иде. Аның рингга юлбарыстай ярысып-ярысып орышканын, кан түккәнөн күрсә, хәчтерүш дип кимсөтүләрөн дө туктатыр дип тә фикер йөрткән иде ул. Икө яшыкә өлкәнрөк, масаючан чәчбикәнә чакырырга кыюлыгы житмәдө шул! Жиңөлөп, оятка калырмаын да, аннан бөтөнләй өнәмәс дигән уйлары бу адымга барудан туктатып калдырды. Өнә бит Хәнифтән өлкәнрөк, таза буй-сынлы, армиялөрдә йөрөп кайткан егөтләр дө аның өчөн хәчтерүшләр генә. Иптәш кызылары белән гөплөшкөндә дө, егөтләрнә эттән алып эткә сала. «Карагыз индә безнөң хәчтерүшләрнә, рөстөрән турында өйткән дө юк, кинога ияртөп барырылык та тиеннәр табалмыйлар! Кайсының, өйтөгөз әлө мөнә, берәрөгөзөң туган көнөнә яңа өзөп алынган рөзә чәчәкләрө бүлөк иткәнә бар? Бу «плюшкин» Гаяздан көтәсөзмө? Төгө «Дон Жуан» Символ Гайнетдинө безнө берәр пирөжный белән булса да сыйлаганы бармы? Ул бит, дүрт ел Себердә эшлөп, миллионнар белән кайткан дип сөйлиләр. Бу Барда Фридының кыргый тупаслыгыннан, бөдрә чөчәннән гайрө бөтө дө юк. Ә староста Вахитов Даниял белән Пашин Сергейга аракы чөмерөргә генә булсын! Нинди чәчөк көтөргә, ди, алардан? Әби-бабаларының пенсия акчаларына хәтлө эчөп бөтөрөкләр иде, биллөһи!

Сергей түзми: «Әй, чәрөлдәмәсәнә тагын!» – дип, ачу белән өйтөп куя.

Кулын селтәп, кызның күзенә туры карамас өчен читкә китә. Инде армияләрдә хезмәт итеп кайткан, күпмедер дәрәжәдә дөнья күргән, лаеш шулпалары ашаган Даниял түзеп-түзеп торды да: «Доярка да – доярка, син дә – колхоз дояркасы инде, Гөлнәзирә!» – дигәч, комбриг Чапаевныкы кебек кабарып торган фирменный мыекларын гадәттәгечә имән бармагының сырты белән генә сыпырып куйды. Гөлнәзирә аңа «Доярка түгел, между прочим, сыер савучы ул! Аллага шөкер, сигезенчене бетергәч, ике ел эшләдем фермада, бер дә ояты юк!» – дип жавап ыргытты сүзсез калырга яратмаган туташыбыз. Староста: «Әй, нәрсә сөйләшеп торган булам соң шуның белән, әйдәгез, жегетләр, аның вәсвәсәсен тыңлап, баш катырганчы, киттек, әйдә, бәйрәм хөрмәтенә тамак чылатып керәбез. Марсель абый дәрәскә килә алмыйм дип хәбәр иткән. Шаһа апа грипп белән чирли, үзегез генә репетиция ясагыз дип шалтыратты. Киттек, туганнар!» – дип, ишеккә юнәлде. «Сезнең кебек авыл гыйбадларының шул булыр инде, барыгыз, бар-бар, айныткычка элгә күрмәгез тагын», – дип, әйтәсен әйтеп калырга ашыкты Гөлнәзирә. Ин соңгылардан булып чыгып барган керәшен егете Сергей кызыйны үчекләп: «Мыр-мыр-мыр, лыгыр-лыгыр көне буге!» – дип чәпәде.

«Алла жаным, мин күп сөйләшәм икән, сез, хатын-кызлардан да хуже. Ә ник комсорг Шамил миңа хайван дигәч, яклап бер сүз дә әйтмәдегез? Гарьлегеннән тәгәрәпләр китәрсен, билләһи!» Инде чыгып китеп югалган мазәкчән староста Даниялның ишек тупсасы кырыеннан пумала башы күренде. «Күрмәдем, ишетмәдем, белмәдем!» – дип әйтеп куйды шаян тонда. Гөлнәзирә рәнжегән чырай ясарга тырышып, иреннәрен турсайтты: «Ярар, ярар, Даниял, үзең дә шулай дип әйтмәсләр микән әле!» – дип, үпкәсен белдерде. Ни генә булмасын, әйткәләшсә, төрткәләшсә дә, кемгә булса үпкәләсә дә, чибәр кызы педагогларга, директорга кереп, беркайчан да әләкләшеп йөрмәде. Гөлнәзирә, кирегә сукаларга яратса да, егетләрне дә, кызларны да сатмады. Андый түгел иде ул! Әйтәсе килгән кистереп әйтә дә вәссәлам. Аның саен үсмерләрнең күпчелеге аның матурлыгына соклана, гашыйк була торалар иде. Усал авыл хатыннары кебек чәнечкеле теле генә аңа карата булган тойгыларны вакыт-вакыт киметә шул! Үсмер Хәнифнең кыюлыгы житмәде бу чибәр туташны спорт ярышларына чакырырга. Ә бит үзенә иптәшләре янында: «Менә нинди чибәр туташ мине поддерживать итәргә килде», – дип мактанырга да уйлаган иде уйлавын. Булмады!

...Ә инде бокс ярышын карарга курсташы, карачутыр Гөлнәзирә урынына татарның икенче бер чибәре Резидәне чакырды ул. Резидә дигәннән, Хәниф театр училищесына керә алуына әллә ни артык сөенмәде дә, көенмәде дә... Чөнки аның хәрби булырмын дигән бөтен хыялын класс житәкчесе жимереп ташлады. Характеристикаң начар дип, хәрби комиссариат үткәrmәде аны. Мәктәп директоры Рәшидә апасы гына: «Хәниф, нәрсәгә кирәк инде ул сиңа хәрби тормыш, бер каладан бер калага күчеп йөрергә. Өстәвенә, күпчелек офицерларның күчмәләре кебек йөргәч, гаиләләре дә тотрыклы булмый», – дип аңлатты. «Синең урының сәнгатьтә, әдәбиятта! Шигырьләр язасың, балалар театрына йөрөп, төп рольләре башкардың, баянда сыздырып уйныйсың, соңгы өч елда мәктәпнең танылган спортчысына әйләндең! Минем сине зур сәхнәдә күрәсем килә!» – дип үгетләде. Өстәвенә, классташ дуслары Шамил, Илгизәр, Мансур да: «Синең урының безнең белән,

театр түгәрәгенә дә бергә йөрдек, укырга да бергә керик!» – дип, ныклап агитация ясадылар. Спортчы егет кирәгеннән артык горур, кире булса да, иптәшләренен сүзенә колак сала белә иде. «Алар белән бергә укырга керсә, мәктәптәгечә шаярыша-көлешә, дәрәскә дә бергә барасың. Бу үзе зур терәк бит», – дип уйлады, язмыш сукмаклары кисешкән чатта калып.

Менә алар тагын бергә! Хәрби училищегә керә алмавын авыр кичерсә дә, дуслары белән артистлыкка укырга керүе күпмедер дәрәжәдә тынычлык бирде ана. Егет өчен күбрәк аны үз иткән мәктәп укытучылары, туганнары, авылдашлары шатланды. «Ниһаять, безнең мәктәптән дә, безнең нәселдән дә, безнең авылдан да чын артист чыгачак икән!» – дип куаныштылар. Бәлкәм көнчелек утында янучылары да житәрлек булгандыр, тик Хәнифнең күзенә андыйлары чалынмады. Уку йортына элэгүен ишетүгә, яңа белемдәш-курсташлары белән ике көн аралашкач, ул әнисенен туган авылы Балчыклыга туганнары, бергә уйнап үскән дуслары янына юл тотты.

Укырга керү артыннан йөрөп, шактый көннәр үтеп киткән. Кайтып, бабасы белән Мәүлетдин абыйсына утынын, печәнен жыешасы бар бит! Кичләрен Саравыл елгасы буенда сала яшьләре белән кич утырулары, гармунда уйнап, аларны биетү-жырлатулары, кызлар озатып таң атканда гына печән исләре аңкып торган келәткә кайтып йоклаулары үзе зур бәхет, үзе бер ләззәт иде аның өчен. Өстәвенә, әле берәр дустан ияртеп кайтып, серләшеп ятулары – үзе бер лирика, үзе бер романтика. Сүз һәрвакыттагыча чибәр-чибәр туташлар турында барыр иде... Чыннан да, үсмергә үзе уйнап үскән Балчыклы авылыннан да гүзәлрәк, чишмә сулары да тәмлерәк жир бу дөньяда юк иде. Табигатьнең нинди матур почмагына урнашкан ул. Жиләк-жимеш, чикләвеккә бай катнаш урманнар. Өнә өч чакрым ераклыкта каралып күренеп торган Иламан урманы. Уң якта имән, юкә агачларына бай Таштау урманы. Ул, чыннан да, ташлы таудан башлана. Казанга киткәндә дә, шул яшеллекне кисеп чыгасың, шәһәрдән кайтканда да, елга портында утырып киткән тизйөрешле су кораблары сине Красновидово дигән пристаньда төшереп калдыра. Шуннан соң тагын, ни эләкте шуңа утырып, уника чакрымны үтәсең бар. Жәяүләп кайткан чаклары да житәрлек булды аның. Таштау урманына хәтле алты чакрым, аннан тагын алты чакрым тәпилисе кала. Жәяү кайтканда, төнгә калсаң, кара урманнар аша чыгулары бигрәк өркетә. Курыкканга куш күренә дигәндәй, әле анда, әле монда куак-агачлар селкенгәндәй була. Тегендә нәрсәдер йөгереп кереп киткәндәй тоела. Ямьсез итеп кычкырып куйган ерткыч төн кошларының тавышы да күнелгә шом өсти. Әллә ничә тапкыр туры килде үсмер Хәнифкә дә төнгә шомлы кара урман аша берьялгызы үтәргә. Бигрәк тә көчле жыл чыкканда нык дуамаллана урман. Йөз яшьлек агачлары чайкалып, котсыз авазлар чыгарып шыгырдашалар. Андый чакта Хәнифкә берәр ерткыч жанвар килеп чыгып, өстенә ташланыр кебек тоела. Шул сәбәпле, радиоприбор заводында эшләүче Каюм абыйсы ясап биргән хәнжәре гел кулында. Үзе дә кыргый киек кебек ул хәзер, сиземләвенә хәтле көчәйгән, урман эчендәге ат юлы рәтләп күренмәсә дә, андый чакта урман аркылы тизрәк чыгып житәр өчен, тоемлап тиз-тиз атлый. Берзаман агач араларыннан килеп тә чыга, чыга да жиңел сулап куя. Әлбәттә, көндезләрен бу юлны үтүләре бик күпкә жиңел. Биредәге сукмакның кайда, кайсы якка дуга ясап борылганына, кайсы төштә

кура жиләкле аланның урнашканлыгына, нинди агачлар үскәнлегенә хәтле яхшы белә ул. Бу уника чакрымны үтүләре, янында берәр иптәше булса, әлбәттә, күңелләрәк тә, җиңелрәк тә. Төрле хәлләрне сөйләшә-көләшә, кайтып җиткәнәңне сизми дә каласың.

Урманны кичеп чыгуың белән, әле еракта булса да, Балчыклы авылының курчак театрындагы декорация кебек кечерәеп күренгән йортларын чамалыйсың. Кояшлы көннәрдә ялтырап, Саравыл елгасының буасы да сиңа маяк булып, юл күрсәтеп, үзенә чакырып тора. Тик аңа хәтле тагын ике чакрымыңны тәпилисең бар! Тургай, сандугач сайрауларын тыңлый-тыңлый, тирә-яктагы илаһилыкка, табигатькә сокланып, басу-кырлар аша киң атлап юлыңны дәвам итәсең. Тауны төшеп җиттем дигәндә генә куак-агачларга уралып, тау астына посып утырган Тарловка дигән рус авылына тап буласың. Менә иң беренче тәтя Шураларның йорты тора. Аннан Ваня дөдәйләрнеке. Гадәттәгечә, яхшы һава булса, карт-коры, капка төпләренә чыгып, гүзәл табигатькә күз салып, гәпләшеп утыралар. Рус бабайлары көрәк хәтле сакалларын сыйпаштырып, «да, было дело» дип, яшьлекләрен искә алалар. Әби-чәби, бала-чага каз бәбкәләрен, тавык чебиләрен ерткыч кошлардан саклай.

Рус бабайлары, танып алып, татарчалап сәлам биреп калалар: «О, о, о, исанмы, Ханиф энекәш, ялга кайтабыз инде, алайса, бик яхшы, бик! Зайнит дуска, бабаң салам айт дядя Фёдорга, кунакка килеп чыксын дигән!» – дип, хәерле юл теләп калалар. Аларның сөйләшүләре генә үсмергә һәрчак кызык тоела. Бу авылының кешеләре чип-чиста татарча белсәләр дә, «ә» урынына «а»ны кулланалар. «Ү» урынына «у»ны әйтәләр. Күрше салага җитү балчыкчылар өчен үзе бер бәхет инде. Чөнки биредә татарларны үз иткән, олылый белгән, көр күңелле, кунакчыл халык яши. Кайсы йортка телисең, шунда кереп, салкын чишмә суы, күбекләнеп, гөбердәп торган эчкелтем квас эчеп, сусавыңны басасың. Җил-давыл, кар-буран чыгып дуласа, теләсәң – куна каласың. Өстең корыда, урының жылыда булачак. Бик ашыксаң, ат жигеп йә булмаса берәр техника кабызып, озатып та куялар. Бер колхоз кырында иңгә-иңне куеп хезмәт салган ике халыкның мөнәсәбәте дуслыктан да ныграк. Язмыш аларны ошбу жирлектә китереп бәйләгән икән – кайгы-шатлыклары да уртак.

Кунак булсаң – тыйнак бул!

Бу юлы кайтканда, туганнан туган Каюм абыйсы да чираттагы ялында булып чыкты. Соңгы елларда ике агай-эненең аралары шактый ныгыды. Сыздырып гармунда, баянда уйнаганга да, төрле ярышларда призлы урыннар яулаганга да, Каюм абыйсы аны якын итә, хөрмәтли башлаган иде. «Энекәш!» дип кенә эндәшә аңа хәзер абзасы. Берәр чит авылга кызлар янына кич утырырга барса да, иң ышанычлы кеше итеп, үзеннән калдырмый. Кайчагында: «Энекәш, мин түгел ул, берне тондырса, ник туганыңа үкенерсең!» – дип мактанып, әтәчләнеп тә ала. Хәнифкә генә уңайсыз була ул чагында, оялуыннан кызарып ук чыга, чөнки ул көчледән дә көчләрәкләр барлыгын яхшы белә. Тренер Рашат абыйсы: «Көчегез белән беркайчан да мактанышмагыз, дөньяда сездән дә көчләрәкләр барлыгын

онытмагыз!» – дия килде. Илледән артык йодрык сугышы үткәргән, шуның ачысын да, төчесен дә татыган үсмергә этәчләнеп йөрү бөтенләй төс түгел иде. Ә менә дус-ишләренә, туганнарына берәрсе яный икән, ул чагында спортчы егет сабырлыгын югалта, чандыр, йомыкый гына күрүнгән егетебез шундук арысландай гайрәтлөгә әйләнә, яшен тизлегендәгә хәрәкәтләре көчсезләндерә дә куя дошман якны. Житез, көчле аякларында очып кына йөри ул. Күпчелек очракта конфликтлар бу спорт галәмәтләреннән соң тиз чишелә. Әле генә синең белән канга батканчы сугышырга жыенган иптәшләр, гайрәтләнеп йодрыклар уйнаткан көндәшенең осталыгын күрү, бөтенләй үзгә бәндәгә, дустанга әверелә. Андый иптәшлек-дуслык ни сәбәпләдер озын гомерле була. Хәниф үзе дә юк-бар өчен бәйләнешләргә кермәскә тырыша. Шул сәбәпле ызгышларның күпчелегә аңлашулар белән генә тәмамлана. Кайсы гына авылга бармасын, аның хәзер дус-ишләре, танышлары күп. Бу үзе бәхет түгелме? Балчыклы авылына килгән чит-ятларга да басым ясатмый ул! Иң мөһиме: үзләрен тәртипле тотсыннар! Авылның кайбер калай этәчләре күрше саланыкыларга бәйләнә башласа, «үзегезнең дә аларга барасыгыз барын онытмагыз!» – дип, ярсуларын туктата тора. Зәйнәт бабасына рәхмәт: «Авыл саен ике-өч абруйлы дустаның булсын! Үзләре килсәләр, якты чырай, такта чәй күрсәт, менә булырсың кеше!» – дигән тәрбияви сүзләрен гел исендә тоту ул. «Кунак булсаң – тыйнак бул!» дигән дә онытмый.

Бүген аның иптәшләре белән кич утырырга да теләгә көчле иде. Ул жыр-биюле Сараул елгасы буйларын, ярышып биегән яшыләрне күз алдына китереп, хыялланып кайтты. Ләкин Каюм агасы үзе белән күрше авылга барырга иптәшкә чакыргач, аның үтенечен кире кага алмады. Үзләренә унбиш чакрымдагы саланы элек тә күргәнә бар иде. Казаннан кайтышлы ничектер шуннан узганнары да булды. Кечерәк чагында, жигүле атка утырып, туганнарына кунакка килеп китүләрен дә хәтерли. Алма, груша, чия, слива кебек агачларга күмелеп утырган озын, бер урамлы авыл иде ул. Арт якларында бәрәңгә бакчалары, юл аша, өйләре каршысында исә, рәшәткәләр белән уратып алынган жимеш бакчалары тезелеп киткән. Кешеләре дә шат күңелле, кунакчыл тоелган иде шул чакта. Тик чит-ят авыл инде, Хәниф шикләнеп, абзасыннан: «Безгә анда бәйләнмәсләрме соң?» – дип сорап куйды. «Борчылма, энекәш, анда безгә туган тиешле Рафаэль белән Шамилләр, йөргән кызым Нахиянең абыйсы Дамир бар! Сабан туге батыры Хәлим белән аның энесе Жәмиль үзләре чакырды. Казанда без бер заводта эшлибез бит!» – дип тынычландырды абыйсы. Аның шулай тәвәккәл сөйләшүе кыюлык өстәсә дә, эчке сиземләве борчуга салды. Нидер булыр кебек тоелды аңа.

Ниһаять, күптән яңгыр күрмәгән Балчыклы урамнарында тузан болытлары күтәрәп, мөгрәп, бәәлдәп көтү кайтты. Сала унбиш-егерме минутка тынычлыгын югалтып, терлекләрен, гадәтсез сыер-сарыгын эзләгән төрле тавышларга күмелеп торды. Ул авазлар да тора-бара кимегәннән-кими барып, кайбер өйләрдә этләр өргәләп алганны санамасак, тынып, тынычланып калды. Дөнъя үзенең элекке агымына кайтты.

Терлекләрнең абзарга ябылганын, сыерлар савылып беткәнен көтөп кенә торган кебек, кояш та офык артына тәгәрәде. Үзе төшөп китеп юкка чыкса да, куе кызыл чаткысы зур әләм кебек күк йөзөнә жәелде.

Озакламый авылны караңгылык уратып алды. Каюм абыйсы белән Хәниф утырган «Минск» мотоциклы, авыл ягына төтөн сибеп калдырып, Иламан урманы ягына ыргылды. Аның артында тау сыртына урнашкан Тукай авылы жәйрәп ята. Агасы, мотоцикл тавышын басарга тырышып: «Очып төшөп калма, ныклабрак тотын!» – дип кычкырды. Үзе, һаман чамасын онытып, тизлекне арттыра, Хәнифнең аңлавынча, ул тизрәк барып житеп, сөйгән ярын күрергә ашкына иде. Менә алар, ут яктысында каралып күрүгән урманны ярып чыгып, ике чакрымлап баргач, Тукайның бердәнбер урамына җилдереп килеп тә керделәр.

Булачак җиңгәчәйләренә матур итеп буялган йортлары авыл башында гына булып чыкты. Куе сары төскә буялган бура. Тәрәзә рамнары ачык зәңгәр төскә яңа гына буялганга охшаган. Каршы якның өч тәрәзәсеннән дә Хәнифкә жылылык бөркелгән кебек тоелды. Урам буйлап электр баганалары тезелеп киткән. Күбесендә янган көчле лампалар яктысынан урам юлына багана, агач-куакларның шәүләләре ишелеп төшкән. Яктылыкка омтылган бөжәк-күбәкләр шул кечкенә генә кояшлар тирәсендә биешә. Ул да түгел, матай тавышын ишетеп, ахры, ишегалдыннан бер егет килеп чыкты. Ут яктысында Хәниф аның шатлык сирпеп торган зәңгәр, нурлы күзләрен шәйләп алды. Димәк, безнең бирегә килүбезне көткәннәр. Каюм абыйсы белән хужа кул бирешеп, кочаклашып күрештеләр. Агасы: «Ни хәлләрегез бар, Дамир бырат!» – дип, хәл-әхвәл белешеп алды. «Аллага шөкер, Каюм! Менә кичә Наҗия сеңел белән эштән соң иң ахыргы паракхутка утырып кайттык. Тәмтедән машина белән Нурислам килеп алды». Каюм агасы канәгать тавыш белән: «Алай икән», – дип сузып куйды. Аннан исенә төшөп: «Таныш бул, Дамир, менә бу сиңа сөйләгән боксёр энекәш Хәниф үзе инде!» – дип мактанып алды. Үсмер генә уңайсызланды. Нишләп бөтен җирдә аны чөгәндәрдәй кызартып мактый икән дип, эченнән генә үпкәләп, агасын сүгеп куйды. Хужа егет аның белән дә ике кулын биреп күрешкәч, өйгә керергә өндәде. Каюм абыйсы: «Юк, юк, анда кереп, күзгә ташланып йөрмибез инде, яхшы түгел!» – дип куйды. «Кит әле, нинди яхшы түгел, әйдәгез, әйдә, анда Наҗия сеңел ашлар пешереп куйды, чәе-мәе дә дигәндәй, керик, утырыйк, аннан бергәләшеп клубка төшәрбез!» – дип, кирегә юл калдырмады. Түргә үтсәләр, анда Дамир абыйсы кебек үк зәңгәр күзле, чибәр генә бер туташ өстәл тирәсендә кайнаша иде. «Күршеләрнең тавыгы да күркә кебек күренә!» дигәндәй, бу түтәен ошатты үсмер. «Чибәр икән!» дип, сак кына Наҗия апасын тикшерде кунак егет. Алла белә, тугания апасы булып куйса! Каюм абыйсына лаеклы бичә микән соң бу кызы? Менә хикмәт нидә! Ул күзәтүен дәвам итте. Зәңгәрсү күлмәгә өстенә кызгылт кофта элгән туташның буй-сыны да зифа, ташып торган түшләре нечкә билле гәүдәсенә ямь өсти. Төскә-биткә дә сөйкемле, сипкелле дә иде хәтта Наҗия апасы. Зур зәңгәр бәбәкләре белән абзасына тутырып-тутырып карап ала. Эһе, шатлыгы иркен өйләренә сыйса да, эченә сыймый, димәк, абзасын үз итә. Аның уйларын кисәк кенә бүлеп, Каюм дәдәсе: «Таныш бул, Наҗия. Менә бу минем Хәниф энекәш! Булачак халык артисты, менә

дигән спортчы», – дип әйтеп бетермәде, үсмер аны бүлдереп: «Каюм абый!» – дип, сүзне өзде. Ләкин бүген агасының теле кычытып кына тора икән. «Бер дә оялып торма, энекәш! Мин бит булганын гына сөйлим!» – дигәч, Хәниф түзмәде, урыныннан торып: «Ярый, мин чыга торам!» – дип, ишеккә юнәлде. Наһия жиңгәсе генә: «Туктагыз инде, Хәниф, чәйләр эчкәч, бергәләп кузгалырбыз!» – дип туктатып та карады. Үсмер: «Рәхмәт!» – диде дә юк булды.

Озакламый әйбәт кенә кәефләнеп алган ир-егетләр пәйда булды. Капка төбөндә моңаеп утырган оланга Каюм абыйсы: «Анда Наһия апаң син килә дип, тәмле ашлар пешереп куйган, табыннан олы булырга ярамый ул, энекәш!» – дип, хужаларга ярарга тырышып сүгеп алды.

– Ашыйсым килми бит! – дип куйды үсмер, акланып. Абыйсының: «Төне буена бик ашыйсың килер дә менә!» – дигән сүзен капкадан чыгып килүче Наһия жиңгәсе дә эләктереп алды:

– Әле вакыт бар бит, Дамир абый, әйдә, кереп капкалап чыксын инде, – дип өндәде.

– Юк, юк, Наһия апа, чынлап та, тук мин!

– Алайса, соңрак өйгә кайтып килербез, тамагың ачса, Дамир абыеңа әйтерсең, – диде Наһия апасы.

– Ярар, – дип куйды Хәниф тә сүзне озын-озакка сузмас өчен.

– Апа белән абый да күренми, берәр жиргә китмәгәннәрдер бит? – дип сорады Каюм абыйсы.

– Кызыл юл авылына туганнарда кунакка тайды алар. Иртәгә генә кайтачаклар. Мин ялга кайткач, терлекләргә үзем карыйм. Куна калсагыз да була, әнә алма бакчасында менә дигән жәйге өй, саф һава!

– Менә энекәшкә дә берәр чибәррәк кыз табып бирсәгез, кунарбыз да, шулай бит, Хәниф?

– Хе, хет бөтен авыл кызларын озатса да, бер сүзем юк! Чәчбикәләр белән дөнья тулы, рәтле-башлы егетләре генә күренми.

– Алайса, энекәш, клубта кайсысы ошый, шунысы синеке инде! – дип, күзен кысып, төгәлләп тә куйды агасы.

Кая ул егетләр булмасын, ди, шимбә көн булу сәбәпле, Тукай авылының жыйнак кына клубы яшьләр белән шыгрым тулы иде. Алар Дамирга ияреп, кеше араларыннан түргә уздылар. Артта саланың иң абруйлы яшь-жилкенчәкләре көлешә-көлешә, тәмләп кенә тамак чылатып яталар. Күпчелеге озын чәч жибәргән, клүш чалбар кигән, күренеп тора, ял көннәренә каладан кайтучылар. Атнага бер генә күрешкәч, сөйләшсә сүзләре дә арткан. Арада берсе, тельняшка өстеннән кәчтүм элгәне, кызык итеп нәрсәдер сөйли, яңа килүчеләр дә аның вәгазәне колак салды.

– Соң, мин кичә парохоттан төшкәч, Тәмтедә рыжий Володяны очраттым. Күрешү хөрмәтенә жибәрдек инде. Аннан өсндә көмешкә чөмергәнемне дә хәтерлим. Сеңлесе Наташаның безнең тирәдә бөтерелгәнән дә аз-маз чамалап калдым. Бүген иртән эче сусау белән уянып китсәм, кайда ятканыма төшенмим. Боргаланып карасам, анадан тума бер кыз янәшәдә. Йөрәгем жу итеп китте. Беттем, мәйтәм, өйләндерәләр! Тегенең өстен генә каплаган идем: «Куда идёшь?» – дип мыгырдый. Су гына эчеп киләм, мәйтәм, лежи-лежи! «Ладно, тогда!» – ди бу миңа. Шуннан тиз генә киенеп чыгып сыздым

бит, малай. Тэмте башында сөт машинасы очрап, шуның белән кайттым, кичә юлга чыккан кеше, бүген иртән генә өйгә элэктем, вәт дурак баш! Этидән оят!

– Әйтәм, бүген рыжий Володя, матай белән килеп, сине эзләп йөрде. Беттең син, Фэрит, каптың. – дип, әллә чынлап, әллә шаяртып, каратут чырайлы, көдрә чәчле, хәйләкәр күзле берәүсә әйтеп куйды.

Шуннан әңгәмәдәшчеләрнең шаяртуларын Дамир абыйсы:

– Сәлам, жегетләр! – дип бүлдә. Араларында берсе, озын буйлы, нык гәүдәлесе:

– О-о-о, Каюм туган да килгән икән! – дип, абзасын кочаклап ук алды. Калган ир-атлар да бер-бер артлы кул биреп күрешеп чыктылар. Исемнәрен әйтешеп танышкач, Хәлим дигән олпат гәүдәлесе:

– Өйдәгез әле, жегетләр, үзегезнең кунакларга да салыгыз әле, якынак кил, Каюм... Хәниф энекәш, тартынма, үз авылыңдагы кебек бул! – дип, хәмер тутырылган стаканны аңа сузып, кыстый башлады.

– Рәхмәт, мин эчмим шул! – дип, үсмер баш тартты.

– Чыннан да, кулланмый ул, спорт белән шөгыйльләнә! – дип, абзасы эшкә ачыклык кертте.

– Алайса, бар, кызлар карый тор, кайсысы ошый, шунысы синеке, энекәш! – диде нык гәүдәле Хәлим абзасы. Үсмер теләр-теләмәс кенә, дөбер-шатыр губернатор дигәндәй, шау-гөр килеп биешеп ятучы яшьләр янына китте. Төрле бию көйләреннән торган тезмәләрне гармунчы бер-бер артлы сиптерә генә, үзе такмаклап-жырлап та жибәргәли:

– Чакрым саен, чакрым саен
Утыртканнар багана,
Бер-икене, өчнә-дүртнә
Сөя торган замана! –

дип әйттерә. Көйгә тәңгәл уң аягының очы белән ритмга кушылып, буявы күптән кырылып беткән идән тактасын бәргәли.

– Өнә килә автомобиль,
син генә утыр инде,
сөйгән ярың кырык тугыз,
илләгә тутыр инде! –

дип кабат әйттереп куя. Яшьләр рәхәтләнеп, туарылып бииләр. «Безнең авылдагы кебек кыланышып торучылар юк икән!» Ул төрле чәчәкләр төшерелгән купшы күлмәкләр кигән кызларны күзләде. Чәчбикәләр аның бу дөньяда булуын да белмичә, мең сынаулар күрәп каешланган, күпме яшьләргә озаткан, каршы алган идән тактасын дөбердәтепмә-дөбердәтәләр. Үсмер игътибар белән чибәркәйләргә күзәтте. Арада берсе бик матур чырайлы булса да, биле юк, кирәгеннән артык симезрәк икән шул. Барлык түгәйләргә, яшь-жилкенчәкләргә дә барлады ул, тик күңеленә хуш килердәен тапмады. Биредәгеләр арасында юк иде аның бердәнбере. Кая ул курсташы Гөлнәзирә, Зөһрә, Фиданияләр белән ярышырдайлары?! Тукай алма бакчаларына күмелеп утырган матур авыл булса да, ахры, Аллаһы

Тәгалә гүзәллекне бу тирәдәге табигатькә биреп бетергән. Күңеле төшөп, читкәрәк китеп, стена кырыендагы түгәрәк мич янына елышты ул. «Әгәр дә иртәгә дә абзасы бирегә килергә өндәсә, берәр сәбәп табып, Балчыклыдагына калырга кирәк». Күңелен бушлык биләп алды. Үсмер өчен бу кичәнен кызыгы калмаган иде. Тизрәк авылга кайтып житеп, печән исләре аңкып торган келәтендәге ятагына чумасы иде. Ләкин Наҗия дип мәкибән киткән абыйсы хақына түзәргә кала инде.

Шулай аптырап, төрле уйларга чумып, кәефсезләнөп торганда, түгәрәк мичнең аргы башына күз салды да, бер чибәркәйне күреп, исе-акылы китте. Ничек күзгә-башка элгәрәк чалынмады соң ул? Ахры, мич артына посып утыргангадыр. Чәчбикә сизмәслек итеп, сак кына күзәтә башлады. Бу аңа кирәкле зат иде! Шомырт кара чәч, тулып торган алсу иреннәр. Ә нинди сихерле күз карашы! Нишләп биemi ул? Гәүдәсен дә тулысынча күрәсе иде бер! Ә гармун дәртле бию көен уйный да уйный. Гармунчы кабат такмаклап жибәрә:

Исемнәре Габдулла,
исемнәре Габдулла,
ярны сөйсән, сөй икене,
берсе запаска була!

Ниһаять, серле, сихри туташны да бер үткен егет: «Әйдә, мич артында посып утырма эле!» – дип, биергә тартып чыгарды. Хәниф тә урыныннан кубып, тамаша барган якка юнәлде. Өнә теге егет белән кыз идән тактасын дөбердәтәләр. Ул алардан күзен алалмады. Әллә чыгып, кызны үзенә тартып алып биергә инде дип тә дуамалланып уйлап куйды. Ярамас шул! Кунак булсаң, тыйнак бул! Яшь бикәч артыгын кыланмыйча, итагатьле генә тыпырдый. Тик егет кисәге генә, үзенә күчән күрсәтергә теләпме, гайрәтләнә, бар куәтенә бөтерә чибәр туташны. «Жәмил, житте инде, шул кадәр әйләндермә!» – дип, кыз үпкәләп кулын тартып алды да кире үзенә мич артына юнәлде. Хәнифнең, ни сәбәпледер, битләре кызыша башлады. Бу – шул үзе бит, ул тансыклаган кыз. Ләкин аңа карар микән соң мондый гүзәл зат? Гөлнәзирә кебек тәкәббер булып чыкса! Артыннан саклап йөрүчесе дә бардыр эле сылукайның. Мондый чибәркәйне ялгыз тотмаслар. Ул бар дөньясын онытып, төбәлеп, үзе дә сизмәстән кызга карап тора башлады. Зур кара күзләр кинәт аңа борылып төбәлдә, гажәпләндә, аптырап калды. Бу сихерле караш иде. «Бу мин эзләгән пәри кызы, бу минем күңелемнең каһарманы, ничек сүз катып карарга, ничек мөмкинлек табарга икән?» – дип бимазаланды ул. Шул ук вакытта: «Әгәр Дездемонаның янәшәсендә генә Отеллосы да булып чыкса?» дигән икенче бер тавыш әлеге адымнан туктатып калды. «Ачыкларга кирәк, бар микән Ромеосы, Таһиры? Башта белешергә кирәк, аннан күз күрер!» дип уйлады. Ул да түгел, Хәлим дигән дустан иярткән Каюм абыйсы килеп чыкты.

– Йә, нәрсә, энәкәш, күңеләң ятышлысын таптыңмы соң инде? – дип, шау-шуны басарга тырышып, кычкырып, оран салып сорады. Тирә-юньдәге яшьләр дә, аның тавышына колак салып, борылып-борылып карадылар.

«Нишләп акырып сөйләшә инде, бөтен кеше аларга игътибар итә

башлады бит?! – дип борчыла башлады оялчан үсмер. – Өз генә кабып алса, чукраклар йортына эләккәндәй колак ярып сөйләшә!»

– Йә, нәрсә дәшмисең, таптыңмы дим берәрсен? Сайласаң – озата бар, бәйләнсәләр, Хәлим абыеңнарга килдем диярсен! Шулай бит, Хәлим туган? – дип куйды ул нык бәдәнле ир-атка. Тегесе исә:

– Бәйләнеп кенә карасыннар, теләсә кайсын озат, энекәш! – дип, көч биреп куйды.

– Йә, кайсы күнеленә хуш килде инде?

Хәниф сак кына мич артында утырган кызга башы белән ымлап күрсәтте. Тукайның абруйлы малае нишләптер Каюм абыйсын култыклап, читкә ияртеп алып китте. «Ни булды икән, әллә үзе күз тотып йөргән сөйгәнеме, әллә аның бичәсе булып чыктымы? Кияүдәдер дисәм, бик яшь күренә. Бәлкем сөңлеседер, йә инде туганы! Чит авыл малае белән аралаштырырга теләмидер!» Ул да түгел, Каюм агасы кире әйләнеп килде.

– Энекәш, үпкәләмә, ул кыз янына барырга ярамый. Аның белән Хәлимнең бертуган энесе Жәмил икенче ел очрашып йөри икән! Теләсәң кайсын озат, бары тик анысын түгел! Кунакта икәнлегезне онытырга, дуслар белән хатын-кыз бүлешеп дошманлашырга ярамый! – дип кисәтте.

Нишләсен инде студент Хәниф, ике ел очрашып йөргән кешеләр арасына керергә тинтәк түгел лә. Ләкин андый матур йөзне, сихри күзләргә тиз генә оныта алырмы икән ул? Аның күңел түренә кереп оялады бит әлегә пәри кызы. Аның яшь ярсу йөрәгенә ничек тә түзәргә кирәк?! Инде барысы да билгеле булды, ачыклык керде кебек, ләкин аның саен бу кызга булган хисләре куерганнан-куера гына бара иде. «Исемен генә дә белмим бит, ничек, кемнән сорарга? Үзеңне зурлап, кунак итеп каршы алган авыл яшьләренең күңеленә төкерү тыйнаксызлык булачак! Һәрбер саланың үз горурлыгы, үз кануннары бар. Хәниф, тый, авызлыкка үзеңнең дәртле хисләреңне. Югыйсә күрше авылга юл ябылачак сиңа. Хәтта Каюм абзасына да караш үзгәрәчәк! «Беткән, ди, сиңа чибәр хатын-кызлар, шулар белән ил шыгрым тулган. Табылыр әле сиңа дигәне, икенче берәве!» – дип, үсмер үзенең күңелен юатты. Бәлкем булачак Наҗия җиңгәсеннән шыпырт кына сораргадыр. Алай да ярамый, әле булачакмы ул, булмайчакмы аның тугания апасы, сүз йөртеп, серне ачса, Жәмилнең тавыш чыгаруы бар! Шулчак аның колак төбендә сирена кебек кабат Каюм абыйсының тавышы яңгырады: «Энекәш! Илдар брат арды, әйдә, үзең чибәр кызларны бер биетеп, селкетеп ал әле, әйдә, әйдә, оялып торма!» – дип, егетне кулыннан тотып, түргә сөйрәде. Күңел төшенкелеге кичергән яшь шәкерт кенә: «Бу хәлемдә кирәкле дәрәжәдә уйный алырмын микән соң?» – дип бимазаланды, борчылды. Юк! Аңа үзенең осталыгын күрсәтергә кирәк, жебемә, Хәниф! Син Казанның танылган спортчысы түгелме соң? Рингка чыгар алдыннан да бит дулкынланасың, хәтта җиңә алырмын микән инде дигән икеләнүле уйларыңнан җиңелчә калтырау да тугалый. Ә менә инде рингка чыгып, көндәшен белән бергә-бер калып, күзгә-күз карашып, сынашып алгач, гонг тавышыннан бөтен уйларың, борчуларың юкка чыга. Спорт залында җыйган физик көчәң һәм осталыгың гына сиңең белән кала. Менә хәзер дә, Хәниф, сиңа үз-үзеңне кулга алып, уйнау осталыгыңны тиешле дәрәжәдә күрсәтергә кирәк! Тукай авылының

ике гармунчысы да уйнаулары белән аңа житкерә алмыйлар. Ләкин бу аларның үз жире, үз клубы. Аңа барысы да сынап, басым ясап караячак. Хатын-кызлары аның аягына кигән чүегенә, өстенә элгән чапанына хәтле тикшерәчәк дип, эдипләрчә уйлап куйды. Ул бию көен уйнау буенча тирә-якта иң осталарның берсе иде. «Күрсен әле теге кара-чутыр чибәр туташ, аңласын әле нинди асыл егетне югалтканын! Нәрсә уйлыйм соң мин, югалтыр өчен бит башта табышырга, мэхәббәттә аңлашырга кирәк! Ә монда ике арада бушлык, хәтта билгесезлек упкыны ята. Шуны сикереп узарга бернинди мөмкинлеге дә юк! Чөнки аның егете – Жәмиле бар, шуның белән бәхетле генә була күрсеннәр. Бәлки кайчан да булса, еллар үткәч, аларның балаларына якыннан аралашырга туры килер! Булмас димә, дөнья бу! Бәхетле генә итсен Ходай сине, чибәр туташ, ә миңа килгәндә, ничек тә күңелемнән сызып ташларга тырышырмын. Йөрәгемнән йолкып атармын!»

– Энекәш, дим, энекәш, ник терәлеп каттың, әйдә, сыздырып жибәр әле, – дип, Каюм абыйсы, урындыктагы Тула баянын алып, аңа сузды. Кунак егет ашыкмый гына ике каешны ике иңсәсенә элдә, жайлап кына урындыкка утырды. Йөзлөгән чит күзләр аңа төбәлгән, аны күзәтәләр иде. Бармакларын жайлап, көйләп жибәрер өчен ул башта бөтен төймәләргә баскалап чыкты. Аннан ноталарны барлады, дистәлөгән күзләр һаман аның тарафына юнәлгән. Коңгырт, яшькелт, зәңгәр, кара күзләр. Бас ягын да кушып, ноталарны барлап алгач, бөтен игътибарын баянына туплап, сыздырып уйнап жибәрде ул. Төрлө-төрлө бию көйләренә тезмәләрен сипте дә сипте генә. Аның төгәл, ритмлы уйнавына икеләнеп утыручылар да сикереп торып, кушылып киттеләр. Бертуктамый уйнады да уйнады Хәниф. Ике сәгәтләп тартты ул гармунын. Кулы белән бас ягын этеп йөртә торгач, сул беләге сыдырылып, кабарып чыкты. Беренче генә тапкыр түгел, ияләшкән инде ул бу хәлгә. Гармунына ябыштымы, аның уены ярыш төсмерен ала. Тренировкаларда туплаган чыдамлылыгы аңа бер, ике, өч сәгәт тә уйнарга түземлек бирә. Шешенеп, күпереп чыккан беләге генә түзсә! Авыл яшьләре генә, аның уйларын белмичә, идән такталарын сындырырлык итеп, яшьлек дәртләренә ияреп биеделәр дә биеделәр. Шимбә мәҗлесе таң атканда гына тәмам булды. Гөрләп торган авыл клубы бер мәлне тып-тын булып бушап калды. Күлмәкләре манма суга баткан энесе янына Каюм абзасы килеп: «Бар, озат берәрсен, барыбер мине көтеп торасың бит!» – дигәч, Хәниф теге матур чырайлы симезрәк гәүдәле туташ артыннан китте. Ул Надия атлы булып чыкты. Кыз үткән, оялып торучылардан түгел икән. Үзе шатлыгыннан шунда бертуктаусыз бытылды, тиз арада бөтен авыл гайбәтен сибеп чыкты. Теге чибәр туташның Резидә атлы икәнлеген дә, аның белән бергә ПТУда укыганлыгын да, кыз үзе теләмәсә дә, ике ел буен Жәмил атлы егетнең тагылып йөрүен дә чәчеп салды бытбылдык кыз. Хәнифнең уйлары бөтенләй икенче тирәгә күчте. Күп сөйләргә яратучы чәчбикәне ул оныткан иде инде. Күңеле кабат теге сылу туташка әйләнеп кайтты. «Димәк, не всё потеряно!» Резидә ул егетне яратмый икән бит. Аларның очрашу мөмкинлекләре артканнан-арта. Бу хәл аңа ышаныч, шанс бирә! Тик биредә түгел, ничек тә булса Казанда күрешү турында уйларга кирәк! Резидә! Менә нинди татлы исем икән ул, матур исем икән ул, Резидә!

Көтөлмөгөн концерт

Август урталары да житте, вакыт чаба да чаба, малай! Уку чоры акынлашкан саен тизлеген куэтли генэ тора. Хэниф, матаен акыртып, кичкырын гына күрше Бортас авылыннан кайтып төште. Чапкычын олы капкага терәп, сөяп кенэ куйган иде, күрше Өрәстәм пәйда булды. Бөтен авыл халкы Рөстәмне этисе Гарәфетдин абзый әйткәнчә, Өрәстәм дип йөртә. Менә шул Өрәстәм аны:

– Кая йөрисең соң син, кичә клубта да юк идең? – дип каршы алды.

– Бортаста Әнвәрнең туган көне иде, куна да калынды, – дип жавап тотты Хэниф.

– Бүгөн кичен концерт була, чыгасыңмы соң?! – дип сорады иптәше, аның планнарын ачыклап.

– Белмим әле, – дип куйды Хэниф.

– Соң, каникуллар бетеп бара, рәтләп күрешкән-сөйләшкән дә юк, йөрисең шунда чит авылларда трай тибеп! – дип, Рөстәм иптәшен өлкәннәр кебек сүгеп ук ташлады.

– Кемнәр куя инде ул концертны?

– Рәйсә апа Тукайлар килә дип белдерү элгән.

– Тукайлар?! Алайса, чыгып кермичә булмас инде, – диде ул, ничектер күнеле күтәрелеп китеп. Аның күз алдына кара-чутыр Резидә килеп басты. Ул аңа үзенң шомырт кара күзләре белән елмаеп карап тора кебек иде. Кайларда йөридер ул чибәркәй. Теге рус жырындагы кебек: «Кайларда йөрисең, ник мине күрмисең? Син аны үбәсең, ә мине тешлисең!» – дип, эченнән мыгырданып куйды.

– Нәрсә, нәрсә дисең? – дип эндәште аңа иптәше.

– Юк, болай гына, ярый, клубка чыгарбыз дим. Юынып, бизәнәп алырмын да...

– Без мунча яктык бүген. Эти әйтә, сөрәнчә дустаның белән кызуына сез кереп чыгыгыз да, соңыннан әниң белән без барырбыз диде.

– Алайса, мин хәзер, Өрәстәм, тиз генә күренеп чыгам да мунчага китәбез. Гөнаһларны юып, чистарынып барыйк инде, – дип, иптәшенә кулын сузды.

Кичен көтү кайтып, көндәлек мәшәкәтләр беткәч, ул үзенң дуслары ияртеп, клубка чыгып китте. Мәдәният сарае каршында клуб мөдире Рәйсә апасы белән чираттагы ялына кайткан Каюм абыйсы басып тора. Карасаң, аңа яңа бер мәшәкәт табып куйганнар икән.

– Кайда йөрисең инде син, ёлки-палки, көтә-көтә көтек булдым! – димәсенме. «Нәрсәгә шулай көтек булганнар икән?» – дип аптырап калды үсмер. Тукай авылыннан килгән дусларын кунак итеп, үзенң кара мыеклары да шактый чыланган, ахры, зурдан кубып сөйләшә абзасы.

– Тиз бул, әйдә, анда баянист Илдар уйный алмаслык хәлдә сәждәгә киткән, концерт тоткарлана, – диде ул ачулы тавышы белән.

Менә сиңа мә. Теге сәрхуш уйный алмаганга Хэниф гаепле икән! Егетнең ачуы кабарып чыкты.

– Эчермәскә кирәк иде, – дип, турыдан бәрде студент.

Абыйсы, энесенең кичерешләрен сизеп алып, тактикасын үзгәртергә кереште. Кунаклар янында бик эшлекле булып күренергә тырышса да, инде энесе белән жайлап кына сөйләшергә кирәклегенә төшенде. «Уйна инде, энәкәш! Өстәвенә анда теге Надияң дә килгән, сине эзләтеп, башны катырып бетерде!» – димәсенме! Үсмергә ничектер уңайсыз булып китте. Кыз үзе дөнья бетереп аны эзләп йөргөч, авыл гына түгел, бөтен район беләчәк бит! Абыйсының беркатлыланып, салмыш килеш аңа начар реклама ясап, сөйләнеп йөрүенә дә үпкәләде ул. Әллә кайтып китәргә инде? Ул Надияне бит дусларча, Каюм абыйсын көткәндә вакыт үткәрер өчен генә озаткан иде. Уеннан уймак чыгуы шушы икән! Димәк, Надия барысын да чыңга алган, алай гына түгел, егетне үзенекә санап, авылына хәтле килгән. Надия аны үзенекә итеп шапырынып, кыланып йөргөч, шулай ярыймы инде?!

Клуб ишегеннән янә чәүкә Рәйсә апасы пәйда булды. Сөйләшкәндә очкыннар чәчеп, ачуы чыкса, эттән алып эткә салып жибәрә торган усал хатын иде клуб мөдире. «Нәрсә терәлеп торасың инде, Хәниф? Театр училищесына кергәч, бөтенләй әллә кемгә әйләндең. Үзем уйный белсәмме, сезнең кебек кыланмышларга борылып та карамас идем», – дип тезеп китте. Бер башласа, туктый алмавын белгән Каюм абыйсы, усал хатын эшнә бөтенләй бозып ташламасын тагын дип, кабат сүзгә кысылды.

– Энәкәш, әйдә, бүген генә уйна, тыңла инде мине, дус-ишләр, кунаклар алдында хур итмә! Клуб тулы халык, бар да концерт көтә, үзбезнең туганнар килде бит, күрше авылдан, – дип үтенде. Хәниф инде болай да күңеле белән ризалашкан иде. «Надия аны эзләп йөри» дигән сүз бетерде дә ташлады. «Нишләп әрсезләнә ул? Шулай да нишләргә соң? Халык көтеп утыра. Күбесенең таң әчесеннән колхоз эшенә чыгасылары бар. Бәлкем Сәләү Ирегенә йә булмаса алма абый Илмирына тапшырыргадыр. Алары клубта булмаса, Сәләү Рәфкате әйбәт уйный. Нич булмаса, пирог Зиннурын чакырырга туры килмәгәе». Басларны кушып алып бара белмәсә дә, бөтен көйне шыгыр-мыгыр китерә. Сорасаң, ялындырып та тормый, әйт кенә. Шул егетләрнең берсенә әйтеп карарга туры килер.

– Хәзер кемне дә булса табып бирәм, үзем уйный алмыйм, кулым шешкән, аннан бөтен көйләрне белеп тә бетермим! – дип, юктан бар сәбәп табып, тәкъдимне кире какты. Чәтердәвек Рәйсә апасы елар дәрәжәгә житешеп:

– Каюм абый дим, әйт инде шуңа, сине тыңлый бит ул. Оятка калабыз, бетәбез бит! Халык көтә-көтә арып бетте, дояркаларның иртә таңнан сыер саварга барасылары бар! Кәжәләнмәгез инде, кире тәреләр. Әй, үзем уйный белсәм, сез хәчтерүшләргә ялынып торыр идекме! Юк нәмәстәләр, ничек шундыйларны театр училищесына кабул итә торганнардыр?! Балчыклы авылын кунаклар алдында мыскыл итеп ятмасагыз. Тукайлар килмиләр шул алар, жаным. Клубта мин эшлэгәнгә генә, мине генә тыңлап, пычрак урман юлларын таптап, унбиш чакрым ара үтеп килделәр алар, жаным! Билләһи газыйм, хәзер сиксән яшьлек Байтка бабайны тальяны-ние белән чакырып китерәм, ояты сезгә булыр, мәнсезләр! – дип, мәдәният сарае житәкчесе шәкертне кыеклап эт итеп сүкте. Агитация Каюм абыйсына да каты тәэсир ясады.

– Хәсрәт, ялындырып торган буласың! Тукай авылы егетләре янында оятка калдырып, Надия хәтле Надия үзеңне эзләп сагынып килгән, икенче юлы матайга утыртып алып барсам икән мин сине!

– Ярый, Рәйсә апа, бар, керә тор, хәзер башлыйбыз. Тик шкафыңнан минем үземнең Тула баянымны чыгарып куй. Үземнекенә ияләшкән инде, – дип, ризалыгын бирде Хәниф. Рәйсә ханым:

– Менә булды, менә бусы безнеңчә, егетләрчә! – дип, клуб ягына юнәлде. Урамда тәмәке көйрәтеп торган кешеләр өеренә дә: – Әйдә, керегез, башлыйбыз! – дип кычкырырга да өлгерде. Үсмер Каюм абыйсы янына килеп:

– Мин бит Надияне синең сүзне тыңлап кына озаттым. Дусларча гына! Бөтен авылга оран саласыз! Хәзер тирә-якка таралачак инде, – дип, үпкәсен белдерде.

– Ә Надиянең кайсы жире ярамаган соң тагын?

– Сина яраган миңа да ярый дигән сүз түгел әле ул, – дип, Хәниф клубның гримёркасына керә торган арткы ишеккә юнәлде. Күрше авыл егетләре каршында да киребеткән булып каласы килми иде аның. Авылы матур, кешеләре ачык чырайлы, кунакчылар. – Егетләр, сезнең репертуарны, көйләрне белеп бетермәсәм, үпкәләштән булмасын! – дигән булды.

– Синме белмисең, әй, скромный да булып кыланасың инде тагын! – дип каршы алды аны клуб мөдире. Тукайлылар да:

– Син дә жинеп чыкмасаң инде тагын! – дип, дәрт өстәделәр.

Шунда буталып йөрүче, шактый гына кабып алган авылдашы:

– Бөтен көйләрне белмәгәч, нинди артист соң син, анаңны корт чаккыры?! – дип мыркылдады.

– Бар, бар, Рәфыйк, ычкын әле моннан, син генә житмәгән идең гримёрныйда, болай да басып торырга да урын юк! – дип, Рәйсә апасы теге сәрхушнә төрткәләп чыгара башлады. Исәреп карышып:

– Нәрсә, дәрәс түгелме, дәрәс әйтмәдемме?! Бөтен көйнә дә белмәгәч хөкүмәт акчасын ашап ятмасыннар. Менә монда кайтып, фермада минем кебек дуңгыз карасыннар, тирәс түксеннәр, аналарын сатым! Нәрсә, Рәйсә, дәрәс сөйләмимме?! – диде теге адәм.

– Бар, жаным, бар, концертны башлыйбыз хәзер! – дип, Рәйсә ишекнең келәсен үк элөп куйды. Тышкы яктан ишетелер-ишетелмәс кенә: «Сарман буйларында йөргән чакта», – дип, салмыш иптәшнәң тамак төбә белән акырып, үзенә концерт куя башлаганы ишетелде.

– Әйдәгез, әйдә, иптәшләр, хәзер мин чыгып игълан ясым да башлыйбыз, – дип, орчык хәтле клуб мөдире сәхнәгә чыгып китте.

– Бөтен көйнә белеп бетермәсәң дә, борчылма, Хәниф, аларын төшереп ук калдырырбыз! – диде Тукай авылының сәнгать житәкчесе Мәдинә туташ.

– Ул Илдарны әйтер идем инде, теге юлы Көрәлегә баргач исереп ауды, концертны өзде, бүген юл бусе тыгынды да тагын эштән чыкты. Әйтеп тордым житте дип. Чыгып та бетә ул дигән иде, чыгып бетте инде энә. Хәниф братка рәхмәт, ул булмаса, тагын терәләр идек, – дип, каяндыр гримёрныйның караңгы бер почмагынан таныш тавыш ишетелде.

Бу аваз Резидәнәң сөйгән яры Жәмилнеке иде. Аның күз алдына кабат чибәр туташ килеп басты. «Кайларда йөрисең икән инде син, гүзәлкәй?»

дип уйлап куйды Хәниф. Ул да түгел, аны сәхнәгә дә чакырдылар. Тамаша залы шыгрым тулы иде. Хәтта тәрәзә төбөнә дә менеп кунаклаганнар. Заманында дингә каршы көрәш башлангач, ике катлы мәчетнең өстен сүтеп, тау астындагы инеш буена клуб итеп китереп салганнар. Беренче каты үз урынында, бүген башлангычлар өчен мәктәп анда, инде бу биналар үз гомерләрен яшәп, таушалып баралар, тора-бара яңасын төзисе бар дигән максат та куелган. Ләкин анысы кайчан тормышка ашар, беркем дә төгәл генә белми. Түшәменә башың тиярлек сәхнәле, этелә-төртелә йөз илле кеше сыярлык тамаша залы булган мәдәният йортын кыш көне жылытып бетереп булмаса, жәйләрен кеше күп жыелса, һавасы житми башлый, тынчуга әйләнә иде. Бүген Хәниф сәхнәгә чыкканчы ук тирләп-пеште. Артистларның киенү, бизәнү урыны да мунча ләүкәсә хәтле генә, чиратлашып эзерләнәргә кирәк. Кайбер очракта, урын житмәгәч, артистларның бер өлеше сәхнәнән ян пәрдәләре артына посып бизәнәләр.

Баянчы егеткә гармунын күтәрәп чыгуга пәрдә артында торучылардан сәламнәр ява башлады. Шулар арасында ни сәбәпләдер тулган ай кебек балкучы Надия туташның чырае да ялтырап куйды. Әлегә туташның бите генә түгел, кыйммәтле тукумалардан тегелгән, төрлө төсләргә кереп ялт-йолт килгән һинд күлмәге дә күзен чагылдырды аның. Рәйсә апасы сәхнәдә коммунистлар кебек горур басып:

– Хөрмәтле авылдашлар! Ут күршеләребез тукайлыларның баянчылары кинәт авырып китү сәбәпле, бүген артистларыбызны үзе боксёр, үзе артист, үзе баянчы Хәниф Садриев үз баянында үзе уйнап, моңлы көйләр яңгырата! – дип игълан итте. Моңы ишетеп, Хәнифнең бите караклыкка тотылган бәндәбезнеке кебек кызыша, битеннән тир тамчылары тама башлады. Кемдер тамаша залыннан:

– Жәмәгать, тәрәзәләрне ачыгыз әле, бигрәк тынчу бит! – дип кычкырды. Халык берәз гөжләп алды да, берәздән барысы да үз урынына кире урнашты. Табигатьнең жәйге кичләрдә генә була торган назлы саф һавасы сәхнәгә дә менеп житеп, артистларның мунча эчендәге кебек кызышкан гүдәләрен назлап, сыйпап үтте. Клуб мәдире:

– Жәмәгать, концертыбызны башлыйбыз, жырлый минем коллегам Мәдинә Зәкиева! – дип белдерде дә, сәхнәдән тырт-тырт атлап, горур гына чыгып китте.

Ниһаять, моң агылды. «Бөрлегәнәм, бөрлегән, син бит минем бер генәм», дигән ярату сүзләре тамашачыларга тапшырылды. Аннан соң «Жидегән чишмә» дигән жырны башкарып чыктылар. Халык шактый жылы итеп кул чапты. Хәниф кемнәндер «Браво, браво!» дип алкышлаганын ишетеп, иясен эзләп борылып караса, әлегә дә баягы чуар киёмле Надия сәхнә кырыеннан кычкырып тора икән. Хәнифнең үзенә игътибар итүен шәйләп алып, кулын болгады, күзләреннән мәхәббәт чаткылары сибелде. Егеткә исә жылкәсенә асқан баяны икеләтә авыраеп киткән кебек тоелды. Хәтта битендәге тир тамчыларына хәтле вакытыннан алда идәнгә тамды. Залдан кемдер:

– Хәнифкә сөлге табып бирегез әле, кызу бит! – дип оран салды. Ул да түгел, Надия, атылып чыгып, тастымал белән студентның битләрен сөртте, чәчләрен сыйпап алды. Залдан кемдер:

– Әнә Надия дигәннәре шул була инде! – диде.

Кичэ дэвам итте. Рэмзия атлысы – өч жыр, Сэвиясе дүртне жырлагач, ялтыравык күлмәкле Надия һинд биюен башкарды. Гармунда уйнаучыны эсселек кенә түгел, тырыша-тырмаша биеп маташучы, өстәвенә күбрәк Хәниф өчен селкенүен сиздерүче әлегә кызыйның кыланмышлары сулышын кыса иде. Биеп бетергәч, атылып килеп, аны кочаклап ук алды: «Рәхмәт!» дип колагына пышылдарга да өлгерде. Ниһаять, тәнәфес игълан иттеләр. Ул гармунын урындыкка куйды да, грим бүлмәсе аша үтеп, урамга ашыкты. Манма су булган тәнән жыллатергә иде исәбе. Грим бүлмәсен узгач, клубның кышлык утынын саклый торган сарае бар, чолан дисән дә була. Шуннан үтеп барганда, колагына бик тә ягымлы матур хатын-кыз тавышы ишетелде. «Ильяс абый, алайса, бу якшәмбе машинаңнан мине дә калдырма инде. Отпускам бетеп килә, алып китәсе әйберләрем дә күп», – дип үтенде. «Борчылма, Резидә сеңлем, үзеңне дә, әйберләреңне дә калдырмам, китешли кереп алырмын, паромга иртәрәк барырга туры килер, югыйсә ял көннәрендә үзең беләсең анда ниләр булганын», – диде Ильяс дигәне. Резидә сеңлем диде түгелме? Мондый матур тавышлы кыз бары тик теге чибәркәй Резидәдә генә булырга мөмкин! Караңгыда йөзләрен чамалап бетерә алмагач, уңайсыз булса да, гармунчы егет якынрак килде. Ильяс аны тынып алып:

– О-о-о, Хәниф туган, караңгыда шәйләп бетермәдем, син икәнсең! – дип кулын сузды.

– Синең тавышыңны гына танып килүем, нинди былбыл кош белән сөйләшә икән! – дип кызыксынуым.

– Резидә ул, менә! Туганнан туган сеңлем. Шуның белән чөкердәшәбез. Ну, брат, гармунда уйнап та карыйсың икән, жиренә житкерәсең, молодец!

– Нишләр концерт карамыйсыз?

– Түзеп булмый анда, кызу, мунча кебек, басып торырга да урын булмагач, чыгып киттек.

– Шулай шул! Сеңлең белән, аның матур тавышын ишетеп, якыннан танышасым килгән иде дә, егете бардыр, ахры, – дип әйтеп куйды Хәниф.

– Юк минем егетем, әгәр дә тагылып йөрүчеләрне санамасам, – димәсенме чибәр кызый. Хәнифнең күңелендәге таш төшеп, рәхәт булып китте. Димәк, колхоз рәисенең яраткан төпчек кызының, чынлап та, йөргән егете юк икән. Шулай булгач, нишләр әле форсатны кулдан ычкындырырга! Жәмил алдында, әлбәттә, уңайсыз булачак. Ләкин Надия авызыннан да, чибәр туташның үзеннән дә Жәмилнең бушка вакыт уздырып йөргәнлегә ачыкланды. Нишләргә икән? Үземнең урынга сәхнәгә кемне чыгарырга? Карышмый торган пирогбаш Зиннур бар! Залдан күзенә чалынган иде баярак.

– Резидә туташ, ә сезнең элек безнең авылда булганыгыз бар идеме соң? – дип сорады ул.

– Юк шул! Монда килгәндә, трактор арбасында чайкалган-айкалганны күрү дә бик житкән. Яңгырдан соң бигрәк тә сазлык икән урман эчләре.

– Хәзер авыл эче коры инде, жилләде. Ә безнең саланың матурлыгын күрсәң, мәңге онытасың юк. Ул мәктәп бакчасы дисеңме, гөл-чәчәкләргә күмелеп утыра, түбән очта Сараул елгасының ярлары мендәр калынлыгы бәбкә үләне, тал-тирәккә төрөнгән. Авыл уртасыннан гына әлегә елгага

дистэлэгэн чишмэлэр агып төшә. Телисезме, мин сезгә шуның бер өлөшөн генә булса да күрсәтәм.

– Кызык, шулай бит, Ильяс абый, бер белмәгән, бер күрмәгән кеше мине табигать карарга чакыра.

– Мондый егет чакырып торганда, әллә нинди кызларын да риза булып иде, – дип, бәясен күтәрәп, өндәп куйды күрше авыл егете.

– Ул китсә, гармунда кем уйнар, хәзер тәнәфес бетә бит инде.

– Алайса, мин үз урыныма икенче гармунчыны табып калдырам, көтәсезме? – диде тимерне кызуында сугып калырга тырышкан гашыйк үсмер.

– Бер дә белмәгән кешегә иярәп китәргә шушы караңгыда... Аллам сакласын, жүләр!

– Бар, бар, ничек инде шушындый жегеткә ышанмыйсың, саф һава сулап керерсең, – диде аңа туганнан туган абыйсы. Димәк, кызның Жәмилгә битарафлыгын ул да белә!

– Соң, әйдә, алайса, Ильяс абый, өчәү бергә йөрәп килик, сүзә дә кимрәк булып, – дип ризалашты чибәр туташ!

– Әйдә соң, каравылчы да кирәк булгач!

– Ильяс абый, алайса, сез клуб тавына күтәрелә торыгыз, ул арада мин гармунчыны табып калдырам, – дип, Хәниф, ярар дигәннәрен дә көтеп тормастан, чолан ишегеннән урамга атылды.

Зиннур пирогбаш дигәннәре төп кебек таза, нык гәүдәлә бер егет иде. Үзе гармунда бөтен көйне уйнаса да, ничек кенә тырышмасын, бас ягын көйгә куша алмый. Башка баянчылар булмаганда, кыз-кыркын аның яңгырдан соңгы Сараул елгасыныкы кебек болганчык көнә туфлиләре белән дөбер-шатыр идән тактасын төйгәлиләр. Ни әйтсәң дә, сугыш вакытында гармунчы егетләр фронтка китеп беткәч, такмак әйтеп, кәстрүл кагып бию түгел инде. Шыгыр-мыгыр килсә дә, тавышы гармунныкы.

Бик тиз генә киләм дисә дә, Зиннур абыйсын тапканчы, аны ияртеп, сәхнәгә хәтле үткәнче, баянны кулына тоттырганчы концертчыларга: «Менә сезгә баянчы!» – дип, тегеләр авызларын ачып, сүз әйтергә өлгергәнче, шактый гына вакыт үтеп киткән. Өстәвенә, урамда бик әздән генә Надия туташка килеп бәрелмәде. «Хәниф, мин монда!» – дип, каршына килеп басмасынмы! Һиндстаннан кайткан ялтыравык тукумадан тегелгән күлмәге, баганадан төшкән ут яктысында ялтырап, күзнә чагылдыра. Духимухиларны да кызганмаган, ахрысы, исе борынны жимереп керә. Нинди генә төсләр чагылмый икән аның өс киemenдә, буяулары хәрәкәткә килгән кебек йөгәрешә.

– Сәлам, Надия, ничекләр килеп життегез? – дигән булды ул сүз булсын өчен генә.

– Бик яхшы килеп життек, мин юлны тоймадым да хәтта, – дип шатланып җавап бирде әрсез туташ. – Сез шундый матур уйныйсыз, ис-акылыбыз китеп карап торабыз инде Гүзәл белән. Бөтен гәүдәгез белән сыздырасыз. Ул бию көйләрегең, биемәс жиреңнән биеп китәрсен! Безнең авылга да килеп, бер уйнап китегез әле, соңыннан кич утырырбыз рәхәтләнеп! – дип хисләнеп әйтеп куйды кыз.

– Рәхмәт, рәхмәт, Надия, әлбәттә, килермен, әлбәттә! Килергә

тырышырман! – дип кабаланып сөйләнде Хәниф. Үзенң дуамал баш мие: «Нишләргә, ничек бу калын кара толымлы, матур чырайлы, үткен кызны үпкәләтмичә генә таярга икән?» – дип чыгымлады. – Минә анда көтәләр, мин хәзер, син керә тор, соңыннан сөйләшеп бетерербез, яме, Надия, – дип, телен көчкә әйләндереп әйтә алды. Кызый барысын да үзенчә аңлап:

– Беләм инде мин сез егетләргә! Анда Дамир абыйлар, Жәмил, сезнең Каюм абыйлар сыйланып утыралар, алар янына барасыз инде, – дип фаразлады. – Ни әле, үзем дә сиңа күчтәнәчкә биш йолдызлы коньяк эзерләп алып килдем, концерттан соң икәү генә очрашып алырбыз әле, – диде, шыпыртка күчеп, сүзгә серлелек өстәп. Кара, чая күзләрен тутырып карап алды да: – Соңыннан, яме! – дип, горур гына атлап, ишеккә юнәлде. «Ник озата бардым икән, жүләр баш, ахмак, тормозларың күгәргән нәрсә. Резидәгә дә барып ирешкән булса бу хәлләр? Бу беркатлы кызыккай да жалкы. Ләкин Резидә...» дип уйлады.

Ул, атылып клуб тавын менеп, тирә-юньгә күз салса, нинди бәхет: Ильяс белән сөйләсә Нади жизнәләрененң бакча рәшәткәләренә сөялеп басып торалар иде. «Аллага шөкер, өлгердем!» дип, эченнән генә шатланып куйды.

– Гафу итегез, зинһар, берәз сузылды!

– Без инде, бөтенләйгә югалды бу үткен егет дип, хафага ук төшкән идек! – дип, чибәр туташ канәгатьсезлек белдереп төрттереп үк алды.

– Гаеп миндә, зинһар, үпкәләмәгез, тоткарланырга туры килде. Менә хәзер рәхәтләнеп кичке авылны карап йөри алабыз. Әйдәгез, гөлчәчәкләргә, алмагачларга күмелеп утырган мәктәп бакчасыннан башлайк әле! – дип, үзе белән кунакны ияртеп китәргә теләде. Ильяс абыйсы аңлы булып чыкты. Үзенң биредә артык икәнлеген аңлап:

– Өченче кеше мондый жирдә артык! Икегез генә сәяхәт ясап килегез инде, төн матур, ай нурын сибә, йолдызлар күз кыса әнә. Син, Хәниф энекәш, тәртипле генә, яме, Резидә – ул авылыбызның беренче кызы. Ярый, мин үзем дә шушы тирәдә булырман, – дигәч, салмак кына атлап, клуб ягына китеп барды.

Алар күпмедер вакыт сүзсез генә Балчыклы урамы буйлап атладылар.

«Йа Хоодаем, көтмәгән жирдән китереп бирде бит бәхетне. Атналар буе күз алдымнан китмәгән, төннәрен хыялланып, бер күрергә тилмереп яткан Резидә бүген янәшәдә! Төш кенә күрмидер бит ул?! Төне дә ничек матур бит, тирә-юнь тып-тын! Кошлар гына сайрамый, вакыты үткән! Бүген алар урынына чибәр туташның чишмә суы кебек челтерәп чыккан тавышы да бик житкән. Бүген аңа бүтән беркем дә кирәкми! Янәшәсендә күңеленә, рухына хуш килгән чибәр туташ атлый.

– Нишләп бер сүз дә дәшмисең? Әллә телсез калдыңмы? – дип төрттереп алды кыз.

– Синнең турында уйлыйм.

– Нәрсә дип инде, сер булмаса? Менә Тукайның бер жылбәзәк кызы сиңа иярәп китте дип, эченнән генә көләсеңме?

– Дөрәс хәлме соң бу, төш кенә күрмим микән дип, ышанып бетмичәрәк барам. Шатлыгым эчәмә сыймый. Минем бит инде өмет канатларым сынган иде. Теге юлы клубыгызда бер күрүдә ошаттым мин сине. Әле кайткач та, көне-төне сине сагынып, үз-үземә урын таба алмыйча йөрдәм.

– Ай-яй, сөйләп тә карыйсың инде син, кошлар кебек сайрыйсың, Балчыклы егете! Ышанырлар дип уйлайсыңмы? Артист кеше артист шул инде. Беренче килүендә үк Надияне озаттың бит син! Ничек оялмыйсың, ахирәтемнең башын әйләндердең дә, ул бит синең белән исәрләнде. Инде миңа сүз катып маташасың! Надиянең шатлыгы эченә сыймый, атна буе авызында син генә идең, үткен жегет! Бу концертны да ул оештырды. Күчтәнәчкә коньякларга хәтле күтәрәп килде. Менә син нинди ышанычлы бәндә икәнсең!

Хәниф бер мәлгә телсез калды. Менә-менә бәхет кошы, үзе кулыма килеп керде дип сөөнгәндә генә, ычкынып, очып китеп маташа!

– Беләсеңме, Резидә, ышан миңа! Сине күрдем дә бүтән хатын-кызлар күз алдымнан эреп юкка чыктылар!

– Вәт артист! Кемлегенә Надиягә житкерергә кирәк, йөрмәсен ышанып, – дип, ачу белән әйтеп куйды Резидә.

– Сөйләмәм дигән идем инде, эшләр болай тирәнгә киткәч...

– Нәрсәне сөйләмәм дигән идең? – диде аңа чибәр кызы, усал карап.

– Мин сине беренче күрүемдә үк ошаттым! Менә ул, мәйтәм, мин эзләгән кыз! Ләкин өметемне шундук өзделәр. Хәлим абый миңа: «Теләсәң кемне озат, ләкин моңысын түгел! Энем Жәмил белән ике ел буе очрашып йөриләр, тиздән өйләнешергә дә тиешләр, – дигәч, минем бөтен уй-ниятләрем, якты хыялларым убылып, жимерелеп төште. Тизрәк ул кичәдән чыгып, Балчыклы авылына кайтып китәсем килә башлады. Ләкин Каюм абый бар, ул бит Наҗия апа янында кич утырырга хыялланып килде, шуны атна буена көттө. Минем хәлне аңлап: «Энекәш, борчылма синең юлыңда хатын-кызлар күп булып, Резидә кебекләре дә очрар әле», – диде. Ләкин минем күңелдә көрәш бара. Әллә беркемне дә тыңламыйча сине озатырга микән, сугышырга туры килсә – орышырмын дип тә уйлап куям. Шул ук вакытта: «Дуамаллык булачак бит бу! Тукай егетләре дус итеп, кунак итеп каршы алалар, шул мөнәсәбәтләренә саклап калырга кирәк дип, нәфесемә каршы төшәм, өстәвенә, абыйның йөргән кызы да биредә дип, үз-үземне авызлыклайм. Шуннан Каюм абый: «Утырма кайгырып, мин әле төн буе Наҗия апаң янында, эчең пошып, кайчан кайтыр икән дип, вакытны бушка үткәрәп утырганчы, озат берәрсен!» – дигәч, бернинди хис-ниләрсез, әлбәттә, гафу үтенәм, сөйләшеп утырырга, шул ук вакытта синең турында да нәрсә дә булса төпченеп булмас микән дип, ияреп киттем!

– Менә ничек икән ул! Хәлим абый миннән килең дә ясап куйган! Иманым алам әле бу атнада Тукайга кайтса! Ялганчы! Дөрөс, Жәмил миңа әллә ничә тапкыр кияүгә чыгарга тәкъдим ясады. Арттан калмыйча, эт кебек тагылып йөри, теңкәне корытып бетерде инде! Әйтеп-аңлатып та карыйм, тора-бара яратырың дип үжәтләнә. Казанда әле качып котылып була. Әниләр янына кайттыңмы, эзәрлекли башлай. Ләкин шуны бел, Хәниф, без барыбер аралаша алмыйбыз! Надия алдында оятсыз жан буласым килми минем! Үпкәләмә!

– Мин бит Надиягә бернинди дә вәгъдәләр бирмәдем, өметләндермәдем! Нишләп ул шулай сәбәпсез вакыйгаларны куерта!

– Һәрбер туташ үзеннән өстенрәк, үзенә ласкылы дип санаган ир-атка кияүгә чыгып, затлырак нәсел калдырырга тырыша. Надия шуны синең

рәвешендә күрә. Үзе баянчы, үзе булачак артист, дәрәс булса, боксёр да икәнсең әле. Өстәвенә, чибәр дә! Аның бәхетле булырга хақы юкмы?

– Бар, әлбәттә! Тик мин аңа беркайчан да өйләнмәячәкмен. Нишләп шуны аңламый ул?

– Ләкин аның үз бәхете өчен көрәшергә хақы бар! Ул бит назлармын, сөярмен, шуннан соң үзен дә ярата башларлар дип уйлый.

– Бар, әлбәттә, аның да көрәшергә хақы! Шулар исәптән минем дә! – дип кистереп әйтте Хәниф. Резидә сүзсез, тынып калды. Хатын-кыз башы белән ниләр кичергәндер туташ, билгесез. Ләкин аның күнелендә дә көрәш бара иде инде. Әле генә нәфрәт белән караган күзләре моңсуланып, күнелсезләнеп калды.

– Ник дәшмисең, Резидә?

– Нәрсә дияргә дә белмим. Ошамасаң, ике дә уйламыйча борылып китеп барыр идем, Хәниф. Үпкәләмә, зинһар! Минем иптәш, сердәш кызым бит ул! Теге юлы клубта миңа төбәлеп карап торучыңны сизеп алтырап куйдым. Бер белмәгән, бер күрмәгән кеше сине шулай карашы белән үтәли тишсәң әле! Аннан мине ошатканыңны аңлап алдым. Әле үземнең хатын-кыз беркатлылыгым белән мине озата килмәс микән дип тә уйлап куйдым. Сөлек кебек хәрәкәтчән, чибәр, гармунда өздәрәп уйнаучының озата кайтуын уен өчен булса да хыялланган идем.

– Һәм ул шулай булырга тиеш тә иде.

– Тиеш нәрсәләр күп була, ләкин күпчелек очракта тормышка гына ашмый.

Алар тагын бер-берсенә төбәлеп, сүзсез генә карашып тордылар. Хәнифнең күзе чия кебек кызарып, тулып торган кызның иреннәренә төште. Һәм ул бөтен кыюлыгын жыеп, Резидәне көчле куллары белән рәшәткәгә кысып суырып үбеп алды. Шулар мизгелдә ике күзеннән утлар чәчрәде, сулар яңагы кызыша башлады.

– Жибәр мине! Тагын бер шулай кылансаң, күрмәгәннен күрсәтәм! Берәр юлдан язган кызым әллә мин сиңа?

– Яратуымны тыя алмадым, Резидә! Суксаң – кабат сук, тагын үбәм мин сине. Тиздән син кайтып китәсең, ә күңелем сиңа иярәп йөриячәк. Ул инде ике атна буе синең янда.

Кыз күпмегәдер югалып калды, нишләргә дә белми бимазаланды. Шуннан файдаланган Хәнифнең икенче яңагынан да утлар чәчрәде. Өченче тапкыр кабатлангач, Резидәнең күтәрелгән кулы һавада эленеп калды. Аларның иреннәре ни сәбәпләдер бик озак бергә кушылып тордылар. Күпме вакыт үткәндер, каяндыр килгән кеше тавышлары, «Беларус» тракторы кычкыртуы аларны айнытып жибәрде. Ул да түгел, алар янына тиз-тиз атлап, Ильяс абыйлары килеп житте.

– Резидә сөңлем, әйдә, тиз бул, китәбез! Сине инде ярты сәгәттән артык көтәбез! Жәмил үзенә дулый, аты-маты белән сүгенә. Надия балакай трактор арбасында күз яшьләрен түгә, ни эшләргә белгән юк анда.

– Әйттем бит мин сиңа, Хәниф, инде Надиянең күзенә ничек күреним?

Алар клуб янына төшеп житкәндә, килгән кунаклар трактор арбасына төялеп беткәннәр иде. Шактый кызып алган Жәмил аларны шәйләп: «Себерке, заразы, хайван!» дип, фамилиясен әйтмичә генә кемнеләр сүкте. Кайсыдыр мыш-мыш килеп үксеп куйды, Надия елый иде, ахрысы.

– Мин сине күрергә дип концертлар оештырып, коньяклар күтәрәп киләм, э син! – дип, рәнжеп кычкырып жибәрде ул.

– Кунактарны шулай мыскыл итеп каршы алалармы, өйләнергә дип, ике ел бусе йөргән кызымны... Бүтән безнең авылга аяк басасы булмагыз! – дип дулады Жәмил. Резидә дә төшөп калган, жебегәннәр ыруыннан түгел икән.

– Жәмил абый, мин сиңа күпме әйттем, яратмыйм дип. Булды, житте. Ә себерке дигән сүзгә өчен абый янында жавап бирерсең. Бар, энә үз себеркенне тап! – диюе булды, бар да тынып калды. Аракы эчеп, күзләре калайланган Каюм абзасы гына:

– Егетләр, ул салабонның, сез генә китегез әле менә, иманын укытачакмын. Үзезбезнең авылдан гына кыз таба алмаган, күршеләр кетәклегенә дә кергән, салага! – дип селтәнеп алгандай итте. Трактор, «сау булыгыз!» дигәндәй тагын бер кычкыртып алгач, кара төтөннәр чыгарып клуб тавыннан өскә үрмәләде. Аңа тагылган арбада Хәниф өчен кадрлар булган зат та ерагайганнан-ерагая бара иде.

– Тукайлыларның беренче чибәрен карата алуың яхшы анысы. Тик дуслар алдында подвөл син мине! Ну, барыбер моладөң, энекәш! Ярый, кереп йоклыйм әле мин, – дип, олпат гәүдәле чибәр абыйсы тау башындагы йортларына юнәлде. Менеп житкәч, бер мәлгә борылып: – Резидәң үзе жаратса, бер дә борчылма. Бармак та тидермәячәкләр үзгә. Аның Нурислам дигән абыйсы бар, кирәк булса, өзеп ата торган жегет!

Хәниф тә, иптәшләренә ияреп, түбән очка төшөп китте.

Бүгенге нурлы айлы кич бәхет тә бүләк итте кебек аңа. Шуңа ук чакта эчен пошырып тора торган шөбһә дә өстәде. Жәмилнең абыйсы Хәлим кебек үзләрен дус итеп каршы алган кешеләрне бер мизгелдә юлына киртә, дошман ясап куйды. Нишләргә, бу четерекле мәсьәләне ничек чишәргә? Бәлкем иртәгә көндөз Тукай авылына барып, Жәмил белән күзгә-күз карашып аңлашырга, жаен табарга кирәктер? «Үпкәләмә, туган, ул бит сиңең белән очрашырга үзе теләми, сине үз итсә, яратса, якын да килмәс идем, әллә кайдан әйләнеп үтәр идем! Әлбәттә, мин үземне гаепле сизәм сиңең алда, гафу ит, ике арага хатын-кызың килеп керүе бик авыр хәл! Ләкин ул мине сайлады бит!» – дип аңлашып карарга туры килер. Тик авылларының беренче чибәре, колхоз рәисенең кызына өмет итеп, гашыйк булып йөргән егет мәңгә кичермәячәк аны. Ул бит хәзер үзен Хәниф тарафыннан рәнжетелгән, мыскыл ителгәндәй тоя. Хәзер аның авызлыксыз гыйшык аркасында Каюм абыйсы белән Хәлим агасының да мөнәсәбәтләре бозылачак инде. Димәк, аларның икесенә дә күрше авылга юл ябык. Резидә белән кичләрен очрашырга мөмкинлеге бетә. Ярый әле зур кала – Казан бар! Иртәгә иртүк Резидә янына барып, адресын, телефоннары булса, номерын да белергә кирәк! Аларның гыйшыкын шәһәр генә сер итеп саклый алачак!

– Әй, Ромео иптәш, нишләп әле тирән уйларга батып атлайсың, кайгың зур мәллә? Югыйсә элегрәк кичләрен төрле мәзәкләр сөйләп, ха-ха да хихи килә идең. Нәрсәңне югалттың, әйт?

– Нәрсә, Фәрит, син миңа әйтәсеңме соң? – дип, Хәниф аңламыйчарак торды. – Югалтмадым, таптым, Фәрит! Ай кебек нурлы йөзле, челтерәп аккан чишмә тавышлы бер чибәрне таптым!

– Ә Казиле, Әсфәния?

– Жавапсыз мэхэббат иде анысы! Шул Жәмил хәленә калдырды Әсфәния мине. Аның репертуарындагы кеше булмаганмындыр инде мин. Ләкин Резидә үзенә күнәл хисләре белән җавап бирде. Шуннан да рәхәтрәк тойгылар юк икән бу дөньяда?!

Авызлыксыз гыйшык!

Жәйге каникуллар сизелмичә диярлек үтеп китте. Ялыктыргыч дәресләрдән торган уку елы үз тәртәсе арасына керде. Икенче курс студенты Хәнифне икенче атнаның ахрында Урицкий клубында йодрык ярышы көтә иде. Ике атна буена ул театр училищесыннан кайтканнан соң спорт залына чапты. Уку йортындагы кайбер танцы, ритмика, актёрлык осталыгына өйрәнү дәресләре бөтен хәлне ала, кайбер дәресләрдә ул иптәшләренә аркасына посып, йокыга да киткәләде. Рәхмәт курсташларына, хәлән аңлап, һәрчак укытучыларга сиздермәскә тырыштылар. Остазы Рашат Еникеев: «Быел да 51 килограммдагы авырлыкта сугышчаксың, онытма! 57 килограммга хәтләрә Әхәт Габидуллин булчак», – дип кисәтте. Хәнифкә 51 килограммда үзенә авырлыгын тотып торыу бик кыен иде инде. Үсә торган организм нык карыша башлады. Хәзер аңа шуны тотар өчен ун килограммга хәтләрә ябыгырга кирәк! Шул сәбәпле, кичләрен көн аралаш диярлек шәһәр мунчасына йөгәрдә. Атнаың өч көнә спорт залына чапса, өч көнә мунчада пар салып, себеркеләр белән авырлык куды. Резидә белән атнага бер тапкыр ял көнәдә генә очрашкәладылар. Бүгән дә ул өченчә номерлы шәһәр мунчасына барып, ике сәгать буена ләүкәдән төшмичә чабынды, гимнастика ясады, соңыннан башына калың сөлгә урап, аякларын кайнар суга тыгып, тир куарга тырышып утырды. Сабакташы Гөлнәзирә үчкәлгәнчә, бер айда ике күзә генә утырып калган хәчтерүшкә әйләндә дә куйды. Юынырга килгән абзыйлар, ир-атлар да аның интегүән күрәп: «Ял ит, энәкәш, аның хәтләрә чабынып, аягыңнан егыла күрмә!» – дип тә кисәткәләделәр. Хәер, инде аның бу галәмәтләренә мунчадагы иптәшләре ияләшәп беттеләр кебек, берәнчә генә тапкыр күрүләре түгел бит! Тора-бара үз итеп, аның тырышлыгына сокланып: «Сәлам, братишка, нәтижәләр ничегрәк соң?» – дип, хәл-әхвәл дә беләшә башладылар.

Ниһаять, аның авырлыгы, мең газәпләр белән тренеры таләп иткән күләмгә төштә. Шуңа карамастан: «Өңә кайткач бер йөз грамм майсыз ит, ике-өч стакан яшел чәй дә соңыннан бер лимон, вәссәлам, менә норма сина бер көнгә! Шул житә, ычкынып китеп тыгына күрмә тагың, түз! Үлчәнгәннән соң гына хәл, көч керсән өчән яхшы кофе белән шоколад ашап куарсың! Кисәк тутырып куюдан сак булырга кирәк!» – дип тә кисәтте.

– Рашат Хәсәнович, Яңа елдан соң мин йә 54кә, йә 57 килога күчәм, 51не инде тоталмыйм, бик авыр хәзер! – дип мөрәҗғәгать итте Хәниф.

– Ярар, анда карарбыз, күз күрер! – дип, житди генә әйтеп куйды тренеры.

Өйгә кайтса әнисе аның интегүләрен күрәп: «Ташла, ябышып беткәнсен бит инде, ике янагың гына тырпаеп калды!» – дип сүгә. Хәниф аны үзә дә яхшы аңлый, ләкин булчак көндәшләре дә аның кебек этләнә бит, түбәнрәк категориягә төшә! Инде өчәнчә елын йодрык сугышына йөрәп, каторжаннар хезмәтенә күнәгеп тә бетте кебек ул. Авырлык мәсьәләсә борчыса да,

Хәнифне, «Ярышка Илгизәр белән Шамильне һәм Резидәне дә чакыргач, алар каршында жиңелеп, оятка гына калмасам ярый инде!» дигән уй куркыта, шул уйлары күбрәк борчий. Кем булыр икән бүген аның көндәше?

Урицкий клубына килеп керсә, бина базар-вокзал кебек кайный, шаугөр килә иде. Спорт залының уртасында дүрт почмаклы ринг калкып тора. Өстенә, зур, көчле утлы люстра эленгән. Бу квадратка менеп, аларга хәтле дә кемнәрдер орышкан, бүген алар, иртәгә бөтенләй башкалар көч сынашачак. Ниндидер серлелек, мөгжиза бар кебек күпне күргән бокс залында. Үзенә генә хас исе, энергетикасы. Күн, тир-кан, ат кылы тутырып тегелгән бияләй исләре бергә кушылып, аерым бер хуш ис хасил иткән. Шул хушбуй борын тишәкләренә кереп, алдан ук ярыш хисен уята, ярсыта башлый.

Студент егет, үзенә кем белән алышачагын ачыкларга дип, спортчылар өелешеп торган якка, исемлек карарга китте. Барысы ундүрт пар чыгасы икән. Кем белән дигән әле, үзеннән бер яшькә өлкәнрәк, бокска ике ел күбрәк йөргән, үлсә үлә, ләкин бирешә белми торган Ильяс Ибраһимов бүген аның көндәше булып чыкты. Хәнифнең шундук сөмсере коелды. Дусларын, сөйгән яры Резидәне чакырганына үкенеп куйды ул бүген. «Туры килсә дә килә бит! Резидәгә инде кемдер болай да «синең егетң боксёр да әле» дип әйтеп салган. Шамилдер инде! Ул кеше янында үзенә курсташы белән масаерга ярата.

– Бу юка гәүдән белән ничек сугышырга була соң? – дип аптырап сорады чибәр туташ. Чандыр гына егетнең йодрык сугышчысы икәнлегенә һич кенә дә ышанасы килми иде кызының. Ярый әле, Гөлнәзирә кебек «Хәчтерүш!» дип атамады. Спортчы егетнең күз алдына көндәше Ильясның яз көне соңгы тапкыр күп мәртәбәләр Казан, Татарстан беренчелегендә жиңү яулаган данлыклы Габделнур Мөхетдинов белән орышы күз алдына килеп басты. Өч раунд буена тетеп бетерделәр бер-берсен, соңыннан икесенә дә битләре шешенеп, күгәрәп беткән, аналары да танырлык чырайлары калмаган иде. Судьялар жиңүне кемгә бирергә белмичә аптырап калдылар. Ун елга якын гомерен ошбу газаплы спортка багышлаган Габделнурның абруе үз эшен эшләде, аның кулын күтәрделәр. Амбициясә көчле Ильяс, гарьләненеп, елап чыгып китте дүрт почмаклы читлектән. Артыннан: «Син жиңелмәдең, молодец, Ильяс!» – дип юатып кычкырып калучылар да булды. Бүген менә арысландай сугыша белүче спортчы белән Хәнифкә дә көч сынашу вакыты килеп житкән, күрәсәң. Ниндидер көч аларны күзгә-күз очраштырачак.

Шулай уйланып торганда каяндыр Искәндәр Фәсәхов килеп чыкты. Алар бер мәктәптә укыдылар, янәшә генә торгач, бокска да икәүләшәп йөрделәр. Иптәшенең спорттагы дәрәжәсә дә зур, кыюлыгы, көчә дә чиктән ашкан! Өлкән абыйларының берсә – көрәш буенча спорт остасы, икенчесә – самбо буенча кандидат; Искәндәр үзе дә бокска килгәнчә жиңел атлетика, чаңгы, гимнастика, штанга, хәтта, агаларына ияреп, көрәшкә дә йөрәп алган. Ярышларның кайчан буласын беләп алган кызлар аның фигурасын күрер өчен генә дә өерелешәп киләләр. Ул рингга килеп чыккач, искизмәле фигуралы атлетны күрәп, сокланып, «ах» итеп куялар. Егетнең бөтен жире килгән, нык аяклар, киң күкрәк, кабарып, рельефланып

торган мускуллар. Нэр жепселе һәм тукумасы көчле егэр белән корылган. Күпчелек көндәшләр аның тышкы кыяфәтен күреп, көчле энергетикасын тоеп, орыша башлаганчы ук рухи яктан жиңелеп куялар иде. Хәнифнең ул авылдан килгән елларда ук яклаучысы да, саклаучысы да, үзенә күрә остазы да булды. Киров районының абруйлы ир-атлары килеп кул биреп, аның көченә баш иеп китәләр. Урам хулиганнары белмичә, ялгыш килеп бәйләнсәләр, аңнарын югалтып, бер-ике минут эчендә жиргә авалар иде. Аңа иярәп йөри торгач, Хәниф тә хәзер титуллы бәндәләрдән санала. Искәндәр 67 килограммга хәтле булган авырлык үлчәмендә сугыша. Яшкә дә Хәнифтән олы, ләкин янында шундый көче, егәре ташып торган дустан булу егеткә тәвәккәллек өсти иде. Искәндәр аңа:

– Бүген үзеңне күрсәт, куркып торма! Югыйсә анда Ильяс: «Мин аны беренче раундта ук манчып ыргытам», – дип этәчләнәп йөри. Өгәр дә жиңелсәң, үзем дә өстим, үпкәләмә! – диде дә кинәт килеп чыккан кебек юк та булды. Хәниф иптәше артыннан:

– Тырышып карыйм инде! – дип кычкырып калды. Студент егет сәгатенә күз салды. Тагын унбиш-егерме минуттан Алсу ахирәтен ияртеп Резидә килеп житәргә тиеш! Хәниф алда торган орыштан бик үк коелып төшмәсә дә, «жиңелмәсәм генә ярар иде!» дип борчыла башлады. Урамга чыгып, һава сулап алырга уйлады.

Вакыт бик озын сузыла кебек! Көтә-көтә көтек булу шушы галәмәттер инде. Караңгы уйлары белән агач араларыннан атлады да атлады. Ул, күңел киеренкелегеннән котылырга теләсә дә, тулысынча тынычлана алмады! Димәк, Ильяс белән дә алышып вакыт житте. Күпме еллар буге дустанә, аралашып яшәсәләр дә, соңгы айларда, ни сәбәпләдер, араларыннан кара мәче узган кебек булды. Очрашканда да, салкын гына күрешә, кырт-мырт итеп кенә сөйләшә. Коңгырт саргылт күзләреннән усал очкыннар сибеләп куя! Ни булды икән?! Кем араларын бутады? Аңа карата Хәнифнең бер генә дә кыңгыр эше дә булмады югыйсә. Аңламассың бу кешеләрне! Кемдер нахак сүз житкәргән, күрәсен! Димәк, Ильяс рингта читтән генә янауларын тормышка ашырырга тырышчак!

Ләкин минем аның явызлыгына каршы торырлык аргументым, стимулым бар! Дусларым Шамил, Илгизәр, сөйгән ярым Резидә иптәш кызы Алсу белән миңа көч биреп торырга киләчәк! Сина да жиңелгә туры килмәячәк, усал мәктәптәшем! Син явызлык белән алдырырга теләсәң, мин спорт усаллыгы белән жиңәчәкмен сине! Үпкәңне бит аны «мин шулай итәм, тегеләй итәм аны!» дип янап, кеше аша житкереп ятарга кирәкми. Егет булсаң, турыдан-туры, күзгә-күз карап, уртага салып аңлашырга кирәк! Өгәр синең алдында тырнак очы хәтле генә дә гаебем булса, башымны түбән иеп гафу үтенәчәкмен! Дөресрәге, үтенгән булыр идем! Ә син безнең аңлашуны рингта чишәргә калдырдың!

Орыш

Ринг өстендәге зур люстра кабат гөлт итеп кабынды, тирә-юньгә ут көлтәләре сибелды. Ниһаять, көтә, борчыла торгач, Хәниф белән Ильяс очрашуы килеп житте. «Нишләп жиңел авырлыкта сугышучыларны

иң соңгы пар итеп калдырганнардыр, көтә-көтә күпме энергия сарыф ителде», – дип уйланып алды Хәниф. Шунда алып баручы судьяның әчкелтем тавышы яңгырады:

– Хәзер исемнәре яңгыраячак боксёрларны рингка чакырабыз! Икесе дә, тәҗрибәле, күпләргә үрнәк булырлык чын сугышчылар! Шул сәбәпле, яшъ буын спортчылардан да тәҗрибә туплар өчен таралмыйча карауларын сорыйбыз! Әлеге ике сугышчының осталыгын искә алып, алар иң соңгы очрашуга калдырылды. Сез хәзер үрнәк орыш караячаксыз! «Локомотив» клубыннан барлыгы 54 йодрык сугышында катнашкан, шуның 46сында жиңгән, 22 нокаут белән, 8 жиңелү ачысын татыган, беренче разрядлы боксёр Хәниф Садриев рингның кызыл почмагына чакырыла! – дигән әмердән соң, спорт маршы яңгырады. Берәздән зал кабат тынып калды. Алып баручы сүзен дәвам итте:

– Зәңгәр почмакка шулай ук «Локомотив» клубыннан Ильяс Ибраһимов чакырыла. Ул бокс белән биш ел шөгилләнә. Шул арада 83 мәртәбә рингка чыгып, 69ында жиңүче буларак таныла. Шуның 31ендә нокаут белән откан, 14 уенда гына оттырган! Беренче разрядлы боксёр. Кызганычка каршы, Урицкий клубында 54 килограмм авырлыкта сугышучы кеше калмау сәбәпле, ике локомотивчы үзара ярышчак. Рефери!

«Димәк, безне тәҗрибәле сугышчылар дип, үрнәк орыш күрсәтер өчен иң соңгы итеп калдырганнар. Алар көткәнчә килеп чыгар микән соң? Ике ярсыган гладиатор бөтен ярышны пычрак сугышка әйләндереп калдырмаслармы?!» Икесен дә яхшы белгән рефери:

– Егетләр, үсеп килүче үсмер спортчыларга, чиста, яхшы бокс күрсәтергә кирәк! Кендектән түбән, арт якка сугулар юк, минем бөтен әмеремне колак белән тыңлыйсыз, аңлашылдымы? Хәзер кул бирешегез! – дип, ярсуларын көчкә тыеп торган боксчыларга соңгы «нотация»сен укыды.

Хәнифнең күзләре көндәшенекә белән очрашты. Ач йөрүдән йөзә суырылып калган Ильясның карашында рәхим-шәфкать дигәннән эзе дә юк иде. Юка иреннәре кысылган, бәбәкләрен кан баскан, котырып, көндәшенә ташланасын көт тә тор! Рефери аларга:

– Әлегә үз почмакларыгызга барыгыз, – дип әмер бирде. Хәниф аркасы белән үзенең кызгылт-комач почмагына барып терәлде. Баш тренер, дөресрәге, ике сугышчының да шәхси остазы Рашат Еникеев, бәрелешнән кискен буласын чамалап, аның колагына пышылдап:

– Хәзер ул сиңа, эшне беренче раундта ук төгәлләргә теләп, котырган үтез кебек ташланачак! Сул кулың белән сугып туктат, аннан бар көчең уңың белән ияге төбенә өстә дә артка чиген! Әгәр дә шулай агрессияне биш-алты тапкыр туктата алсан, икенче раундта сулышы кысылачак, кислород житми башлаячак. Өченчесендә, хәле беткәч, тыйнакланачак, саграк кыланачак, ә син ул берне сосса, икене җавап итеп кайтар, сиңең ударларың көчләрәк, аның тәҗрибәсе күбрәк! Якын жиһәрмә үзең, – дип, стратегик планы аңлатты.

– Боксёры, на середину! – дигән кискен әмердән аңа эсселе-суыклы булып китте. – Беренче раунд – бокс!

Артка юллар калмады, каршысында Хәнифнең тетмәсен тетеп ташларга җыенган дошманы тора. Менә ул разведка ясап, дистанцияне тояра өчен

йодрыкларын уйнатып алды. «Менә хәзер ябырылачак» дип уйларга өлгөрмәде, Ильяс кисәк һөжүмгә ташланды. Хәниф шул ук мизгелдә сул кулын аңа ыргытты. Каршы як саклык чаралары күреп, бер адым артка сикерде дә, кабат сул кулы белән һөжүм итеп, уңын да өстәде. Кызыл почмактан чыккан боксёрның битенә беренче удар төгәл эләкте, ләкин уңнан сугылганыннан иелеп калып, үзе контрһөжүмгә күчте. Ике тапкыр бәрү дә төгәл урынына барып иреште. Ләкин каршы як тагын да ярсыбрак ташланды, ринг канатына кысканнан-кысты. Шундук бар көченә сулыш юлына китереп орды, һава алу ритмын югалткан Хәнифкә уңлап-суллап ямады. Булачак артистның күзләреннән очкыннар чәчрәде. Күз чите белән Алсу ахирәтенең биленнән кысып кочаклаган, куркудан чытырдатып күзләрен йомган Резидәсен шәйләп алды. Шулай арада ул канат кырыеннан читкә ыргылды, тиз генә җавап йөзеннән көндәшенең башына бер-бер артлы дүрт удар ясады. Соңгысы тиешле урынына төгәл барып ирешкәч, көндәше миңгерәбрәк калгандай булды. Өз генә үзен рәткә китерер өчен ике адым артка сикерде. «Хәзер тагын башланачак!» дип уйлап бетермәде, Ильяс җитез каплан кебек кабат алга ыргылды, шул мизгелдә уң кул белән сугылган көчле ударга дучар булды. Тагын бер-бер артлы өчнө көндәшенең чырасна томырды. Кемнәрдер астан киңәш биреп, халык шавын басарга тырышып кычкыра. Тик кайбер аерым сүзләр генә килеп ирешә.

– Сул кулың белән эшлә, сул кулың белән каршы ал!

– Молодец! Держись!

Шулай ук, рингта бөтерелгәндә, вакыт-вакыт күз алдынан Искәндәр, Шамиль белән Илгизәр, Габбас дуслары чагылып үтә. Бер-берсенә сөңеп, өннәре китеп бокс караган Резидәләр дә күренеп кала. Ә рингта вальс дәвам итә, бокс вальсы. Көндәше аның каршында элеккеге, үткән елгы Хәниф тормаганын төшенеп алган иде инде. Бер ел эчендә үзгәргән, техникасы, кыюлыгы үскән студент егет иде бүген аның каршысында.

Икенче раунд башланыр алдынан тренеры аны, кабат пышылдап:

– Өлгеррәк бул! Бу раундны дәрәс алып бардың! Сулышы кысыла башлады. Чыгуга гәүдәсен, сулыш юлларын дөмбәсләүдән башла. Хәле бөтенләй китсен! Агрессиясен үзеңнең файдага әйләндер, ярысып-ярысып ташланганда, сул кулың белән каршы ал да уңы белән каты итеп томыр, әйдә, хәерле сәгәтгә! – дип озатты.

Икенче өлештә барысы да тренер язган сценарий буенча барды. Ильяс ташлана, Хәниф үзенең озын куллары белән көтеп ала. Шулай да көндәш кисәк сугып, иренен ярырга, сул күз төбен күгәртеп чыгарырга иреште. Ильясның үзенең дә борыны җимерелеп, каны тама башлады. Ара-тирә рефери тиз генә килеп сөртеп ала. Өченче раундта тренеры да, Хәниф үзе дә вакыт килеп җиткәнлеген аңлады. Көндәше җимерелгән, тыгылган борыны белән көчкә сулыш ала иде. Һава җитмәү сәбәпле, тизлегә дә кимеде. Рольләр алмашынды. Хәзер уен барышының дилбегәсен студент егет тулысынча үз кулына чорнап тотты. Ринг буйлап куып йөреп дөмбәсли башлады. Өчәр-дүртәр удар тиешле урынына барып җитә тора. Сүлпәнләнгән Ильясның каршы торуы кимегәннән-кими, күзләрендә өметсезлек чаткылары артканнан-арта бара иде. Аның керосины бетеп бара, орыш фильтры сүнәр-сүнмәс кенә булып пыскып яна башлады. Соңгы көчен

жыеп соскан йодрыклары тиешле ноктасына килеп житә алмый. Хәниф өчен мәсьәлә хәл ителгән иде. Ниһаять, өч раунд та тәмам. Рефери Шамил абыйлары елмаеп: «Молодцы, жегетләр! Шәп бокс күрсәттегез!» – дип, канәгәтлөгән белдереп, мактап жибәрде. Баш судьяның микрофон аша:

– Боксёрлар, ринг уртасына рәхим итегез! – дигән сүзләре яңгырады. Рефери, аларны икесен ике ягына бастырып, кулларыннан тотты.

– Бу орышта очколар аермасы белән Хәниф Садриев отты! – дип игълан итте. Ильяс бөтенләй куырылып төште, клубташына кулын да бирмичә, рингтан чыгып китте. Рефери аның артыннан:

– Кешечә жиңелә дә белергә кирәк, Ибраһимов! – дип, ачуланып кычкырып калды. Хәнифне беренче булып иптәше Искәндәр каршы алды.

– Әйбәт сугыштың, синнән, дөресен әйтим, бу кадәрләнсен үк көтмәгән идем, булдырдың. Алайса, мин дә мин дип этәчләнгән иде! – диде.

– Рәхмәт, Искәндәр! Синәң киңәшләрең дә ярдәм итте. Мин хәзер тиз генә душ кереп, юынып кына чыгам да!.. – дип юлын дәвам итсә, каршысына курсташлары Шамил белән Илгизәр, бокс буенча коллегалары Муса белән Габбас килеп чыкты. Ул да түгел, Алсу белән Резидә әйләндереп алып кочакладылар.

– Шуның хәтле котым очып тордым синәң өчен! Куркыныч спорт икән бу! Йөрәгем ярыла дип торам, – диде Резидә, әлегә тамашадан арынып бетә алмыйча.

Алсу ахирәте:

– Миңа бик ошады! Әле тагын рәхәтләнәп карар идем, кызык икән бит! – димәсенме?!

– Рәхмәт, кызлар! Сөз, килеп, миңа терәк булмасагыз, ничек беткән булыр иде әлегә орыш, белмим! Ярый, мин тиз генә душта коенып, киенеп чыгыйм әле. Сөз барыгыз да урамда, бакчада көтеп торыгыз!

Ул, иптәшләреннән аерылып, чишенү бүлмәсенә кереп китте. Үзенә башында: «Әгәр Резидәм килмәгән булса, жиңә алган булыр идем микән ярсу Ильясны?» дигән уй иде. Ярышның үз файдасына тәмамланасына ышанып та бетми иде ул! Ахры, йөргән кызының килүе көч биргәндер. Коенып алгач, шулай уйлана-уйлана, стенадагы көзгегә карый-карый, сөлгә белән сөргөндә. Аның күз төбенә генә түгел, кулбашларына, күкрәкләренә дә кан утырып, кара янып чыккан. «Ярый әле, киём астыннан күренми!» – дип шатланды. «Күз төбенә сылар өчен грим алып киләсе калган икән дә бит, күз төбем шулай бизәләр дип уйга да кереп карамады. Карачутыр Гөлнәзирәгә житә калачак инде: «Ашамыйча йөреп кирәгенне бирделәрме, Хәчтерүш?» – диячәк. Шамил белән Илгизәр, мактасалар да, каралып торган күз төбөн, ярылган иренен күрә: «Барыбер Хәчтерүшләр инде!» – диячәк. Шуңа күрә бик чибәр, сылу булса да, Шамил әйтмешли, «тити» башлы инде ул Сарман кызы.

...Әллә каты ударлардан соң башы миңгерәүләнгәнме, әллә тәне сызлауларданмы, үзенә жиңгәнән тулысынча төшенеп, аңлап та бетерә алмый иде әле ул. Судьяның аны жиңүче итеп игълан иткәнән дә ишетте, кулын күтәргәнлеген дә хәтерли, дус-ишләре, кызлар кочаклап алып котладылар да кебек. Ләкин, ни сәбәптәндер, жиңүенә тулысынча ышанып житә алмый иде.

Яңа гына спортчылар, судьялар, тамашачылар тавышыннан базар-вокзал

кебек шаулап, кайнап торган спорт сарае бушап, тынып калган. Иптәшләре: «Син барыбер бүген безнең белән кайтмыйсың инде», – дип аерылып киттеләр. Менә алар икәү генә көзгә бакча буйлап сүзсез генә атладылар да атладылар. Резидә аның сул ягын култыклап алып, әлегә кискен, канкойгыч тамашадан айнып бетә алмыйча тәпиләсә, Хәниф берәр кафега кереп, чәй эчсәк ярар иде дип уйланып барды. Дусларына рәхмәт: «Сиңа кызың белән йөрергә туры киләчәк» – дип, кесәләрендә булган тиеннәрен кеше күрмәгәндә генә жыеп, аның кесәсенә шудырдылар. Хәниф студент хәрчеләгеннән нык гарьләнгән иде. Алып кереп тундырма, пирожный белән дә сыйлы алмагач, нәрсә бирә инде ул сиңа аяусыз бокс?! Анысы шулай да, ләкин Казан урамнарының караңгы почмакларында курыкмыйча йөрергә шушы спорт мөмкинлек тудыра түгелме соң аңа?!

– Бу атнада кайтасыңмы соң авылга? Минне абый Тәмте пристаненда каршы алачак. Соңыннан сине дә Балчыклыга озатып куяр, – дип, Резидә аны уйларыннан аерды.

– Алма бакчагызда икәү генә серләшеп йөрергә риза булсаң, бәлкәм, кайтырмын да. Рәхмәт сиңа, анда жәннәттәгә хур кызы белән йөргәндәй тоям үземне, – дип шаяртып куйды ул.

– Ул хур кызы кемдер инде, белмим, белмим?! Икенче көнне кичен Каюм абый белән бергә килегез!

– Килүен килербез дә без! Тик авыл егетләренен күзенә ничек карарга менә?

– Абый бәйләнчек Жәмилне күрәп кисәтеп куйган. «Әгәр дә тагын сеңелгә берәр начар сүз әйтәсең икән, телеңне өзәм, үзеңә тиңне тап, ир бул!» – дигән.

– Мин бит Жәмилдән дә, башкаларыннан да курыкмыйм. Кире кагылган мәхәббәт, беләсезме, адәм баласының күңелен ничек рәнжәтә?! Ул бит сине чын йөрәктән сөйгәндер, өйләнәшеп, матур-матур балалар алып кайтып яшәрбез дип хыяллангандыр. Ә монда Балчыклы дигән саладан бер зимагур килеп чыга да бөтен киләчәген жимереп ташлый.

– Ул Балчыклы дигән авылның зимагурына Тукайның жилбәзәк туташы гашыйк булмаса да, Жәмил белән безнең юллар барыбер мәңгә кисешми иде.

– Димәк, сез миңа гашыйк икәнсез, чибәр туташ?

– Гашыйк дип инде, ошыйсың! Әлегә шунысы да житеп торыр, йә масаеп китәрсен.

– Ошыйм гынамыни? Ә мин жүләр, яратадыр дип йөрәм, беркатлы студент кисәге! – дип, үзенең сүзләре былбыл кошка ничек тәэсир итте икән дигән сынаулы караш ташлады. Резидә, аның алдына чыгып, кочагына сеңде. Аларның карашлары оялып түбән караса да, иреннәре бергә кушылды. Хәнифнең рингта ярылган ирене генә эрни иде. Андый авыртулар егет өчен чүп кенә, иң мөһиме, күңелә жәрәхәтләнмәсен!

Пәнжешәмбе көнне Хәнифнең ярышта жиңгәнлеген курсташлары гына түгел, бөтен театр училищесы белә иде. Һәрвакыт дуслары белән мактанарга, горурланарга яратучы, зур зәңгәр күзле, озын, олпат буйлы комсомол секретаре Шамил Миңнуллинның киң радиуслы авыз радиосы бөтен уку йортын шаулаткан! Хәтта физкультура укытучысы Филия Усмановнага хәтле кереп, барысы алдында да шәкертне котлап,

иптәшләрә алдында кызартып, уңайсызланып калган яшъ спортчыны уку йортының данын яклап төрлө чараларда катнашыр әле дигән өмет белдерде. Һәрвакыттагыча тынгысыз комсомол секретаре:

– Ул әле чаңгыда яхшы чаба, мылтыктан да снайперлар кебек ата, гранатаны да 60 метрдан ары ыргыта, мәктәптә укуыганда ук ГТОның алтын медаленә лаек булган иде, – дип тезеп китте.

– Менә, алайса, бик шәп, кышкы уен төрләрә буенча команда төзибез, училище данын яклап көрәшчәксез.

Шамил кабат:

– Ул әле 25-30 тапкыр турникта күтәрелә, 500 мәртәбә жирдән отжиматься иткәне бар, – дип тә өстәп куйды.

– Шамил, син соң үзең бу гәүдәң белән ничә тапкыр турникта күтәреләсен? – дип сорады остасы, сынаулы караш ташлап.

Комсомол секретаре «белмим» дигәндәй жылкәләрен сикертеп куйды да:

– 14 мәртәбә турникта, илле мәртәбә идәндә күтәрелә алам! – дип, канәгатьсез генә ботка пешерде.

– Бик шәп, Шамил, ул норматив инде. Димәк, ярышларда катнашырга команданың ике кешесе бар!

– Ул чаңгыда да миннән тизрәк чаба, гранатаны да әйбәт ыргыта. Мылтыктан да ким атмый, – дип, Хәниф курсташының бәясен күтәрде.

– Алайса, егетләр, миңа спорт командасының капитаны кирәк!

– Хәнифтән дә яхшырак әзерлекле кеше юк инде училищедә, Филия Усмановна! – дип, Шамил шундук курсташын тәкъдим итте.

– Бик дәрәс, Шамил! Хәзер директорга кереп, приказ чыгартам, – дип, житез хәрәкәтле, чибәрлеге ташып торган физкультура укытучысы тиз генә чыгып та китте. Иптәшләрә килеп, спортчы егетнең кулын кыстылар. Курсташы, түгәрәк битле, чем кара чәчле, шомырт кара күзле, базык гәүдәле Кукмара кызы Миләүшә Хажиева, аңа кызганып карап торгач:

– Бик авыртмыймы соң? – дип, күгәрәп чыккан урыннарын сыйпап куйды. Шул арада керәшен кызы Груша Васильева исә грим алып килеп:

– Хәзер матурлуйбыз без сине, йәле, чибәркәем! – дип, тән төсендәге крем белән сөрткәли дә башлады. Үзе: – Тәк, менә бу жиренә дә сөртәбез, күз төбенә дә, борын кырыйларына да, ничек, бик авыртмыймы? – дип сөйләнә-сөйләнә, бизи дә башлады. – Миләүшә, йә ничек, бик беленмиме?! Йәле, Хәниф, үзең дә көзгегә күз сал әле!

Спортчы егет стенага якын килде. Каралып торган эзләр юкка чыккан иде. Сүзсез генә читтән күзәтеп торган Гөлнәзирә дә күз салып:

– Кем шулай грим сала инде? Йәле, Груша, пудраңны да бир әле, ялтырап тора бит югыйсә крем! – дип, егетнең битен акшарлап чыкты. – Күпме әйтә киләм сезгә, минем эти әйтмешли, ашаган атта гына өмет бар! Менә хәзер йөр инде синяклар белән. Кызлар куркып качачак үзеңнән! – дип, барыбер тәнкыйтьләргә тема тапты.

Жомга көнне төштән соң бергә авылга кайтасы булгач, Резидә эшеннән сорап китеп, аны театр училищесына килеп көтеп торырга сөйләштеләр. Хәниф кызны репетиция ясап маташкан жирдә утырып торырың дип,

бишенче аудиториягә алып кергәч, курсташ кызлары өчен көтелмәгәнрәк хәл булып алды. Башта гажәпләнеп, чыш-пыш килеп, гайбәтләшеп куйдылар. Ниндидер чит-ят чибәркәйнең килеп керүен өнәмәделәр. Гөлнәзирәнең дә чырае жимерелгән иде. Ул Хәниф белән Резидәнең колагына ишетелерлек итеп: «Тапкан икән! Үзезнең курсташлар арасында беткәндер инде аңа кыз!» – дип ямьсезләнде. Хәнифкә сөйгән кызы алдында шуның хәтле унайсыз иде:

– Игътибар итмә! – дип кенә әйтә алды ул.

– Әллә мин урамда гына көтеп торыйммы? – дип пышылдады мондый каршы алудан үпкәләгән кыз.

– Игътибар итмә үзенә! Үзе чибәр, бик талантлы ул, ләкин теле генә кычыткан кебек чага! – дип тынычландырды егет.

Шул көннән башлап чибәр, горур, тәкәббер Гөлнәзирә сабакташ иптәшен кимсетеп «Хәчтерүш» дип үчекләми башлады. Чөнки чибәр, сылу хатын-кызлар аннан башка да житәрлек икән бу дөньяда. Ул эзме-күпме шуңа төшенде кебек.

Күк жисемнәре арасында жиргә иң якыны ай булса да, безнең планетадан аның бер генә ягы күренә икән. Өнә шул билгесезлек артында ниләр бардыр, галимнәр көн-төн шул тирәдә баш ваталар! Ә ерак планеталарда, иксез-чиксез галәмдә ниләр булмас! Кешелек ракеталарга утырып айга очса да, бөөк илаһи көч үзенә серләрен, гомумән, бик эзләп кенә ача. Ул чиксезлек, билгесезлек томаны артында нәрсәләр ятадыр? Серләр артында серләр! Адәм баласының да күңеле, эчке дөньясы кечкенә генә космос кебек тоела Хәнифкә! Инде әллә ничә еллар бергә укуган, аралашып яшәгән дус-ишләренә дә үзләренә күрә серләре диңгез кебек! Хужасы аны вакыты житмичә мәңге ачмаячак, кайберләрен хәтта беркайчан да беркемгә дә сөйләмәячәк! Чөнки ул мәгълүматлар аңа зыян гына китерер дип уйлый ул! Юкка гына халык «кеше күңеле кара урман кебек ул, керсәң, адашасың!» димәгән. Өнә бит Ильясны гына күр, эченнән генә үч тотып йөри, сәбәбен дә турыдан-туры әйтми. Шулай ук чибәркәй Гөлнәзирәне генә алыык. Курсташ егетләренә гел төрттерә, төрлечә сыный, ә уенда ни барын чынлыкта беркайчан да әйтеп бетерми. Бәлкем ул шулай сынап, ир-егет арасыннан үзенә тиңне, аның көйсезлекләренә түзә, аның таләпләрен үти алырдаен эзлидер. Аптыраган инде аңа карап сабакташлары... һәрберсе үзенә бер төрле, һәрберсе серле планета. Чөнки алар эчке дөньяларын тулысынча беркайчан да беркемгә дә ачып бетермәячәкләр. Күңел галәмнәренә безгә күренми торган төбәгендә серләре билкләнеп калачак, кайберләре мәңгегә. Әлбәттә, аның эз-мәз өлеше гомер дәвамында ачыла бараачак. Ләкин тулысынча түгел. Без шуның белән кызыклы да, сәер дә. Шул сәбәпле, бер-беребезгә тартылабыз да кебек! Хатын-кызлар мәсьәләсенә килгәндә дә, безнең каршыбызда чуар киенәргә, бизәнергә, кыланчыкланып сөйләшәргә яраткан тере курчакларны гына күрәбез! Чынлыкта исә һәркайсының күңеле аерым, без аңлап бетерә алмый торган буталчыклы дөнья ул! Хаос! Хәнифнең үги әтисе Фирдүс әйтмешли, «хатын-кыз карбыз түгел, ниндилеген эчен ярып карап булмый!»

Бик сәер шул! Әле менә күптән түгел генә аның элеккеге сабакташлары Раушания белән Дилүс мәктәпнең жиденче сыйныфыннан ук бер-берсенә үлеп гашыйк булып, яратышып йөрделәр. Укырга килгәндә дә, кайтканда да, паркта да гел бергә атладылар. Дилүс озын буйлы, зәңгәр күзле, кара бөдрә чөчлө бик чибәр егет заты булса, Раушания исә кыска буйлы, чем кара чөчлө, вакытыннан алда өлкәннәр житдилеге кәргән, шул ук вакытта шаярырга да яраткан бер чибәркәй иде. Алай «ах» итәрлек матурлыгы да юк кебек үзенә. Дилүскә күпчелек кыз һушлары китеп жылы караш ташласа да, аның өчен дөньяда иң чибәр, иң күркәм, иң татлы, иң затлы кыз бары тик Раушаниясә генә иде! Мәктәптә аларны Ромео белән Джульетта дип, сокланып, кайберләре көнләшә, үчкәләп йөртәләр иде. Унынчыда укыганда, безнең чибәркәбезнең түшләре тагын да калкып, ирләр кызыга торган төшләре тулып, йомрыланып, сыйфатланып китте. Рус теле укытучысы Илмира Шәйдулловна әйтмешли, «өлгәреп житкән» иде. Кайберәүләр: «Күз явын алырлык чибәрлөгә булмаган Раушаниядә нәрсә тапты икән инде ул?» – дип гажәпләнсә, икенче берәүләре җавап итеп, «күзгә төшсә бакага – күл буеннан кайтмассың!» дип чагыштырып, тәмсезләнәшәп көнләшә дә тордылар. Урта мәктәпне бетергән Дилүснә көз көнө Совет Армиясенә алганда, бөтен Саз бистәсә егет-кызлары, элеккеге классташларына хәтлө озатырга килде. Офицер-сержантлар чибәр, озын буйлы Ромеоны, сөйгәннәннән көчкә аерып алып, поездга утырттылар.

– Көт, Раушаниям, ике ел үтә дә китә ул, бәгърем, – дип, яшь тулы күзләре белән тутырып карады егет.

– Көтәрмен, Дилүсем, – дип, кызы да күз яшьләрен сөрткәләде. «Ике ел үтә дә китә ул!» – дип, ахирәтләре юатырга уратып алды. Поезд, әкрән генә кузгалып китеп, вокзал тирәсә базар кебек кайный, шаулый, йөгәрешә башлады. Ике ай да үтмәгәндер, Раушания үзеннән унсигез яшык өлкәнрәк ир затына кияүгә чыккан дигән хәбәр бомба кебек шартлады. «Ничек? Дөрөс хәлме соң бу?! Шулай булса, Дилүс ничек күтәрер? Ике ай да түзә алмаган пумала баш! Терәлгән булган, ахры, егетә армиягә киткәнән генә көтеп яткан, себерке!» – диючеләр күп булды. Хәниф шул турыда уйлап куя да, үзен өстенә кайнар су сибелгәндәй тоя. «Дилүс ничек исән калыр икән? Ул бит кызы өчен утка ташланырга да, суга сикерергә дә, жанын фида кылырга да эзәр иде!» – дип борчыла. Менә хатын-кызны аңлап кара инде син шуннан соң! Ромео исән калса да, гомерлек ачы хәсрәт йөрәген мәңгә телгәләп торачак кайгы бит бу! Менә аңлап кара син шуннан соң хатын-кызны! Чәчбикәләр күңелә мәңгә ерып чыгып булмаслык томан кебек икән ул... Менә кайда ул айның арткы ягы!

Хәзер табын-мәҗлесләрдә таныш-белешләре, элеккеге классташлары җыела калса, Шәүкәт Галиевның «Раушаниям, бәгърем» җыры башкарылмыйча калмый. Ул фажигалә мәхәббәткә мәдхия булып яңгырый башлады.

Хат-хәбәрәң юк бу араларда,
Сәлам әйтми искән жилләрдә,
Раушаниям, бәгърем,
Сәлам әйтми искән жилләрдә.

Ансыз кыен ерак жирләрде.
Ансыз кыен ерак жирләрде!

Ул жырны барысы да аеруча күнелләре белән тоеп, йөрәкләре аша үткәреп башкаралар. Кайберәүләре теге вәгъдәсез кызыйга протест итеп тә яңгырата... Менә шундый икән кайбер хатын-кызлар. Димәк, ул Дилүсне яратмаган, мода өчен генә, кешеләр күзенә «менә мине нинди чибәр егетләр ярата» дип масаеп йөрер өчен генә, Ален Делон кебек асыл егетне уйнатып, култыклап, үзенә реклама ясап кына йөргән. Жиденче класстан агылый белән тагылый кебек серләшеп, төрле планнар корып яшә дә менә аңлап кара син шуннан соң иннекле иреннәрне.

Хәнифнең исенә нишләп төшкәндер инде бу бәхетсез мәхәббәт, үзе дә аңламый. Аларның бит хисләре Резидә белән урта, әгәр дә Хәнифкә ул битараф булса, иптәш кызы Надия алдында да уңайсыз хәлгә калып, аның белән аралашып китмәс иде. Юк, юк, алар арасына эңә дә керергә тиеш түгел. Икесе генә кабызган сөю учаклары мәңге дөрләп торырга тиеш.

Серләр дигәннән, егерме сыйныфташының күнел түрләрендә ниләр генә юктыр. Хәниф кайчагында дәрестә утырганда, курсташларын күзәтергә, аларның холыкларын ачарга тырыша. Менә бу Әлфия гел аның белән низагга керә, бөтенләй санламый. Нишләп масая, нишләп тәкәбберләнә? Төрлечә аяк чалырга гына тора. Дәрәс булса, курстагы бөтен хәл-әхвәлләрне училище директоры Шапирога житкереп торучы да шул диләр. Беркөнне Барда егете Фрид белән әйткәләштеләр дә, ярысып киткән таза гәүдәле туташ курсташының битенә менеп төшмәкче иде, физик яктан көчле, гайрәтле, иреккә көрәш белән ныклап шөгыйльләнгән үсмер аның кулын тотып алды. Никадәр генә чәбәләнсә дә аның корыч кебек кулыннан ычкына алмады. Арага староста Даниял Вахитов килеп кысылды.

– Жибәр, Фрид, хатын-кыз бит ул, – дип таләп итте.

– Соң, анасының якасы, биткә сугарга маташа бит, кый, аңа да яматып торсам, кый, кем булам соң мин? – дип, ачу белән җавап кайтарды егет, кый дигән жирле Барда сүзен өстәп.

– Соң анасы тәрбияләмәгәнне бүген килеп син генә рәткә китерә алмыйсың инде аны! – диде эшне зурга жибәрергә теләмәгән староста. Фрид явызланган чәчбикәнең кулын жибәрде.

– Сезде аналарыгыз бик яхшы тәрбияләгән инде, алайса! – дип, зәңгәр күзләреннән усал очкыннар чәчеп, аудиториядән атылып чыгып китте таза Әлфия.

– Кызлар, рәтләп сөйләшегез әле шуның белән, чебен тимәс чер итә дә бертуктаусыз директорга чаба бит ул. Ә тавышны гел үзе чыгара. Ирләргә йодрык белән ташланмыйлар бит инде. Ир хакы – Тәңре хакы!

Кызлар Даниялның сүзен хулап:

– Әйе шул, сөйләшергә кирәк аның белән. Эңә бүтән курслар ничек тату яшиләр! Үрнәк алырга кирәк! – диештеләр. Даниял гына:

– Аларда да бар житкереп торучы адәмнәр, ләкин безнең курс бердәм

булырга тиеш. Эгәр дә ир-атлар арасында әләкче булса, үзөбөз сөйләшербез, менә сез, чибәрләрем, Әлфия туташны урынына утыртыгыз инде, яме! Менә булырсыз кеше!

– Чыннан да, шулай шул, кызлар! Әйдәгез, бүген ипләп кенә аңлатык әле, югыйсә курсның атын гел читкә чыгарып ята, – дип, иптәшләре арасында абруе зур булган Гөлнәзирә ризалыгын бирде. Ул да түгел, ишектән сәркатип Надяның табак бите пәйда булды.

– Даниял, директорга! – дип авызын ерды да кире борылып чыгып китте.

– Ну, анасының башмагы, керә дә әләкли, керә дә әләкли! Гарык инде мин мондый разборкалардан! Карагыз аны, эгәр дә Фридка наезд була икән, бердәм якыйсыз! – дип, эре адымнар белән атлап чыгып китте староста.

Армияләрдә хезмәт итеп кайтып, заводта да эшләп алырга өлгергән Даниял өлкәннәр кебек фикер йөртә иде. Кыяфәте дә Будённый дивизиясендәге командирныкы кебек. Гимнастёрка белән папаха кидереп куйсаң, койган да каплаган кызылармеец инде. Ә Будённыйга охшатып үстерелгән мыегы гына ни тора?! Ул аның очларын сыйпап, бөтергәләп кенә тота! Кемгә дә булса нәфрәтләнсә, ачуы чыкса да, кулы мул булып төртеп торган үсентегә үрелә. Берәр хәлне чишәргә туры килгәндә дә, фикер йөрткәндә, ярый әле, саргылт мыегы бар! Өстәвенә, холкы да чын ирләрнеке кебек, курсташларын яклап шундук амбразурага ташлана. Бу юлы да директордан чыгуга:

– Жәмәгать! Життеме кабинетка әләк ташу?! Әлфия, син туктыйсыңмы-юкмы, конца да концов! Бүгеннән башлап туктат син бу профессияңне! Утыз жиденче еллар чорында шулай өрсәң, күпме кешенң башына житә идең! – дип, «нотация» укып алды. Аңа кызлар кушылды.

– Әлфия, син бит, дустым, шушы чабуларың белән курсыбызның бәясен төшерәсәң, житте, бүгеннән башлап бердәм булып яшик әле, – диде чибәр Гөлнәзирә.

– Чапмассың бар, аулак почмакта туры килдеме, шундук йомшак жирләрне кабалый, кулы сузылып кына тора! Әллә мине урам хатыннары дип белдеңме, хайван, – дип, зәңгәр күзләреннән очкыннар чәчеп, юантык Әлфия үзен яклап кабат дулап жиберде.

– Әй, харап булгансың икән бер тотып караганның. Кабат кулын сузса, күзләреннән утлар чәчелерлек итеп чалтыратып жибер. Шапирога шулай чапсаң, Фридни уку йортынан кудыртасың син! – дип, Гөлнәзирә нотык укуын дәвам итте.

– Хатын-кызның чәче озын, акылы кыска аның! Кабалаганнар, имеш, ә менә кызыкмасалар, нишләр идең? Ә?! Димәк, ирләрнең күзә төшәрлек урыннарың бар! Фрид, димәк, битараф түгел сиңа! – дип, староста шаяртып жиберде. Ләкин Әлфиянең ачуы суынып бетмәгән иде әле.

– Менә тоткаламый гына торсын, яме! Дөнъяда ир заты калмаса да, мин ул Барда азгынына борылып та карамаячакмын, – дип, Даниялның сүзләреннән канәгать калса да, нык үпкәләгән чырай ясады.

– Фрид, хәзер үк гафу үтен. Икенче юлы мин дә алып калалмаячакмын сине! – дип әмер бирде староста.

– Мин шулай, кеше көлдәрерлек, кый, нәрсә эшләгән соң әле, кый? – дип, гомерендә дә тискәре якларын танырга яратмаган дорфа Барда егете

көжәлөнгөндөй итте. Аның янәшәсендә утырган керәшен егете Сергей Пашин:

– Гафу үтен инде, анаңны сатыйм, эше бетә! Көн саен икәү тавыш чыгарасыз бит, – дип пышылдады. Тегесе, Сергейны беренче тапкыр күргөндөй, бөтен битен сакал-жон баскан иптәшенең чыраена гажәпләнеп карады. Аннан башкаларга күз атып алды. Бөтенесе аңа таба төбөлөп, чишелешне көтеп торалар иде.

– Гафу ит, Әлфия, бәгърем, сиңа булган көчлө мэхәббәтем, шул хәрәкәтләргә этәрә, кичер мине, – дип, кызның алдына килеп тезләнеп, артистланып баш иде.

– Барда районында калган синең бәгърен, «кый» тәре, тагын бер килеп кабалап кына кара! – дип, инде йомшаграк тавыш белән әйтеп куйды. Бу конфликтның тәмам булуына беренче адым иде. Гөлнәзирә шундук:

– Әйдәгез әле, жәмәгать, нинди матур, кояшлы көз көне, бакчага чыгып һава сулыык әле, бу тынчу аудиториядә кычкырышып утырганчы! Француз теле булмый диделәр бит, – дип оран салды.

Француз теле

Француз теле дигәннән, аның укытучысы бик яхшы, барысын да тигез күрә белүче яһүдә иде. Хәнифнең бу фәннән эллә ни уңышлары булмаса да, кайбер сүзләргә ул да белә: бонжур, мадам! Аруара! һәм башкалар. Ә менә алар сыйныфындагы иң яшь иптәш, ул – Шәледән, сигезне генә бетереп, театр училищесына килеп кергән Равил Гайнетдинов дигән өлгер үсмернең чит телләргә бик тиз отып ала торган таланты барлыгы беленде. Укытучылары белән аз-маз гына әңгәмәләр төзи ала башлады. Староста Даниял: «Яшьләрнең хәтерә әйбәт шул аның!» – дип бәя биреп куйды. Башкалар Шәле үсмеренә гажәпләнеп тә, көнләшеп тә утыралар иде. Сергей Пашин да: «Әле шәһәргә алды кереп, арты кереп житмәгән башы белән, франсуаны ничек мэтәштерә!» – дип шаяртып куйды.

Шундый көннәрнең берсендә комсомол секретаре Шамил Хәнифне читкә чакырып алды да житди генә карап:

– Слушай, босс, Равил Гайнетдин качып, шыпырт кына догалар укып ята икән! Өстәвенә, теге Зөһрә дә шул юлдан бара, ди. Бәлкем, комсомол жыелышы ясап, кисәтергәдер! – диде.

– Ә сиңа нинди зыяннары тиде соң аларның?

– Белсәләр, миңа рәхмәт әйтмәсләр, ник вакытында берәр чара күрмәден диярләр. Мин бит комсомол секретаре.

– Авызыңны да ачасы булма! Укысыннар! Аларга шулай уңай икән! Аңладыңмы?

– Понял, босс! – диде курсташы, аңа ярарга тырышып.

– Босс дип эндәшүенне туктат әле, кеше янында уңайсыз! Нинди босс булыйм мин сиңа?!

– Соң, бөтен театр училищесына берәү генә бит син! Ни әйтсәң дә, тыңлыйлар, куркалар хәтта! Шуңа күрә берәр кушамат та кирәк булып, – дип уйлаган идем.

– Бар бит инде ул!

– Ничек?

– Мәктәптә Садри дип йөрттегезме, шул житә, – диде Хәниф дустына.

– Яхшы алайса, босс!

– Шамил, ёлки-палки, әле генә сөйләштек бит!

– Аңладым, алайса, элеккечә, Садри кала, – дип, Шамил житди чырай ясап сүзен бөтерде.

Хәниф иптәшләре Равил белән Зөһрәнең шыпырт кына намаз укыганнарын, дингә тартылганлыкларын ишетеп белә иде. Ләкин ул бу хәлне «шулай тиештер» дигәндәй генә кабул итте. Дөрөсрәге, әллә ни игътибар да бирмәде. Күз алдына сабый чагы исенә төшөп, аның үткән дөнъясы бөөк ислам дине аша да чагыла иде. Аның хәтеренә бигрәк тә бәләкәй чагындагы ураза-рамазан айлары нык сеңеп калган. «Бабай, мине дә сэхәргә уят, минем дә ураза тотасы килә!» – дип ялварулары, иртүк торып, өлкәннәргә ияреп, жәймә өстендә намаз укып маташулары гел хәтерендә. Соңыннан авыз ачып, Ходай Тәгаләнең нигъмәтләре белән тамак ялгауларын аның мәңге онытасы юк. Намазлы-догалы изге айларда бөтен дөнъясы нурга күмелеп балкый кебек иде аңа. Андый татлы ризыкларны, аларның чын тәмен шунда гына бик яратып ашаганнары гел исендә. Нур тулы өйләрендә, пөхтә итеп тигезләнгән сакалын селкетә-селкетә догалар укып утырган Зәйнәт бабасы күз алдына килә. Соңрак әлеге иман сабаклары аны күп бәләләрдән алып калуын тоеп яшәде ул. Аңа бит Фәгыйлә тәтәсе дә, бабасы да һәрдаим: «Улым, кайда гына булсаң да, «бисмиллаң»ны әйт! Кешеләр белән, кем икәнлегенңе белмәсәләр дә, исәнләш. Мохтажларга ярдәм кулы суз!» – дип тәрбияләп үстерделәр, һәм алар биргән дәрәсләргә һәрдаим үтәргә тырыша! Васыйть, мирас итеп алып бара. Шушы кечкенә генә сабый чагында тупланган иманы аны хәзер яшәтә, начар юлга кереп китүдән дә саклый кебек.

Казанга килеп, яңа мәктәптә укый башлаганда, начар юлга кереп китәргә мөмкинлеге күп иде! Әле дә хәтерендә, әнисенә хезмәттәше Гөлфия апасының улы Илназ аның белән бер яшәтә булып чыкты. Кунакка йөрешә, аралаша торгач, бергә йөри башладылар. Көннәренә берендә яңа иптәше аңа: «Әйдә, колхоз базарына барып кайтабыз!» – дигәч, нигә дә икәннән белмичә, булышырга кирәктер инде дип, аңа ияреп китте. Тик иптәше тезелеп киткән сату өстәлләре арасына кысылып кереп, ыгы-зыгыдан файдаланып, кипкән жимешләр урлый башлады. Хәниф ни эшләргә белмичә аптырап калды. Ташлап китсә дә, яхшы түгел, болай эшләргә ярамаганлыгын да төшенде ул! Инде агач савытлар сата торган жирдән ике агач кашык шуганын сизеп алган сатучы абзый гауга куптарды. Ул арада Илназ дигән кесә карагынан жыллар искән иде. Абзый аны эзәрлекләп киткәч, Хәниф сак кына кайтыр юлга юнәлде. Ул бу хәлләргә шаклар каткан иде. Ничек инде, кешенекен сорамайча алырга, урларга була?!

Икенче көнне теге дөгет кебек кара, шәмбәл балыгы кебек яссы битле бәндә тәнәфестә классыннан чакырып чыгарып, бер агач кашыкны аңа сузды. Үзе авызын ерган, нидәндер бик канәгать. «Бу шимбәдә дәрестән соң тагын барабыз базарга, яме!» – ди. Хәниф кулындагы агач кашыкны аңа кире тоттырды да: «Бу юлы үзең генә бар инде, яме!» – дип, класска кереп китте. Соңрак Илназ аны иптәшләре белән дә өркәтеп карады, хәтта

килеп бэйлэнешеп тэ йөрделэр. Ул чагында инде Хәнифнең үз дуслары да житәрлек иде. Шундый көннәрнең берсендә Искәндәр Фәсәховның мәктәп ишегалдына чыгып басуы житте, адәм актыклары качып бетте. Көчлеләрдән куркалар иде вак кесә караклары. Үсмер үз-үзенә: «Ничек кенә кыен булмасын, Искәндәргә иярәп, спорт залына йөрергә!» – дип сүз бирде. Әле аны бабасының тәрбиясе, дини сабаклары бик еш бәла-казалардан саклап янәшә барачак. Чөнки аның әзме-күпме сабый чагында тупланган иманы бар иде. Ә монда Шамил эш күрсәтәм дип, шайтаннар коткысына иярә. «Укысыннар намаз, иманнары тагын да ныгыр!» Равил белән аларның аралары дусларча иде. Догалар укучы егет курсташлары белән чәйле-мәйле жирләргә йөрмәде, тәмәке тарту, аракы эчү аның өчен гөнаһка санала иде. Ул беркайчан да беркемгә күтәрелеп бәрелмәде, сәбәп табып тавыш чыгарырга теләүчеләрдән аның йомшак кына «ярар инде» дип куюы «гафу ит мине, синең белән гаугага керәсем килми» дигән кебегрәк килеп чыга иде. Читкә качты ул гаугалардан. Ә бит театр училищесы студентларының холыклары ай-йай-йай! Амбицияләре, мин-минлекләре гаять тә югары. Кагылып кына кара шәхесенә, ялгыш берәр сүз ычкындырып кына кара. Шундук керпе кебек кабаралар, эттән алып эткә салалар. Ә бит алар беркайчан да беркемгә дә ачылып бетмиләр. Үзләренең яшерен серләре дә, ахирәтләре белән уртақ серләре дә житәрлек. Икесе ике холыклы Кукмара кызы Миләүшә белән Түбән Камадан килгән керәшен кызы Грушаны нәрсә берләштерә торгандыр?! Дус булып, гел бергә йөриләр! Читкә посып бытылдылар, кеткелдәшәләр. Миләүшә сәхнә теленнән «бишле»гә генә укый, сөйләгәндә теле-телгә йокмый! Сүзләре дөрөс һәм бик аңлаешлы килеп чыга. Мөгаллимебез Асия апа белән дә, буш вакытлары чыктымы, бытылдап туймый алар. Ләкин бу ике чибәркәй дә Хәнифнеке түгел, чөнки алар аңа Резидә кебек кадерле дә, якын да түгелләр. Бары тик сыйныфташ дуслары гына. Ә менә бөтен курс егетләре гашыйк булып йөргән Фидания Хәниф өчен серле дә, кызыклы да. Чибәркәйнең кигән күлмәк-киемнәре генә дә, нәкъ аның фасонын күз алдына китереп тегелгән кебек, бик килешеп тора. Атна саен диарлек берәр күлмәк киеп килә дә кызларга реклама ясый. Үзе тегә икән ул аларны. Училищениң көяз кызлары, матур күлмәк, сарафан тектерер өчен чиратка бастылар оста куллы курсташларына. Чибәрләнгәннән чибәрләнә бара хәзер туташлар! Кем бәхетенә туганнардыр инде «тити» башлар?!

(Дәвам киләсе санда.)

Сөләйман

ХАЙХАКЛАР*

1

Бәхет ул...

Бәхетме? –
Аяк тавышларын узып,
эни безне каршыларга чыккан...

2

Бер жан эзлим...

Татар диеп дөшәм уңга-сулга,
Жан кисәге – очкан һәр аваз,
Әйтерсең лә жылгә каршы сибелә –
Кайда, кайда сүзгә кайтаваз?!

Дөнья бүген, татар, сине көтә!
Дөңьям тигезлеге – татарда...
...Ә бүгенгә – эзлим, чыра тотып,
Мин татар дип сыенырлык жан...
...Син татар дип сыйдырырлык жан...

3

Төрки-татар эзе...

Борынгыдан түгел эзләр,
Эзләр Жир үзәгеннән.
Жир тарихын язып булып,
Төркиләр эзләреннән.

* Хайхак – лайфхак (автор атамасы).

СӨЛӘЙМАН (Жәүдәт Сөләйманов) (1955) – галим, ТР Фәннәр академиясе академигы, шагыйрь; Татарстанның фән һәм техника өлкәсендәге Дәүләт, М.Жәлил һәм Г.Исхакий исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Ямаулыklar», «Мин – минсез дөньяда», «Күлгәләр» һ.б. китаплар авторы. Испаниядә яши.

4

Татар җаны...

Шигъри юл булып сызылган
Татарның яше-каны,
Энә очларында түгел,
Шигырь эчендә җаны.

Һәр аваздан саркыла моң,
Һәр авазы – бер гомер...
Халык үзе – шагыйрь дә ул,
Халык ул үзе – шигырь.

5

Яңгыр ява...

Яңгыр ява түбәгә «дебердәп»:
«дебер-дебер, дебер-дебер».
Яңгыр ява асфальтка шапылдап:
«шаполт-шыпылт, шаполт-шыпылт».
Яңгыр ява агачка шыбырдап:
«шыбыр-шыбыр, шыбыр-шыбыр».
Яңгыр ява туфракка тыпылдап:
«тыпыл-тыпыл, тыпыл-тыпыл».

Яңгырдан соң ага су:
«шу-шу-шу, шу-шу-шу...»

6

Яшәеш тәме

Коедан су алмый торсаң – саега бара кое,
Мүкләнә бара бурасы, саргая кое суы.
Хәтта күкләр түбәнә – очмый торсаң беравык,
Күк катламы иңгә төшә, тормасаң канат кагып.
Тоныкланып кала дөнья, жуела бизәкләре,
Нечкә кыллары өзелеп тартылса үзәкләрен.
Яшәешнең тәме бетә, хис яшыкә әйләнмәсә,
Күңелләренң тибрәнүе бәгырьгә бәйләнмәсә.

7

Асылташ

Гомеренңе вакыйгалар иләгеннән или-или,
Оныгыңа һәм тагын да алгы буын варисыңа
барлаганда тормышыңның
әнже-жәүһәр бөртекләрен,
Калсын иде шул иләктә күзгә күренеп
бер асылташ!
Әйтер идең: гомер иттем,
юкка гына көч түкмәдем,
Ташып аккан бозлар сыман
кайчакларда булайым – булсам!
Кыйблаң – хаклык, югалтмадым елга ярын,
Нәсел-ыру божрасына миннән мирас –
шул йөзек-каш...

8

Гәүдә-савыт ни өчен?

Бар төрле савытлар –
 Бал савыты – бал өчен,
 Май савыты – май өчен,
 Дүрт тоткалы, алпан-тилпән,
 Гәүдә-савыт ни өчен?

Тәңре салган жан өстенә –
 бер уч акыл,
 бер уч оят,
 хет бер тамчы ден өчен.
 Ә калганы – үз көчәң.

9

Минем күңел

Уйладым: күңел ул ни икән?
 Жан өчен калышмы күкләрдән?
 Анадан сөт белән керәме,
 Йә адәм үзенчә тегәме?

Уйладым: кемгәдер калыштыр,
 Күңеле жанына табуттыр,
 Кемгәдер канаттыр күңеле,
 Ә миңа күңел – жан күреге...

10

Гамәл тәртибе турында

Тамак ялгаганда – аш кирәк,
 Пәке кайрагада – таш кирәк...
 Бутаганда гамәл тәртибен,
 Авыртмыйча калган баш сирәк.

11

Шөкер ит...

Безнең шигырьләребез,
 Күңел шөгылләребез...
 Шигырьгә дә бар шөгыл:

Ачылу жиңел түгел.
 Эзләмә дан, жыйма сан,
 Шөкер ит, бер жан тапсаң...

12

Чагыштырам кое белән...

Кеше, сине чагыштырам кое белән,
 Сокландыра тирән кое суы белән,
 Чыкса-чыгар чылбыр чыңы буш коедан,
 Мәгънә булмас хәтта өстән су коюдан.
 Кешене дә кеше күрәм шуның белән –
 Аң-белеме шат йөзенә чыгу белән,
 Уй-фикере саф һәм чиста булу белән,
 Айкалмаса, кысыла-кысыла тешләренә,
 Буш коеда буш чиләктәй теле генә...

13

Татар теле турында уйланып...

...Татар телен күмер итсә күңел,
 Оныгымда булса телгә чик,

Татар диеп эндәшмәгез миңа,
 Ышанмагыз миңа мишәр дип!

Татар теле үги бала булып
Күкрәгендә үксеп ятканда,
Килешәме тылмач кирәкми дип,
Дөяләнеп йөрү татарга?!

Тылмач кирәк үз теленнән, татар,
Күңелендә «кырыл» тамгасы,
Татар телен ваклап-күпләп сата
Читләр түгел, татар баласы...

14

Ядәч!

Булган жаның салып түбәтәйгә
Тапсаң үзең эзләп әжәлең,
Татар, сине жәлләп, яшем чыкмас,
Татар теле булыр иң жәле!
Күмелсәң дә – үзең, күмдерсәң дә,
Тик үзеңдә моңа сәбәп бит.
Ә тел – изге,
Язмыш: «Бәхәс!» – дисә,
Татар теле әйтер: «Ядәч!» – дип.

15

Әле соң түгел...

«Күңелең ваклыгын сылтама заманга...»

Р. Фәйзуллин

Килде заман, сизәсеңме, татар, телләр
чират тора бүген сират күперендә,
Яңа гасыр алыплары – компьютерлар –
Телләр сайлый тәңгәл итеп шәкеленә.
Өйрәтмәсәң шул затларны үз телең,
Киләчәгең ачык, татар: юк – бүгеннән!
Юл бирелсә, димәк, бүген мәнлелеккә –
Санак¹ илтер Татар телен – мәңгелеккә.

16

Шигырьләрем

Сусаганда жир өстендә
чык суыдай йотым сүзгә,
Кая барыйм? Сөзгә чумам,
төпсез кое – шигырьләрем!
Тын кысылса жир өстендә,
өзгәләнсәм һава эзләп,
Кая барыйм? Сөзгә очам,
чиксез күгем, шигырьләрем!
Аяк чалу – батыл гамәл,
эмма аның булмас чиге,
Аяк чалып, егылганда, сөзгә авам, шигырьләрем!
Гавам сырхау, иман сырхау, тәүбә, тәүбә, йокса чире –
Кая барыйм – сөзгә киләм, сөздә дәва, шигырьләрем!

Сихәтле агу да – сез,
Әжәлдән дару да – сез!

¹ Санак – компьютер (автор атамасы).

17

Күңелем халәте

Күңелем – давыл биштәре,
 Чишмәгез, кагылмагыз!
 Йөрәгем – давыл арбасы,
 Ялгышып тагылмагыз!

Жан-давылдан бу өермә, –
 Таш күңелләр өнәрлек,
 Жиде күккә, бишек итеп,
 Жирнең үзен эләрлек...

18

Бер халәт...

Йолдызлы күк
 илэк сыман
 карлар или салмак кына,
 Их, үзеңне ак кар итеп хис итәсе!
 Карлар булып коеладыр зәңгәр күктән
 Ай кызының тәңкә-тәңкә хәситәсе.
 Кышның әле көмеш туге – күктә, жирдә,
 Ылысларның түбәтәйле, хозур чагы.
 Ә каләбнең үз фасылы,
 Кальбем сизә, озакламый
 Бәллүрләнеп килгән кар өстендә
 Умырзая калкачагын.

19

Бер үк кеше...

Бер үк кеше – күлэгәсе төрле...
 Адәм – алыпсыман.
 Гәүдә каплый ярты күкне,
 Күлэгәсе күренми дә –
 ...Кояш баш очында.
 Үзе юк та гүя –
 күлэгәсе каплай жирне
 ...Кояш баешында.

20

Тәрәзә

Бу тәрәзә күпне күрдә,
 бу тәрәздән күпне күрдәк,
 бу тәрәздән күп күрендек.
 Бу тәрәздән
 кара – кара,
 ак – ак,
 караңгысы – караңгырак,
 яктысы – яктырак.

Берәү капкачларын япты:
 кара – кара,
 агы да кара,
 караңгысы – караңгы,
 яктысы да караңгы...
 Бер таш тиде –
 чәлпәрәмә килде.
нәкъ минем
 күңелем инде.

Нәбирә
Гыйматдинова

«ИЗГЕ» ЯЛГАН

ПОВЕСТЬ

1

Жир астыннан калкамы соң бу халык? Ташкын, исәпсез-хисапсыз ташкын! Менә шаулаша-гөрләшә туристлар төркеме узды. Чит ил кунаклары, ирләре фырт киенгән: кыска балаклы ыштан, эре чәчәкле жиңсез күлмәк. Алар эзеннән үк оланшак йөгәреште. Бала арбасы тарткан хатыннар, култыклашкан парлар, таякка таянган карт-коры, йөзе белән телефонга «кадалып» атлаган яшь жилкенчәк, кибет ишеге төбөндәге кара тартмалардан таралган даң-доң музыка, апрель кояшыннан канатлары изрәп әлсерәсә дә, аяк астында буталган әрсез күгәрченнәр. Шәһәр үзәгендә көн дә кабатланган тынгысыз тормыш! Монда башың мичтәге чуен кебек кыза да берни уйлатмый, чөнки ыгы-зыгы ми күзәнәкләренә тулып, бөтенесен кысыклап чыгара, ә аның беркемдә дә гаме юк.

Кызык, шушы мәлдә ул үзен бик борынгы зат итеп тойды. Куышта, имеш, тау куышында. Дөнья яралганга фәлән гасыр, имеш. Куышта четер-четер учак яна. Жилкәсенә хайван тиресе япкан ир ут өстендә салкыннан күшәккән бармакларын жылыта. Кыргыйның исеме – Галишан, фамилиясе Фаязов! Аңа ни күктән яуган акча, ни зиннәтле коттедж, ни затлы машина, ни кешелекнең яман чире – дан-шөһрәт кирәкми, аның бөтен теләге – бүген ничек тә ауда жан асрарлык тәгам юнәтеп, тынычлап йоклау. Кичә ул тау кәжәсен сагалап тунды-өшеде. Кәжә житез, өч кенә сикерә дә югала... «Тамагың ач икән, синең хәсрәт!» – ди, күрәсәң.

Эскәмия тактасы, шыгырдап, «кыргый»ны уятты. Утыргыч очына зәңгәр яулыгын туздырып бәйләгән мөлаем гына карчык төртелгән иде. Урынны киң биләп, жәлеп утырырга кыенсынды, ахрысы. Авыл әбиләре шулай чит-ят кешедән тартына. Әдәплеләр! Карчык, иелеп, кулъяулык белән

Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА (1956) – Татарстанның халык язучысы. «Мәхәббәттә гәнаһ бар», «Икебезгә дә авыр», «Үзем генә беләм» һ.б. kitapлар авторы. Казанда яши.

галушының битен сөртте. Эссе язда сарык йоныннан эрлэгән оекбаш кигән кортка аның мәрхүмә әнкәсен хәтерләтте. Күршесе, төенчеген чишеп, телефон алды. Айфон! Аның да иң соңгы төре! Иң кыйммәтлесе! Мондый кәттә уенчыкны бикле сумкада гына йөртәсе, ә әбекәй аны чүпрәккә төргән!

Галишан күз кырые белән генә карчыкны күзәтте. Бая гына тирә-яктагыларга гамьсез иде үзе. Житез генә бармагын телефон тәрәзәсеннән шудыртып, саннарга баскалагач, карчык өф-өф итеп өрде дә:

– Әлү, саумы, улым? – диде. – Авылда элемтә начар. Тилифун тотмый, шуңар Казанга килдемие. Синнән хәбәр булмагач, эчем поша, улым.

Чыбыкның икенче очында ләм-мим, мөгаен, «улым» дигән бәндә тыңламыйча да сүндөргәндәр.

– Йа Аллаһым, дөшмәде. – Карчык озак кына урам башындагы Ак Кирмәнгә карап торды.

– Ни атлы син, әбекәй? – Галишанга инде үзенә барлыгын белгертсә кирәк иде.

– Йа Аллаһым, кырымда татар кешесе бар икән лә. Карамалыдан, Сәгыйдәттәй идек без, канатым.

– Кемне эзлисәң, Сәгыйдәттәй?

– Улымны, канатым. Чамасыз борчылам. Жугисә, әни, мин житешмәсәм, үзәң чылтырат дигәние. Бу шайтан тартмасы – аның бүлгәе. Утыз ел фермада сыер саусам да, зиһенле мин, шөкер. Мәктәптәге укытучы Гөлинә биш-алты көндә өйрәтә-өйрәтә төшендерде моның хикмәтенә. Былтыр калкулыкка менеп сөйләшерием, быел аннан да тотмый. Авыл белән тилмерәбез, канатым.

– Казаннан сезнең Карамалыга утыз гына чакрым, нишләп улыгыз кайтып әйләнми?

– И-и, бушамый ла ул. Бә-эк зур эштә эшли. Өнә тегендә. – Сәгыйдәттәй Ак Кирмәнгә күрсәтте. – Туктале, син кем әле, канатым? Йөзәң үтә дә таныш.

– Язучы мин, әбекәй. Син дә таныш. Сезнең колхоз рәисе Хәбриев турында язган идем. Күптән, биш былтыр элек. Төшке ашка сиңа кердек без.

Карчык куенына кыскан төенчеген эскәмиягә ташлады.

– Абау ла, абау! Син идең шул, канатым. Хәбриев миннән бәләш пешертте, кара жимеш белән симез каз кыздыртты, чәйгә – гөбәдия, кетердәгән кош теле... Патша сые эзерләгәнием кунакларга. Түлкә син, канатым, ризыкка кагылмадың, нүештәгә чиләктән тустаган белән чишмә суы гына эчтәң. Бә-эк, усал нәрсә яздың соңынтын журналыгызда. Ата карак дип. Бүреге янган сурәтен ясаттырып. Ярты авыл алдыраие «Кылыч»ны. Элгәре мондый алдавыч тилифуннар юк, халык егылып гәжиттер, китаптыр укырие. Сыер савучы гына димәсеннәр, мин дә китап кортыиём. Наман шундый зәһәр нәстәкәйләр язасыңмы, канатым?

– Язмыйм, Сәгыйдәттәй. Бүген ил тулы угры. Аларны тәнкыйтьләп бастырып өчен йөзлэгән-меңлэгән басмаң да житми. Тиражы миллионнар белән исәпләнгән «Кылыч» та ябылды. Синдәге айфоннар алыштырды аны. Бигайбә, Сәгыйдәттәй, башыңны катырмыйм. Ак Кирмән якын гына, илтимме шунда үзәңне? Шәт, улыңны чакыртырсың?

Кортка, куркып, эскәмия читенә елышты.

– Әйем лә, канатым, кирәкмәс! Тәрәзәдән күрер дә: «Әни нишли монда?» – дип ачуланыр бала. Әнәтерәк, Казанга килүемне дә өнәмәде. Зур эштә бит, вакыты тыгыз. Хужасы да кырыстыр, тилифуннан сөйләштермидер.

Галишан кесәсеннән куен дәфтәре чыгарды:

– Болай итик, алайса. Минем Кирмәндә белешем хезмәт итә. Ул синең зур эштәгә малаенны беләдер. Ничә яшъта егет? Исеме ничек?

Айфонлы карчыкның битендә жьерчыклар «биеште».

– Ай Аллаһның рәхмәте! Сораштыр белешеннән, берүк сораштыр, канатым. Салаватов Айтуган минеке. Чү әле, ничәнче дистәне ваклады балам? Эрвәлүтсия көннәрендә туды ич. – Әбекәй бармагын бөгә-бөгә санарга керешкәндә, Галишан алып-кушып өлгерде. Октябрь инкыйлабына йөздән артык! Гажәпләнмәде. Аның кебек үк Карамалы тумасының да, гасырлар чигереп, хыял илендә яшәргә хакы бар.

Һәр бармагын өчәр тапкыр бөкләгәч:

– Утыз өч, – диде әбиен. – Туксан бердә, дөнжасы эт көненә калган көннәрдә тудырдым ул баланы. Олыгаеп кына, канатым. Мәскәүлеләр «Сы-сы-сыр» жимерелде, ура», – дип, әләм болгап майданнарда чапканда, мин малай имездем. Кузгалам, канатым. Казаныгызда үзегез кайнагыз. Улыма күптин-күп сәламнәр күндер, яме.

Айфон иясе, такмакый-такмакый, жиңел генә урыныннан купты:

Атлар килә адымлап,
Сагышларым юар булса –
Юар идем сабынлап.

– Адашырсың, вокзалга хәтле озатыйммы? – дигәч тә, кул гына селтәде:

– Сыер асраганда ял саен үзәк базарыгызда сөт-каймак саткан апагыз мин, күз йомып та йөрим ташкалагызда. Лутчы улымны тап, гозерем шул сиңа, канатым.

Кинәт кенә урамда хәрәкәт тынды. Тирә-юнь агарды, агарды... Күктән илаһи авазлар саркып төшеп, бәгырьне көйдерде.

– Кайда син, улы-ы-каем? Исәнме син?

Әнисе инәлә... Бу тавышны кабат-кабат ишетер өчен әллә ниләр бирер иде Галишан! «Исән, әни, исән...» Ул йодрыгы белән яшъ элпәсе каплаган күзен угалады. Хәрәкәт туктамаган, урам әүвәлгечә гөжли. Оят, валлаһи! Хисләнде. Кайтырга вакыт. Кая? Өнәмә? Әллә тау куышынамы? Әсәренәң төп каһарманы үзе. Димәк, кыргый адәмнең тормышы белән яшәргә тырышу табигый. Тик хыял бәллүр савыт, чынбарлык аны чәлпәрәмә китерә. Галишан – заман капкынында чәбәләнгән әсир. Ычкындырмый заман. Ватык кисәкләрен киредән жыеп бербөтен иткәч кенә, хыял янә чәлпәрәмә килә. Менә, айфонлы карчык. Ничек бичара ананың гозеренә битараф каласың?! Аның улы шалтыратмый, аның кайгысы белән чагыштырганда, бәлки, синең әсәрең чүп кенәдер. Әйе, таны, чүп кенә! Ну, малай актыгы, янакыйсы иде сине! Телефоннан: «Мин исән, әни!» – дип, өч сүз әйтергә ярамагач, ник ябышып ятасың шул «зур эшенә!» Хәсрәт капчыгы син!

Әй, кемне элөп алып, селкеп сала ул? Үзе дә кайчандыр әздән генә генә тәхет колына әйләнмәде. Кырык яшъ! Учында кайнар күмер чөеп уйнарылык

дәртле чак. Китап киштәсендә калын-калын өч жыентык. Исеменәң исе тарала башлап, укучының күнелен кытыклаган чак. Өстәлендә каләм карасына сусаган ак кәгазь... Чәчелеп китеп яз да яз гына! «Кылыч» журналына тозлап-борычлап, фельетоннар әтмәлләсә, гонорар шәп түләнә. Казна эшендә чиләнмәгән ирекле язучыга акчаның артыгы юк.

Көннәрдән беркөнне шушы ипле-жайлы дөнъяны таяк тыгып бутап ыргыттылар. Янәсе татар әдәбиятының киләчәге Галишан Фаязов кулында, янәсе бетә, имеш, әдәбият ул Язучылар берлеген житәкләмәсә, бетә. Язасы роман-бәяннарын читкә этәрәп, журнал белән хезмәттәшлек итүдән ваз кичәп, баш-аягы белән «татар әдәбияты»н «коткарырга» керешкәч кенә, «мактаулы» фирка житәкчесе аңа: «Раз, мәртәбәле оешма рәисе икән, әзерлән, син депутатлыкка кандидат», – диде. Гомум исемлек белән жырылап кына узасы бугай. Рәхәт. «Мине сайласагыз, юл салдыртам, күпер төзәттерәм яисә түбәсеннән су аккан мәктәбегезне төзекләндертәм», – дип, беркатлы халыкны ышандырып, буш вәгъдәләр чәчәп, һәм азактан берсен дә үтәмичә, их нигә алдадым дия-дия вөждан газабы кичермисең.

Намзәтләр белән фикер алышу театр бинасында үттә. Фойеда зур бәйрәм! Читтә оркестр уйный, энәдән-жәптән киенгән агай-әнә әрле-бирле йөрәнә. Шап-шоп жылкәгә сугып күрешүләр, көлү-шаярулар, кычкырып сөйләшүләр тыелган диярсен, халык үтә дә җитди. Галишан Рәссамнар берлеге рәисе Зариф Байсаровны очратты. Дулкынланудан йөзә кызарган егет пышылдап кына:

– Батырмаслар микән? – диде. – Кемнәрдер кемнәдер өнәмичә, үзенәң кешесен тыгарга может диләр. Син төртмәле сорауларга җавап бирергә әзерме, дускай? Сөз, әдипләренң теле телгә йокмый, әзер, конечно! Кул белән эшләгәч, безнең сөйләм осталыгы чамалы.

«Телгә оста»га трибунадан тәбрикләү сүзә әйтергә кушылган иде. Язучы бит! Жыелыш-фәләннәрне, бигрәк тә сәясәткә кагылышлы жыеннарны җенә сөймәгән Галишан сәхнәгә менәргә атлыгып торса икән!

Аның тамгалы урыны иң арткы рәтләрдә иде. Фирка башлыгы сәхнәдә күренү белән зал, аягүрә басып, гөрләтеп кул чапты. Кәчтүм чабуы урындык ярыгына элгәп, ул җәлт кенә «аякланмады». Бу беренче «промах» булды. Икенчесен ул «промах»ка санамас иде. «Фиркадашларемне ни рәвешләрәк сәламләргән икән?» – дип, куен дәфтәренә берничә саллы-саллы һәм бик тә «акыллы» җөмләләр теркәгән иде, шуларга күз йөртмә дип, кесәсенә тыгылса, кулына дүрткә бөкләнгән саргылт кәгазь элгәте. «Срочно» дип суккан исемсез телеграмма иде бу. Сәгать унбергә! Хәерсез, ничек онытты икән! Тормышындагы көтелмәгән (һәм һич тә теләмәгән!) үзгәрешләрдән зиһенә чуалдымы? Ул елларда учка гына сыярлык чыбыксыз телефоннар төшкә дә керми иде. Якыннарыңа йә сәлам хаты юлла, йә телеграф пунктына чап! Алар авылы исә бөтенләй элемтәсез яши, почта бүлекчәсенә хәтле егерме чакрымдагы үзәктә иде. Казанда иртәдән бирле буран котыра, авылда да шул ук галәмәттер. Әнисе кар көртләре ерып ничек барып икән? Юлга чыкмас ул. Фермада резин итеге белән тизәккә чума-чума сыер сауған әнкәсенә аяк буыннары шешәп аксаткан иде. Мөгаен, күрше хатыны Газизәне җибәргәндер. Чирләдеме, ишегалдында бозга таеп егылдымы? Тикмәгә генә телеграмма суктырмас иде. «Әллә...» Бу уйдан тәнәндә бала йоннары кабарды. «Әллә...» Юк, юк, исән әнкәсе, исән!

Билгеләнгән вакытка ярты гына сәгать калган. Өлгерәсе! Урындыгын аударып сикереп торды Галишан. Тавыш фирка башлыгының нотыгын бүлдә, зал да дәррәү аңа табан борылды. «Кем анда олы абзыйның докладын өзәргә базды?»

Өлгерде ул. Оператор: «Фаязов, сигезенче кабинетка кереgez, тоташтырам», – дигәч, калтыраган кулы белән трубканы алды.

– Алло, кем син? Күрше Газизәме? Кем?

– Саумы, улкаем?

Бозланган йөрәгеннә эретерлек иң назлы сүз! «Улкаем...»

Галишан иркен сулап (исән!):

– Сау гына, эни, – диде. – Бер-бер хәл булмагандыр бит, эни?

– Бар да яхшы, улкаем. Үзәңдә ни хәлләр? Тамагыңа ашыйсыңмы? Быелгы кыш зәрә салкын, өстәңдә жылы киясеңме? Очынып, яланбаш йөрмә, малай!

– Эни, миңа кырык яшь! Сабый түгел мин, эни!

– Сакалың агарса да, син миңа бала, улкаем.

– Карлы-буранлы көндә шул тиклем ерактан ник килдең инде, эни?

– Килдем әле, улым. Төшемдә нәрсәгәдер борчылдың бит, яңалыкларым да күп. Теге карт бөдрә сарык бәрәнләде. Өчнә. Аларны өшемәсеннәр дип пич аралыгына яптым. Кышка туктамады тавыкларым, көн дә йомырка салалар. Үземә пешергән майлы ботка ашатам. Азгын кәжәне суйдырырмын дигәнием дә, тимим соң! Сөте файдалы, жәйгә оныкларны кайтарсаң, эчәрләр, боерса.

– Ник картайткыч та, терлек-туар белән чиләнәсең, эни?

– Әй, улкаем, алар миңа бер юаныч бит.

– Юаныч дип егыла-бөрелә дөнья кумыйлар, эни!

– Һәркем үзенчә тереклек итә, улкаем. Мин үземчә, син үзәңчә. Авылда Галишан «даһи» дигәч, и сөенәм, и сөенәм. Язучылар башлыгы да икән син.

– Кәгазьдә генә, эни. Болай бездә һәр язучы даһи, һәр язучы – башлык.

Арага оператор кысылды:

«Ваше время вышло».

– Хуш, эни!

– Сау бул, улкаем!

Жан кинәнде. Әнисе исән-сау! Урамда гына аның башына сукты. Ул үз-үзен белештермичә тантаналы жыелыштан чыгып йөгерде. Урындыгы суынмагандыр, кереп утырса да була. Ләкин ишек төбөндәге кизү егет аны эчкә уздырмады:

– Сезде кертмәскә приказ бирелде, абый!

– Энем, мин депутатлыкка кандидат, – диде Галишан.

– Кертмәскә, и всё, абый!

Нишләргә? Тәүгә сәяси бөкрәне ничек турайтырга? Бердәнбер юл: буранга күмелеп, жыен тәмамланганын көтәргә дә «олы абзый» ишектә күренү белән каршысына атылырга һәм, газиз башыңны иеп (бәлки маңгаеңны жиргә орып!), гафу үтенергә! Гадәттә, мескеннәрне кызганалар. Аларны буйсындырып, кол итүе дә жиңел.

Галишан, бу уеннан чирканып, кар тулган жылкәсен жыерды...

Иртәгәсен кабинет ишеген шакымый-нитми генә күн пәлтәле «иптәш»

килеп керде. Замана комиссары! Биленә каеш буып, наган гына кыстырасы. «Олы абзый»ның ярдәмчесе Матуров икән, эредән алдыртып сөйләште.

– Кичә сез тәртип боздыгыз, Фаязов.

– Шулайрак шул, боздым. Эни чакыртты.

– Ирониягезне ташлагыз, Фаязов! Сез нинди биек тәхетләрдән колак кактыгыз.

– Минем өчен иң биек тәхет – энинеке. Чөнки йөрәктә ул.

Ярдәмче пәлтә төймәсен ычкындырды. Кикрик кабартып бәхәсләшмәкче. Дөнья сине киртәдән сыптырып төшермәгәе, яшь әтәч!

– Без сезне кандидатлар исемлегеннән сыздык, Фаязов.

– Хуп, хуп. Язарга вакыт күбәер.

Замана комиссары, күзе белән бүлмәне айкап:

– Тарихи романнар язасызмы? Сезнең турында досье тупланды. Коммунистлар чорында кайбер әкиятләрегезне цензура бастырмаган икән, – диде.

– Әйе, булды андый хәл. Бүген бастырырлар, бүген илдә демократия, сүз иреге, хөррият.

«Алдан кычкырган күкенең башы ярыла» диләр. Авызыңны үлчәп ачасы көннәр алда икән, алда... Мактаулы фирканең абруена төкергән Галишанны кичермәделәр.

Озакламый өстән тагын бер фәрман «яуды»: берлек рәисе вазифасыннан азат итәргә! Моңысында дус-каләмдәшләр кичермәде. Алар ана тау-тау өмет баглаган: кайсына исем, кайсына хөкүмәт бүлгәе, кайсына ял йортына юллама кирәк иде. Ул авылга – әнисе янына кайтты. Үзәктән жәяү. Кар ера-ера. Галишан ул чакта чын мәгънәсендә бәхетле булган икән. Мөгаен, кырык яшьлек язучы борынгы гасырларда кәләме белән чокына-чокына киләчәкне күзалламагандыр. Киләчәктә ил-көн коточкыч үзгәрер, дәүләт милке елгырларга бушлай диярлек өләшенер, берәүләр жир-суларны, урман-кырларны кесәсенә бөкләп тыгып баеганда, икенче берәүләр, бигрәк тә карт-коры, хәерчелек чигенә житәр. Туксанынчы елларда азатлык яулаган майданнар тараер һәм, милләт филтәсенә ут кабызып, татар дөньясын яктырткан ирегетләр эзәрлекләнер. Карагруһлар, Мәскәүгә әләк ташый-ташый, үз теләгенә ирешер, мәктәпләрдән татар теле куылыр, татар баласы ана теленнән мәхрүм ителгәч татар әдәбиятын укучылар сафы сирәгәер. Моңарчы кәләм хакы белән яшәгән язучының хезмәте тиеннәр белән дә бәяләнмәс.

Әйе, ике тәхетеннән сөрелсә дә, ул чакта Фаязов бәхетле булган икән.

Авылда ул өч көн торды. Кар күмгән ишегалдын көрәгәч, ярсый-ярсый утын ярды...

2

Башта фатирга кайтып, өс киemen алмаштырыр. Аның өчен «зур урындагы кеше» беркем дә түгел. Адәмнең зурлыгы урындык белән үлчәнми.

Ак Кирмән диварларына явыз Иван гаскәре белән көрәшкәндә чәчрәгән бабаларның каны әле дә сөртелмәгән кебек. Йөрәкнең кай нүешеннән бәрәп чыга соң бу ачы нәфрәт?! Биш гасырга якын вакыт узган... Ә сигезенче-тугызынчы буын баласы Галишанның һаман хәтер капкасы ачык... Актан

киенәсе... Белгән догаларны укып керәсе... Шаһитлар рухына... Киёмгә кытлык юк, шкаф тулы киём. Кызы Әхсәнә гардеробын ай саен яңарта. Германиядән дә жибәрәләр чүпрәк-чапрак. Бер гомердә генә тузмый алар. Исраф. Кичәгесен ташла да яңасын ки. Картлык күлмәге генә салынмый, анысы еллар белән тукулып-тегелеп, купмаслык иттереп тәнәңә береккән. Болай аңа ап-ак чәчә дә, түгәрәк сакалы да килешә тагы. Кайчандыр «уклау йоткан» төп-төз гәүдәсе, сорау билгесе сыман әз генә аска бөгелде, эмма бу бөкрәү дә килешә.

Пеләшләнгән акыллы галимнәр: «Бәндәгә кырык ел гомер тәгаенләнгән», – диләр. Ә бусы Галишанның ачышы түгел, бары тик шушы фикерне сүтеп-жыеп, аң иләге аша иләргә маташу гына: «кырык яшенә бәйрәм итәргә ярамый», имеш. Бу энә шул «ачышлар»га бер дәлил дә кебек. Һәр нәрсәнең куллану вакыты, ягъни срогы бар. Фәлән сәгәтьтән соң сәт әчи, ипи сәрси, көнкүреш техникасына килсәк – телевизор искерә, суыткыч туза. Кеше организмында да яши-яши котылгысыз үзгәрешләр башлана. Аның каһарманы – куыштагы кыргый илле ягына табан авышмас. Шушы ук «пеләшләр», кырыкның чиген узып гомерегезне озайтам дисәгез, ялкауланмагыз, баш миен эшләтегез ди. Китап укы, шигырь ятла, телләр өйрән, табышмак чиш. Гади, эмма файдалы «биремнәр». Мәктәп балалары белән очрашуда Галишан әлегә киңәшләрне кабатлагач (чын күңелдән!) зал пырык-пырык көлгән иде. «Вәт борыңгы абый, бүген «баш мие» аларның кулындагы телефонда, анда бөтен сорауларга җавап бар!»

Мәктәптән ул бик борчылып, мыжык карт кебек үзалдына сөйләнеп кайтты. «Роботлар» буыны үсә. Уйлап интекмиләр, «шайтан тартмасы»ннан җаны теләгән мәгълүматны алалар. Тапкырлау таблицасын яттан белмиләр, калькулятор белән кушалар-тапкырлыйлар. Алгарыш диләр, арткарыш бу!»

Эмма ул үз эчендә генә буран дулата, чөнки ажгырып чапкан тимер тәгәрмәчлә замана машинасы язучы Фаязов каядыр тәнкыйтьләде, каядыр күсәк белән орды дип кенә тизлекне киметмәячәк иде. Эти кеше еш кына укытучы кызы белән бәхәсләшә, хәер, ул бәхәс тә түгел, йомшак кына кара-каршы әйтешү. Әхсәнә – энә шул «замана машинасы»ның пассажиры, ә Галишан – җиккән ат арбасында барган юлчы. Кызы:

– Эти, энә Кадим абый, синең яшьтәшен, ул да бит совет чоры кешесе. Ничек яраклашты син өнәмәгән заманга, – дип каты бөрелмичә генә әрләгәндә Галишан елмая гына иде:

– Кадим кордаш житез, аягына тиз киенде, ә синең этиң озаграк мышкылдады. Ул арада заманагыз чиген ябып та куйды. Калдым мин аргы ярда, кызым.

Соңгы көннәрдә Әхсәнә «бәйләнми» – мәктәптән соң каядыр китә дә югала. Ай ярымнан жәйге каникуллар, ул ял хәстәренә кыштан ук әзерләнәр: йә сәяхәткә, йә диңгезгә жыеныр, самолётка билет юнәтер иде, ни гажәп, быел пошмый кыз. Берәр егет-мазар белән таныштымы? Һәр кич күрешәләрме? Майлы ботка тиз туйдырмасмы?

Ишектән чыкканда гына (озын гомерле булып!), Әхсәнә кайтты.

– Сусадым, эссе, – диде кыз, кулы белән битен жыллатеп. – Эти, болай киенеп-ясанып кая барасың? Ак күлмәктән, кара чалбардан! Прәм егет солтаны!

– Берәүнең йомышын йомышлыйм, кызым.

Әхсәнә житәкләп диярлек аны диванга кертеп утыртты.

– Чү әле, чү, эти! Миндәге яңалыкларны тыңла башта. Мәктәптән китәм мин, эти.

Галишан сагайды.

– Директор белән әрләштеңме? Синең телең минекеннән дә үткенрәк.

– Юк ла, ул мине гел үрнәк итеп куя. Нәрсә диим икән? – Кызы җавап эзлэгәндәй түшәмгә текәлде. – Авыр бүген укуытулары. Кырык ата баласында кырык төрле холык. Һәрберсендә телефон, дәрестә тәртипсезләнсәләр, кисәтергә ярамый. Кырын карасаң да видеога төшерәләр. Аннары эти-эниләре: «Балама юри каныга» дип жалу яза. Сезнең чор бүтәнрәк, эти. Малай-шалай шукланса, укутучы кулындагы указка белән җилкә чокырына тамызган. Әгәр инде өйдәгеләргә зарлансагыз, этиегез: «Мөгаллимәне ачуландырма», – дип, тагын берне өстәгән.

– Баланы кыйнап-сугып тәрбияләмиләр, кызым. Зур ялгышлык ул.

– Ә сез бит барыбер укутучыларыгызны яраткансыз. Бүген дә аларны сагынасыз! Этнең койрыгын кем кисә, шул яхшы, әйеме, эти?

– Андый тәрбия дәрәс түгел, – диде Галишан һәм катгый рәвештә: – Синең дә мәктәптән китүң дә дәрәс түгел! – диде.

Әхсәнәнең күзе шарланды:

– Эти, эти, нишлисең, ә? Син житәкләп балалар бакчасына илткән кыз күптән буй үсте! Ул үз язмышына үзе хужа. Тормышымны өр-яңадан үзгәртәм. Коуч курсына язылдым. Коуч үзенң мөмкинлегенә ачыклап, максатыңа ирешергә өйрәтә.

– Коуч, кушуч. – Галишан рифма тезде. – Йә, шуннан?

– Шәхси эшемне ачам. Эңә күпме таныш-белеш чөлтәрле бизнеста катнаша. Биокушымалар, буяну-бизәнү әйберләре сатып, тәмам басдылар. Өчесе кечкенә фатирлардан коттеджларга күчте.

Үскән икән шул, буй җитмәслек дәрәҗәдә үскән кыз. Хәзер ул синең кулыңа тотынып атламый, кәкреме-бөкреме, хәзер аның үз сукмагы. Монда нотык уку файдасыз. Алай да эти кеше ризасыз гына:

– Безнең нәселдә алтыга алып бишкә сатучылар булды. Уңмады берсе дә. Сәүдәдә без булдыксыз. «Чөлтәрлеләр» көтүенә адашкан сарык бәрәнә төсле иярмә, кызым, – диде.

– Ә кем сата, ди, әле! Котла, мин видеоблогер, эти! Беләсеңме, нинди шәп кәсеп ул? Кызык-мызык төшереп, видеоконтент аша җибәрәсең. Миңа меңәрләгән кеше язылса, көненә биш мең! Шуны утызга тапкырласаң, аена йөз илле мең! Аудиториям күбәйгән саен, керемем дә артачак. Миңа реклама да бирәчәкләр. Котла инде, эти! Сиңа да өлеш тиячәк: өч томлыгыңның спонсоры Әхсәнә Фаязова дип сана.

Тавык төшенә тары керсә, язучы төштә генәме, өнөндә дә китап дип саташа. Кайда сез, илһамлы еллар?! Иҗат табасында берсеннән-берсе шәбрәк әсәрләр пешә һәм суынырга да өлгерми, укучы аны «ашап» бетерә. Чын мәгънәсендә рухи азык итеп ашый, кибет киштәләре бик тиз бушый иде. Әйе, бар иде шундый еллар. Алар каядыр су кебек акты, акты, акты... Башта пот сыман түрдәге почмакка кунаклаган телевизорга алданды адәм, чит ил сериалларындагы геройларны жәлләп, күз яше түкте ул. Ә үзенң

тормышы кол Изауралардан да кызганычрак иде. «Бер күзле шайтан»ны алыштырган гаджет, смартфон, айфон ише тагын да кәттәрәк алдавычлар китаплардагы сүз тәмен, сүз кодрәтен бетерде. «Китап шулай әйтә», – димиләр хәзер, «Интернеттан укыдым», – диләр. Галишан алай ук «искелек калдыгы» түгел, кирәк, телефоны да кирәк. Ләкин ул адәм баласын роботка әйләндермәсен иде.

– Әти, нигә уйга чумдың әле?

Әхсәнә аны жиңеннән тартып «уятты».

– Ә? Томнар дисеңме? Алар яңа әсәрләрдән туплана. Мондый буталчык заманда нәрсә язасың?

– Бик рәхәт заман, әти. Ниңыюгы элек ничек яшәдегез, шулар турында истәлектәр яз. Казанда жомга-якшәмбе бер дежур даруханә эшли, без авырсаң, сез әни белән шуны эзләп чаба идегез. Бүген, әнә, безнең урамдагына алар сизгезәү, чыгарга иренсәң – телефоннан заказ биреп, өеңә китерт. Кибетләрдә икешәр сәгать зәңгәрләнгән тавык белән ярты кило ак майга чират торуларыгызны сурәтлә!

– Мин дә санадым, кызым. Бишесе безнең йорт тирәсендә генә. Тик аларда акбурдан әвәләнгән ясалма төймәләр генә. Супермаркетлар да дүртәү. Без элгәре чын сөттән аерткан каймак ашадык, зәңгәрләнгән тавык дигәнәң дә антибиотик кадап кабартылмаган табигый кош ите иде. Чиратмы? Дуслашып туганлаша идек без ул чиратларда. Дөньядагы хәлләрне дә шунда ишетә идек.

Аның дәлилләре көчле идеме, әллә «искелек калдыгы» белән бәхәсләшү мәгънәсезлек икәннән аңладымы, Әхсәнә:

– Сүз көрәштермик сәнә, әти, – диде. – Алайса, бу тәкъдимемә колак сал. Язучыларның мәктәпләрдә укучылар белән аралашуы сирәгәйде. Без укыганда атна саен киләләр иде. Кызык иде безгә, әдипләрнең исемнәренә хәтле хәтердә кала иде. Бүген тугызынчы сыйныфтагы малай иншасында: «Тукай Чапаев дивизиясендә сугышкан» дип язган. Замангагына сылтамайык инде, әти, әйдә, социаль челтәрләрдә әсәрләреннән өзекләр урнаштырык. Яшьләрнең оясы шунда. Укырлар. Бердән – тәрбия чарасы, икенчедән, син – авторга пиар. Исең күренмәгәч онытыласың бит, әти!

– Мәшәкәтләнмә, ул челтәрләрегездә кәгазь исе юк! – Галишанның сабыр савытының төбе тишелде. – Мәктәбеңә кайт та Галишан Фаязов романнарын укыт! Шуннан соң ул онытылмас.

«Онытылмас, онытылмас...» Аның баш миендә бертуктаусыз «тукран» тукулдады. «Тукран» ялгышмый, халыкның диңгездән дә тирәнрәк хәтере сакса? Бауман урамындагы унтугызынчы йортның ишеген кем ачмаган да кем япмаган! Берлекнең таргына коридорыннан сөргән газпларын кичергән чал чәчле Хәсән Туфан, тәбәнәк кенә буена шигырь рухы сөңдергән Сибгат Хәким, проза остасы Гомәр Бәширов, жыелышларда: «Әдәбиятка лилипутлар килә», – дип талантсызлар, әмма әрсезләр турында кисәткән Шәйхи Маннур, һәр хикәясә асылжеп белән үрелгән Фатих Хәсниләр һәм тагын әллә кемнәр, әллә кемнәр... Барысы да сиңең-минем хәтердәме? Әдәбиятның да үз кануны, ул да табигать кебек, искесе череп, яшь үсенте шытсын өчен, ижат туфрагына яңа орлыклар чәчтерә. Гадәттә, кайбер ныгып та житмәгән яшь үсенте: «Мин генә!» – дип, күккә – кояшка

үрелә. Аңа кадәр язучылар кәгазь генә буяган икән! Алар инде Галишаннар үткәндә диварга сөялеп, юл бирмәс. Галишан да андый хөрмәт көтмәс. Көтмәс тә, «ник алай икән?» дип сызланмас та.

Кара син, бу уйларның эллә ничә тыкрыгы: берсеннән чыга гына, икенчесеннән керә. Мондый караңгы почмакларны урап узуың хәерле. Ни көчәнеп тә – күтәрмәслек йөк, ни тырышып та – үзгәртмәслек хәлләр азмы?! Ярый ла, шуны аңларлык акыл бар. Хәзер аның максаты (бәлки, бурычы!) айфонлы карчыкның зимагур малаен эзләп табу. Галишан, аңа нәрсә дияр? Моңысы уйланылмаган. Алар үскәндә картлар, күршеңме ул, туганыңмы, мөһим түгел, бәлки ул түбән, бәлки югары очныкыдыр, урамда берәр этлек эшләсәң, шытырдатып колакны борыр иде. «Миңа тияргә кем син?» – дия алмыйсың, син эти-эниеннән тыш, бөтен авыл баласы. Нәр очраган әби-бабайның, апа-абыйның сине тәрбияләргә хакы бар. Ә Галишанга андый хокук бирелмәгән. «Зур кеше»нең колагына үрелерлек буй да юк. Белеше ватсапка егетнең исем-фамилиясен язды. Рәхмәт яугыры, икешәр катлы имән ишекләренә шакып азапланмыйсың икән, колагын борырга ярамаган Сәгыйдәттәйнең түрә малае Сөембикә манарасы янында көтәчәк, ди. Кыл өчтә!

Төгәллек яраткан Галишан, артык чабулап, иртәрәк килде. Мөгаен, аны манара ашыктыргандыр, бәйсезлек яулап та, соңра бәйле булып калган елларга хәтле милләтем дип жан аткан төркем (шул исәптән Галишан да) монда шәһит киткән бабалар рухына дога кыла иде. Ул шушы якты мизгелләренә хәтерендә яңартып, чирәмгә тезләнде генә, майданда әрле-бирле йөрәнгән тәртип сакчысы килеп жилкәсеннән каптырды:

– Басыгыз! Сез тәртип бозасыз, гражданин!

Галишан, тезен тагын да катырак жиргә кадалап, бөтен гайрәтен тавышына күчерде:

– Кулыңны ал! Татар баласымы син? Татар икән, тыныч кына дога тыңла!

Жилкә бушады. Ул күтәрелгәндә ни-нәрсә саклаганын үзе дә аңламаган «сакчы» кулын чигәсенә тидереп:

– Сержант Исаков, честь имею! – диде. – Хәзер үк китегез! Әгәр шайкагыз белән митинг оештырсагыз, унбиш тәүлеккә яптырам, гражданин!

– Яптырырсыз анысы, – диде Галишан, кояшта кысылган күзен угалап. Аларга табан бер атлый, бер сикерә берәү ашыга, тәгаен, айфонлы карчыкының улы Айтуган иде. Бәйләнчек сержант та аны күрдә һәм йөзен чытып китеп барды. Зур кешенең шәүләсе дә куркыта шул.

– Сез язучы абыймы? – Егет килә-киләшкә үк исәнләшергә дип кулын сузды. – Үзгәрмәгәнсез, абый. Кыш бабайлар төсле агаргансыз гына. Яхшы хәтерлим, мин сигезенче класста укыганда, сез безнең мәктәптә чыгыш ясадыгыз. Сораулар белән күмдек без сезне. Әллә Исаков куркытамы? Игътибар итмәгез, аның гадәте шундый: тиктомалдан туристларга бәйләнә.

– Шулай, безгә бәйләнү жиңел. Синең кебек зур кешеләргә генә теше үтмидер. Әнә, синнән ничек шүрләде.

Айтуган, кайнар шулла кабып авызы пешкәндәй, һавага өрде:

– Әни өчен генә зур кеше шул мин. Аңладым, абый, аңладым. Әнидән илче сез. Ул мине тиргәдеме? «Улым, шалтыратмый», – дигәндер. Аның өчен сезнең кебек олы язучы прокурор дәрәжәсендә. Кайда күрештегез?

– Оят, егет, оят! Анаң сине юллап Казанга килгән! Их син, зур кеше!

– Көлдөрмәгез, абый. Эни колхоз рәисе Бәдретдиннән көнләште. Агай айгыр жиккән тарантаста урамнан жилдергәндә, эни: «Вәт, ичмасам, зур кеше!» – дип кала. Рәис ак «Волга» юнәткәч, агайның дәрәжәсе икеләтә зурая. «Син дә, улым, кара эштә чиләнмә, аның кебек нәчәлник бул», – дип тукый иде эни. Базарда сөт-каймак сатып, мине институтта түләүле факультетта укытуы да кара эштән аралау өчен иде.

– Хәзер рәхмәтең шулмы? Биек урындыкларга кунаклагач, анаңны санга сукмаскамы?

– Сезде дә эни ышандырган икән! Бернинди урындыгым да юк, Кирмән мәйданын жыештыручы гап-гади эшче мин, абый! – Айтуган елмайды, тик бу кимсенүле елмаю иде. – Безнең ише чабаталы авыл баласының артыннан этүче булмагач, йә ул көтүче, йә урам себерүче. Институтны «кызыл диплом»га тәмамлаган идем. Кемгә хәжәт синең белемәң! Сөз әйткән биек урындыклар бай балалары өчен. Хәт «икеле»гә укысыннар! Дөреслек юк ул, абый, көч кенә бар.

Галишан, төкереген чәчә-чәчә, киресен исбатласынмы? Ул егетнең аркасыннан шапылдатты:

– Дөреслек дисеңме? Синең белән мин генә табарлык түгел, аны бик тирән яшәргәннәр. Заманында без казып караган идек тә, борын гына канаттык. Өстәгеләрнең «дөреслеге» белән яшәргә тиеш без, яшь дустым. Йа, урам жыештырсаң ни. Эштән чирканма! Буең озын, колагыңны борыр гына идем. Анаң белән көн дә хәбәрләшеп тор. Тәккә генә аңа кәттә телефон кайтармаганыңдыр.

– Иске ул, тотылган. Мин сезгә андый вәгдәләр бирә алмыйм. Эни шалтыратканда хәрби комиссариатта идем. Жибәрәләр мине, абый.

– Кая?

– Тегендә. Энигә белгертмим. Йөрәгә начар, егылып та үләр. Авыл зиратындагы әләм кадалган яңа каберләрне күрә бит ул.

– Син – аның сыңар баласы. Булмыймыни? – Галишан авырлык белән генә сулады...

– Табан ялтыратыйммы? Грузия, Казакъстан чикләре ачык пока. Анда чират. Бер танышым тәвәккәллик ди. Грузиннарға ди. Берәр бөөрне сатсак, акчасына өч ел кайфуем ди. Качмыйм, эни өчен генә көенәм. Сөздән үтенәм, абый, вакыт-вакыт аның белән аралашыгыз, зинһар! Эни Бауман урамындагы китап кибетеннән сезнең китапларны күп ташыды. Икесен, култамгалысын, әле дә шкафта саклый. Кулыма повестка тоттыргач, миндә дә язучы сәләте ачылды: әкият ул, кәгазьгә күчерергә генә өлгөрмәдем. Укып, бәлки, мактар идегез.

Егет күз карашы белән үлчәгәндәй, манарага күтәрелеп карады.

– Без бәләкәй чакта әбиләр Сөембикә иң өске каттан сикергән диләр иде. Баксаң, ханбикәне Мәскәүгә тотык итеп биргәннәр икән.

– Халык риваятьләргә ныграк ышана. Чөнки аны үзе уйлап таба, яшь дустым. Йә, әкиятенә яттан сөйлә!

– Минекә кызганыч, ахыры күңелсез тәмамлана, абый. Тыңлагыз, әйдә!

Борын-борын заманда елга-күлләр генә аерган. Аргы белән Бирге урманнарда яшәгән, ди, киек кошлар, киек жанварлар, төрле-төрле

шуышучы-үрмэләүчеләр. Дус-тату гомер чиккән болар, бер-берсенә кунакка йөрешкән, бәйрәмнәрдә бергә биегән-жырлаган. «Биргеләр» жир астындагы хәлләрне яхшы белә, казылма байлыklarны да тиз таба дип, үзләренең башлыгы итеп йомранны сайласа, «Аргылар» житәкчелеккә жиз елан кулайрак, ул ике метрлы бие белән шуышып, тәүлек эчендә мәмләкәтне тикшерә дигәннәр. Шулай матур гына яшәгәндә, йомран көтүе «Биргеләр» хакименә жалү яза. Безне – синең кан кардәшләреңне елан жәберли, әгәр тиз арада якламасаң, жиз күлмәкле явыз нәселебезне корытачак, имеш. «Бирге» башлыгы күршеләргә шымчы саесканнарны очырган. Хак икән, елан: «Сез – йомраннар аздыгыз, жирне тишкәләп-чокырлатып бетерәсез, астан юл казып, жанварларның ояларын жимерәсез», – дип, боларны хәтәр кыса, мәгәр очрасалар, чагып та үтерә икән. Йомран да мәмләкәтендә барлык канатлы, йонлы, мөгезле, тояклы «халык»ны жыеп: «Аргылар»га сугыш игълан итәбез», – дигән. Карт аю шатор-шытыр колагын кашыган да:

– Бездә дә урман тулы йомран, берсе дә азынмый, синең кардәшләреңдә гаеп, – дигән. – Сугышмыйк, үзара килешеп, солых төзик.

Йомран, алгы аякларында сикергәләп, аюга акырган:

– Син, бетле тун, кыш бие каткан тәпиен белән акылыңны да суыргансың! Минем әмеремә буйсынмасаң, выжт биләмәдән! Ну-ка, сакчылар, куыгыз моны далага!

Дүрт сакчы бүре тешләрен ыржайтып аюга ташланган.

– Аю агай хаклы: күршеләр белән без – берүк жан ияләре. Менә мин, мисалга, ничек алардагы төлке туганымны үтерим?! Син, патшамыз, бу усал ниятеңнән тыйлык! – дип чәпчегән Төлкебикәгә дә башлык «эләктергән».

– Әй, салам койрык! Болай миңа каршы сөйләсәң, авылдан аптөшөп ашаган тавыгыңны кыстырам хәзер! Сакчылар, ыргытыгыз бу хәчтерүшне ботыннан сөйрәп чокырга! Тагын кайсыгызның теле кычыта? Кем чәпчи?

– Мин! – ди куян! – Мине куркак дип мыскыллыйсыз, колагымны жыл генә дерелдәтеп калтырата, батыр мин! Безнең гаилә сугышка ике куллап каршы. Ул якта безнең кода-кодагыйлар! Быел гына кызыбызны куян егетенә кияүгә бирдек. Тиздән бәләкәч оныкларыбыз туа.

Бермәлгә киск-жанварлар: «Без алардан килен төшердек! Безнең туганнарыбыз шунда!» – дип шаулашкач, куянбикә тагын да батыраеп өстәгән:

– Канкардәшләр белән сугышмыйбыз! Без – тынычлык тарафдарлары!

Йомран:

– Кыргый алмагачларыгызның кайрысын кимерә-кимерә симердеңме әллә, фетнәче? – дип, учлап-учлап, куяның йөзенә туфрак сипкәч, бүреләргә боерган: – Моңы да чокырга түндерегез!

– Ник син аны ризык белән битәрлисең? Үзең соң, үзең, кырдан урлап ташыган бодай хапылдата-хапылдата дүрт читләгә әйләнмәдеңме?

Өлеге чинак тавыш иясе кырмыска икән.

– Бу бөжәкне дә сытыгыз, сыт! – дигән йомран.

Ул көнне ризасызлар белән чокыр тулган, имеш. Аның каравы, ялагай тычканнар, «тәлинка тотучы» күселәр сугышны хуплап, тәпиләрен күтәргән. Уннан артык гаскәр оештырган болар. Токымдаш хәшәрәтләргә аркаланып гайрәтләнгән йомран һәрберсенә корал өләшкән. Яшь

аюларга – утлы күсәк, пошиларга – сәнәк-көрәк, каргаларга – дары, бүреләргә – кылыч, куяннарга – сөңгә. Ә тукраннарға: «Сез югарыда, сезгә барысы да ачык күренә, дошманга атарсыз», – дип – ук-жәя.

Иң әүвәл, күрше дәүләт чигендә траншеялар казыр өчен, арбаларга төяп кабан дунгызларын озатканнар. Керпеләргә үтә дә яшерен бурыч йөкләнгән: барча еланнарны – жизен, карасын, сарысын ауларга! Үзендәгеләрне патша тиз генә жыйдыртып зур-зур сандыкларга бикләттергән, ди. Болытларга хәтле тузан туздырып канкардәшләр дөмбәсләшкән, ди. Ике яктан да бер-берсен атып тукраннар кырылгач, агач-куакларны корт баскан, яраланган киек кошлар, жанварлар үлгән, кыскасы, сихри урманнарның йөрәге тибүдән туктаган, ди.

Йә, әкиятәме ничек бәялисең, абый?

Галишан кырыс кына:

– Анаңа шалтырат, – диде. – Ямансулуйдыр анаң. Үзең... – Ул егетнең күзенә туры карамады, караса, тетрәнүе аңа да йогар төсле иде. – ...үзең исән-сау гына әйләнеп кайт. Нәшриятка яңа китабымны тапшырган идем, басылгач, сиңа да бүләк итәрмен, Алла бирсә.

3

Шыр ялангач урман... Агач-куакларның шәрә ботагында сызгырган әче жил... Жансыз киек-жанварлар...

Галишан тән ката егетнең әкиятә белән саташты. Бу куркыныч төштән тизрәк арыныр өчен ул хәтта хыял кошын тау куышына табан очыртты. Учак... Ялкын телләре түшәмгә үрли. Кыргызның өстендә калын тире япма. Ут капкандай тән кызыша. Эсселәгән Галишан япманы аяк очына тибәрә. Нинди куыш, нинди учак: ул бүлмәсендә караватта ята, ябынганы да юка ефәк юрган. Кичә ул Айтуган белән салкын гына сабуллашты. Шулай кирәк, эчтәге өермә тышка бәрәп чыкса, ир башы белән оялмыйча, күз яшен тамызыр иде. Йөрәк таштан әвәләнмәгән! Әсәрләреңне яратып укыган айфонлы карчык малае белән тагын күрештерерсеңме икән, язмыш?! (Бер Аллаһы Тәгалә белә...) Аның әкиятен чукракланып ишетмәскә иде дә... Ишетте... Шуннан ни? «Урман» фажигәсе турында тирән, бик тирән уйлар уйлап йөрәк туздырасыңмы?» Бу битарафлык авазы иде. Киңәше дә «шәп»: «ташбака кебек кабыгыңа бикләнеп тыныч кына яшә, Галишан!» Тик вөжданыңны кайсы сиртмәле бишәктә тирбәтеп йоклатырсың икән? Йә, үзеңне әкияттәге бер батыр жанвар дип хис ит тә күсәк белән ор! Әмма ул күсәк бигрәк кечкенә, суксаң – чебен дә үлмәс. Ә күсәкне миллионерга тоттырсаң? Урамнарға сыешмаган гавам, карт аю белән куянга кушылып: «Туктатыгыз урман сугышын», – дип сөрән салса?

Ул торып оекбашын киде. Уй авырлыгы табанына төшкәндәй, башмагын сөйрәп, юыну бүлмәсенә атлады. Әхсәнә иртәнге тәгамне эзерләп, өстәлгә тезгән. Чебеш ярмасыннан майлы ботка, кыздырылган йомырка тәбәсе. Галишан савытларны кырыйга этәрде:

– Соңрак капкалармын, су гына эчәм.

Кызы баш-аягы белән телефон эченә кереп чумган, уң кулы тәлинкәсендәге ризыгын капшаса, сул кулы интернетта актарына.

– Син йә аша, йә тартманда казын, – диде Галишан, өнәмичә.

– Чү, эти, чү! Өчэр эшне берьюлы эшлэсәң дә, таман гына эле. Блогер һөнәре катлаулы, эти.

– Бутама, һөнәр түгел, шайтан уены ул!

– Ал-ла, эти, кайчакта үтмәс пычак белән кисәсәң. Акчалы икән, эш инде, эш!

– Кызым, яшәгән-торган жирең урман, ди. Син үзеңне кайсы киек-жанварга охшатыр идең?

«Беркатлы бала»ның соравы Әхсәнәне телефоннан аерды:

– Абау, әллә романнардан әкияткә күчтәнме, эти?

– Күчәрсәң дә. Дөнья тәгәрмәче болай тәгәрәсә.

Галишан аягынан шуып өстәл астына тәгәрәгән башмагын алып, тузанын каккандай идәнгә суккалады:

– Башыңны катырмыйм сана, кызым.

– Чү, эти, ник син эзоп теле белән сөйләшәсәң, ә? Нинди урман? Нинди киек-жанвар? Кичәдән бирле сәер син. Куркытма, эти! Элек газета-журналларга мәкаләләр яза идең. Ни булды сиңа, эти?

Әйе, каләмен чарлап, жиң сызганып, яңа әсәрәңә керешәсе иде. Ә уйлар кырыкмаса кырык тарафка чәчелгән... Заман, заман... Ник син буталчык, заман?!

– Эти, озын-озын чиратларны сагынып утырма! Алга бар, арттагы сукмагың тапталган бит инде, эти! Сиңа әни үрнәк, алман теле курсларында укыды. Хәзер Германиядә абыйның балаларын караша. Монда ожмах ди. Сине дә чакыра. Чит ил паспортың искерде, яңасын ясатыйк та, дөнья күрөп кайт!

Көл дә, ела да: йомырка этәчне яшәргә өйрәтә!

– Әниң – шәһәр кызы, космополит, аңа кайда да ожмах, – диде Галишан. – Тәмугта кайнатсалар да, миңа үз жиремдә рәхәт. Герман иле турында хыялланып ятарга вакытым юк, мәшәкатем муеннан ашкан!

Авыртмаган башка тимер тарак дигәндәй моңысы үзе казып чыгарган мәшәкать. Карамалыны урап кайтасы. Айфонлы карчык ни хәлләрдә икән? Нигәдер аның өчен борчылдыра. Әйтерсәң лә кунакка йөрешкән күптәнге белешә! Язучының гадәте: халык белән аралаша-аралаша, кайберсе туганы кебек якин кешесенә әйләнә.

Казан читендәге борылышка чыксаң, Биектау ягына машиналар очып кына тора. Юлы уңар, ахры, аксыл төстәге машина хужасы тәрәзәсен шудыртып:

– Үзәккәме, агай? Йөз сум! – диде.

– Ярты бәясә. Карамалыга мин.

– Рәхим итегез, Фаязов агай!

Сөенде Галишан: аны танийлар! Язучы өчен бу зур бәхет! Әмма сөенчтән көенчкә ярты гына сүем икән.

– Мин дә Карамалыга, – диде егет. – Сөзгә сразу таныдым. Телевизорда Фаязов, радиода Фаязов. Минә белмисез сез, әтине беләсез. Аның турында күп еллар элек фельетон сырладыгыз. Нык хәтерлим, мәктәптә сизгезенче класста укый идек, малайлар: «Атаң карак», – дип, желегемне киптерде. Урыныннан кудырткач, эти эчүгә сабышты. Өйдә көн дә тавыш-гауга, ул котырса, без сарайда кунабыз.

Кайчандыр син чөметкәләп язган каһарманың белән кабат очрашу чепуха, ә менә аның балалары яки оныклары сине хәтерләп каһәрләсә, кыен икән. Галишан юл буеннан йөгөрешкән каеннарға карап «йомылды». Хакыйкать дия-дия тагын кемнәрне рәнжетте икән? Ул язып кына «кәкрә куллар» турайдымы? Киресенчә, чәчеп үстергән төслә аларның саны елдан-ел арта.

– Әтиң теге чорларда туып ялгышкан, – диде ул, көлемсерәп. Аның бүтән хуты юк иде.

Нәфрәттән ярысып, машинасын куган егет кисәк кенә тормозга басты да Галишанны утыргыч аркасына сылады.

– Фаязов агай, аңлат, ничек ялгышкан?!

– Бу заманда яшәсә, аны, тагын да күбрәк урлашсын дип, икенче бер бай оешмага күчерерләр иде.

– Бүген Карамалыга кемнең жанын кыярга киләсез? Минекенме? Өч ай элек кенә жирле үзидарә рәисе итеп сайлаганнар иде, кемдер күпсенеп сезгә жалы жибәрдеме?

– Ни атлы син, энем?

– Сабит Бәдретдинович!

– Тынычлап эшлә, Сабит Бәдретдинович. Безнең Сәйгыйдә әбиләргә барыш. Хәл белешергә.

Егет каһкаһә белән көлдә:

– Ха-ха! Кайгысын уртаклашасызмы? Аның малае бездә пропискада, авылдан кеше сорагач, иң беренче Айтуган Салаватовны исемлеккә керттем. Борын тишәкләрен киңәйтеп, дары исе иснәсен жегет! Әти өстеннән әләкләгән хат авторы Сәгыйдә әби диләр. Күрсен хәзер шуның әжерен!

Көн яктысын караңгылаткан урман уртасында, авыл хужасының итәгенә йөз тәңкә ташлап, ул машинадан сикереп төште. Сикергәндә, тез буыннары калтырап, жиргә чүктә. Хәерсез фельетонның кайтавазы һичбер гөнаһсыз карчыкка хәсрәт китерә. Бу очракта фәкать Галишан гына кыйналырга тиеш. Үч алучы аңардан шүрлиме? Вчүтеки танылган язучы, кулында коралы – каләмә.

Канаты яраланган кош сыман талпынып, гәүдәсен турайтты Галишан. Авыл кул сузымында гына иде. Тирә-яктагы тынлыктан колак шаулады. Алар үскәндә, бала-чага урамнарға сыймады, ач-ялангач, әмма күңелле чаклар. Ризыгын да, киemen дә сәламәт рух алыштырган, аннары «якты» киләчәккә өмет, ышану-инану, утларын жемелдәтеп балкыган хыялдагы коммунизм идеясенә табыну... Ул өмет, ышану-инанулар бервакыт өрсәң, куыктай шартлар, вәгдә ителгән «ожмах», чынлыкта, тәмуғ ул дип кем юраган соң, йә? Тик нигәдер энә шул алдавыч еллар сагындыра.

Карамалыда һәр йорт сары төстә иде. Беренче тапкыр хат «эзе»ннән килгәч, ул шаккатты: һәр хужа ишек-капкасын, өй кыегын сарыга буяган, әйтерсәң буявын коедан чиләк белән соскан!

Сары-сары, сап-сары
Сары пәке саплары, –

дип көйләгән язучыны сулуы капкан чибәр генә кыз куып тотты:

– Исән...месез?!

Кызның да чәче арыш саламы кебек сары иде.

– Сез язучы Галишан абый Фаязовмы? Уф, Аллам, каушыйм инде.

– Без идек, сеңлем. Сине кем диик?

– Укытучы Гөлинә. Менә дәресемне өзеп, артыгыздан йөгердем. Әле генә мәктәпкә үзидарә рәисе сугылды. «Балалар белән Фаязовны очраштырмыйсың, рөхсәтем юк», – ди. Мин директор да бит, абый. Ничек инде язучы хәтле язучы укучылар белән аралашмасын! Без Айтуган белән сезнең романнарны ярыша-ярыша укый идек.

Авыл хужасы белән сары чәчле кыз бала арасына чөй кагарга ярамас.

– Сеңлем, ул очрашуларны алдагы көннәргә билгелик, – диде ул. – Бүген мин Сәгыйдә әбиләргә турылаган идем.

– Айтуган әйткән аңа. Сез... сез аның белән күрештегезме?

Күз – күнел көзгесе диләр. Дөрөсрәге, күз – эсәр, анда барысы да язылган. Кара да укы гына. Кызның күзендә түгелергә торган моң-сагыш.

– Күрештек, сеңлем.

– Китәме?

Тетрәнүле сак сорау.

– Кая? – диде Галишан, башын жүләргә салып. Хәер, ул үзен акыл иясенә санамый да. «Камил акыллы ир-ат каләм белән чокынмый, жир сөрә, чәчә-ура», – дигән иде тракторчы мәрхүм әтисе.

– Кая димәгез, мәгълүм бит инде, язучы абый! Тегендә китә. Хәбәрләштек без. Әнигә белгертмә диде. Былтыр Сәгыйдә әбинең йөрәгенә операция ясадылар.

– Без капчыкта ятмый, бер тишә, сеңлем.

– Таш капчыкка салсаң – тишми, абый.

– Алайса, мине шундый капчык дип уйла, сеңлем.

«Кунак кайта» дип авыл саесканнары чыркылдаган, ахрысы, капка төбөндә айфонлы карчык көтә иде.

Гөлинә:

– Сәгыйдә әби, кунакны каршы ал, – дигәч, баскан эзенә яшь коя-коя китеп тә барды.

– Язучы абыйсы сүзен үткәреп әйткән, малаем шалтыратты, рәхмәтләр яусын, канатым. «Әни, – ди, – без иртәгә самолёт белән Казакъстанга очабыз, эш буенча тәжрибә уртаклашырга, ди. – Чит илләрдән хәбәрләшеп тә булмас, син кайгырып ятма, – ди. Ул мине сиңа беркетте бит, канатым. – Әни, син Галишан абый белән аралаш», – ди. Андый дәрәжәле язучыга кем соң инде мин, улым, мәйтәм. Гап-гади авыл тумасы гына бит әнкәң, мәйтәм. Шөкер, Гөлинәм бар. – Сүз ташкынына күмелгән карчык тавышын әкрәнәйтте. – Кызыкаем Айтуганны ярата. Алла насыйп итсә, көзгә никах укытырбыз, мәйтәм. Аңа чаклы яңа мунчаны житештерәсе. Акчага кытлык түлке. Зур урында эшләсә дә, Айтуганга тәңкәләрне капчык белән аудармый хөкүмәт бабай, канатым.

Бу авылга ник кайтты соң ул? Йомышсыз-нисез дигәндәй. Ә-ә, Сәгыйдәтәйнең хәлен белмәк иде. Белде, исән-сау. Егетнең эманәте үтәлде. Әмма шатландырмады, урман әкиятә, ялгыз карчыкның төзелмәгән мунчасы, Гөлинәнең сагышы – барысы да бергә буталып, жанын әрнетте.

Хужабикә өзелеп-өзелеп кыстаса да, чэй эчэргә кермәде Галишан. Чүмеч белән кое суы чөмерсәң дә, жан әрнүе басылмас иде. Бакча кырындагы бураның идән-түшәме жәелмәгән, миче куелмаган икән, Галишан чамалап кына төзелешкә тотыласы акчаны санады. Житмеш мең чамасы. Нәшриятта басылган китап хақы.

– Мин тагын киләм, Сәгыйдәттәй, – диде ул саубуллашканда.

– Сабыр ит, кунагым. – Карчык өеннән ак пакет алып чыкты. – Бәрәңге пәрәмәче, иртүк пешергәнием. Ай күрдә, кояш ялмады сине, канатым.

«Кунак» тыкрыкка борылды. Тимер капкалы йорт... Күмәк хужалыкларның кодрәтле чагы! Хужалары – дөнья кендеге. Аларның өе биек, өйрәсе – куе. «Әгәрәнки перси ат караучы яки дә сыер савучы кебек ярлы яшәсә, халык аны санламый». Фельетон героеның фәлсәфәсе. Сыбызгысын шәп сызгырткан иде абзаң.

Турыдагы эскәмиядә кояшта изрәгән карт, багана сыман каршында калыккан иргә гажәпләнмәде.

– Бая ук кыңгыравың шылтырады: «Әти, сине кабаттан «Кылыч»ка бастыралар», – ди минеке. Сине бастырсыннар, иблис. Авыл буасында балык үрчетеп, биш бәясенә сатасың. Кыр-басулар – синеке, ферма биналары – синеке. Атаң калхуздан чөметеп кенә чәлдәрдә. Иптәш язучы, аның белән булышма. Ул бә-эк үчле. Бандитлар яллап, үзеңне имгәтмәсен, кем иптәш. Мин карт алашаның нәстәсен язасың. Тамак туймый, бирән чире миндә. Вәт шунысы үтерә, иптәш. Килең иртүк ашарга китерәдер ие, бүген ул да соңлады.

Галишан кулындагы пакетны картның кулына сонды:

– Кайнар пәрәмәчләр, мә, туклан.

4

Жир шарының бөтен чүп-чарын себереп түгәрдәй булып, себерке белән уңлы-суллы селтәнгән «белдекле Әхтәм» белән баш кагып кына исәнләште. Әхтәмгә бу кушамат болай гына тагылмаган, Әхтәм дөньяда ниләр бар – кайда жир тетрәгән, кайда су баскан, кайсы илләрдә түнтәреш оештырганнар, барысын да ишетеп-тыңлап бара, аның белән бәхәсләшмә дә, барыбер үзенекен өстен калдыра.

Буранлы кышларда булышу нияте белән кар көрәсәң, колагыңны томала: күршесе чәтелдәп башыңны тубал ясый. Жәйге айларда гына аңардан котыла Галишан. Агачтан тротуарга берән-сәрән коелган яфраклар белән әйдә, рәхәтләнеп куышып уйнасын «белдекле».

Күрдә исә, «әһә-һәй» ди каршы йөгәргән Әхтәм бу юлысы аңа илтифат итмәде. Яңалыклары искердеме икәнни?

– Нишлисәң? – диде Галишан, аңа якынаеп.

– Аю тунап, тире эшкәртәм!

Әхтәмнең кырлы-мырлы жавабы болай да сыкраган бәгырен тырнап төште.

– Хуш, эшкәрт!

– Тукта! – Күршесе себерке сабы белән аның аягына төртте. – Гаиләдән берәр якин кешесен ерак сәфәргә озатканнан соң өч тәүлек хатын-кыз идән юмый, ир-ат йорт тирәсен себерми. Йола шундый. «Тәүге ирем явыз

иде, – ди бичәм Самирә. Мин – аның икенче сөөклесе. – Себергә эшкә киткәндә, артыннан идән юып, капка төбен жыештырып, эзенә көл сиптем, кире кайтмасын дип», – ди. Әбисе өйрәткән. Кайтмаган явыз. Шуңа алдан ук чистартып куям.

– Син дә берәр кая тәвәккәлләдеңме әллә, дус?

– Малай энә... – Өхтәм кызарта-кызарта, маңгаен ышкыды. – Малай бит, энә, ярты еллык командировка ди. Анасы белән мине тинтәккә саный. Сизмиләр ди, ахры. Сизәбез, «махсус хәрби операция» дип атала аның командировкасы. Син, нәрсә, дәшмисең, бөөк язучы?

Бүген Галишан өчен уйлар уйлаткан авыр көн иде. Карамалыдан ул телен йозакка бикләп кайтты. Бер йөрәккә хәттин күп жыелды. Айфонлы карчык, «зур» эштәге Айтуган, «урман әкиятә», моңсу Гөлинә, акчасы житмәгәч төзелмичә яткан мунча, үчле авыл хужасының этлегә, бирән чире йоккан фелъетон каһарманы һәм менә Өхтәмнең сәер йоласы...

– Нәрсә диим, дус? Сабыр бул.

– Сиңа әйтүе жиңел, бу афәт сиңең ишегеңне шакымый, малаең чит илдә. – Өхтәм ачу белән себерке чыбыгына кадалган яфракны таптады.

– Нишләтик, аерым-аерым түгел, ил өстенә килгән афәт, дус.

Бикле телеңнең йозагын шылтыратма икән! Күршесе ярсыды, күзә акаеп, ирен читләре күбекләнде. Ул кинәт кенә Галишанны бәрәп егар кебек иде.

– Ниткән ил белән?! Минә шыр наданга санама, яме? Малайның нәчәлнигә әллә кайчан үзенекен Грузиягә тайдыртты. Андыйлар миллион! Акчалыларга чикләр ябылмаган. Каядыр укыдым, сугышка сәясәтчеләр корал, байлар – азык-төлек, ә безнең ише ярлы-ябагай баласын бирә. Сугыш беткәч, сәясәтчеләр бер-берсенең кулын кыса, байлар кибетләрдә бәя күтәрә, ярлылар баласының каберен эзли.

– Телевизор карау, төрле хәбәрләр ишетү дә зыянлы, – дип, күршесенең нәфрәт утын үзенә яудырган Галишан теләгенә иреште: Өхтәм аны элөп алып селкеп салды:

– Күп язу файдалымы? Нәстә үзгәрде син китап арты китап язып, жә? Сугышлар туктадымы? Африка илләрендә оланшак туйганчы ипи ашадымы? Миллиардерлар юмартланып байлыгын гади халыкка өләштеме? Безнең өч тиенлек пенсияләр биш тиенгә арттымы? Борынгы чорга мәкиббән, имеш. Тьфү! Вәт син бүгенгесен яз. Андый батыр икән. Кем өчен, нәстә өчен яу кырында япъ-яшь жегетләр үлө? Яз дөресен! Утырма кыягаз буяп!

Өхтәмнең «уты» зәһәр. Галишан Фаязовны кәкре-бөкре, аксак-туксак, сукур-пукур дип хурламасыннар, әмма гөнаһсыз Каләменә тел-теш тидермәсеннәр.

Газиз милләтем-татарым дия-дия әзмә көрәште ул Каләм! Бар иде, бар: майданнарда «азатлык» дип кычкырып, алгы сафларда атлаган чаклар. Кулын каера-каера, автозакка сөйрәгән таза милиция капитаныннан ул бер ыргылуда ычкынды. Икәү ябыштылар, аларны да селтәп атты. Бүгенгә хәлләр аны да хафаландырмыймы? Ничек кенә хафаландыра.

– Тыныч кына яшәгәндә, бәрәңгә белән килки балыгы ашап кына. – Өхтәм борынын мышкылдатты. – Нинди зур илебезне – Советлар Союзын таркатты, сезнең ише хәсрәт домкратлар.

– Демократлар, дус.

– Ничек атасак та, ярый безгә – каткан тезгә! – Әхтәм себеркесенә таянды. – Кыздым берсәк. Ачуланма, Галишан. Малайны озату мәжлесе уздырмыйм. Сәяхәткә китми. Әзрәк кереп чык әле син безгә. Бәхтияр сине хөрмәт итә, күңеле булыр. Гарәпчә сукалыйсың, юл догасы укырсың. Саклаган да, яклаган да бер Аллаһ кына безнең хәзер.

Керде Галишан, догалар укып, теләкләр теләп, яшел юл капчыгына садакасын салды. Күрше егете Бәхтияр тыныч, кабаланмыйча гына билгесез «сәфәре»нә кузгала. Кемгә авыррак – киткәннәргәме, калганнаргамы? Әхтәм белән хатыны тетеләп-тетеләп елый. Калганнарга авыр... Тагын өстәп дару эчәргә, ахрысы. Инфаркт кичергән йөрәк тиз хәлсезләнә. Табиблар вак-төяккә борчылмагыз диләр. Кайда монда вагы да, кайда төяге? Гел эредән, гел зурдан... Йөрәк төбе тишек чиләк түгел, боларны жыя-жыя да кая илтәп түгәргә белмичә шартлап ярыла.

Әхсәнә өйдә иде. Сирәк бәхәсләшә алар, андый чакта күк тә күкри, яшен дә яшны. (Ике чор, ике буын!) Ләкин һәркем үзен хаклы дип расласа да, ата белән кыз арасындагы жылы сүрелмәде.

– Кызым, шкаф тартмасыннан нитроглицерин алып бир, – дигәч тә, көзгә каршысында боргаланган Әхсәнә, куркып, аңа борылды:

– Әти, тагын йөрәгең дөнья чүбән төяп кайттыңмы?

Жен алыштырганмыни, кызының йөзе танымаслык булып үзгәргән: кап-кара калын каш, кара озын керфек, мичтә пешкән майлы кабартма кебек ирен...

– Авызыңа корт чактымы соң, кызым?

– Әй, үртәмәсэнә, әти! Мәктәптә укытканда дресс-код дип жәфа чиктерделәр. Капчык төсле соры костюм, чүмәлә итеп баш түбәңә өйгән чәч. Безнең директор консерватор иде, янәсе, укытучы – балаларга үрнәк. Ө өлкән сыйныф кызларының һәркайсында буялган озын карчыга тырнагы, колакта – алтын алка, муенда – алтын чылбыр. Бүгеннән мин тыю-тыелулардан азат! Менә иренемә филлер дигән препарат кадаттым. Матурмы, әти?

– Табигый матурлыгың белән чибәр син, кызым.

– Шулай инде, керпе дә баласын йомшагым дип сыйпый, ди. Язылучыларым «колхоз» димәсен өчен кыяфәтемне рәтләдем әле.

Шәһәр халкын туендырган, авыл-салаларны яшәткән күмәк хужалыклар көннәрдән-беркөнне тискәре образ сыйфатында гына телгә алыныр дип кем фаразлаган? Галишан бу юлысы бәхәс кузгатмады. Хәл юк иде. Төнлә иләмсез жуылдап һәм болай да сирәк кунак йокыны качырып, йорт өстеннән самолётлар очты. Ул төнге өстәл лампасын кабызды. «Казан утлары»ның чираттагы саны. Яңа исемнәр байтак. Хуш, Галишаннарга алмаш үсә. Журнал әдәби эсәрләр белән генә цикләнмичә соңгы биттә реклама бастыра башлады. Байлардан эллә ни акмаса да, ярап тора. Продюсер Нәкыйбә Сарматова... Таныш йөз. Исеме дә таныш!

Галишан лампаның утын көчәйтте. Күзе караңгы төндә энәгә жеп сапларлык: ялгышмый ул! Хәтер дә ялгышмый: Язучылар берлеге каләм тибрәткән биш яшь авторны аңа беркетте. Әдәби остаз белән айга өч тапкыр очрашып, шакмаклы дөфтәргә язылган хикәяләрне сүтеп жыя-

жыя. Шуларның дүртесе, бу шөгыленнән туеп, ижаттан бизде. Калды бердәнбер Нәкыйбә исемле кыз бала. Күкләрдән иңгән талант! Аның һәр хикәясә камил, кайдадыр өтер генә төртәсә дә, кайдадыр сызык кына сызасы. Ләкин болытларга кадәр үрлисе үсентенең тамырына балта белән чаптылар. «Балтачы» яшь авторлардан көнләшкән Нури Фикрятов. Мәрхүмнәр турында яманлап сөйләмиләр, ди, яманламый Галишан, мэгәр журналда Сарматованың сурәтен күрмәсә, Нуриның ул чактагы эшәкелеген искә алыр идемени! Алар икесе дә редколлегия әгъзасы, эмма максатлары төрле: Фаязов яшьләрне әдәбиятка тартса, Фикрятов, аларның һәр өйрәнчек әсәрен пыран-заран китереп, тәнкыйть яза. Ә азау ярган өлкән язучыларга кагылымый, чөнки үз балтасы белән үзе үк туракланырга мөмкин. Нәкыйбәнең хикәясен дә ул ватты-сындырды, анда файдалы тәнкыйтьнең тамчысы да юк, анда кызның каләменнән кәһкәһә белән көлү генә. «Жавап» озак көттермәде. Чираттагы редколлегия жыелышында ишек ачылды һәм матур гына түгәрәкләнеп килгән (кияүдә!) Нәкыйбә Сарматова, кулындагы журналны өстәлгә ташлагач, нәфрәт тулы карашы белән әле Фикрятовны, әле баш мөхәррирне яндырып:

– Чукынып китегез, – диде.

Бу нәфрәтнең очкыны Галишанга да чәчрәде кебек. Ул шәкерте артыннан йөгәрде. Ләкин кыз секунд эчендә гаип булган иде. «Баш»ның «мондый усал әйберләрне бастырмыйбыз», – дигән вәгъдәсенә ышанып уяулыгын югалттымы икәнни остаз? Бер шаккатуга икенче шаккату өстәлде: керфек сирпегән саен кызарган оялчан Нәкыйбәнең тузынуы башка сыймады. Мондый очракта Галишан нишләргә тиеш? «Фикрятов – кабахәт, ул талантлы яшьләргә аяк чала», – дип, «балтачы»ны тиргәргәме? Вакланмаска! «Ижат юлың озын, беләм, сиңа тагын кизәнерләр, син күңеленә төшермә, яз!» – дип үгетләргәме? «Тукта, эзрәк суынсын, аннары очрашырбыз», – дип, ун көннән шалтыраткан Галишанга карлыккан тавышлы ир-ат:

– Монда мин хужа, ә элеккеләре фатирны миңа сатты. Адресы? Не знаю, аптыратма, – диде.

Нәкыйбә эзсез югалды. Менә ничәмә-ничә елдан соң сюрприз: продюсер ханым журналда реклама биргән. Бәлки үпкә-сапкалар онытылгандыр. Үткәннәр – үткәндә, бүген баш мөхәррир бүтән, редколлегия бүтән, заманы белән бергә Галишан да бүтән... Күрәсе иде бу кыз баланы. Син күрмәк тә, ә ул очрашуга атлыгып торырма, шунысы шиклөндерә.

Ашыктырмыйча гына таң атты. Адәм баласы олыгайган саен сабырлыгын жуя, ахрысы. Хәер, Галишан утызда да, кырыкта да пырдымсыз иде. Тау күчәр, холык үзгәрмәс! Ул кызын уятмас өчен аяк очына гына басып, аш бүлмәсенә үтте. Кайнар чәй эчеп, каткан кан тамырларын йомшартасы. Аның кебек үк йокысыз халык бар икән: кызы да уянды, аның ирене йөзләгән балкорты чаккандай борын тишегенә хәтле житеп күпергән.

– Эти, кая болай иртәләдең? Тагын каядыр барасыңмы? Чистый йөрәмсәккә әйләндең син.

– Язучыны аягы туйдыра.

– Бүрене, эти.

Галишан, кызганып, Әхсәнәгә карап куйды. Табигый матурлыгын бозган «челтәр корбаны!» Йә, эти кеше, кайда сиңең үгет-нәсихәтең? «Алай

эшләмә», – дип заман яшьләренә әйтеп кара: «Акыл сатма», – диячәкләр. Әйтерсең лә акыл акчага сатыла.

– Дөньяга күренерлеген дә юк инде, кызым.

– Өч-дүрт көннән шеш кими дим бит, эти. Әлегә өйдә мин. Интернеттан блогерлар тормышын өйрәнәм. Тәжрибә тупласам, эш көйләнә минем. Син дә төшкә ашка соңарма. Йөрәк даруың кесәңдәме? Сакланып кына йөр, баскычларда тайма.

Күрсәтмәләр белән «коралланган» Галишан жәяү генә Бауманга китте. Үзе шау-шулы тынгысыз урам дип сукрана, үзе гел шунда бара. Ияләшкән эскәмияне хосусыйлаштырмагае! Бәлки ярты гасырдан: «Монда фәлән елларда язучы Галишан Фаязов ял иткән», – дип, утыргычның аркасына истәлек тактасы кадакларлар. Көл, агай, көл!

Журнал егетләре бай продюсер ханымның телефонын ватсапка юллаган иде, сөйгәнә белән беренче мәртәбә күрешкән яшь егет сыман каушаган Галишан, кулы калтырап, санның жыя алмыйча интекте. «Өчлөгә» төртсә, «дүртлөгә» эләкте. Хәерсез, бармак калын, ә төймәләр чепи күздән дә бәләкәйрәк. Ник дулкынлана ул? Әйе, остаз иде. «Иде» – үткән заман, аның бүгенгесә белән бернинди бәйләнеше юк. Әдәбият капкасы һәркемгә ачык: керәсәңме, чыгасыңмы – ихтыярың. Талантлы шәкерт дә аның белән хушлашмыйча «чыкты». Димәк, хөрмәте шул хәтле генә. Синең шуңа эчәң янамы, картлач?

Нәкыйбә Сарматованың кырыс тавышы колак яфрагын «пешерде»:

– Алло! Сез кем? Ни йомыш?

– Исәнме, Нәкыйбә? Фаязов мин!

Чыбык очындагы тынлык озакка сузылмады. Гөрләде телефонда «күгәрчен», гөрләде.

– Әрсез жырчылар дисәм, сез икән, Галишан абый! Саумысыз?! Ни хәлләрдә яшисез? Сезне Бауман урамында еш күрәм. Офисым шул тирәдәрәк. Эндәшәргә кыймыйм. Сез яшел эскәмиядә. Уйга чумып утырасыз, күңелдән генә яңа әсәр язасыз булыр. Бүлдермим дим.

– Мин хәзер дә яшел эскәмиядә, – диде Галишан.

– Очам, биш минуттан яныгызга очам.

...Кайчандыр әдәбият майданына әйдәкләгән чыра кебек ябык кыз бала, еллар томаны артына күмелгән, ә остаз дип саналып та, остаз дәрәжәсенә ирешмәгән Галишан кырыена сөягенә ит кундырган таза гәүдәле хатын утыргач, аның авырлыгыннан эскәмия дә чүгеп куйды.

– Менә мин, Галишан абый.

– Күрәм, син.

– Кинәт кенә кайларда югалды дисез инде, әйеме? Минне бит талант дидегез, хәтта сирәк талант. Һәм бу игелекsez кызы алтын каләмен сындырып ташлый. Ул нәкъ сезнең кебек иҗатка багынган, өстәлендә тау-тау кәгазь, дистәләгән авторучка иде бит. Ә теге явыз абый бер селтәндә өмет-хыялларымның канатын кисте. Әзер түгел идем мин андый усал тәнкыйтькә. Тирем бик нәзек иде. Урамнан елый-елый чабам, карынымдагы туачак нарасыем тибенә. Мин түгел, шул балам каргады аны. Сиз каргышка ышанасызмы? Мин ышанам. Бавыры череп үлгән диләр, доресме?

Галишан сискәнде. Ул бөтенләй дә чит-ят кеше белән очрашты бугай.

– Син шуна сөөнөсөңме, Нэкыйбэ?

– Сөөнмим. Күз яше жирдә ятмый икән.

– Ничә ел усаллык исәпләп яшәгәч, авырдыр сиңа, ыргыт куеныңдагы ташыңны, кызий.

– Әй, аның исеме белән пычранмыйк әле. Әдәбиятка яшьләр киләме, Галишан абый?

– Көтүе белән киләләр.

– Сөз аларның да остазымы?

– Киресенчә, алар безгә остаз.

– Яшь авторларга тукмак элэгәме соң?

– Эләкми. Без егет-кызларны бишектә тирбәтеп, имезлек каптырып үстерәбез. Язудан гына гайрәтләре чикмәсен дибез.

Бу күңелсез сөйләшүнең ахыры-азагы сызландырган соңгы сорау белән тәмамланарга тиеш: «Ник миңа әйтмичә качтың, Сарматова?»

Сорамады. Жавабын болай да белә: Галишан аны «балтачы»дан якламады. Көрәшсен кызий, янәсе. Ул үзе «терсәк сугышы»нда чыныкты, кайдадыр хөсетләр абзыйлар төртә-кадый, әдәбият майданыннан кысрыклаганда, бирешмичә үжәтләнеп язды да язды. Баксаң, бөтен кеше дә тәнкыйтьне күтәрми, артка чигенә икән.

– Хәзерге акылым белән алай эшләмәс идек, Галишан абый. – Нэкыйбә үкенәме, әллә кыланамы гынамы? – Ирем – төрек егете, йортлар төзи иде. Без Казанда төпләнергә килештек. Имеш, мин сәләтләр язучы, имеш, мин иҗат казанында кайныйм. Шулар рәнҗетелгән көннәремдә иремнең бригадасын Мәскәүгә күчәрделәр, кызган баштан күперләргә яндырып, аның белән киттем. Анда улыбыз туды, фатир алдык. Культмассовик дипломы кулымда, мәдәният йортына урнаштым. Әкрән генә һәмәскәр җырчылар белән таныштым. Концертлар оештырдык бергәләп. Сөзгә минем тормышым кызыкмы соң?

Аркасы белән тойды: урамның аргы яктагы кафе ишеге төбәндә журналист Зөбәер Әбри кул болгый. Соңгы курста журналда практика үтте ул. Бүлмәдәш абыйлары, сыра ташытып сынагач: «Йомышка ярый», – дип, аны редакциядә калдыртты.

– Кызык, сөйлә Сарматова, сөйлә.

– Мәскәүдән Төркиягә юл тоттым. Гомергә дип. Тик мин чит илне яратмадым. Туган жиремне, дусларымны, аш-суларымны сагынып, киредән Казаныма кайттым. Ялгызым гына. Бик теләсәм, Мәхмүтне дә ияргә идек. Акылым белән исәпләдем: ник төрек баласын тамырыннан куптарып бәхетсез итим. Аның үз ватаны, ризыгы, туган-тумачасы. Улым да әтисен сайлады. Алар сагындыра, билгеле. Шөкер, эш белән юанам. Яшь татар җырчыларын сәхнәгә әзерлим. Әдәби басмада реклама бирүемә гажәпләнмәгез, анда шагыйрьләр оясы. Бәлки, кызыксынып, җыр текстларын язларлар.

Хәйләсез жан! Кемнең күзенә төтен өрә?! Бергә каләм тибрәткән яшәтәшләренә: «Мин дә исән!» дип, журнал аша үзенә барлыгын белгертә.

Зөбәер кул болгап арды бугай, әрсезләнеп, эскәмия артына килеп басты. Сүз тыңлый дисәң, тыңларлык сүз дә юк, барысы да ачыкланды: «Сәләтләр шәкерт» дип очындырган Нэкыйбә Сарматова – Галишанның үкенечле

ялгышы. Язар өчен талант кына житми, көрәш рухы да кирәк. Кимсенеп һәм гарьләнеп каләм ташлау – көчсезлек билгесе.

Түземсез Әбри жиңелчә генә жылкәне «шакыды»:

– Дус, йә, дус. Без дә сиңа йомыш белән идек.

– Китәм, – диде Нәкыйбә, йөзеннән нур чәчеп. Гүя бу күрешүдән аның дөньясы түгәрәкләнде. – Сезде мин тагын күрәм әле, остаз!

Нәкъ жырдагы кебек: «Мин тагын бер сиңа киләм әле...»

...Кафеда кызып-кызып бәхәсләшкән ирләр Галишан кергәч тынды. Заманында бу икәү, хәер, аны урыныннан куптарып, кафега әйдәгән өчәү белән ул «Кылыч» журналында эшләде. Эшләде дип аерым өстәл, аерым урындык биләмәде, аңа редакция заданиесе белән барып кына язасы иде. Бүген «Кылыч» үзенең утырышын табын белән бизәп үткәрә, ахрысы. Тик болар, шул исәптән Галишан да, «элеккеләр». Түрдәге киң жылкәле, шадра Мәрдәнша баш мөхәррир урынбасары иде. Бер алама гадәтә белән теңкәне корытты шадра: тота да фельетонга үзенең мәгънәсез сүзләрен өсти. Ә «мин» дип кәпәйгән Галишанның өтерен дә сызарга ярамый. Югыйсә журнал «шабашка» урыны гына, аның төп вазифасы – әдәби эсәрләр язучу. Гонорар исемлегенә кул куй да Аллаһы әкбәр дип дога кыл.

Өстәлнең сул ягына бите чөгәндәр кебек кып-кызыл Борис кунаклаган, ул, һава житмәгәндәй, авызын ачып, еш-еш сулуй. Мөгаен, бәхәстә Мәрдәнша жиңгән моны. Бу «өчлек» белән сәлам алышмаганга биш былтыр иде. Ишетте Галишан, болар шәхси нәшрият оештырып китап дөңкелдәтә, чын мөгәр дөңкелдәтә, кич китергән кулъязма мичтәге ипи кебек «пешеп» кибетләргә озатыла. Сыйфаты ни дәрәжәдә? – аларга «нипачум»: акчасы гына түләнсен.

«Миңа ни йомыш?» димәде Галишан, көтте. Сагындан саргаеп, бер күрергә зар-интизар булып чакырмады «өчлек».

– Кардәшләрем, – нәселләре жиденче буын бабаларына барып тоташамыни, Мәрдәнша һәркайсын туганнар чутына кертәп нотыгын башлады. – Бүгенгесе көндә каләм хакына яшәүләре авырлашты. Гәзит-журналларда гонорар өч тиен дә биш тиен генә. Үзәбез этләнмәсәк – ачтан үләрлек. Берәүсә үзе турында документаль эсәр яздырмакчы. Абзагыз череп баеган, өч коттеджи, соңгысы ярты миллиардлык, ди.

– Өч йортта яшәр өчен өч гомер кирәк, ул мәңге үлмәскә тиеш, – диде Галишан.

Мәрдәншаның маңгай сырлары тагын да тирәнәйде.

– Көлмә, кардәш, көлмә. Безнең ятымәгә алтын балык эләкмәкче!

Мәрдәншаның хәйлә капчыгын чишмәсәң дә, аңлашыла: байдан яхшы гына акча каермакчы нашир. Каерсын! Һавада бөтереләп очкан жүләр акчалар эзмени?! Шунысы да аңлашыла: «шайтан хезмәтчесе» итеп аны сайлаганнар.

– Кардәш, аның турында син генә язасың, – диде Мәрдәнша.

– Точно, син генә, – дип жөпләде икәү.

– Хагын килешербез, – диде Мәрдәнша.

– Точно, килешербез, – дип кабатлады ике «попугай».

Нашир шадраларын биетеп елмайды.

– Син, кардәш, жиңел аяк, иренмиңә авыл-районнарны күп айкадың.

Тэхэллүсөң ут иде. Чөметкэли Чөметкэлиев! «Баш» сиңа сәмәннәрне жәлләмәде.

Аңа бүгөн нәшриятка сугыласы. Авторларга бушлай бирелгән сигез данә китапны аласы. Элек ул аларны кул тамгасы белән якын дусларына бүлөк итә иде. Китапның тузан бөртеге кундырмаган кадерле чаклары! Нишләдең син, дөнья? Нишләп сансызга әйләндең?

Өч пар күз шөлтә белән аңа текәлде. Кармагыңны озақ саласың, кардәш, «алтын балык», үпкәләп, кире диңгезгә йөзмөгәе.

Галишан чынаягын өстәл уртасына таба шудырды.

– Чәегез суынган.

Мәрданша бармак шартлатты:

– Официант, тиз генә кайнар чәй яса!

Нашир, үзе «алтын балык» роленә кереп, аның һәр теләген үтәргә эзер иде. Зөбәер сыра ташып табанын гына шомартмаган, телгә дә остарган икән:

– Техник прогресс нәтижеләрен күрәсездер, Галишан әфәнде. Тиздән безнең белән тимер кешеләр идарә итәчәк. Роботлар ягъни. Ясалма акыл коточкыч үсештә. Фи димәгез, гасыр ахырында «тимер кешеләр» язачак роман-бәяннарны. Сөз – әдипләргә эш бөтәчәк. Шуңа да акча көрәп кал, Галишан әфәнде.

Кайчакта яшьләр хәсрәт күрәзәчеләрдән дә уздыра. Әсәр ижат итәр өчен жан кирәк, жан... Алай ук сөенмә син, егет. «Тимерләр» язып кына утырмас, алар да адәмнәр үрнәгендә төркемнәргә бүленер, аларның да гади бакырдан ясалганы, алтыннан коелганы (хәерчеләре һәм байлары) булыр. Ә тау куышындагы Галишан чалымнары сизелгән кыргый бу хәлләрдән әлегә бихәбәр. Ул мамонт аулап арган. Учак кырыенда очлы таш... Тагын үткенлисе... Бер дәвер ишеге ябылып икенчесе, өченчесе һәм дә йөзенчесе ачылганда, тамак туйдырыр өчен яланкул ауга йөрмәс (ризыктан өстәле сыгылып) тук чырайлы адәм, нәфесе белән явызлыгы арта-арта берсеннән-берсе хәтәртәк кораллар уйлап табар ул. Жир шарын бүлгәлә, тала, үтер, коллыкка ку. Акылы кителгән цивилизациянең соңгы «табышы» – атом бомбасы Зөбәерләрнең прогрессына симез генә нокта куяр. Тау куышында бер кыргый янә учак тергезер. Очлы таштан башланыр жирдә яшәеш.

Уйдан уелган Галишанны Борис айнытты:

– Ризалаш, малай! Спонсор агай театрда шаулатып юбилееңны уздырыр. Үзеңне иң затлы бутикларда киендерер. Ресторанда банкет, бүләкләр... Кайсыбызга мондый бәхет төтегән, ди!

Ә аңа бу «бәхет» нигә кирәк? Ижаты белән алдырмаган уртакуллар сәхнәдә ике-өч сәгатьлек шоу-тамаша ясый. Бәгъзенең түшенә берәр оешманың калайдан чүкелгән медален тагып, Мактау кәгазе тоттыралар. Төче сүзләрдән, мактаулардан (ул атаклы, ул танылган икән!) күкнең жиденче катына менгән бәгъзе озақ, бик озақ жиргә төшми. Төшәсе дә килми. Чөнки алтмыш-житмеш китап әвәләп тә укылмаган бичараны анда укучылар көтми...

– Сыйладыгыз, рәхмәт!

Ул пар бөркелгән чәйгә кагылмады. Торып ишеккә таба атлаганда, урындыгын аудар-аудар, Мәрдәнша аның артыннан ташланды:

– Ризамы син, Фаязов? Язасыңмы?

– Юк! – диде Галишан, беләгендәге сәгатенә чирткәләп. – Вакытым чамалы.

– Ничек «чамалы»? Син ирекле, беркайда да эшләмисең, Фаязов?

– Эшләмәгән кешегә вакыт җитми икән. Син – эшле, димәк, вакытың күп, үзең яз!

– Уф, сиңа ялыныр идекме без, кардәш, ялыныр идекме! Мондый акчага дәүләт бүлгә ияләре дә алыныр иде. Хикмәт синдә, Фаязов. – Нашир түш кесәсеннән искереп саргайган «Кылыч» журналын чыгарды. – Кара, сизгезенче биттә Чәметкәли Чәметкәлиев фельетоны. Синекә! База директоры Әфләтүн Сарухановның тетмәсен тетәсең. Рәссам аны кулына утлы кисәү тоттырып та сурәтләгән. Көчәйткән язмаңны. Ул заман өчен нинди хурлык! Син аны коммунист башы белән карт-корының дачаларына ут төртөп, жир колачлый дигәнсең. Югарыдагы эшнәләре хөкемгә тарттырмаган, аклаткан. Өсте-өстенә шәхси база төзөп, котырып баеган фельетон герое! Хәзер ул үзен мактатып китап яздырмакчы. Түлкә синнән! Шарты шундый. Ник кәжәләнәсең инде, мөгезсез?

Гаеплисе дә юк кебек. Мәрдәнша бизнесын саклар өчен күкрәгә белән җир тырмап шуыша. Акча дигәндә иблискә җанын да сатмагае. Тик җансыз нишләр ул?

Кызганды нәширне Галишан.

Ә берәү гомере бусе гарьләнеп яшәгән энә: аңа китап ни пычагыма, ул биш былтыргы кара буяуны язучының каләме белән агартмакчы. Аны да кызганды Галишан.

Ул үзе дә кызганыч иде. Бу буталчык дөньяга әллә алдан, әллә соңарып туды...

5

«Мөгезсез... Яңагына сылап кына элеккеге хезмәттәшен җиңәрме икән ул? Җиңмәс. Мәрдәнша балык төсле ызгыш-талаш төтенә белән ысланган. Редакциядә шадра тиктомалдан җәнҗал куптарып, мөхәррирләрне маңгайга-маңгай чәкештерде, бирәк тә яшыләр аңардан шөлли, ул аларның кайсын эштән кудыртты, кайсының хезмәт хакын кистерде. Мөгезле иде Галишан, байтак адәм актыкларын киртә артына чөйде Галишан. Аның һәр язмасы судсыз-нисез хөкем итте! Ә мөгезнең сынуы хәерле икән. Аның чәнечкеле фельетоннары, Әхтәм әйтмешли, ни-нәрсә үзгәртте соң? «Кәкре куллар» кимедеме? Киресенчә, комсызлар арткан саен артты. Ахырзаманда бәндәгә бирән чире йогар дияр иде мәрхүмә Газизә әбисе, артыгы белән йокты. Һай-һай, аңамы соң кешенә тиргәргә! Ул да бай, энә шул байлыгын алырга бармышы, һәм бу байлык авторларга бушлай бирелгән сизгез данә китап аның иңендәге биштәренә сыеп та бетәчәк.

Көн очрашулардан гына гыйбарәт, ахрысы, нәшрият баскычыннан мыгырдана-мыгырдана элеккеге директор Әүхәди Билалович төшеп ята. Аны күрмәгәнә байтак ел, күрмәсә дә – берни югалтмый, ни дус, ни дошман. Таякка таянган Әүхәди абзый күрешергә кул сузмады, димәк, эчтә һаман түрә яши. Аңа элэгүе мең газап иде. Галишан, ни сәбәпләдер, «сөйкемле сөякләр» исемлегенә кертелмәде.

– Нишләп йөрисең, Фаязов?

– Эш белән. Ө сөз кабинетыгызны сагындыгызмы, Өүхәди Билалович?
– Ыржайма, Фаязов! Нинди кабинет! Ишек төбеннән дә уздыртмады Ханбиков. Кабул итү сәгатенә килсен, имеш! Язылып, имеш! Ул малай-шалайны мин үз урыныма калдырдым, хәзер ни кылана, йә!

– Сөздән өйрәнгән, сөзне кабатлый.

– Син дә эчемне пошырма, Фаязов! Әйт шуңа, фатирыма ремонт ясатсын!

Галишанның көлемсерәп куюы тәхетсез картның күңеленә ярамады:

– Үзгәрмәсәң дә үзгәрмәгәнсең икән, Фаязов! Тәкәббер син. Тәки баш иеп кермәден миңа. Кайберәүләр пүчтәк кенә әйберләрен туплап, унар том чыгарды. Макулатура! Кәгазь әрәм. Сиңа, беләсеңме, мин ник ачулы идем? Юбилеема күп кенә язучылар кыйммәтле бүләкләр китергәндә, син: «Аны түгел, урындыгын котлыйлар», – дигәнсең. Озынколаклар җиткерде.

– Куштаннар, Өүхәди Билалович.

– ...шул сүзең өчен җиде томлыгыңны планнан сыздым. Ө бер сызылган гел сызыла. Басылдымы алар кайчандыр, Фаязов?

– Басылып, вакыты белән. Ул чакта сөзне бәхетле итүемә мин шат.

Картның күзе шарланды:

– Ничек «шат?»

– Исемемне ләззәтләнә-ләззәтләнә сызгансыздыр. Кешегә начарлык эшләүдән тәм табып, шуңа сөенеп йөрүчеләр әзмә? Алар өчен бу бәхет. Баскыч текә, егылмагыз. Беренче катка хәтле култыклап озатам, әйдәгез, Өүхәди Билалович.

– Ну телең, ну телең! Озатып мәшәкәтләнмә! – Директор таягын култык астына кыстырып, җилләнеп кенә төшмәкче иде, җил бәргәндәй чайкалып, Галишанга табан авышты.

– Миңа тотыныгыз, Өүхәди абый!

– Мәшәкәтләнмә диләр! Чүт кенә баш әйләнде. Сәнәктән көрәк булган теге малай-шалай миңа булышмый. Ремонт кирәк фатирга. Аңыштыңмы, Фаязов! – Картның дөньяга комсызлык белән карый-карий төссезләнгән күзүндә үкенеч тә шәйләнде. – Син, жегет, хаклы булдың. Урындыгыма бүләк ташыганнар. Быел миңа сиксән яшь тулды, ник берсе котласын. – Үкенеч кисәк кенә усаллык белән алышынды. – Һе, Фаязов әүлия икән! Син үзең астыртын гына берәрсенә этлек эшләмәдеңме? Уйлан, жегет!

Астыртын гына этлек эшләмәдеңме?.. Гүя нәзек пыяла, Галишанның чигәсе чатнады. Каләмдәшләренең кайсыдыр аңа рәнҗеп, кайсыдыр кармап яшәмиме икән? Ул хәтер дәфтәренең битләрен актарды. Язылып та онытылса? Бәлки ялгыш кына берәрсенә төртелеп узгандыр, бәлки уйланып барганда күрмичә-исәнләшмичә киткәндер, әмма иманы камил, Галишан: «Син графоман», – дип, берсенең дә ижатына күсәк белән кизәнмәде. «Ни мактама, ни яманлама!» – дип, битарафлык күрсәтү дә дәрәс түгел анысы. Галишан шундый. Нишләтәсең, шундый ул.

Уй йөгәннән сыгылып, коридордан барганда, берәү аңа эндәште:

– Галишан ага!

Закир Ханбиковның калын тавышы бина түшәменнән саркыды. Гәүдә хикмәте. Каланча кебек озын Закир ишектән дә иелеп кенә керә. Галишан аның биләннән генә, хәер, бер ул гынамы, язучы халкының күбесе уртача

яисә тәбәнәк буйлы. Ходай сиңа язу сәләте белән беррәттән буй да биреп очындырмый. – Нишләп миңа сугылып үтмисез, Галишан ага?

Мондый мөгаләмә шикләндерә иде. Түрә-мазар сине зарыгып көтәмени! Ө бу егет – кайчандыр Өүхәди Карамышев биләгән кәнәфи хужасы.

– Исәнме, Закир? Сиңа гөзер-фәлән юк, ник эшенән бүлим ди икән.

– Киләсе елга план төзибез. Моңарчы сезнең томнарны бастырмаганнар, әйдәгез, хатаны төзәтик. Жиде сезнеке!

Кибет киштәләрендә сактагы мәңгелек солдатлар кебек томнар тезелгән. Исәннәре алтын төсөндәгә хәрәфәләрдән уелган. Атаган солдатның мылтыгы күгәрә, кулдан-кулга күчеп укылмаган китаплар кадерсезгә әйләнә.

– Рәхмәт, Закир, кирәкмәс, – диде ул, директорны аптырашта калдырып.

– Томнар – һәр язучының хыялы! Башыгызга кояш суктымы дисәм... Гафу, гафу, Галишан ага.

– Йә, йә, тартынма, Закир. Синдә кояш сугарлык баш та юк икән дип әйт. Кызлар сигнал саннар эзер диләр.

– Котлым, Галишан ага! Яңа гына табада «пеште». Исәп-хисап бүлегеннән тиярен дә алыгыз.

– Акча дигәннән... томнарға финанс ягың шәп икән ветеран Өүхәди абыеңа фатирын төзекләндерергә булыш, Закир.

– Ул атна саен матди ярдәм теләнә. Бездә әндри казнасы юк! Сез томнар мәсьәләсәндә иртәгә шалтыратыгыз әле, Галишан абы.

Шалтыратмады. Ни барына разый, ни барына канәгать. Биштәрдә сизгез китап, кесәдә дүрт еллык хезмәтнең бәясә – житмеш мең... Аңардан Америка миллиардеры Сэм Уолтон, Джефф Безослар көнләшсәң! Чү, ник ул океан артындагы джентельменнарны көнләштерә, үзәбездәгә соң, үзәбездәгә алтын тоткалы, алтын тазлы бәдрәфләрдә «пес» иткән байларның йөрәген яндырсын!

Ярый ла, уйлар өнсез-тынсыз, мәгәр кеше ишетсә, жүләр дип чигәсен боргычлар. Ө үз-үзеңнән көлү рәхәт, барыбер рәхәт!

...Бауман урамы башындагы фонтанда бот бие хәтле генә өч малай тиеннәр (мәжүсиләр йоласы, исәнлек теләп суга тәңкәләр ыргыта) чүпли. Менә бер хәрби егет, гимнастёркасы белән ботинкасын салып, балагын сызганды да суга сикерде. Башта ул пошкыра-пошкыра битен юды, аннары учы белән чәп-чәп су чәчрәтеп «уйнады». Күзе-башы тонган халык ахырмаманга ашыга, хәрбинен бердәнбер тамашачысы Галишан гына иде. Кызык та, кызганыч та: кызык – солдат балачагына кайтты; кызганыч – градусны арттырган. Һәр сугыш шулай ир-атны «шайтан суы» белән сугара...

Үзен дикъкат белән күзәткәннәрен күреп күңелә булган егет:

– Не осуждай меня, батя, – диде. – Отпуск закончился, завтра опять на передовую. Может я и не вернусь.

Галишан жирдән гимнастёрканы алып какты. Һәр хәл-вакыйга беренче чиратта йөрәккә бәрә. Әгәр аны дару белән көйләп-жайлап тормасаң... Галишан нитроглицерин капты. Тик ни файда? Газаплы һәм әрнүле сораулардан котылу бармы соң? Фонтанда уйнаган егет «аннан» әйләнеп кайтырмы? Яки дә урман әкиятә белән аңны томалаган Айтуган? Яки дә йөзәрләгән, меңәрләгән ир-атлар?!

...Иртэдэн бирле көзгегә чекерәя-чекерәя күзе кызарган Әхсәнә (чүпрә өстөгәндәй ирен һаман кабара), холкына һич туры килмәгән нәрсәләр сөйли башлады:

– Эти, миңа берәр жәнжал турында видео төшерәсе иде. Бүгөн кешегә тавыш-гауга кызык.

Галишан дәмичә генә букчасын өстәлгә бушатты.

– О-о, эти баеган! – диде кызы һәм шуның белән шул. Элек ул һәр яңа китапка котлау сүزلәре язып диварга ябыштыра, әтисенә яраткан балан пирогы да өстәлдә була иде. Дөнъяның ничек үзгәрүе, баксаң үз өендә дә күренә икән. Ул кабартма иренгә карамаска тырышты. Дөнъяның үзгәрүе тагын балаңның йөзеннән дә беләнә икән.

– Кызым, ызгыш-талаш – эшәке жаннарның ризыгы ул. Алар болай да жир тулы, син аларны отыры үрчәтмәкчме?

– И-и, эти, эти! Наив та инде син үзең. Синенчә, дөнъя – ул тоташ гөлбакча, анда сыңар чүп үләнә үсмәскә тиеш!

– Тамыр жәйгәнче утасаң, чүптән арынасың, кызым.

Кемне ышандыра ул? Биш яшлек бала да: «Чүп чәчәктән күбрәк», – диячәк.

– Кызым, начар уйларыңны башыңда йөртмә! Тирә-ягыңа кара: тап-таза, яп-яшь ирләр тегендә китәләр дә табутта кайталар. Син шуларның газиз әнкәләрен күрсәт! Тол хатыннарын күрсәт! Нарасыйларын күрсәт! Ызгыш-талаш яраткан подписчикларың тетрәнсен аларның күзендәгә хәсрәттән!

Әхсәнә уфырды.

– Дөнъя яралганнан бирле сугышалар, эти! Ә кешенә яшисе килә! Ул үрчи. Өйләнә, кияүгә чыга, бала таба кеше! Тормыш дәвам итә. Әнә, илләр атом-төш коралы белән мактаныша. Кемнеке көчләрәк тә, кемнеке гайрәтләрәк! Бу да куркытмый кешенә! Мәгәр берәр тилесе төймәгә басса – Жир шары көлгә әйләнәчәк! Миллиард елдан соң тереклек кабат уяныр. Синәң эсәрләрдәгә кыргыйлар бер-берсен йодрык белән тукмармы икән? Әй, нишләп синәң белән бәхәсләшәм әле мин! Тыңламыйсың да. Талчыккансың, ял ит.

...Аңа ял итәргә мөмкинлек бирмәделәр. Иелә-бөгелә тау куышына кәргән кабилә башлыгы ымнар белән «аңлатты»:

– Күршеләр безнең биләмәләрдәгә жанварларны аулай, әгәр аларны кумасак, ачтан үлбезд. Очлы таякларыңны барла. Дошман белән пәрмә-пәр сугышабыз!

Бөтен гасырларда да сугышларның сәбәпчесе ул... Аңа һаман житми: чит мәмләкәтләргә яулаттыра, жир асты байлыкларын казыттыра, талаттыра-үтөртә, алдырта-саттыра. Тамак кына югыйсә...

Кемнәр жинде? Алар ягымы, каршы якмы? Бер әзмәвер кыргый аткан таш күкрәкне «жимерде». Ә үзе өлгермәде, ташы учында йомарланган килеш эреде. Төштә гел киресенчә: йөгерәм дисәң – аяклар камырга әйләнә, сугам дисәң – бармаклар оешып ката. Вақыт исәбен югалткан хыялдагы бу күчеш – йә ул тау куышындагы борыңгы кеше, йә иркен фатирында яшәгән

язучы, аң савытына сыешалмый. Кичтэн тун төймөсө хэтле йөрөк даруы эчелмичэ йокыга түнелгэн. Учта шул икэн.

Эхсэнэ телефоннан сөйлөшэ. Тавышы назлы-ягымлы. Мэктэптэн китсэ дэ, укучыларыннан аерылмый кыз, энэ, берсен туган көнө белэн тэбрикли.

– Телэклэрэңэ ирешэсэң, Азат. «Тугыз»дан соң укуыңны дэвам ит. Программист һөнэрэн сайлавыңны хуплыйм. «Ботаник» дип үртэгэн өч малайны тукмыйм дисеңме? Бокс түгэрэгэндэ шөгыллэнгэч, көчлө син, элбэттэ. Тыңла элэ, Азат, ызгыш-талаш синең кебек акыллы егетлэрне бизэми.

Менэ сиңа мө! Кичэ генэ иң ямьсез күренешлэрне төшөргэ жыенган Эхсэнэ укучысын эшәкелектэн тыя. Төн бушка узмаган: уйлаткан-уйландырган.

– Хәерлэ иртэ! – диде Галишан, кызы телефонын сүндөргөч.

– Хәерлесе белэн, эти! Юын да, ашыйбыз.

Иртэнгә тэгам – чеби боткасы йөрөккә файдалы, ди.

– Төнлө саташып, бик каты кычкырдың, эти.

– Сугыштым, кызым.

– Кем белэн?

– Кавемдэш кыргыйлар һөжүм итте.

Эхсэнәнэң ирене кебек күзэ дэ зурайды:

– Нинди кыргыйлар, эти?! Сөйлө!

– Төш кенэ ул.

– Борыңгы чорлар белэн артык мавыкмыйсыңмы икэн, эти? Бүгенгесе белэн яшэ син!

Бүгенгесе... Соңгы гасырның соңгы көннәрендэ, аш бүлмәсендэ, ботка ашап утырмагаң Галишан. Эстәгъфирулла, эстәгъфирулла!

– Эти, уйга батма! – Эхсэнэ кашыгы белэн тэлинкәсенэ шакылдатты. – Суына, аша! Мин дэ төнлө начар йокладым. Син безне язучы баласына алай килешми, болай килешми, кеше ни дияр, кешедән оят дип үстердең! Уңга-сулга тайпылма, туры юлдан гына атла. Кыен бит болай яшәүләрэ, эти-и!

Галишан кырыс кына:

– Моңарчы зарланмый идең, бүген генэ нинди чебен тешләде? – диде.

– Ишет, зинһар, эти, минем тормышымда үзгәрешләр башланды. Блогер мин, блогер! Аудиториям үзгэ. Алар мэктәп балалары кебек авыз ачып, үгет-нәсыйхәтләр тыңламый, аларга яндырган-көйдөргән кирәк. Төнлө уйлый-уйлый шуны аңладым: ызгыш-талашлар турында төшөрә алмыйм элэ. Чөнки тәрбия кушмый. Синең тәрбия, эти!

Яндырган-көйдөргән кирәк...

«Алай бөтенесен дэ эре тишәклә иләктән иләмэ, кызым. Чүбә калыр, орлыгы коелыр. Безнең милләт – басудагы алтын бөртек. Син мактаган заман – авыру, чир, кызганыч, татарны да аямый, бу зэхмәттән дару – тел, дин, иман, эхлак, горәф-гадәтләр, шулар белэн дөвалансак кына, тереләрбез», – дип, ата тәрбиясен дэвам итәргәме? Туган нигезендэ ярсый-ярсый утын тураганда ул, әйе, бәхетлэ иде. Бәхетлэ, чөнки татар офыгында төн карасын куып таң атты. Кояшы саран иде, эмма ул алдагы елларда көчләрәк яктыртыр дигән өмет белэн яшәттэ. Сүндэ өметләр... Кителдэ дөнья пыяласы, кителдэ. Аны ябыштырырлык жилем дэ юк.

Галишан, уйларын үзенә сөндөрөп, берни дә әйтмәде. Кызы да бәхәс куертмады. Ул белә: кыеклатып та, читләтеп тә милләтне яманларга ярамый, күтәрми мондый тәнкийтне әтисе, күтәрми.

– Эти, бүген нишлисең? – диде Әхсәнә, кызыксынып түгел, борчылып. – Тиктормас жан син, мөгаен, каядыр жыенасыңдыр. Телефоныңны кабызган килеш тот!

Галишан, хәйләкәр елмаеп:

– Сүндермим, йә кызлар шалтыратыр, – диде.

– И эти-эти! Нинди кызлар! Син әнидән башка хатын-кызлар заты күрмәдең бит! Алай дисәң, берәүгә гашыйк инде син. Кемгәме? Әдәбиятка, эти! Тик ул гаиләне алыштырмый бит. Әни сине өзелеп-өзелеп Германиягә чакырды. Аңа да синсез күңелсез. Оныклар белән юанса да, сине сагына әни.

– Өч елдан абыеңның хезмәте тула. Үзләре кайта, боерса. Түзик!

Хатының сагына, ә син? Хисләнү ир-атка килешәмә? Гомерендә беренче һәм соңгы тапкыр әнисен жирлэгәндә елады ул. Кинәт кенә икесен тоташтырган галәм жебе өзелде. Кендек дип тә атыйлар аны. Озак кына жир белән күк арасындагы бушлыкны ни ижәт, ни гаилә, ни дус-ишләр тутыра алмады. Гаҗәп: хыялында үзен кыргый зат итеп тоеп, тау куышында утырганда жиһан капкасы ачыла да әнисенә күз нуры сирпелеп, жанны жылыта иде. Ана белән бала мәхәббәте иң көчлесе икән. Шул хәтле яратты газизен Галишан! Мондый ярату хатыны белән балаларына әллә ни тимәде, моны ул яшермәде дә.

– Эти, синең башың жилсез көндә дә зыр-зыр әйләнгән тегермән кебек. Тагын нәрсә тарттырасың инде? Карале, эти... – Әгәр берәр гозере булса, Әхсәнә шыпырт кына сөйләшә. – Эти, сыйфатлы видеолар төшерер өчен миңа яхшы камералы яңа телефон кирәк. Ул кыйбат. Сиңа кичә каләм хакы түләделәр. Бурычка бир! Әжәтемне процентлар белән кайтарам.

Кызының ялгышын тагын да тирәнәйтәм дисә, бирә гонорарын Галишан.

– Ул акчаның иясе бар, Әхсәнә.

– И эти, ә мин өметләнгән идем. Дуслардан әжәткә сорармын инде. Әлегә искесе белән эшләргән. Әзләп халык жыям. Пландә ике-өч меңлек аудитория.

Рухына ят шөгыйльдән туяр берзаман бу бала. Әлегә ул юлында тәгәрәгән ташка абынып, тезен канатмаган. Кирелеге, тискәрелеге, үжәтлеге белән ул тач Галишан!

...Жомга көннәрендә Казан урамнары иңгә-буйга тарая. Юлда өчәр-дүртәр рәт машина, алар ыжгырып чапмый, жәяүлеләр сыман «атлап» кына бара. Бөке, бөке! Кемнәр гаепле? Туган нигезен ташлап, Казанга тайган халык ял кичендә дәррәү авылына кузгала. Ташкала үзе дә зур авыл, гонаһысын ничек юар, ул адәм баласын фәлән сәгатьле генә акчалы эш, мал-туарсыз рәхәт тормыш, спорт сарайлары, театрлар, күңел ачу чаралары, әйдә, күч дип ымсындырып тамырыннан куптара да атна саен капкасы бикләнгән ятим йортына кудырта.

Автобус та шыгрым тулы. Паспортларына карап жыйганнар диярсең, барысы да өлкән яшгә. Болар туган нигезен сагынган һәм тузанлы юлга сибәлэгән яңгыр кебек шул сагынуын бастырырга өметләнгән әби-бабай. Сакал-мысклы бер агай аңа кул изәде:

– Бире кил, бире! Бер урын буш.

Урын тэрэээ кырыенда иде. Хуш, күчеленнэн генэ Сэггйдэттэйгэ нинэрсэ эйтэселарен барлар. Кайсы үзэктэ: ялганмы, дөреслекме? Кайсы? Без капчыкны тишми ди Гөлинэ.

– Ераккамы, сэфэрче?

– Карамалыга.

Юлдашы «тел бистэсе» иде.

– Мин дә шуннан. Казандагы оныкның хәлен белеп кайтыш. Кечкенә чагында гына авылны яратты, үскәч, сездә күңелсез ди. Знамы, күңелсез. Авылда интернет начар. Аның өчен бу фажига. Йоклаганда да телефон кочаклап йоклай, жүнсез. Кызык иткән шушы тартмачыгы үзен, бөтен фотоларын сөрткән. Без сурәтләрне альбомга ябыштыра идек. Артына елын-көнен язып. Исән, энә, минем өч альбомым. Менә сиңа мәңгелек архив. Безнең заманда яшьләр тәртипле иде, хэзергеләр бозык.

– Мең ел элек тә яшьләр бозылды дип чәпчегәннәр, – диде Галишан.

– Ыы, әллә син шул гомердән бирле яшисеңме, сэфэрче?

– Әйе, беренче гасырдан бирле.

– Сәер кеше син. Карамалының этләренә хәтле таныш миңа. Син кемнәргә кайтасың?

– Кайтмыйм, киләм. – Сәер генәме, көне-көне белән дорфа да Галишан. Керделе-чыктылы холкы өчен үзен гаепләми дә. Жилкәдә ике «кош»: уңда – дөреслек, сулда – ялган. Кайсысын сайлайсы, йә, кайсысын?!

– Сэггйдэттәйләргә килешем, – диде ул.

– Кит аннан! – Юлдашы тезенә шапылдатты. – Сэггйдәнен ни ир, ни кыз туганы юк. Син кем соң?

«Кем, кем...» Жиде ятларның да хәсрәтен йөрәге аша үткәргән Галишан Фаязов ул. Әдипләр халыкныкы диләр, энә, каләмдәшләренә «халык язучысы», «халык шагыйре» исеме бирәләр. Ә халык бер орчыкта эрләнгән асыл жептән тукулмаган: бар яманы, бар яхшысы. Син шул яманының да язучысымы?

– Мин Сэггйдәттәй малаеңның танышы, агай-эне.

– Эттәгенәсе! Аның улы Айтуган зур урында, ди. Син дә югарыданмы, сэфэрче?

– Югарыдан, – диде Галишан. – Фатирым бишенче катта.

Юлдашы кеткелдәп куйды.

– Эттәгенәсе! Эшен дә, яшәвен дә югарыда икән, сэфэрче. Сэггйдә белән без яшьтәшләр. Мәктәптә укыганда, Бәдретдин атлы малай белән без аңа гашыйк идек. Кыз – кашыкка салып, сусыз йотарлык чибәр. Көндәшем хәллә кеше баласы, атасы ферма мөдире, ә мин – ярлы-ябагай. Ушлы кыз-кыркын бай кияү сайлай. Сэггйдә ни хикмәттер, Бәдретдингә дә, миңа да карамады. Мәктәп тәмамлагач, ул фермада сыер сауды, без сыйныфташ белән авыл хужалыгы институтында дүрт ел укыдык. Мин – агрономлыкка, көндәш – хисапчыга. Знамы жир кешесе туфракта казына, минем гомер кыр-басуда үтте, ә акчаны оста санаган кеше дәрәжәгә ирешә. Бәдретдинне колхоз рәисе итеп үстерделәр. Йөзде хужалык дингезендә ата карак. Түлке көймәсен комга тиз терәтеләр. Мин хатын белән ял йортында идем, хәтәр усал иптәш моны хурлап, журналга язган.

«Мин идем ул «хәтәр» бер иптәш», – дип мактансынмы Галишан? Этәчләр яшь чакта койма башына менеп кычкыра. Алар әле көчле, алар гайрәтле, ә картайгач, кикрик шиңә, койрык шәрәләнә. Кайнар баштан кылынган кайбер элеккеге гамәлләр үкендерә. «Адәмнең күңеле тирес икән, ис таратып, анда казынма». Менә сиңа соңлап кына кергән акыл!

– Сәгыйдә тәки кияүгә чыкмады. Кырыклар тирәсендә генә малай тапты. – Юлдашы яшьли сөйгән яры турында шактый мәгълүмат туплаган иде. – Баланың этисе кем – табышмак! Гайбәтчеләргә чәйнәп төкерергә валчык та каптырмады чибәркәй. Сиңа, мужыт, аның сөяркәсә билгеледер, сәфәрче?

Галишан, теленнән агу тамызып:

– Мин биек кибәннәр генә өям, абзый. Вак чүмәләр кызыксындырмый мине. Этисе кем? Сөяркәсә кем? Сиңа ни пычагыма ул! – диде.

...Тукталышта Гөлинә басып тора. Тикмәгә генә каршы алмый кыз, аның сагышлы күзендә инәлү-ялвару: «Сәгыйдә әбигә чын дәрәсән белгертмәгез! Аның өчен «Айтуган казакълар илендә командировкада».

– Язучы абый, без Казанда Айтуган белән күрештек. Вокзалдан озаттым. Егетем банк карточкасын миңа калдырды. «Акча күчсә, әнигә бирерсең», – ди. Ул үлмәскә тиеш! Үлми бит ул, әйеме, үлми!

Жил очырткан сары чәчләр Галишанның беләгенә «сибелде». Аны култыклап үксегән кыз баланы ничек юатасың, йә, Ходам?!

Көрәк күтәргән ике карт исәнләшкәч кенә, кыз, үксүеннән туктап, күз яшен сөртте:

– Бүген иртән Бәдретдин бабай үлдә. Улы Сабит Төркиядә, ялда. Авылда кабер казырга кеше дә юк.

Тез астына суккандай чүгәләп алды Галишан. Көннәрдән беркөнне һәркем фани дөнья агачыннан өзәлә. Яфрак кына адәм. Ник кисәк кенә калтыратты әле? Калтыратты, чөнки мәрхүм аның каләменнән кыйналган иде.

Мәктәп турысында ул Гөлинәгә боерды:

– Сезнең хужалыкта көрәк бардыр, китер!

– Бар, бар. Зинһар, Сәгыйдә әбигә дәрәсән әйтмәгез.

– Әйтмәм.

– Вәгъдәме?

– Вәгъдә.

«Изге» ялган. Бәлки ул дәрәсләктән көчләрәктер? Бәлки.

Зиратта: «Син кем?» – дип төпченмәделәр. Тупыл ботагына сарган каргалар да шомайган иде.

...Беләгенә ап-ак сөлге элгән Сәгыйдәтәй капка төбәндә үк көтә иде. Кыска гына вакыт эчендә кешегә бик нык якынаясың икән. Гүя карчык аның әнисе, ә Галишан – юлда Казан тузаннын кага-кага кайткан улы. Бер-берең белән кочаклашып күрешмисең, алай гадәтләнмәгән, ярату күзәндә чагыла да йөрәк тибешәндә сизелә.

– Жир казуы авыр, тирләгәнсеңдер. Корымга буялмыйча гына мунчада чайкан, канатым, – диде хужабикә.

Жиргә кунган фәрештәләр ничек керләнми икән? Кыз бала кыяфәтендәге бер фәрештә Айтуганның әнисен саклый. Галишанның вәгъдәсенә ышанмый, ышанса да – шикләнә. Элек-электән татарда самавыр белән

гаилә башлығын өстәл башына утыртканнар. Аңа да хөрмәт, урыны түрдә. Айфоны ватылган Сәгыйдәттәй боек. Телефон өчен көенәме икәнни? Әхсәнә яңасын алса, икесен кайтарыр. Берәр сәбәп белән дә, бернинди сәбәпсез дә бу авыл юлын таптар әле ул. Карчык туктаусыз күлмәк итәген сыпырды. Нәкъ Галишанның әнисе! Гүя әйтәсе сүзен бармагы белән тигезли!

– Бәдретдин «мәңгелек йорты»на китте. Аллаһ хөкемәндә хәзер. Аны алай ук начар кеше димим. Ул миңа дөнъя бәһасе ир бала калдырды.

Пар бөркегән самавырдан су агызган Гөлинә, кулы пешкәндәй:

– Ай Аллам! – диде.

Сәгыйдәттәй яулык читен авызына табан тартты:

– Кызым, син дә, Галишан канатым син дә – улымның якыннары. Сөзгә серем сыяр. Кырыкта да мин бик матур идем. Бәдретдин гел күзләде үземне. Бер караңгы көзгә кичтә тәрәзәмне шакиды абзагыз. «Никахсыз бусагамнан атлатмыйм», – дигәч, яшереп кенә күрше авыл мулласынан никах укыттырды. Бәдретдиннең дә шарты булды: хатыныма гайбәт ирештермә, бала тапсаң, миннән дип лыгырдап йөрмә. Жир-күкләр патшасы шаһит: телемне жиде йозакка бикләдем. Улым тугач, абзагыз эзен суытты. Танымарды Айтуганны. Мин дә аны көтмәдем. Зинһарлап сорыйм, белеп кылган гөнаһым өчен битәрләмәгез, балакайлар. Аллакаем, жебеде әбиегез, жебеде. Ачуланмагыз, балакайлар. Ахырзаман галәмәте: дөнжа болгана. Телебизерны кабызсаң – фәлән жирдә шартлаган, фәлән жирдә янган. Сугыш диләр. Аулда да куркыныч: хезмәтеннән ике солдат качкан ди, этләр белән сарайлардан, базлардан шуларны эзләделәр. Котым алынды, миңа: «Синдә яшеренмәделәрме?», – дигәчтен. Берәр арурак төштә баш төртөрлек тыныч урын бармы икән, балакайлар?

– Бар. Тау куышында, – диде Галишан уены-чыны белән.

– Шунда беркавымга апкит әлсә, канатым. Еракмы үзе?

– Якын. Хыял очыртып кына илтәп куя.

– Әкиятче син, канатым.

– Ә без күбрәк әкиятләргә ышанык. Чәеңә рәхмәт, Сәгыйдәттәй. Мин кузгалам.

– Хуш, канатым, хуш!

Галишан тукталышка хәтле озаткан Гөлинәнең сумкасына конвертын салды:

– Яңа мунчага минем өлеш. Осталардан эшләттер, сеңелем.

«Фәрештә» пышылдады:

– Айтуган кайтыр бит, әйеме, язучы абый?

– Кайтыр, сеңелем.

Монысы да изге ялганмы?

7

Табигатьтә дә «көчленеке замана»: сабыр гына үзенә чиратын көтәсе «алтын» көз жәйнең соңгы аена һөжүм итә. Ул зәһәр жиленнән агач-куакларның ямь-яшел яфрагын йолкыта, соры болытларның сүрүен ертып салкын яңгыр яудырта.

Һәр ел фасылынан ямь тапкан Галишан беренче тапкыр мондый елак

һава торышыннан туйды. Бүлмәсендә генә басылып эшлисе иде, күңел үсми. Бу дөньяда мине шаккатырган берни дә калмады димәк икән. Әдәбият капкасына кушаяклап типкән горур Нәкыйбә Сарматова почтадан унбиш хикәя жибергән! Язган, бүген-кичә генә түгел, еллар буге язган! Һәр ижат учагыннан зәгыйфь кенә очкын чәчрәсә, аны сүндерергә дингез суы да житми. «Миңа гадел бәя бирегез», – ди чибәр продюсер. «Гадел бәя...» Кайбер шундый «гаделлек» тарафдарлары каләмдәшләргә жирләгәндә: «Исән чагында бәйләнмәде», – дип лаф ора. Исем-бүләкләргә урак белән урган бу «иптәшләр»: «Миңа кирәкми! Ул лаек!» – дип ник үзен артка чигертмәгән?!

Йә, Фаязов, ачу йомгагын сүтмә! Бәя ди автор ханым. Әлегә авторгына. Язучы дигән исемгә ирешер өчен ярты пот тоз ашыйсы. Хикәяләргә артык күңел салмыйча өстән-өстән генә күз йөртте. Жанга тынычлык иңгәч, иркәнләп укыр, ә тынычлык кайчан иңәр – билгесез. Кич життисә, телефоннан Гөлинә өзгәләнә. «Икенче ай Айтуганнан хәбәр юк, язучы абый!» Галишанның да күкрәгәндә утлы шар: «Син исәнме, егет?» Моңарчы ул Карамалыны биш урар иде, бәла: урман юлы сазлыкка әйләнгән, ни машина, ни жәяүлө үтәрлек түгел. Мондый чакта «мин-мин» дип тәкәбберләнү гөнаһ, Галишан Сабитка шалтыратты. Озын-озын гудоктан соң чыбык очында егет иренеп кенә:

– Кем син? – диде.

– Казаннан, язучы Фаязов.

– Минә гаепләп хат яздылармы әллә?

– Гел начар уйлама, энем. Хатлар язуга заманы күптән онытылды. Трактор бир!

– Карамалыга киләсезме?

– Килмим, кайтам.

– Бер киләсез, бер кайтасыз, нинди кеше соң сез?! Сәгать ничәдә?

Шәһәр читеннән урман авызына кадәр машина ялласса, ким дигәндә ике сәгать вакыт кирәк.

– Уникедә, энем.

Ә монысын ул күз алдына да китермәде: үкерә-үкерә саз ерган тракторга хужа үзе утырган иде. Өстендә кара костюм-чалбар, ак күлмәк, муенында кызыл галстук. Ыспай! Киенсен, ул – авылның визит карточкасы.

– Гажәпме, Фаязов абый? Үзидәрә рәисе үзе трактор куа! Кемгә кушыйм, авылда карт-корыгына. Аягы-кулы исән ирләрне хәрби операциягә озаттык. Барыбер минем план тулмый, тирә-як районнардан караштырасы.

«Үзең ник китмисең?» Ачу-нәфрәт телгә күчмичә сорау рәвешендә күңелдә төенләнде. Аның әллә ничә тапкыр сынаганы бар: кайбер уйлар биотоклар ярдәмендә иясенә барып ирешә.

Авыл хужасы, уң кулын рульдән бушатып, буыла-буыла тыгызлап бәйләнгән галстугын чиште:

– Фу-фу! Минә сүгәсез, шулаймы? Нишләп мин тылда, шулаймы? Иртән уянсам, өчәү муенга сарыла. Хатынның корсагында дүртенчесе! Сугышка китеп, малайларымны атасыз калдырыйммы?

– Башка ирләр баласызмы?

– Балалы. Бишесе. Ну бит аларныкы миңа сарылмый.

– Кешенеке – кештәктә.

– Кештәктә, кештәктә! Үртисез! – Сабит галстугын боргычлады. – Һәркем үзен кайгырта. Сез дә, вот, юлсыз авыл халкы бүлнисенә, кибетенә ничек йөрер димисез, көегезне көйләтәсез. Трактор давай сезгә! Сез бит бу эшкә малай, жиде катлы сүгенеп, телефонны ыргытачак дигәнсездер, шулаймы? Яшермим, үчле мин. Ну мин үземне сез нәфрәтләнәрлек ерткыч димәс идем. Әтине жирлэгәндә, кабер казышкансыз, анысы өчен рәхмәт. Чамаладым, Сәгыйдә әбиләргә бөлеш ашарга кайтмыйсыз. Айтуган хәбәрсез югалган, шулаймы?

Галишан, идәнгә шуган галстукны алып, хужаның куенына тыкты:

– Айтуганны авыл исемлегенә кертеп озаттыргансың икән, аның өчен син жаваплы. Эзләттер! Өскәрәк запрос ясатасыңмы, район хәрби комиссариатыннан белешәсәңме – сиңең проблема, Бәдретдин улы Сабит!

Трактор, сазлык «кичеп», чирәмгә туктады.

– Һы, кызык кеше сез, Фаязов абый! Минем карамакта алты авыл. Житмеш баш егет бездән. Аларның һәрберсенә кыңгырау тагыйммы? – дип авыз кыйшаткан егеткә ул:

– Так, – диде. – Аларга алтын кыңгырау таксаң да, таман гына!

– Сез һаман минем тиремне каезлыйсыз! Туганнары эзләтсен! Әнкәсе, мәсәлән. Ул урам буйлап: «Улым хөкүмәт эше белән Казакъстанга китте», – дип сөйләненп йөри. Кем аны алдаган? Сезме? Айтуганмы? Гөлинәме? Кем?! Мескен карчыкны кызганам. Миндә дә сездәге төсле үк жан бар! Бетереп бетмәгән мин! Ничек «Улың сугышта» дияргә аңа?

«Кем, кем?» Син, мин, ул, алар, без барыбыз да алдакчы! Ялганны изге кабыгына төреп акланабыз тагы!

Кысан кабинада һава житми, тынга авыр иде, Галишан, ишекне этеп, жиргә сикерде.

– Рәхмәт, ары табан үзем тәпилим, – диде ул. – Туганнары эзләтергә тиеш дисеңме? Син дә туганы. Бер ата балалары сез, Айтуган – энекәшең.

Чылтырт, чылтырт... Тракторның парланган тәрәзә пыяласы чәлпәрәмә ватылды. Айтуган әкиятендәге бүре улый: «у-у-у...» Үзе улый, үзе йодрыгы белән тәрәзә кыйный. Әтисенең хыянәте, үчләшеп, ут эченә жибәрттергән ир туганы. Йә, боларның кайсысы егетне чыгырыннан чыгарды.

...Балта осталары ишегалдында такта ышкылый. Яңа мунчага идән жәяләр. Баскычта төенчеген кочаклаган Сәгыйдә карчык Казан кунагын күрми, ул офыкка карап оеган. «Фәрештә» исә уяу, ул сакта.

– Язучы абый, Сәгыйдә әби Айтуганны юллап, Казакъстанга бара.

– Саумы, канатым, – диде әбекәй, карашын Галишанга күчереп. – Барам шул. Тәвәккәлләдем-ниятләдем, Казанда син поездга билет юнәтерсең, яме?

– Әби жаным, Казакъстанның кай жиреннән эзлисәң ди Айтуганны! Анда йөзәрлэгән шәһәр-аул, меңнәрчә чакрым дала, – дип инәлгән Гөлинәне карчык «юатты»:

– И борчылмасана, гөлкәем, борчылмасана. Дала уртасында бер кычкырсам, әнкәсенәң тавышын жил таратыр да, ишетер, боерса. Тилифуны сүнгән, чирлэгән, балам. – Карчык төенчеген угалады. – Монда кипкән мәтрүшкә, жир жиләге яфрагы, ак әрем. Кайнатып, шифалы үлән төнәтмәсә эчертсәм, терелә, инша аллах.

Саташу дәрәжәсенә житкөргән изге ялган! Ул дөреслектән өстенрәк дип ялгышкан Галишан! Түш кесәсендә ике генә әче «төймә». Берсе үзенә, берсе...

Ул карчык янәшәсенә утырды.

– Шушы тәмле кәңфитләргә суырык булмаса.

– Нәмә соң бу, канатым?

– Синең белән без икебез дә йөрәкле. Бәхетле без. Батыр, кыю кешеләр турында «Вәт йөрәкле соң!» диләр. Сабыр да без, әйеме, Сәгыйдәттәй? Син – замана әбисе, радио тыңлыйсың, телевизор карыйсың, бүген ил-көннең күген кара болыт каплаган.

– Сугышлар, – диде карчык. – Нәстә бүлэләр, нәстә житми адәмгә? Жир әзмә дөнжасында? Әнә, кырларында чүп үсә. Кысрыклансалар, чәчсеннәр бодай, урсыннар арыш. Кеше куркытып бумбалары белән мактаныша, хәсрәтләр. Кайчан ясап өлгөргәннәр шул үтергечләргә дим.

– Алардан да хәтәррәкне тереклек яралганда ук күкләр патшасы ясаган, Сәгыйдәттәй. Эре-вакыт метеоритлар бар. Вагы зыянсыз, атылса – һавада ук янып сүнә, ә менә фәлән тонналы комета төшсә, Жир шарын туфрак белән тигезли.

Нәрсә сөйли ул? Фермада тизәккә чума-чума, сыер савып, исәнлеген бетергән корткага мондый тәти сүзләр ни пычагыма? Аның үз галәме, һәм бу галәмдә иң якты йолдыз – аның газиз баласы. Ул аны күк жисемнәре арасынан түгел, авыру йөрәгеннән эзли.

– Сиңа Казакъстанга барырга кирәкмәс, Сәгыйдәттәй... – Гөлинә кулы белән ишарәләде: «Әйтмәгез, зинһар, әйтмәгез!» – Айтуганың махсус операциядә.

Көчле жил куптарган төсле кисәк кенә баскычтан кузгалган карчыкны «фәрештә» тотып калды. Төенчек бавы чишелеп, үләннәр жиргә сибелде. Тук-тук... Балта осталары мунчаның инде идән тактасын кадаклай. Тук-тук... Күкрәктә дә бер зәһәр «оста» чүкче белән күкрәккә суга: тук-тук...

– Көзгә өйләнәсе кеше нишләп анда киткән?! Мин кушмадым анда китәргә! Сугышлар өчен япа-ялгызым үстердемме аны?! И Аллаһым, ник тыңламый бу балалар! Әнкәм карт, әнкәм чирли дими, үзбаш хәл итә, жүнсез. Каяла, тотмалә, гөлкәем, егылмыйм, тотмалә. Кайтсын гына, колагын борам. Мунча тергезәбез, әнәгенәк никахка каз-үрдәк көрәйдә, алма кебек кыз бала зарыгып көтә. Жә, нәстә дип тәмуг оясына киткән ул? – Карчык тагын да көчләрәк тавыш белән орыша-тиргә алъяпкыч итәгенә йомычка жыйды. – Казакъ илендә сручный эш белән, ди. Вәт жүнсез! Ят син аны чирли дип, жә. Тилифунның ник сүндөргән, жә!

– Сәгыйдәттәй, мин сиңа нәрсә вәгъдә иттем әле? – Галишан сумкасында актарыңды. – Телефон! Кызымнан бүләк. Рәхәтен күр!

Килдә, әйтте, дөреслек ялганны жиндә. Шуннан соң жиңеләйттеме? Юк, жиңеләйтмәде, киресенчә, капка төбеннән генә кул болгаган Гөлинәнең шелтәле карашы жәйдән аткан ук төсле аркасын тишеп яндырды. Трактор урыныннан кузгалмаган, Сабит ватык тәрәздән яңгыр тамчысы чылаткан утыргычны сөрткәләп:

– Сәгыйдә әби минем турында беләме? – диде.

– Биш былтыр ук белә. Син аның улының олы абыйсы.

– Юк ла, үчләшеп, Айтуганны тегендә мин жибәргәнне беләме?

– Үзең сөйләсәң – белер.

– Мин адәм актыгы, әйеме?

– Адәм атабыздан бәндәнең яхшысы да, яманы да үрчегән. Бәлки синдә бер генә бөртеңк изгелек орлыгы бардыр, бәлки явызлык күңелендә шыттырмас өчен аны каплагандыр, егет?

Сабит, маңгаен рульгә терәп, авыр сулады:

– Шытты инде... Табам энекәшне, табам!

Авыл өстендә укмашкан кургашын болыт урманга хәтле ияреп барды. Тын юллары киңерлек ниндидер шифалы һава сулуйсы. Яңгырсыз, җилсез, кояшлы көннәргә өметләнеп яшиче. «Урман әкият»н хәтердән жуясы. Ике доза «төймә» белән чөлтөрләнгән йөрәкне дөвалап ятакка авасы...

Байтактан бирле «белдекле» Өхтәм күренми иде. Тротуарда чүп әсәре дә тотмаган урам себерүче үз кишәрлеген җыештырмый, аяк астында келәм төсле катлы-катлы яфрак. Ул, мөгаен, аны искәртмәс иде, балкузак куагы бышыгына чүмәшкән күршесе үзе аңа эндәште:

– Исәнләш, хет! Кайсы гасырдан җим җыеп кайтышың? Сөз, язучылар, халык белән очрашулардан соң илһамланып китап язасың икән? Әнә, береgez телевизордан шулай мактанды.

– Җил биләмәңә яшел келәм җәйдә, син дә илһамланып эшләп ал, Өхтәм.

– Чуртыма кадалсын эш! – Өхтәм, куакка тотынып, аягына басты. – Син кайларда йөрдең дип сора. Малай Питерда госпитальдә ята, малай. Бот төбеннән үк уң аягын өздәргән.

– Кайда?

– Атаң башында! Сугышта! – «Белдекле» көрәк хәтле кулы белән Галишанның иңбашына таянды. – Гафу, хәлем юк, авам. Хәсрәт ыргылаш картайтты. Ундүрт яшьлек малайның тәмәке тартканын күрәп, авызына ямагач, бизгән иде. Яралангач, тәүлегенә алтышар пачка суыра. Әнкәсе белән кибеттән кочак-кочак ташыдык. Иң куәтлесен, иң әчесен. Малайның баш миен бораулап үзгәрткәннәр, малай гүпчим патриот!

– Ватанпәрвәр.

– Син ул ватанпәрвәр, ә ул – патриот! Әти, ди, аяк-кулларны калдыра-калдыра сугышабыз, дошманга бирешмибез, Рәсәй җиңәчәк, точно, ди. Күрше, малайның кайсы кырда минага эләккәне билгеле. Сыңар аягын табып күмәсе иде, тилмереп ятмасын иде аяк! Киңәш бир!

Галишан көрәк кулны иңбашыннан кагып төшерде:

– Себеркең белән ныгытып себер! Киңәш шул!

– Берочтан уштым дөньягызны да себереп түгимме? Безнең балалар тегендә кан түгә, ә монда бииләр, җырлылар, күңел ачалар, салют аттыралар! Әйтер идем тутырып!

– Тартынма, әйт, минем өчен дә әйт, Өхтәм.

Ике хәлсез, бер-берсенә терәү булып, бик озак урамда басып торды.

8

...Әхсәнә аның курткасын чөйгә элдә.

– И әти, әти, өстең жеп-юеш! Йә, Карамалыда ни хәлләр? Дусларың Сәгыйдәтәй, Гөлинә исән-саулармы? Айтуганнан хәбәр бармы? Алар

турында сөйләп, мине дә хафаландырдың. Үземнеке генә әз иде, эти. Хейтерлар мине пычрата. Имеш, мин – булдыксыз блогер кисәге. Һәр видеоны мыскыллап, комментарий язалар. Әгәр ызгыш-талаш күрсәтсәм, болай тешләшмәсләр иде. Ә мин әхлаксыз әйберләргә алынмыйм. Чөнки синең тәрбия! Тыңлыйсыңмы, эти?

Тыңлый. Нишләп бөтенесе дә берьюлы сөйли? Әхсәнә, Сәгыйдә карчык, Айтуган, Гөлинә, Сабит, Әхтәм...

– Эти, эти! – Арадан кызының тавышы аермачык ишетелгәч, ул күзен ачты...

– Аллага шөкер, уяңдың, эти!

– Йокладыммыни?

– Жиде көн реанимациядә аңсыз яттың, эти! Хастаханәдә син. Табиблар икенче тапкыр коткарды, өченчесендә ярдәм өлгермәскә мөмкин, эти!

– Кеше бер генә туа, бер генә үлә, кызым. Яңгыр һаман коямы?

– Коймый, жир шытырдап кипте. Хәлеңне белергә каләмдәшләрең килгән иде. Газинур, Зәйдулла, Марсель, Рөстәм, Вакийфлар. Яраталар үзеңне.

– Яратмыйлар, хөрмәт итәләр.

– Ә менә чибәр генә бер ханым коридорда елап утырды. Шәкерте Нәкыйбә мин ди.

– Артыңнан яшь кызлар елап калса, үлсәң дә үкенмәссен, – диде Галишан, усн-көлкегә борып.

– Әнине көнләштермә, эти!

Түшәм-диварлары акшарланган палатада жан кысыла иде:

– Кызым, телефонымны бир!

– Өйдә ул. Сиңа телефон турында онытырга кирәк.

Ул, терсәгенә таянып, башын күтәрде:

– Кушканны эшлә, Әхсәнә! Киёмнәрен дә китер!

«Өченчесендә ярдәм өлгермәскә мөмкин...» Дөнъя чабуыңнан тартып жибәрмәсә – өлгерерләр. Ниндидер бер жиңеллек тоеп, каравагтан төште Галишан. Палатаның зур тәрәзәсен йөзә белән тутырып, кояш көлә. Үртәп көлә: «Йа, картлач, йөрәгәңә төягән йөгәң белән таудан менгәндә, аска тәгәрәдеңме?» Тәгәрәмәде, зәгыйфь кенә үләнгә тотынып калды. Көч жыяр да тагын өскә үрмәләр. Яшәү – ул тоташ көрәш.

Капчык белән киёмнәрен китергәч кисәтте кызы:

– Телефоныңны кабызма, эти! Сиңа борчылырга ярамый. Баш табиб тагын биш-алты көн рәтлесе ди сине. Мин ике сәгатьтән киләм, яме?

Үзе авырса да, кирелеге сау-сәламәт иде. Сүнгән телефон «терелде». Гөлинәдән ун шылтырату, Сабиттан... «Энемне таптым, унсигезендә авылда жирлибез. Үтенеп-гозерләп сорыйм, Галишан абый, матәм чарасына кайтыгыз».

Бүгән ничәсе? Ничәсе бүгән?! Егермесе! Ник әз генә сабыр итмәдең, ник иртәгә-берсекөнгә шартлап ярылмадың, йөрәк?

Нәрсә салды, нәрсә киде – аңышмады Галишан.

...Урман артында көткән Сабит, башын иеп кенә:

– Озаттык. Зурлап. Погонлы абыйлар да килде, – диде. – Өч яралы иптәшен коткарган, ә үзе... Кабахәт мин, битемә төкерегез, Фаязов абый!

«Бөтенегезгә дә төкөрөк житмәс, энем. Хәтта ил төкөреге дә житмәс».

– Йортта ни хәлләр?

– Йорттамы? Сәгыйдә әби телдән язды. Ләм-мим. Беркемгә дә, бернәрсәгә дә реакциясе юк. Карамалыда Фидан абый балачагында еланнан өркөп, телсез калды. Ым белән генә аңлатыр иде. Ишетә, җавап бирми. Тәки телсез килеш картаеп үлдә. Сәгыйдә әби дә аның кебек булмасмы икән?

«Ым» белән генә яшәткән заман. Җир тулы «фиданнар». Галишан да – шуларның берсе.

Ул сусыз гына әче дару чәйнәде. Авыз бөреште.

– Иртәгә абыйның рухына мәчеттә укутабыз. Зинһар, китмәгез, Фаязов абый!

...Зур капка ачык иде. Урам җиле ишегалдындагы бауга элгән эскәтерләргә җилфердәтә. Гөлинәнең күз яшенә манып юылган керләргә Айтуганның «өчесе»нә хәтле киберме икән? Кабат чылатыр кыз аларны, кабат-кабат.

«Фәрештә», ыңгырашып, аның күкрәгенә капланды:

– Яраткан кешем салкын җир куенында. Кияүгә чыкмаган килеш тол мин. Хыялымдагы балаларым да ятим. Сәгыйдә әби – тере мәет, икенче тәүлек ашамый-эчми, сөйләшми, акылга җиңеләйде, ахры. Әйт, ничекләр түзик, язучы абый, әйт!

Йә, нәрсә әйтерсең икән изге ялган корбаны? Карават читендә хәсрәтеннән таш һәйкәлгә әйләнәп телдән язган карчыкны йомшартырыллык сүз бармы ул дөньяда? Тап син аны, тап!

Өзми-куймый, Әхсәнә шалтыратты:

– Әти, хастаханәдән кайттыңмы? Акланма, тыңла гына. Аңладым инде, үзеңнең кагыйдәң буенча уйнамасаң, изеп-сытачаклар. Мин бүгеннән блогер түгел, кире мәктәпкә кайтам, әти!

Каләмә белән хан сарайлары салдырган, диңгез-океаннарда караблар йөздөргән, чүлдә гөлләр үстөрткән, җиде кат жирнең серенә төшендөргән, уйландырган-хыялландырган, яраттырган-нәфрәтлөндөргән, сөендөргән-көендөргән язучы бер сүзгә корыганмы?

Галишан, карчыкның каршына тезләнәп, ябык кулынан сыйпады. Нәкъ әнисе... Аның да авыр эштә эшли-эшли бармаклары кәкрәйгән иде. Нәрсә әйтергә, йә? Чынбарлык белән чагыштырганда хыялдан яралган әкиятләрдә хакыйкый дөрөслөк күбрәк. Аңа кеше ышанмастай әйберләр турында язма диләр. Сөз язмагаыз, ә ул яза. Сөз «урман әкиятендәгә хәлләр уйдурма гына дип алданып яшәгез, яшә!»

– Хәтерлисезме, син: «Кайда тыныч икән?» – дидең. Тау куышында тыныч. Мин очлы таягымны сөйрәп ауга киткәндә, син учактагы утны сүндөрмичә сакларсың, яме, әни?

«Һәйкәл» дерт иттә. «Һәйкәл» җанланды:

– Ярар, улым...

Илмира
Гыймаева

УЧЛАРЫМА САЛКЫН КАРНЫ КЫСАМ...

И шагыйрь!

Төн житте. Бу көнем тоелды мизгелдэй –
Үземне аңламыйм үзем дә.
Кулымда шигырьләр!
Юк. Тормыш!
Күңелдә ашкыну, моң, сагыш...

Ябарга исәп юк китапны –
И тылсым!
Һәр сүздә асылташ, гүзәл сын.
Күземдә хисләрем энжесе коена,
Йөрәгем сулкылдап, жаныма сыена.

Төн яна. Иркәли офыкның кояшы
Кулымда – шагыйрьнең сулышы!
Ак фикер, сафлыкка төренгән могжиза!
Һәр өтер-ноктасын аң уза...

Таң кайта. Йолдызлар чәчелә буранга,
Күңелдә урын юк томанга!
Жанымда әйтерсең яшеннәр камчылый,
Шигырьләр бураны йөрәккә тамчылый...

И шагыйрь! Һәр сүзең сөюдән чигелгән,
Йөрәгең – мәхәббәт жилиннән!
Син – Яшьлек!
Син – Дәрәя!
Син – Дөнья!
Каләмең таштан да нур коя!

И шагыйрь!

Ипи бит ул

Ипи сайлый берәү кибеттә –
Төртә, баса, исни, чеметә...
Күперепләр пешкән икмәкне
Гаепсезгә шулай тилмертә.

«Кем пешергән, кайдан кайткан?» – дип,
«Монысы иске, монысы каткан!» – дип,
Ипи сайлый берәү кибеттә,
Ипекәйне шулай кимсетә...

Акча да бар. Акча сикертә.
Тамак тук булуы тилертә.
Зур эш майтаргандай, замандаш
Ипи сайлый: «Агы симертә,

Карасының эче эчерәк,
Түгәрәге берәз тәмлерәк.
Анысының да төбен бозганнар!...»
Түз, йөрәгем, яме, түз, йөрәк!

Калды ипи... Кирәк булмады.
Хәтерләрдә тарих чыңлады.
Ачлык еллар кабат яңарып,
Өзелепләр жаным елады!

«Бер чеметем ипи бөртеген
Курка идек, балам, йотарга.
Куша иде безгә әниләр
Тел астына куеп тотарга.

Ипи дигән сүзне ишетү
Әйләндерә иде башларны.
Башак жыяр якты көн көтеп,
Куа идек уйда кышларны.

Ипи бит ул! Ипи! Ипекәй!
Ипи – сулыш! Ипи ул – әнкәй!
Ипи бит ул...» Сүзләр табалмый
Тынып калган иде әбекәй.

Ипи сайлый берәү. Ашыга.
Телефоны кызган. Пар чыга.
Житәкләгән газиз баласын.
Күзәтә ул, ятлый анасын...

Кузгатырга берүк язмасын
Уфалланың авыр арбасын!

Балачак кышы

Сөям авыл кышын ак чагында!
Шартлап торган коры салкында
Зәңгәр төтен, күккә туры карап,
Косенганын шәфәкъ-ялкында.

Шушы мәлдә агач чана таккан
Атлы чабып үтсә – бер ләззәт!
Шул чанада сыман балачагым,
Күңел таша тулып! И, рәхәт!

...Әти бара, энә, бүрегенә
Колакчыны өскә бөкләнгән,
Дилбегәне ныклап кысып тоткан,
Чанасына салам түшәлгән.

Әти аягүрә, басып бара.
Гел сокландым – ничек егылмый?!

Ирен очларында тәмәкесе...
Шушы халәт истән жуелмый.

Ат артыннан йөгереп, бала-чага
Чума идек салам түшәккә.
Нич куркытмый иде эш азагы,
Кайчак егыласын белсәк тә.

«Шыгыр-шыгыр» чана тавышына
Сусаганмы безнең жаныбыз?
Заманага ияреп яшәсәк тә,
Юксындыра бала чагыбыз.

Әти-әниләрнең яшь вакыты
Сагындыра. Уза гомерләр.
Учларыма салкын карны кысам,
Жанда дөрли утлы күмерләр.

Яңа ел килгәндә уйланулар

Яңа ел! Шау килә бар дөнъя.
Яхшыга сүнмәгән өметләр.
Күңелгә бәйрәмчә рух өстәп,
Тартыла гармунда күрекләр.

Каз кыза. Пилмәннәр кабара,
Шампаннар турайган түрлөрдә...
Шулай да яктыны тоткарлый
Шөбһәле бер шәүлә күзләрдә...

Бар да бар югыйсә. Муллыктан
Өстәлләр тулышып шыгырдый.
Балалар күңеле булсын дип,
Кыш бабай, Кар кызы тыпырдый.

Сибелә акча да, вәгъдә дә,
Чыршының утлары куыша.
Бу төндә олысы, кечесе
Бәхетле булырга тырыша...

Тетрәтми кешенең кайгысы –
Буш түгел беркем дә... Бар да бар:
Хәсрәте, сырхавы, газабы,
Күз яше, юклыгы, сагыш, зар...

Ә бүген Яңа ел! Онытыл!
Кичер дә хыянәт, яланны,
Бәхеткә ашкынган йөрәгәң
Тоймасын, сизмәсен яманны!

...Яңа ел. Чайпала бар дөнья.
Кай якка карарга белмәссен.
«Аерым кайгы – кайгымыни,
Илгә хәсрәт, имеш, килмәсен!..»

Яңа ел! Шау килә бар дөнья.
Яхшыга сүнмәгән өметләр...

Мин бит һаман синең «юләркәй»

Кер элэргә чыктым жырлый-жырлай,
Кыш исеннән башым әйләнде.
Кәрзинемнән ак пар күтәрелде,
Карның бөртекләре бәйләнде.

Ник чыкканым онытылып торды,
Мин сокландым тирә-юнемә.
Күкрәгемне киереп сулыш алдым,
Саф алсулык керде йөземә.

Шуннан китте иң күңелле мәлләр:
Керләремә үрелә кулларым,
Ак жәймәләр, мендәр тышлыклары
Кочагына алды кер бавын.

Селким керне – матур булып кипсен,
Бөгәрләнгән жире калмасын!
Яулыкларым инде кыш иркәндә,
Төсен генә суык алмасын...

Өши бармак. Синең күлмәгеңнең
Жылысына төрәм кулымны.

Кыш иртәсе суытып өлгермәгән –
Тоям якын, татлы жылыңны.

Кочакласын әле менә шулай
Синең күлмәк минем күлмәкне!
Мине генә, бары мине ярат!
Телгәләмә, яме, йөрәкне!

Күрчә әле! Нинди матур булды!
Елмаеплар тора керләрем.
Кабат сыпырдым да күлмәгеңне,
Күңелем булып, өйгә юнәлдем.

Борылдым да, тагын бер сокланып,
Элгән керләремә карадым.
Синең күлмәк кочкан күлмәгемне...
Яратасың! Беләм! Аңладым!

...Ак кар явып үтте керләремә,
Туңмасыннар әле дигәндәй.
Үз-үземнән көлеп басып торам,
Мин бит һаман синең «юләркәй».

Ике фәрештә

Ими имә сабый. Әнисенә
Шундый йомшак итеп сыенган.
Ике фәрештәнең сафлыгыннан
Татар өе нурга коенган.

«Мыш-мыш» килеп ими имә сабый,
Бөрчек-бөрчек тирли башлары.
Зур эш башкара шул нәни кеше,
Жыерылган хәтта кашлары.

Чәчен жыеп, ак яулыгын япкан
Яшь әнинен йөзе – тулган ай.

Уй-хисләрдән күңелләре ташып,
Пышылдаша әби һәм бабай.

Яшь эти дә шыпырт кына йөри,
Аяк очларында очынып.
Баласының һәр сулышын тоеп,
Туктап, тыңлап ала борчылып.

Ана куенында йоклап китә,
И нарасый – гүзәл фәрештә!
«Урыным шул йортның түрәндә!» – дип,
Сокланадыр сыман Бәхет тә.

Татлы төшем

Кичә бит мин сине төштә күрдем,
Шундый матур идең, ягымлы.
Кочак тулы чәчәк бүләк иттең,
Кайтардың да гүзәл чагымны.

Бертуктамый жылы сүзләр әйтеп,
Кочып алдың мине билемнән.
Колагыма серле пышылдадың:
«Башкаларга сине мин бирмәм!»

Карашларың шундый жылы, якты,
Ала алмый тордым сүзләрем.

Татлы иреннәрең кабатлады
Гомер буге көткән сүзләрем.

Сиңа җавап итеп сүзләремнән
Бертуктамый акты саф яшем.
Учларыңны йөзләремә куеп,
«Мин дә сөям!» – диеп эндәштем.

«Сөям!» – дидем. Һәм уянып киттем.
Син йоклайсың берни белмичә.
Гомер буге көткән сүзләремне
Төшләремдә әйттең син кичә...

Әни

Кочагыма кереп бетте әни,
Сабый бала кебек елышты.
Тыңламыйча аккан күз яшьләрен
Яшерергә үзе тырышты.

Йомгак кебек кенә калган гәүдә
Оялып кына изри кочакта.
Күпме жылы һәм наз! Чын ярату
Әни дигән изге йомгакта.

Озаг(ы)рак иркәлисе килә,
Битләреннән килә үбәсе.
«Әнием, жаным, иң кадерлем!» – диеп,
Иңнәреннән килә сөясе.

Тик оялам. Гаепләрләр кебек.
«Кылана да инде!» – диярләр...
Гомер үтте шулай наздан куркып,
Сөйләсәләр, әйдә, сөйләрләр! –

Алам әле, әни, кочагыма,
Әйтәм әле матур сүзләрем!
Инде, энә, бәйдән ычкынгандай,
Ярсый-ярсый тибә йөрәгем.

Төер әрсезләнә тамагымда,
Өчеттерә күзне үткәннәр...
Кузгалды ла бүген күнелемдә
Гомер буге саклап йөрткәннәр.

Балачак та анда, яшьлек тә бар,
Бәхет-кайгы, өшү-янулар;
Өмет тулы алсу таңны куып,
Җан әрнетеп, қояш баюлар...

Барысы да бар, әни! Ничек түздең?!
Кайдан алдың икән сабырлык?!
Ана хакын хаклап буламыни?!
Сүз табалмас син таң калырлык?..

Безнең гамәл, безнең наз, рәхмәтләр
Тузан бөртегедәй бик нәни...
Безгә тормыш биргән фәрештә син!
Әнибез! Әнкәй! И, әни!

Кочагыма кереп бетте әни!
Үзе: «Кыланма!» – дип орышты.
Балаларың бүген сабыйсынып,
Күңел кочагыңа елышты.

Жылылык

Кыш жылысы – карның аклыгында,
Яз жылысы – аның ташкынында,
Жәй жылысы – парлы яңгырында,
Көз жылысы – алтын кырларында.

Авыл жылы – аны сагынганда,
Йөрәк жылы – сөю кабынганда,
Караш жылы – сөенечен барда,
Учак жылы – бергә кабызганда!

Кояш жылы – караңгыдан туйсаң,
Ай да жылы – ялгызлыктан туңсаң!
Жилләр жылы – таулар ышыгында,
Диңгез жылы – шәфәкть сулышында.

Сүзләр жылы – син бәхетле булсаң,
Өең жылы – шикләреңне куһсаң,
Көннәр жылы – шөкерәңне әйтсәң,
Җаның жылы – намазлыгың жәйсәң!

Айдар
Хәлим

КҮРЕШҮ¹

ХИКӘЯ

I

Сәрвәрнең ашыгасы жире юк иде. Ул, адымнарын чеметеп кенә атлап, Коммунистик урамнан Карл Маркс урамы почмагына таба китте. Төрмә шул тарафта. Ә нигә ашыгырга? Ул сәгатенә күз төшерде. Әле абзасы әйткән вакытка иркенләп өлгерә. Моңа кадәр ашыкканы да бик житкән. Армиядән котылып кайткач, ул, Ватан сугышы ятиме, юк-бар белеме белән конкурслар аша чак үтеп, университетка укырга керде, ачлы-туклы укыды – гел ашыгырга туры килде. Менә, ниһаять, ут капкандай, анда йөгереп, монда йөгереп, ашыга-ашыга, укуын тәмамлауга да иреште. Инде дипломы да кесәсендә. Әмма ул, диплом дигән ялтыравык катыргы, әлегә һич кенә дә аның кесә шәрифләрен жылытмый, киресенчә, карга баласыдай авызын ачкан да, карр-карр килеп, бертуктаусыз үзе ризык сорый. Ә ул ризык гади түгел икән. Әгәр аның үз карыны тәүлегенә өч кенә тапкыр кашык күтәртсә, бу диплом дигән «ачкернә», коры кашыклы «прафисыр», тәүлекнең егерме дүрт сәгатендә Белем дигән байлык сорый. Аңардан башка беркая барып булмый. Әгәр карап-торып кына шул белемгә, шул өлешкә ия була алсаң, мәмләкәтебездәге ит яраткан һәр маэмай сугымчыга әйләнгән булыр иде. Белемсез кашык, чынлап та, коры, ашыга-ашыга авызны ерта. Аңа Карл Маркс әфәнденең үзеннән бигрәк, кирпеч калынлыгындагы, ягъни, башыңа төшсә, башыңны тишәрлек «Капитал»ы кирәк. Баш миләре кызышкан студентлар фәлсәфә кафедрасына кереп «Хәзерге Россия дәүләте коммунизмнан кире капитализм төзүгә күчте, шулай булгач, безнең Маркста да, аның «Капитал»ында да мохтажлыгыбыз юк. Әйдәгез, аны өйрәнеп

¹ Үткән гасырның житмешенче елларында булган вакыйга (Автор искәрмәләре).

маташмыйк», – дип караганнар иде, эмма биредәге фәлсәфәчеләр сүзне кыска тотты: «Сакаллы Маркс үзе кирәкмәсә дә, аның «Капиталы»ндагы сакалсыз өстәмә табыш теориясе үлемсез. Укыгыз». Сәрвәрнең үзендә белем-гыйлем дигән нәрсә такы-тоқырак иде шул. Техник фәннәрдәге теорияләргә аңлавы читен дип кенә, нигезендә математика яткан фәннәрдән баш тарткан, тарих фәне болай да аңлашыла дип кенә, тарих фәнен сайлап, тарихчы булган егеткәй бүген мәктәптә тарих укытып азапланган була. Тик үзе тарихны чынлап торып тирәннән белми. Ул тарихны аңардан башка яши алмаган дәрәжәдә түгел, үзенә кирәк булган күләмдә, тиешле үлчәмдә, житәрлек дәрәжәдә генә «үз күрә». Әйттик, укучы сабыйларга Людовиклар династиясе аша Франция тарихын укып баш катыруга караганда, Наполеонның ат яратканлыгын, аның Ватерлоо кыйралышында сөөкле аты – гарәп чабышкысы Маренго яраланганнан соң үксеп елаганын күргән солдатларның да, үз чиратларында, жиргә ятып елаганлыклары турында белүе кызыктырак. Сәрвәр укучыларын дәрестә күбрәк шундый искерми торган «яңалыкларны» сөйләп сихерли. Тарихны сөеп түгел, аны сөйләп мавыктыра.

Ул әле шундый бер ачыш та ясады: милләтләр никадәр милитар, сугыш чукмары булган саен, аларда атлы һәйкәлләр шулкадәр күбрәк булчан. Уфадагы Салават һәйкәлендә дә, беренче чиратта, ир-атның узаманлык, батырлык чагылышы һәм шул батырлыкка тиң булган матурлык чыганагы балкып тора. Шуңа күрә халыкара энергия үлчәме итеп «ат көче», ягъни 736 ваттга тиң көч-күет күрсәткече алынган. Менә ни өчен шахтада – жир астында вагон тарткан атлар, тора-бара караңгыда, үзләренең ат икәнлекләрен онытып, тынсыз-өнсез ишәккә, билсез понига әйләнәләр, хәтта тома суырга калалар. Киптерелгән, өстән-мөстән генә өйрәнелгән тарих та сабыйларыбызның уй-зиһеннәрен шул атларныкы кебек суырайтмыймы? Монда аларга бернинди математика кирәкми. Менә ни өчен батыр-каһарманнарның, яу кырында ятып калган очракта, атлары белән бергә жирләнәселәре килгән. Һәм аларны шулай зурлап жирлэгәннәр дә.

Үзен биләп алган уйлардан онытылып, ул тротуар читендә эленеп торган чуерташны туфли очы белән элөп очырды. Якын-тирәсендә, ярый, беркем дә юк иде. Коммунистик урамның почмагында урнашкан почтамыт яныннан югары күтәрелә башлады. Күзенә чалынды, аның белән бергә яңа туган айның элпәсе дә күтәрелә икән. Аптырады, гүя болай итеп көпә-көндезгә калыккан айны ул гомерендә беренче тапкыр күргән кебек иде. Бу ай тотылган мөллә? Ул куркып куйды – яңа туган ай әле тумас борын ашалып беткән!.. Сәрвәр, базарга алып барган үзәк юл аша чыгып, кибетләр рәтеннән баруын дәвам итте. Аннан Карл Маркс урамыннан уңга борылып, Достоевскийга таба китте. Урамнарны шулай исемнәре белән берәмтекләп баруының асаба мәгънәсе бар: нәкъ шул Достоевский белән Аксаков урамнарының почмагындагы төрмә бинасы кирәк аңа. Үз гомерендә беренче тапкыр эзли ул әлегә куркыныч бинаны. Бу хакта жир йөзгә хәзергә ике генә кеше белә: ул үзе һәм шул төрмәдә утырган абыйсы Зөфәр. Сәрвәр эченнән генә шаяртып «Төрмәгә утырмага барам» дип, яңа сүзбәйләнеш уйлап табуыннан елмаеп куйды. Төрмәнең борыңгы

төрбә, ягъни «караңгы божра» дигән татар сүзеннән алынган булуы әллә кайдан кычкырып торса да, Сәрвәр «тюрьма»сының да, «өтөрмә»сенең дә, «өтөрмән»енең дә, «төрбә»сенең дә, «утырма»сының да барлык Рәсәй өчен уртақ бер табигый халәт – «утыру»га барып ялгануын тоеп тетрәнде. «Утыру»! Рәсәйдәге иң популяр сүз. Әнә, Зөфәр абзасын да, кешенең шырпысына да кагылмавына карамастан, аеруча куркыныч жинаятче күрөп, шушы Достоевский белән Аксаков почмагындагы өтөрмәгә китереп тыктылар бит инде. Ягъни «утыртып куйдылар». Башлаган бурасын тәмамлап булмасмы дип, урманнан «рөхсәтсез» дүрт төп агач аударган өчен. Әлбәттә, агачларны урман хужалыгынан сатып алып кисү күпкә дөресрәк булыр иде дә бит. Әмма моның өчен акчаны каян аласы? Аннан, ничек итеп ачуың кабармасын, ди? Үзе яшәгән жирлектә үскән, Аллаһы Тәгалә биргән агач өчен нинди рөхсәт алып торасы, ди, ул тагын?!

Зөфәр абзасының биле болай да берәз кәкрәебрәк тора. Билең сындырганчы эшләгәнә өчен шулай ул. Тикшерүчеләр аның билең тәмам сындырып куймасмы?

Жинаятъ эшен өйрәнәп, хөкемгә эзерләү өчен тикшерүчеләргә тапшырдылар. Алар эшнә озын-озакка сузып, бу арада Зөфәрне изоляторда ябып тотарга кирәк дигән карар чыгарды. Шулай итеп, абзасы утыз-кырык йортлык Сәхрә авылынан, күзә беркайчан күрмәгән, беркайчан булмаган, миллион кешелек Уфага китертеләп, «утырмага» бикләнде. Ягъни «өтөрмәгә төрелде». Гадәттәге «кунак вакыты» йола буенча ике көн белән чикләнә. Өченче көнгә чыккач, хужалар, кунакның китәсе барлыгын сиздереп, аңа тары боткасы пешерәләр. Бу очракта тикшерүчеләргә тары боткасы пешергәнне көтеп вакланмаячак. Вакытны күпме кирәк, шулай алачаклар. Кем әйтмешли, кеше уйлый, тәкъдир йөртә. Мәнә өченче ай инде, бертуганнарның күрешкәнә юк. Моңа кадәр чит-ят якларга чыгып йөрмәгән, нибары жиде сыйныф белем алган, хәтта армиядә дә хезмәт итмәгән абзасы, билгеле, туган-тумачаларын бик тә, бик тә сагынган. Сәрвәр дә абзасының һәм үзенең сагынуын берәз гына булса да басып булмасмы дип бара бит төрмә ягына абзасы белән күрешергә. Хәер, аны чын күрешү дип атап та булмыйдыр. Ул абзасы өчен «бертуганымның йөзән күрдәм» дип, үзән тынычландыруга гына кайтып калачактыр, әгәрәнки бу бурычны башкарып чыга алса. Аның фикерен Аксаков урамы тарафыннан кыңгырауларын зыңгылдатып килгән трамвай тавышы бүлдә. Сәрвәр Карл Маркстан Достоевский урамы тарафына күчте. Төрмәгә якынлашып килә икән. Дулкынлануынан аны салкын тир басты. Июнь кояшы чамадан тыш жылы иде.

Алар, әлбәттә, туры мәгънәсендә күрешә алмаячак. Моңың өчен йә Зөфәр абзасы төрмәдән чыгарга, йә, тәүбә-тәүбә, Сәрвәр энекәше аның янына төрмәгә керергә тиеш. Бу мөмкин түгел! Аңа ирешкән хат кисәгендә абзасы кемгәдер, кем янынадыр килер-күрешер өчен бернинди адрес-фәлән күрсәтмәгән иде. Нәкъ Антон бабай Чехов язганча – «авылга, Бабайга, Константин Макарычка». Аның күз алдынан абзасы язган әлеге хатның чалыш-полыш юллары эркеләп үттә. «...Тикшерүчеләр ашыкмый. Кайбер атналарда бер тапкыр да сорау алырга чакырмыйлар. Сезне үлепләр сагындым, Сәрвәретдин энекәем! Йөзәнне күрәсем килә. Сине

күрсәм, Сабиржан, Зәйнәгабдин абзаларымны, инәмне күргән кебек булып идем. Бәлки, йөрәгемә балта белән операция ясасалар да, бу кадәр эрнеп сыгылмас һәм сагынмас идем. Миңа әлегә төрмә шартларында туганнар белән очрашу да, телефоннан сөйләшү дә тыелган. Сагинуымның соңгы буалары ерыла. Әйдә, туганым, болай итик! Бүген дүшәмбе. Ике көннән, чәршәмбе көнгә, син минем бу хатымны алачаксың, Алла боерса! Жомга көнне, көндөзгә аш – беренче-икенче эсминәләр арасындагы сәгать төшкә унике белән бер арасында, син Достоевский белән Аксаков урамнары чатына килеп, йөзөң белән миңа – төрмә тарафына карап бас. Бер урында туктап калма. Йөрөнгәләп тор. «Бу ниткән ышпиун» дип шиккә төшмәсеннәр. Бер сәгать буена килә-китә миңа таба карап тор! Алга-артка йөрештереп тор! Тәрәзәдәге кыеклы рәшәткәләр аша миңа син басып торган урам авызы күренәчәк. Син бит безнең барыбыздан да ныграк әтигә охшагансың. Сине күрсәм, әтине күргән кебек булып идем, энем. Син мине күрә алмасаң да, мин сине ашханәгә кергәндә-чыкканда күрә алачакмын бит! Теләгөбезгә ирешербез, Алла боерса. Биредә дөнья томанлы, караңгы. Бу очрашу миңа, очраша, күзгә-күз күрешә алмасак та, күк йөзөннән төшкән кечкенә яктылык кисәген урлап, кире үземә кайтарган бәхет кебек матур бурлык булсын иде. Жомга көнне урлашкан кеше, тәүбәгә килсә, тотылмый диләр. Ярап, энем, аты булсын, аты булса, дилбегәсе кулда булып. Илаһи амин. Синең белән күрешүне көтеп, абзаң Зөфәр».

Сәрвәр кәпәчен салып, бөкләнгән кырые белән күзәндәгә яшыне сөртте. Ул яш тә сагину галәмәтеннән иде. Чәчрәгән яш тамчысы кулын пешереп алды. Абзасының беренче тапкыр шәһәр дигән олы жәмгыятьне бары тик төрмә тәрәзәсе аша һәм бары тик шулай гына күз алдына китерә алуы аны тетрәтте. Жөмләләре нинди төзөк, институт бетерсә дә, алай бөтен булмас. Авылдан чыкмаган агасының шулай хыялыйларча аек фикерләве аны ихластан да таң калдырды. Ул, күренүенчә, һичшиксез иң зур бәхеткә лаек «урман карагы» иде.

Ун минуттан сәгать унике тулачак. Абзасы төрмә баскычларыннан кирзә итекләре белән дөпелдәп килеп, шым гына төрмә кашыкларын күтәрәчәк һәм ашханәгә кергәндә-чыкканда тәрәзәдәгә тимер рәшәткәләр аша булса да аны күрәчәк, эмма ул үзе генә аны күрә алмаячак иде. Бу дүрт баш бүрәнәлек агач өчен алган жезаның иң авыры – сугыш ятимлегенең кансыз дауамы иде. Атасы сугышта һәлак булмаса, ул бу ике төп имән, ике төп каенны урлап кисеп азапланган булып идемени?

Ул адымын тизләтә төште. Менә Аксаков белән Достоевский урамнары почмагы. Менә төрмәнең абзасы әйткән рәшәткәле, Әби патша заманнарыннан юылмаган тәрәзәләре. Алар аша чебен дә очып керәлми һәм очып чыгалмый. Пыялаларның керле көзгесендә адәм баласының эчке дөньясы, аннан кыяфәте, аннан эчке табигате бозылып кайтарыла. Ул кире борылып, Карл Маркс урамы тарафына китте. Янәдән тагын борылып, Аксаков урамына таба кире адым ваклады. Менә хәзер аны абзыйсы күрәдер: төшкә уникедән беренче сәгәтнең башлам минутлары китте. Ул йөзөн мөмкин кадәр ачып, төрмәгә таба борып, жәйге кояш нурларында шомлы яктыртып, горурлык белән башын

күтөрөп – тукта, э нигә горурлык, нинди горурлык, төрмә почмагына каян килгән ди горурлык? – ул урамның бер башыннан икенче башына кадәр үз адымнарын санап барырга булды. Шулай иткәндә вакыт тизрәк үтәчәк, сизелми үтәчәк. Ул «минутлар» дигән эфәнделәргә үзенә хезмәт иттерәчәк.

Бер... Ун... Егерме... Йөз... Бер, ике... Кырык... Илле...

Барлыгы йөз илле адым үттә дә яңадан кире китте.

Вакыт сизелмичә аксын өчен ул үзенә каршы килгән кешеләрнең йөzlәреннән зат, күzlәреннән хат эzlәп, килеш-килбәtlәрeн күздән кичерә башлады. Менә бер хатын килә. Башында бик килешле шәл-яулык. Тик ул нигә шат түгел? Авызын нигә турсайткан? Ире авыр сүз әйткәнме? Якын кешеләре белән сүзгә килгәнме? Килсә, ни өчен килгән? Сүзгә килмичә генә яшәргә, яшәргә йә картаерга мөмкин түгел идеме? Әнә бер төркем яшыләр килә. Аларның уйлары төрмә тәрәзәсендә түгел. Бары тик үzlәренә тәрәзәләрендә. Алар биредә ниндидер төрмә булуын да белмиләр. Әлегә алар аның «төрмә» дигән исемен дә исләп өлгөрмәгәннәр. Гомерләре буена шулай була күрсен. Әнә бит мөкиббән китеп көлгән тавышлары үzlәреннән алда йөри. Алар әлегә шат. Сагынуны кичереп өлгөрмәгәч, сагына да белмиләр. Сәрвәрнең барлык кайгыларыннан онытылып, алар белән китеп барасы килде. Ә кеше дигәнең гомер буена шат булырга мөмкинме? Кайгысыз кеше бармы? Әллә адәм баласы кайгысы белән туамы? Аңардагы шатлыкка кайгы, борчылу өстәлгәндә генә ул яшәү ваемлы, кадерле һәм затлы була түгелме? Кызык бит. Ваем кешегә зат бирә. Кушыла алмас уртаклыктар. Менә төрмә ашханәсенәң тимер челтәрле тәрәзәсә аша какланып яткан асфальттан аны эzlәгән бертуганы Зөфәр затлы кешеме? Затлы. Чөнки ул гаделлек эзли. Ул Аллаһ биргән бүрәнә-буралык агачлардан берәз гына булса да үзенә өлеш талымлый. Дәүләт аңа ул агачларны процент рәвешендә бушка бирергә тиеш иде.

Абыйсы аны күрә күрсен иде дип, баз сыман өнсез тәрәзәләргә таба кулын селкеде Сәрвәр. Аннан, төрмә күзәтчеләре абайлап алып, аны да төрмәгә алып кереп, ябып куя күрмәсеннәр дигәндәй дертләп китеп, кулын төшерде. Янә дә адымнарын санап барган уңайга абыйсының тарафына карап елмайгандай итте. Елмайганы өчен куркып куйды. Үзенә никадәр көлкеле халәттә икәнлеген төшенеп, тагын елмайды. Юк, елмаймады, үзен көчлөп диярлек авызын ерды. Нәрсә, ул бу төрмә почмагынан абыйсына карап авызын ерып өчен килдеме? Кит аннан, юләр. Ул абзасының аны күрүенә ышанган иде. Аның белән бергә бертуганнары Сабиржан белән Зәйнәгабдин абыйлары да күрдә кебек Сәрвәрне. Моңа кадәр фронттан кайтмаган аталарын гына сагыналар иде, инде хәзер Сабиржан белән Зәйнәгабдин дә сагындыра башладымы? Моңың өчен ятим калу, урманга барып, рөхсәтсез килеш агач егу, Уфа төрмәсенә китереп «утыртылу» кирәк идеме?

Үзен талаган уйлардан котылып өчен, гүя жан ачысы белән, карашларын бер төрмә, бер каршыдагы урам тарафына юнәлтәп, ул тагын да үзенә каршы килгән адәмнәрнең йөз чалымнарын күзәтә, тикшерә башлады. Әнә жимерелгән йөзләр берәү. Яланбаш. Башы йомырка кебек тәгәрәргә тора. Атламы ничектер чатай-ботай. Хәзерге заман татарчасы

белән әйткәндә, «туп-турыдан тут пошёл» кеше бу. Ылкынганчы эчкән. Дөнъясы кәрмәжин. Адәм тәганәсе! Үзе исерек тә түгел кебек. Шулай, исереклекләрен яшерә белгән адәмнәр очраштыра шул исерекләр дөнъясында. Әллә юньсез аракыдан, әллә авыр кайгыдан шулай артык калтайганмы бу? Әнә икенче берәү. Хатын кеше. Жәйнең кадерен белеп бугай, бик купшы киенгән. Рәхмәт. Зәңгәрсү бәйләм кофтадан. Зур үс. Үкчәсенәң очлы тимере шыкы-шыкы килеп баш миен деңкетә, барлык йоклаган даирәне уятып бара диярсен. Янәшәдән мыр-мыр килеп кушучка сыярлык эте йөгәргән була. Этнең тавышы бакырга кушылган көмеш «Күгәрчен кыңгыраулары»² шикелле зеңгел-зеңгел килә. «Тәрәзәңә кара, – ди Сәрвәргә икенче тавыш. – Абзаң сине күрсен». Әнә, тагын берәү. Моңысы да – хатын-кыз. Итәгенәң erylган ертыгы аша оят жире ялтырарга да күп калмаган. Моңысы да эт житәкләгән. Эте чәр-чәр килеп туктаусыз өрә. Әллә үзебезнең татар эте көнләшеп өрәме? Яратып өрәме, әллә яратмыйчамы? Какая ыразнитса! Кара, инде өченче хатынкай эте белән мәш килә! И-и Ходаем, кайвакыт уйга каласың: хәзер шәһәрләрдә этләр кешеләрдән күбрәк яши мәллә? Бу хатыннар йоклаганда этләрен үзләренең түшәгенә саламы? Аны, кеше телен аңламаган малны, өйдә асрап, кайдадыр ничектер йоклатырга кирәк бит инде, шулай бит? Әнә бер жыйнак бәдәнле иркәй килә ята. Өстендәге киеме кып итеп тора. Ничек тапкан? Ничек шулай ипле киенгән! Сәрвәр, абзасына йөзә ачык күренәме икән дип, тәрәзәләргә ничектер кочаклап, йотлыгып карады. «Мин сиңа үземне күрсәтер өчен нык тырышам! – дип кычкырды ул пышылдап кына агасына. – Син мине, чынлап та, күрәсеңме, абзый? Мин сине күрмим, әмма сиңең мине күрә алуыңны бик теләм!»

Сәрвәр тагын да борылды һәм, кирегә әйләнеп, абзасына гәүдәсенәң уң ягы белән килә башлады. Нинди гарьлек! Ул, сугыш ятиме, тагын да үзе кебек ятим ике сабыйның бертуганы, көненә бишәр йөз, меңәр көлтә иген урып билсез калган һәм, нибары илле ике яшендә гомере өзәлөп, бу тормыш белән мәңгегә хушлашкан анасының хәтта сугыш елларында да күрелмәгән-кичерелмәгән газабы – төрмә тупсасының бирге тарафыннан абзасына хәтта кычкырып та эндәшә, сәлам житкәрә алмавы өчен өзгәләнә иде...

Бу шартларда сәлам житкәрә алуы аның өчен иң зур бәхет иде.

Әле Зөфәр абзасының аны тагын да унбиш минут бугә күрерлек вакыты бар икән. Ул ихластан да бәхетле! Аның абзалары, туганнан туган туганнары бар. Яңа сугышлар гына кузгалып китмәсен, тынычлык кына булсын. Әнә бит аның каршысына һәркайсы үзенчә матур, батыр һәм жегәрле замандашлары килә. Аларның һәркайсы үзенчә кабатланмас бәгырь. Ходай аларны ничек шулкадәр кабатланмас итеп ярата ала икән? Бу яктан чыгып фикер йөрткәндә, жир йөзәндә бер генә дә игътибардан мэхрүм, ямьсез кеше юк. Алар барысы да фикер өчен утка керә торган шәхесме, әллә башкаларга төкереп тә бирмәгән кешечек кенәме, анысын үзләре генә белә. Хәтта менә бу табак битле, өтер кебек кечкенә борынлы абзыкай да менә дигән балалар үстергән граждандыр әле!... Әнә теге жәенке битле, почык

² Сүз Башкортстанның Күгәрчен авылында көмеш кушып ясалган жиз кыңгыраулар турында бара.

күзлө иркэй дэ, менэ бу чүкөч сабы кебек кыска буйлы, кашсыз жегет тэ, анавы үзеннэн дэ зур күн капчык асып, ут капкан кебек чабып барган берэу дэ кемнендер бердэнбер сөөклөсө бит. Шулаймы, жәмәгать? Шулай булгач, нигэ тынышмыйсыз? Ашыга-ашыга нәрсәне бүлөшөсөз? Зиратнымы? Тынычланыгыз. Сэрвэр күптән тынычланды. Аның мәктәптөгө тарих дәрөсөн беркем, беркая урлап китмәячөк. Бозыласы бозылган, тузыласы туздырылган, хахимияткө кирәк өлөшө генә калдырылган беркүзлө тарих бит инде ул.

Сэрвэрнең кулын кемдер көйдөрөп алган кебек тоелды. Юк, бу кузгалган нерв, ягъни кан теңкәсә генә шулай чәнчешеп куйган икән. Йөрөгөнөң теңкәсә аңа кулындагы сәгатенә карарга куша. Теңкә дигән нәрсә сәгатьнең үзеннән дэ аныграк, хакыйкыйрак, дәрөсрәк икән. Әйе, төшкө сәгать бер тулган. Сэрвэр төрмөнөң тышкы тупсасы тирәсендә тагын берәз «капшанып» йөрөргә булды. Әмма шунда ук уеннан кире кайтты. Ул мәгънәсез булачак: хатта язылганча, төшкө аш вакыты сәгать бердә тәмамлана иде. Тротуардан кеше туктаусыз агыла тек агыла, беркем дэ төрмә диварларына якын килми. Беркем аңардан ни өчен башы әйләнгән мосафир кебек арлы-бирле йөрүенәң серен дэ сорамай. Кеше ашыга. Нигэ ашыга? Ө бит уйлап торсаң, кеше яшәргә ашыгып, зиратка ашыга.

Ул вакытын сузып, тагын да йөрештерергә булды. Бәлки әле абзасы ашаган өстәленнән, утырган эскәмиясеннән күтәрелеп өлгөрмәгәндер? Бәлки менә нәкъ шушы мизгелдә генә аны берәр төрмә ярыгыннан күрәп торадыр?

Алга. Артка. Артка. Алга.

Уңга-сулга юл юк. Бары тик алга.

Ахры, борчылудан аның күзләрен жем-жем яшьләнгән томан басты.

Кинәт тирә-якны айнытып, көтелмәгән хәл булды: төрмә биналары өстендә, шунда, биеткән, каяндыр почмактан, култыктан кәккүк тавышы ишетелде. Ул, әлбәттә, күрәнми иде. Бар тирә-якны моң басты. Сэрвэрнең күзләре томаннан арчылды. Гүя Ходай кошсы, сайрап, барлык дөньяның агышын туктатты да куйды. Кәккүк дигән серле кошны бирегә кем керткән? Беркемгә дэ буйсынмаган, шул исәптән хәтта төрмөнәң көн тәртибен санга сукмыйча, андагы төшкө ашның беренче-икенче «эсминәләре» арасын бутап, кәккүк чакыртып китертеп «тәртип бозарга» кем кушкан?.. Булган халык моңлы тавыш килгән тарафтан кәккүкне эзләде. Кешеләр хәятендәге барлык эрелә-вакылы мәшәкать – ашау-эчү, киенү-ясану, бару-кайту, китү-кайтмау, ярату-яратмау мәжбүриятләре тәмам онытылды. Булган хәлме? Төрмә өстендә кәккүк кычкырсын әле сиңа! Нәркемнең үзенәң яшәләрәк гомеренәң озынлыгын, дәвамлылыгын, чиксезлеген беләсе килде. «Кәккүк, кәккүк, минем гомерем ничә ел?!» Ул күрәнми иде. Төрмә тирәсендә, аның гел генә йозаклы ихатасында, чит тел атамаларын кулланып әйткәндә – периметрында, диаметрында һәм радиусында – инде килеп сөөклебез Юрий Гагарин космосыннан торып сайраган һәм берүк вакытта сайравы кычкыру буларак та халык каләбенә сөңгән аваз хужасын яшерерлек бер генә дэ агач, кәүсә эсәрә, яшеллек заты күрәнми иде. Кәккүк!.. Бер. Каян килә бу? Кәккүк!.. Ике. Кәккүк. Өч... Сайрамай. Кычкыра. Юк, кычкырмый.

Сайрый. Икесе дә урынлы. Тормыштан. Әмма серле кәккүк өч кенә тапкыр кычкырды да тынды.

Өч тапкыр. Өч кенә тапкыр. Моны нәрсәгә юарга? Кәккүк үзенә күкәй салырга оя эзлиме? Тегесенә карга оялаганмы?

Сәгать ике икән. Вакыт ничек тиз үтә, ә?.. Абзасы аны күрде микән? Күргән булырга тиеш. Ул, жирсенеп һәм тетрәнеп, инде ничәнче тапкыр төрмәнең челтәрле тәрәзәләрен күздән кичерде. «Күрдөме син мине, абзый? – дип пышылдады ул. – Күрә алдыңмы? Күрә алган булсаң, киләчәктә тагын да килермен, яме!.. Ә хәзергә сине күрдем дигән фикердә сиңа яңадан хат язарга утырам».

Һәм ул салынкы гына адымнар белән кайтыр якка таба атлады.

II

Сәрвәрнең Уфада балачактан бергә үскән, бергә укыган, утыз ел элек бергә Октябрьск техник училищесында бораулаучы һөнәрен алганнан соң, янә дә бергә калмык далаларында нефть эзләү конторасында эшләгән, боларга өстәп, армиядән котылгач, шулай ук Сәрвәр белән Башкорт дәүләт университетының тарих факультетында бергә белем алып, бүгенге көндә куанып бетә алмаган вазифаны – китап сәүдәсен биләгән жан дуслы Хәбир бар. Ул, чынлап та, үз вазифасына куанып бетәлми. Хезмәт хакы артык югары булмаса да, әллә ни түбән дә түгел. Иң мөһиме – ул номенклатур исемлектә. Үзе дә кеше буларак ифрат та ипле, тыныч, сабыр. Юкка-барга кубарылып-куптарылып бармас. Үзеннән югары житәкчеләрнең дә күңелен таба белер. Китап дигән беркайчан да картаймай торган, тыйнак, матур тышлы мәдәни-мәгърифәт байлыгы, беләсез, һәр инсанның йөзен дә, телен дә ача. Күңел биреп, өстәвенә «бисмиллаһ» әйтеп тә эшләгәч, аннан, мондый жылы урында тегеннән-моннан кереп учын жылытыр мөмкинлекләре дә булгач, ул менә шулай, күзгә-башка ташланмыйча, өстендәге кәчтүм-күлмәген артык бөкләмичә-сындырмыйча, көзгедәй ялтыр туфлиләрендәге тузанны тыны белән өреп кенә төшереп, эшенә бара да кайта, бара да кайта. Юк, бу аның кара эштән куркуы-тартынуы дигән сүз түгел. Ул, ятимлек корбаны, кирәксә, көрәк тотып, ачык һавага кар көрәргә, урманга агач кисәргә дә чыгар. Мондый илтифат аңа каныннан, ныклы нәселеннән, бишкәтән, атап әйткәндә, инәсе ягынан әбисенең – безнең якта аны картинай диләр – бик тә гади булмаган язмышыннан, авылының ул үзләштереп үскән югары кешелек тәрбиясеннән килә.

Гади булмаган язмыш дигәннән. Үткән гасырның утызынчы еллары башында, авылда сыйнфый көрәш көчәя барган чорда, авыл советы рәисе – кызыллардан-кызыл – «үтә кызыл тиз уңа» дигән мәкальнең бабасы булырлык ата коммунист Әптери, аның матурлыгы белән таң калырлык матур картинасе Минзыйның кулын сорап, яучы жибәрә. Аның атасы байлыгы-барлыгы булган, үз хезмәте белән кулак исемен алган, сүзендә тугрылык, хезмәтендә тырышлык белән, аягына басып, баеп килгән Сәбәхетдин Әптеринен яучысына, ике дә уйламыйча: «Хужаңа тапшыр, мин ул баланы этләргә бирер өчен үстөрмәдем», – дип җавап бирә. Шуннан башлана инде бу нәсел өчен кешелек күрмәгән гап-гап. Миякә

канткомыннан килгән кызыл коммуннар гыйнвар суыгында Сәбәхетдинне ярымшәрә биш баласы белән урамга куып чыгаралар һәм, чыпталарга төрөп, Пермь урманнарына илтөп ыргыталар. Кара урманнарда бүреләр улавыннан чәчләре агарган ике кызы шундук дөнья куя. Озак та үтми, Сәбәхетдин абзыйның үзен дә ағач басып үтерә. Нәсел тамырын ничек кенә булса да саклап калу хыялы белән янган кече кызы Минзия авылда калган сөйгән егете Сабир янына сөргөнгән качып кайта. Тимәсләр әле дип уйлый. Ул бит «ударница». Кызың качып кайтуын белөп алган кызыл хакимият вәкилләре Минзияны Пермь якларына кире жиберергә жыеналар. Нишләргә? Арада бердәнбер төн бар. Иртәгә соң булачак. Шул төнне файдаланып калырга кирәк. Ике яшь йөрәк, Сабир һәм «ударница» Минзия, шул төнне, дөресрәгә, таң аткан чактагы бердәнбер төнне файдаланып, күрше авыл мулласынан никах укытып, башлы-күзле булып, Сәбәхетдиннең нәселен саклап калалар...

Ике тарихчы – Хәбир дә, Сәрвәр дә бу тарихларны белми. Хәбир мәктәптә тарих фәнен укытып каешланудан бөтенләй дә котылды шул. Аны бу бурычтан шул китап, тугырып әйткәндә, китап сәүдәсе коткарды. Икесе ике төрлө, сәүдә һәм мәгърифәт кебек берсе икенчесенә ятрак-читрәк урыннарда хезмәт итсәләр дә, тормыш вазгыятьләрендә берсе икенчесеннән читләшмәделәр, дуслыкларын саклап килеп, кунак-фәлән жыйганда, бер-берсен табыннарыннан калдырмый торган булдылар.

Сәрвәр, жәе чыкканда, Уфаның нәкъ уртасындагы трамвай божрасы каршындагы китап кишетенә, дөресрәгә, дуслы Хәбир житәкләгән китап сәүдәсе конторына керми калмый. Атнасына бер тапкыр. Кимендә. Укыту сәгәтләре мөмкинлек биргән очрактарда икешәр тапкыр да кереп-чыккалыдыр әле. Алар анда Хәбир дуслы белән күрешеп, кайбер шәхси яңалыклары белән уртаклашалар. Сәрвәр үзенә кирәкле китапларны да караштыра. Сирәк-саяк сатып та алгалый. Ничек туры килә инде. Менә бүгөн дә иртәләп алып, Уфаның нәкъ үзегендә зың-зың килеп яткан трамвай божрасына таба китте. Хәбир утырган китап кишете бинасы шул божра каршында бит.

Ул кишетнең арт ягынан, карбазы кебек салкын, караңгы беренче катыннан югарыга таба тарая барган икенче катына күтәрелде һәм таныш ишектән эчкә үтеп, тар аралыктан китте. Аны теләсә нинди кишетләрдә түгел, бары тик сәүдә келәтләрендә генә була торган хаос, эшлекле тәртипсезлек каршылады. Бөтен нәрсә менә мине күрегез дигәндәй таралып-таркалып ята. Аралыкның аргы очындагы ишек каршында туктап калды. Бәлки Хәбирне борчып азапланырга кирәкмидер? Зөфәр абзаң белән очраштыңмы, күрештеңме дип сораса, ничек җавап бирер? Аңлармы ул аны? Сәрвәр үзе ул чакта төрмә почмагында кичергән халәтен аңлата алырмы? Гомумән дә, гомумиләштереп, тартып-сузып аңлатып караса, аны абзасы белән күреште дип әйтеп буламы? Бер сәгәт бусә әйләнчек сарык шикелле төрмә почмагында арлы-бирле әйләнгәләп торуны күрешү дип атап буламы? Нәрсә булса, шул булыр, бер килгәч-килгәч, жан дуслың белән күрешмичә китеп булмас. Ни сәбәпләдер күн тышлы булган һәм сейф ишеге кебек бик тә авыр ишекне көчәнеп диярлек ачты да эчкә үтте ул.

Хәбир телефоннан сөйләшә иде. Алар баш кагып кына берсен-берсе сәламләделәр. Шул арада Сәрвәрнең очлы күзе монда да таралып, йөз-чырайлары белән дөньяга яктырып яткан китапларны барлады: Анна Ахматова. «Я – голос ваш»... Леонид Андреев. «Рассказы и повести»... Тагир Тагиров. «Лейтенанты»... «Голоса африканских поэтов»... Рим Идиятуллин. «Хәерле кич»... Укы гына! Нинди генә китаплар юк биредә!.. Русча, татарча, башкортча. Менә, ниһаять, Хәбир телефонын куйды. Алар күптән күрешмәгән шикелле кулларын кысып күрештеләр.

– Нихәл, кардәшем?

– Әлегә исәнлек-саулык. Рәхмәт!

– Йә, сөйләп жибер! Төрмәдә булдыңмы? Абыең белән күрештәнме?

Менә сиңа, кодагый! Бу куркыныч сорау кинәт кенә яңгырагач, Сәрвәр ничектер ток суккандай тартышып куйды. Ул «төрмә» дигән дөһшәтле атаманы бар ачыклығы, конкретлығы, икесенә дә билгеле серлелеге белән атарга бөтенләй дә эзер түгел иде. Ятим үсеп, кешенең энесенә дә кагылмыйча ир-жегет булып өлгергән, өйләнгән, инде ике бала тәрбияләгән ирнең бу фажиғай сүзгә беренче тапкыр туры мәгънәсендә куллануы иде. Әгәр Зөфәр абзасы урман урлап тотылмаса һәм гаебен ачыклар өчен тикшерелү изоляторында тотылмаган булса, бәлки бөтенләй дә кулланмаган булыр иде...

– Мин төрмәдә булмадым бит... – диде ул үзенә-үзе, аптырагандай итеп. – Мин аның нибары читендә... тышында... почмагында... гына булдым. Шунда кәккүк тавышын тыңладым!..

Нинди кәккүк?! Бу Хәбир өчен бөтенләй дә көтелмәгән нәрсә иде. Ул дустаны үз акылындамы, ычкынып-нитеп куймадымы дигән шаккаткан кыяфәт белән Сәрвәргә акаеп карады.

– Абыем белән дә күрешмәдем...

– Бәй, күрешмәгәч, андагы төрмәгә ни пычагыма барып йөрдөң? Зөфәр абзаң сиңең сыныңны чөлтәрле пычрак тәрәзә аша табарга, танырга тырышып, хәлдән тайгандыр инде. Ашыгыз тозлыгына кирәк идеме сезгә ул газәпләр? Әллә иректә табылмаган яхшы кешеләрне төрмәдә күп дип уйладыңмы? – Дустаны ачу китереп сөйләнүен дэвам итә иде. – Анда кеше белән шыплап тулган. Ләкин барысы да ышанычсыз. Шуңа күрә ул шыксыз урын изолятор дип атала да. И-зә-ала-торр!.. «Изү» дигән сүздән алынган, ягъни мәсәлән. Анда мәшәкәт юктыр дип уйладыңмы? Анда да мәшәкәт тулып ята! Кеше булган жирдә төрмә, аның мәшәкәте булмый дисеңме?

Алар «төрмә почмагы» дип сөйләшкәндә гүяки бер-берсеннән аерым булган ике нәрсә – «төрмә»не һәм шул «төрмәнең почмагын» күз уңында тоталар иде. Хәбир турыдан һәм, тулаем алганда, үзе өчен бөтенләй дә караңгы булган «төрмә» төшенчәсеннән чыгып фикер йөртсә, Сәрвәр дустаны исә дөньяны шул «төрмәнең почмагы» төшенчәсеннән чыгып кына күрә иде...

– Абзам миңа язган хатында: «Төшке аш вакытында, икенче каттан, тимер чөлтәр аша булса да йөзегне күрәсем килә» дигән, – дип аңлатырга тырышты Сәрвәр Хәбиргә. – Мин көндөзгә уникадән сәгать бергә кадәр йөз суларымны түгеп, аңа карап, дөресрәгә, алга-артка йөрештереп тордым. Бер сәгать буге... Миңа эчтән күренә алмаган абзамны ничек итеп тыштан

күрергә мөмкин булсын?! Моңа ничекләр итеп кенә түзәргә мөмкин?! Мин аны төрмәнең тышыннан күрә алмасам да, ул үзе мине төрмәнең эченнән күрергә тиеш иде... – Сәрвәр, сүзе еш кабатланудан сулышы кабып, беравыкка тын торды. – Шул чакта, ышанырсыңмы-юкмы, күрелмәгән хәл булды – төрмә өстендә, бер агач, бер яшеллек әсәре булмаган урында кәккүк тавышы яңгырады!.. Ул дар агачындагы үлем газабына тиң икән, малайгынам!.. Уф!..

Кемдер ишек шақыды.

– Керегез, кер! – диде тавышын күтәреп Хәбир. Һәм урыныннан сикереп торып, ишек катында күренгән хәрби кешегә каршы атлады. – Ә-ә-ә, син икәнсең, Александр Саввич! Рәхим итегез, иптәш подполковник!

– Хезмәткәрләрең үзең кебек иртәли, – диде офицер. – Сине уятыр өчен иртәрәк килергә иткән идем, алар мин килерне көтеп, күрәсең, бездән күпкә иртәрәк торганнар да, себеркеләрен сулап, ишек алларыңны себереп куйганнар, Хәбир Хәләфович!

Сәрвәр берьюлы ике горуруланырлык, бер үкенечле тойгы кичерде. Офицер югары чиндагы татар иде. Бер адымнан полковник. Ике адымнан генерал. Бу бер куаныч. Һәм ул офицер татарны сатып жибәрерлек итеп татарча сөйләшә иде. Бу – икенче горурулык. Тик куанычлар өстенә бер аңлашылып бетмәгән сер дә бар иде шул.

– Татарча шулкадәр оста сөйләшкән рус кешесен беренче мәртәбә күрәм, – диде Сәрвәр, мактаудан тыела алмыйча. – Рәхмәт сезгә! Татарча сөйләшергә өйрәтү буенча блиц-курслар ачарга кирәк сезгә, Александр Саввич. – Мин ул курсларга безнең мәктәптән генә туган телләреннән түнгән бер унлап укытучы алып килә алыр идем.

– Минә шулай югары бәһаләвегез өчен зур рәхмәт, – диде подполковник. – Атаң-анаң тумышлары белән чеп-чи татар булгач, татарча сөйләшмичә нихәл итәсең инде... – Ул, Хәбиргә карап, жиңелчә кеткелдәде. – Монда русның бер катнашы да юктыр ул, шулай бит, Хәбир Хәләфович?

– Рус татарны мөселманнан тәрелә керәшен-христиан ясагач, русның биредә нинди катнашы булсын инде! – диде киная белән елмаеп Хәбир. – Сөз бит асаба, кабатланмый, уңына-сулына карап кына эшли торган халык! Керәшен! Керәшеннәр!..

Сәрвәр бу тәгъбирне әллә ишетмәде, әллә ишетмәмешкә салышып, әллә, чынлап та, төшенеп өлгермичә, җавапсыз калды.

Аның үз гомерендә жир йөзөндә керәшен дигән ниндидер серле кавемнең булуы, аның мотлак барлыгы турында ишеткәне булса да, чын керәшен кешесен менә болай якыннан, бер бүлмәдә, китаплар арасындагы өстәл аша, тотып, капшап карарлык итеп беренче тапкыр күрүе иде. Ул, теләсә нинди ясалмалыкны, аеруча ясалма, корытылган-киптерелгән тарихны төпкә төшеп кабул итмәгән тарих укытучысы, тагын бер тапкыр инанды: безнең илебездә тарихи зиһенле кешеләргә, ачылмаган тарихлар аяк астында өелеп ята диярлек. Иренмичә, тартынмыйча, курыкмыйча күтәреп кенә ал! Һәм мыскалга сал! Дөресен генә, булганын гына яз!.. Әмма юк!..

Тота-каба, берүк вакытта «уңга-сулга карап кына» кузгалырга маташкан бәхәс Сәрвәрнең теңкәсен кузгатты.

– Ә сез татар булгач... нигә рус исемнәре йөртәсез? – дип сорап куйды

Сәрвәр сабыйларча беркатлылык белән. Биредә бик нечкә үкенеч тә ярылып ята иде. – Нигә кире үз татарыгызга күчмисез?

– Эш бит исемдә түгел, жисемдә! – дип төзәтергә ашыкты Хәбир. – Без кибетебезгә китап алырга килгән кешенең исем-фигылен, милләтен тикшереп тормыйбыз, шулай бит, иптәш подполковник? Укысын гына!..

– Миңа инде татарга күчәргә кирәкми. Соңга калдым, – диде офицер, Сәрвәргә үлчәнгән жөмлэләр белән генә мөрәжәгать итеп. – Минем хатыным татар. Балаларым да татар... Рождествосын, Пасхасын да, Ураза, Корбан бәйрәмнәрен дә бергәләп үткәрәбез...

– Әйе, бер якка да дә үпкәләрлек түгел! – диде, ишеттеләр микән дигән сыман тавышын күтәрә төшеп, Хәбир. – Коймак ике яктан да алсуланып кызара!.. Тигезбез!..

Сөйләшү тарихчы булмаса да, тарихны укыткан Сәрвәргә көтелмәгән тарихи агымга кереп китүе белән кызыклы иде.

– Ләкин, Александр Саввич, сезнең хатыныгыз Александра Саввична түгел бит... – диде Сәрвәр, сүзен дәвам итеп. – Паспорт буенча татар йөридер? Шулаймы?

– Хәзер паспортта милләт күрсәтелми бит... Ә болай алганда, бишектән... тумышыннан ул Мөкәддәмә Галимжановна.

– Димәк сез, Александр Саввич, өлкән туганыбыз тудырып биргән ясалма шивәнең... милләтнең дип әйттик...

– Ясалма түгел! Ул чын милләт!..

– Милләт бүлешмик, егетләр, – дип, сүзен кыстырып өлгерде Хәбир. – Буласы булган – буявы сеңгән... Бу хакта билгеле такмакта да әйтелә:

Минем акылым бик зур түгел,
Килсә, бер кило килә.
Ташкин якларына чыгып
Сызарга туры килә...

Барысы да бердәм көлештеләр.

– Әйдәгез, сезнеңчә керәшен... чын милләт булсын, – дип фикерен дәвам итте Сәрвәр. – Сез аның мондый зур дәрәжәгә ирешкән асыл угылы буларак... белергә тиешсез... Сезнең бу «чын» милләтегез, нинди телдә сөйләшә-аңлаша? Керәшен телендәме? Андый тел бармы?

– Керәшен теле бар... Ул шул ук татар теле... Ике милләткә бер, уртак бер тел...

– Димәк, ике милләт бер тел – татар телендә аңлаша?

– Әйе.

Сәрвәр кычкырып көлеп жибәрде.

Ул булган белемен жигеп, көтмәгәндә генә мәсьәләнең эченә кергәннен сизми дә калды.

– Милләт – икәү, тел – берәү! Имеш, уртак тел! Бу мөмкин түгел! Жир йөзәндә бер генә дә уртак бер телдә сөйләшкән ике милләт юк. Шуңа күрә, тел – милләтнең бердәнбер төп күрсәткече. Аллаһы Тәгалә үз ижатында кабатланмаган. Чөнки милләтнең бер психологиясе икенче милләттә кабатлана алмаган. Һәр милләткә бер тел. Берәү. Һәм нокта. Күпнукта түгел. Шулай булгач, бер телдә сөйләшкән ике милләтнең берсендә

ясалма тел булып чыга? Сезгә, керәшеннәргә, хәзерге демократия биргән мөмкинлекләрдән файдаланып, үткән тарихларда жибәрелгән хаталар өчен гафу үтенеп... йөгәрә-чаба... ашыга-ашыга... кире татар-мөселманлыкка кайтырга кирәк. Мин бая шул хакта уйланып биргән идем сезгә теге сорауны. Кайбер кешеләр керәшен кавеменен килеп чыгышында рус туганыбызның кысылышы юк, имеш, керәшен ул Нух пәйгамбәр заманнарыннан ук булган дип гәп куертырга яраталар... Керәшенгә русның кулы кысылмаган, имеш! Рус кысылмыйча бар булганмени керәшен кавеме?

– Ярар, егетләр, туктыйк, – диде Хәбир һәм икенче тапкыр берүк сүзгә кабатлады. – Буласы булган – буявы сеңгән!.. Без, уңга-сулга боргаланмыйча, бер фикерле булыйк. Дүрт-биш гасыр элек яшәгән бабаларыбыз фажигасеннән хата эзләп, бүгенгә көндә өч кешегә ике фикер белән дөнья көтеп маташу беркайчан да бердәмлеккә илтми!

– Сезнең фикердә дәрәслек бар кебе-е-к... – диде офицер, сузып тын алып. – Минем элек бу хакта болай тирәнгә төшөп уйланганым юк иде, Сәрвәр кордаш!.. Эр-рәх-мәт!..

– «Кебек» кенә түгел, иптәш подполковник. Сөз тулаем хаклы дисәгез дә, мин үпкәләп авырга алмыйм...

– Үз милләтебезгә болай гына кире кайтып булмый. Аның өчен һәр керәшен-татарга милләткүләм сәяси аң... кечкенә Израиль мисалындагы зу-у-ур дәүләткүләм декрет кирәк! – диде Александр Саввич. – Бүгенгә ул безнең үзәбездән, гаиләбездән, балаларыбыздан – синнән-миннән башланырга тиеш. Килешик, Сәрвәр кардәшем. Мә, бишне! – диде подполковник, кулын Сәрвәргә сузып.

– Килешәм. Әйдә, ун булсын! –дип, аның учына учын сукты Сәрвәр. – Бүген нинди матур көн!..

Алар, бу бүлмәдәгә өчәүнең икесе, Сәрвәр аңлавынча, аяк асларында өелеп яткан чукундыру тарихының куркыныч һәм хәвефле булуын белә торып, аны күрмәмешкә салышып, фажигасен ничектер жиңеләйтеп, юкартып, гүя гасырлар тузаны, гасырлар ләме белән буялмый-пычранмыйча онытырга теләп, йөзләрен жыера һәм тизрәк бу әңгәмәдән исән-сау килеш котылырга ашыга иде...

– Хезмәт көнебезне бәхәстән түгел, китап сатып алудан башласак, ак сакаллы карт булачакбыз, – диде Хәбир Хәләфович. – Сөз китап кибетенә бернинди йомышсыз килмәгәнсездер бит инде, Александр Саввич?

Алар елмаештылар һәм биш гасырлык фажига тойгысыннан айнып, аның жанны бораулап торган авыр газабыннан жиңел генә котылган кебек булдылар.

– Әлбәттә, Хәбир Хәләфович! – Подполковник ашыга-ашыга күн кумтасыннан кәгазьләр чыгарды һәм аларны йөзләре белән көнгә күрсәтеп Хәбир алдына салды. – Безнең китапханә фондын яңарту өчен меңгә якын исемдәгә китаплар кирәк. Без аны рус классик әдәбиятынан башлыйбыз. Гомер ничек тиз үтә, ә, Хәбир Хәләфович? Әле кичә генә фондны яңарткан кебек идек. Менә тагын вакыты килеп житкән... Юк, борчылмагыз, барысын берьюлы түгел... Әлегә ике йөзләбән генә яңарта башлыйбыз. Алар артыннан сезгә китапханәче кызкаебыз киләчәк... Мин шул хакта килешүгә сөздән кул куйдыру өчен үзем килгән идем... Рус классик

әдәбиятыннан әбәзәтелне Пушкин, Лермонтов, Некрасов һәм башкалардан башлыйбыз... – ул Хәбир Хәләфовичның борыны астында диярлек исемлек кәгазьләрен өерелдерде. – Татар әдәбиятыннан әбәзәтелне Тукай, Ибраһимов, Нәкый Исәнбәт һәм башкалар... Башкорт әдәбиятыннан әбәзәтелне Мәжит Гафури, Шәехзадә Бабич, Сәйфи Кудаш, Мостай Кәрим һәм башкалар...

– Алар татар әдәбияты вәкилләре түгелмени? – дип куйды Сәрвәр. – Халыкта аларны татар дип беләләр...

– Шулайлыгы шулай... – Александр Саввич тагын да алдында яткан кәгазьләрендә актарынды. – Бу хакта минем дә ишеткәнем бар... Әмма бу су – сәясәт. Без сәясәткә кермибез. Ишетмибез. Колакларыбызда бөке... – Ул шакмаклы шикәрне ваткандай кеткелдәп куйды. – Һәрхәлдә аларның китаплары башкорт телендә чыга. Сталин бабай шулай кушкан. Димәк, алар – башкорт....

– Татарның классиклары күп булгач, теләгән һәр кавем... теләгән шивә, теләгән халык аларны читән аша күрше бакчасыннан саргайган көнбагыш чәлдергән кебек урлап ала да чыга. Монда да... болар арасында да үз керәшенлекләре бар, Александр Саввич!.. Классикларны урлаучылар йокламый, – диде Сәрвәр. – Татарны теләсә кайсы яктан талыйлар, туныйлар, йолкыйлар, ә ул һаман бетми, һаман да яңа классиклар тудырып, һаман да үсәргә, яшәргә тырышып ята, мескен...

– Мескен түгел, герой! Яшәргә тырышкан кеше мескен булмый. – диде Хәбир Хәләфович чын горурлык белән. – Берәр урында өч герой очратсаң, аларның берсе, һичшиксез, татар булыр! – Ул подполковникка таба борылды. – Китапханәче кызыгыз кайчан килер икән?..

– Без бу хакта аерым хәбәрләшербез, Хәбир Хәләфович. Иң мөһиме: без килештек. – Китапларның беренче өлеше ике йөз исемнән дә ким булмаска тиеш, шулаймы?

– Бу кадәр китапны ничек кенә укып бетерерсез икән, Александр Саввич? – диде Сәрвәр. – Хәзер бит халык бер дә китап укымый...

– Укып бетерербез, – диде тыныч кына подполковник. – Бездә укыйлар.

– Кайда ул, сездә?

– Төрмәдә. Төрмә хәзер китапның иң күп укыла торган урыны.

Сәрвәр аптыравыннан телен йоткандай, эндәшә алмый торды. Аннан, һушына килеп, ашыга-ашыга өстәде:

– Сөз төрмәдә... эшлисез... мени?!

– Әйе. Мин сезне беләсездер дип уйлаган идем. Шуңа күрә үзем белән таныштырып тормадым. Мин шул төрмәнең начальнигы...

Әле һаман зиһенен жыялмаган Сәрвәр фикерен кабат ачыклауны кирәк тапты:

– Сөз Достоевский белән Аксаков урамы кисешкән почмагындагы биналарны әйтәсезме?

– Әйе, нәкъ. Анда жинәтьчеләрнең холкын төзәтү буенча следственный изолятор урнашкан. Адресы – Достоевский урамы, утыз тугыз да бер. Кунакка килегез. – Ул кинәя белән елмайды. – Чынлап.

– Анда күптән түгел мин дә булдым. Мин дә чынлап әйтәм. Ике сәгатькә якын абзам белән почмактан почмакка иләктә су ташыдык.

– Бушка дип әйтәсезме?.. Ну, ничек? Ошадымы соң бездә?

– Ул бер дә ошый торган жир түгел. Анда, тикшерү хөкемен көтеп, минем Зөфәр абзам утыра. Урман урлап тотылган иде...

– Менә ничек!.. Әле күпме утырасы бар? – дип сорады өстәле артыннан калкынып Александр Саввич.

– Хөкем карарын көтәбез...

– Ыы. Ярар...

Сәрвәр абзасының моннан бер атна чамасы элек язган үтенече буенча, таш стена артындагы, һавасы куерып зәңгәрләнган төрмәнең кара челтәр тәрәзәләре аша булса да күрешер өчен, изолятор почмагына баруын, ләкин бер-берсенен йөзләрен берничек тә күрә алмаганлыкларын түкми-чәчми сөйләп бирде.

– Абзагызны бик тә күрәсегез киләме?

– Әйттегез тагын!.. Бик. Бик тә күрәсем килә...

– Күрәсез. Киләгез!

Александр Саввич, Сәрвәрне абзасы белән төрмәдә күрештерү көнен билгеләп, визит катыргысын сузды.

– Көтәм!

– Мәсьәлә ничек жиңел генә хәл ителде! – дип кычкырып жибәрде Хәбир Хәләфович. – Начальник булсаң, шулай ул!..

III

Менә очрашасы көн дә, хәтта көннең сәгате дә килеп житте. Сәрвәр «Красин урамы» тукталышында трамвайдан төшеп, төрмәгә таба жәяүләп барырга булды. Ул бик дулкынлана иде. Аның әле унбиш минутлап вакыты бар икән. Теге көнне башы әйләнгәнче алга-артка йөрештергән төрмә почмагын күргәч, йөрәге күкрәк капкачын күтәреп чабарлык итеп тибә башлады. Хакка чыгармы, акланармы төрмә начальнигының вәгъдәсе? Әллә вазифасы белән масаеп, сүз уйнату, теңкәне генә кыбырсыту булып чыгармы? Төрмәгә якыная барган саен борчылуы көчәя иде... Баш миен яңадан-яңа сораулар ялкытты. Кулындагы абзасына дигән күчтәнәче таман булырмы? Кирәкле азык-төлек барысы да хәстәрләнделме? Кабул иттерерләрме? Александр Саввичка да алырга кирәк булмады микән шундый ук садака? Юк, ярамаган эш булыр иде ул мондый очракта. Барлык хыялларны жимерә торган адым булыр иде. Аларның очрашачагын Зөфәр абзасына әйтеп куймагандыр бит Александр Саввич? Юктыр. Сөйләшүдә алай килешенмәде. Менә ул сактан да сак, йомшак, ниндидер сиртмәле адымнар белән килә-килә, төрмәнең идарәсе урнашкан утыз тугыз да беренче бинасының каршына житкәннен сизми дә калган. Нәкъ сәгать ике икән. Ул ишек өстендәге кыңгырау төймәсенә басты. Гүя кыңгырау түгел, аның урынына жаны-тәне белән үзе зырылдаган кебек тоелды.

Ишек, майлап куйгандай, тавыш-тынсыз гына ачылды. Анда, караңгылык эчендә, кояштай елмаеп, Александр Саввич басып тора иде.

Алар жылы итеп күреште.

– Сездәге төгәллек! – диде подполковник, елмаеп. – Шундый ук төгәллек белән барлык теләгәнәбезгә ирешергә язсын!..

– Шулай булсын!

Алар борылышлардагы күзгә күренгән һәм бөтенләй күзгә күренмәгән саклар аша алдагы сыек караңгылык яссылыгына үтте. Сакчылар үз житәкчеләрен абайлау белән урыннарыннан сикереп тора һәм болар үтеп киткәч, «шап!» итеп, кире урыннарына утыра иде. Алар Сәрвәргә ниндидер салкын, өшегән күзле булып күренде. Аңа аерым бер шик белән, ничектер укталып, чекерәеп карагандай тоелды. Бу – кешенең хезмәт вазифасыннан, шул вазифа үзенчәлекләреннән аерым кеше психологиясенә күчә торган караш иде булса кирәк.

Менә алар, төрмәнең утырып оеган караңгылык томанындагы икенче катына күтәрелеп, Александр Саввичның ялан кебек иркен кабинетына, дөресрәге, яшь кенә офицер утырган кабул итү бүлмәсенә килеп керде. Александр Саввич аңа:

– Ике дә алтыдан Сәлимгәрәевне – миңа! – дип боерды да, Сәрвәрне култыклап, үз кабинетына үтте.

– Менә, бирегә утырыгыз! – Ул йомшак кәнәфигә урын күрсәтте. – Гафу итегез, теге очрашуда белешергә дә өлгерә алмадым... Сөз кайда, кем булып эшлисез, Сәрвәр туганай? Сөз миннән, күрәм, шактый яшыкә бәләкәй кеше, туганай дип дәшсәм, таман буладыр, шәт?

– Өлбәттә-өлбәттә! Мәктәптә эшлим мин. Тарих укытам.

– Оho-ho-o! Сөз нинди бәхетле кеше! Урта мәктәптә укыган чорларда мин тарихчы булырга хыялланып маташкан идем, эмма көтмәгәндә, ниндидер шайтани кодрәт белән миңа милиция мәктәбендә, аннан милициянең эчке эшләр академиясендә укырга һәм бар язмышымны эчке эшләр белән бәйләргә насыйп итте... Өвәлдә эшемне яратмый идем. Аннан, тора-бара, яратырга өйрәндем. Хәзер аңардан башка хезмәттә эшли дә алмам кебек...

– Мин даталар ятлап тешләре төшкән тарихчы булырга теләмәдем, эмма дипломым шул юлдан алып кереп киткәч, әлегә, сөз әйткәнчә, үз эшемне яратырга өйрәнә алмыйча гына эшләп йөргән булам. Башка эшкә күчәр өчен икенче югары белемем юк. Мәктәп тарихчысының бүтән вазифа сайлау мөмкинлекләре бик тар. Әлегә түзәргә туры килә...

Шул вакыт чак-чак, чеметеп кенә ишетелерлек итеп, ишек шакрыдылар.

– Керегез, кер!.. – подполковник аягына басты. – Рәхим итегез!..

Кабул итү бүлмәсендә кизүдә торган кече офицер бүлмәгә кемнедер кертте.

Кергән кеше йөзе белән шул ук томанда оеп, ачыктан-ачык күренми, эмма гәүдәсенен сынланышы белән абыйсын хәтерләтә иде. Өвәлдә Сәрвәр абыйсын, абыйсы исә аны танымый торды. Бер караганда, авылдан килгән шул ук искереп кыршылган киёмнәре, атламы-рәвеше, кәкрәебрәк басып торышлары, имгәнгән бил атламалары, бүлмә томаны эчендә йөзгән йөзе-чырае белән, ул, һичшиксез, аның бертуганы, зиненендә тумыштан үзенеке булып сурәтләнгән абыйсы, «Сәхрә» дигән бүген, бүген булмаса, иртәгә таралам дип яткан күмәк хужалык колхозчысы Зөфәр Сәлимгәрәев, икенче караганда, шул төрмәнең чак кына шәйләнерлек сыек һавасында сурәтләнгән чыраеның газаплы эрнеше, кайгы-кичерешләрдән сөяккә калып шакры-шокры дәрәжәсендә ябыкканлыгы, төрмәнең такы-токлы ашында тартыла, өзлегә төшеп, бүтән рәвешкә кергән, әлегә көтелмәгән

очрашудан зиһене чуалган, халәте белән ят һәм чит ристан-арестант иде, аның бу абыкасы.

Төрмә шартларында кеше ышанмаслык вакыйга иде бу.

– Менә, ичмасам, күрешү!.. – диде подполковник.

Алар, берсен-берсе якыннан танырга, үзләренен, чынлап та, үзләре булуына ышанырга теләп, күзләрен уыштырдылар.

Кинәт, абыйсының аксыл йөзен, кызыллыгы кайтып, алсулык басты, ул үзе күргәнәнә үзе ышанмыйча, тагын да күзен уып, һаваны айкады. Аннан, ниндидер аксаулы хәрәкәтләр ясап, бер-ике адым алга атлады, һәм, ниһаять, энекәшен танып, бу шаккатарлык очрашуга икенче тапкыр ышанмыйча, күз алмаларын янә дә уңга-сулга йөгерткәндәй итте дә, кабатлап әйткәндә, бу гажәп дәрәжәдәге, ифрат та көтелмәгән очрашуга, инде тагын, өченче тапкыр да ышанмыйча, өзәлгән вә өзлеккән авазлар чыгарып, энесенен кочагына ишелеп төште.

Ah!..

Алар ыңгырашып кочаклаштылар.

Алар белән бергә әби патша заманнарын хәтерләгән диварлар да ыңгырашты кебек.

Абыйсы эндәшә, әмма тамак төбеннән тавышы чыкмый, ул югалган иде. Йөткерергә итте. Йөткерә дә алмады.

Күрешү куанычыннан елыйсы килә, еларга итә, әмма елый алмый, кулыннан килми, булдыра алмый иде.

Ул кычкыра, әмма авазлар гүя аның бугазын томалаган иде.

Ул тамагын кырды. Тавышы кайтмаган өчен үзенә үпкәләп, тагын кырды. Менә ярымачулы гарьлек аша, киткән тавышы да үзенә кайтты.

– Сәрвәр туганым! Бу синме?! Ничек?! Ничекләр итеп керә алдың?! – диде көтелмәгән күрешүләреннән уянып киткән Зөфәр абзасы. – Бирегә рөхсәтсез чебен дә үтә алмый бит!..

Ул майланмаган арба тәгәрмәчләре чинаган аһәңнәр чыгарып ыңгыраша, энекәшенен аркасыннан кага, яратып кына сугып куя, уңга-сулга боргалый, әйләндергәли, әвәли, ярата, тагын суккалый, тагын ярата иде.

– Күрештек бит, энекәшем, саумы?! Мин теге көнне сиңең сыныңны тәрзә чөлтәре аша ике тапкыр гына абайлый алдым. Ашханәгә төшкәндә һәм күтәрелгәндә... – Аның сораулары буталып, берсе өстенә икенчесе менә иде. – Сабиржан, Зәйнәгабдин абыйлар нихәлдәләр? Зөмәрә түти, Галимжан күршеләр? Минем гаиләм, Сабира киленебез, балаларым Әзһәм белән Галия үсәләрме? Миңа хөкем дигәннәре кайчан булып икән?

Һәм китте-китте сорашу-белешүләр. Авыл кешесенен ишегалдындагы маллары, урманнарындагы киселгән һәм киселмәгән агачлары, агачларындагы яфраклары, яфракларындагы яшел хлорофилл төкчәләре һәм башка барлык байлыклары түшәлә иде биредәге сагынычка.

– Шушы дүрт баш бүрәнә житәрме безнең башка, Сәрвәр туганым?! Этиебезнең Бөек Ватан сугышында салган башы, шул, үзәбез күмеп, утап, су сибеп үстергән дүрт баш бүрәнәгә тормый микәнни?

– Тормый гынамы? Аллаһ боерса, штраф белән генә котылырбыз, абый. Утыртмаслар әле... Син гаепсез бит... – диде Сәрвәр, үзара бәйләнмәгән, кисәк-кисәк килгән уйларын бергә тупларга тырышып. – Әнә, гарәп...

төрөкмөн мөселманнары... нефть һәм газларын бушка ашап яталар... Аларда нинди якты!.. Ә без, Татарстан – Башкортстан мөселманнары, үзөбөз тапкан нефтьне миллионнар түлөп ягабыз... Нинди караңгы! Ничек ачуың кабармасын?! Уйлап торсаң, бик яхшы, уңган кешеләр эшли икән бу төрмә дигән караңгы жирдә... – диде Сәрвәр, бу очрашуга куанып бетә алмыйча карап торган подполковникка күрсәтеп. – Менә кем алып керде мине синең яныңа, Зөфәр абзый! Рәхмәт төшкере!.. Тәрәзә аша шәйли дә алмаган абзамны хәзер үз янәшәдә күрәм! Сталин бабай әйтмешли, кадрлар барысын хәл итә... Рәхмәт сиңа, туганым! Мөмкинме... Мөмкинме сезне... телем әйләнмәгән Александр Саввич дип маташканчы... – Ул подполковникның каршына ук килеп туктады. – Гади, кыска, ипле генә итеп, Әл-Хәсән туганым дип кенә дэшэргэ? Ярыймы? Буламы? Ачуланмассыңмы? Рәнжемэссеңме? Без бит бертуганнар!..

– Юк, рәнжемәм. Куанырмын гына! Миңа, биш гасырлык керәшенлектән соң, исемем-жисемем белән кире татарлыгыма кайта башлау өчен, иң тәүдә борыңгы үз исемемне кайтару кирәк иде... – диде тирән канәгатьлек белән Александр Саввич. – Еврейлардан ким түгел бит безнең изелү тарихы. Дистә еллар Синай чүллөкләрендә адашып йөргәннән соң... Үз дәүләтләрен югалтып, өч мең елдан соң аны кире Израильгә... яңадан Сионга кайтарган еврейлардан үрнәк алыяк!.. Бу фикерне сезгә мин, биш йөз ел буге колониаль коллыктан чыгарга хыялланган Әл-Хәсән туганыгыз әйтә!.. Төрмә дигән куркыныч урында бер кешене ихластан куандыру барлык кешелекне куандыруга тиң савап...

Ул, дулкынлануын басарга тырышып, озын итеп тын алды да сүзен дәвам итте:

– Мин сезне бирегә үзем чакырып китергәч, сез минем кунагым булып чыгасыз, шулай бит? Ә кунакның үз тәртибе бар... Киләчәктәге төрмәләр кунак бүлмәсенә һәм китапханәләргә әверелә күрсеннәр иде дип эшлөп йөрим мин биредә... – диде горур кыяфәт белән елмаеп. – Рәхим итегез сезнең өчен япкан чәй бүлмәсенә!

Һәм ул, Зөфәр белән Сәрвәрнең икесен ике яктан култыклап, коридорга алып чыкты.

– Әйдәгез, менә монда... Бирегә...

Алар аш-су, ризык белән тулы өстәл артына, үз күзләренә үзләре ышанмыйча, кереп утырды.

Ул өстәл, чынлап та, жыйнаклык, нэзакәт, остазларча осталык, мул кинлек һәм шат қолач белән ябылган иде.

Сәрвәр дә, абыйсы Зөфәр дә ничек итеп бу мәжлеснең уртасында булуларына һаман да ышанып бетә алмады. Сәрвәр өстәлдәге зиннәтлө шешәләргә, камыр ашларын, кабымлыкларны күзеннән кичерде. Аларның кайберләрендәге язугар инглиз телендә, шунда ук үзөбөздә житештерелгән аракылар, шәраблар да тезелешеп тора.

– Кайсын салыйм, кунакларым? Тартынмыйча үзегез сайлагыз! Монда теге... төрмә дигәч тә, артык кырыс кылану бигүк дөрес булмас. Сез бит кунак!.. Бер генә жамаяк булса да эчмичә чыгармыйм!.. Үзем жавап бирәм! Көне-сәгәте шундый! Ризыкларыннан житешегез. Мондагы аш-сунның һәммәсе дә халәл, – диде ул, иркенәя биреп. – Ә бу шайтан эчемлекләренә

килгәндә... Болар төрмәдә коньяк кына эчеп ята икән дип уйлый күрмәгез... Сезнең күрешү хөрмәтенә генә, туганайларым.

Кизүдәге яшь офицер токмач ашы һәм туралган бәрәңге белән шулпалы ит калжалары керте.

– Менә биредә тавык паштетты... Салатлар... Авыз итегез!.. – диде ул, өстәлдәге азыкларга күрсәтеп. – Моңысы яраткан кешегә француз ашы – крок-месье диләр. Житешегез!.. Менә моңысы чүлмәктә пешерелгән йомырка тәбәсе... Рәхим итегез!.. Булгач булсын, шартына килсен дим. Кечкенә тост сорала. Шулай бит? Бу көтмәгәндә оештырылган мәжлес, сезнең – ике бертуганның – төрмәдәге күрешүләре хақына! Сезнең хөрмәткә! – дип давам итте подполковник. – Ниңә еллар, ниңә гасырга беренче тапкыр төрмә ихатасында кычкырган кәккүк хөрмәтенә! Борынгы исемем Өл-Хәсән хақына! Безнең китапханәгә кайтачак мең исемдәге китаплар хөрмәтенә! Өйдәгез, житешегез! Жиң сызганып, төшкә ашны ашар вакыт! Теге көнне юккамыни сез сәгать буена изолятор почмагын кимердегез? Тамагыгыз ачкандыр?! – Ул алдындагы калак-чәнечкеләрне тигезләп маташкан булды да, бәллүрләргә ашыкмыйча, аерым бер ләззәт белән, соргылт төстәге «Мартини» шәрабын койды. – Өйдәгез әле, тотыйк! Холык төзәтү йортында, кем әйтмешли, холыкны төзәтеп алыык! Ниндирәк икән бу «Мартини» дигән шайтан сулары?!

Ул бәллүрен кулына алды. Аның белән бергә Сәрвәр белән Зөфәр дә күтәргәндәй итте.

Зөфәр миңа да тәмләп карарга ярый микән дигәндәй сораулы караш белән изолятор начальнигына укталды.

– Рөхсәт-рөхсәт!.. Күрешүегез хөрмәтенә илле грамм чәметкәннән төрмә жимерелмәс, абзый!

Шәрабка телен тидерү белән Зөфәрне очкылык тотты. Тагын да эчәргә омтылды. Тагын очкылык тотты.

– Арка үзәгеннән тәй! – дип боерды Сәрвәргә төрмә начальнигы. – Үзәңке итеп, арка үзәгеннән тәй! Бүтән күрсәтеп урлашмасын! Ягъни бөтенләй дә урлашып маташмасын!..

Сәрвәр боерыкны үтәп, абзасын арка үзәгеннән тәйде.

– Хәзер озын итеп тын ал! – дип тагын боерды төрмә начальнигы Зөфәргә. – Бер! Ике! Өч! Бездә көч! Менә шулай!.. Менә шулай!..

Арка үзәгеннән тәйгәч, абзасының казасы үтеп тә китте.

Затлы ризыкларны берәмләп авыз итә-итә, дару урынына гына теге шайтан суын да чәметкәч, мәжлестәшләрнең талак бизләре белән бергә тамак бизләре дә ачылып китеп, өстәлдәге затлы ризыкларны кырып себерделәр дип әйтергә мөмкин. Аларга, күпмедер вакытка, гүя, төрмәдәге тормыш ирекле, иректәге тормышлары төрмә булып тоелды.

Нәкъ шул минутта ачык ян тәрәзә аша төрмә өстендә тагын да кәккүк кычкырганы ишетелде.

– Кәккүк!.. Кәккүк!..

Подполковник сикереп торды:

– Бер!.. Ике!..

Кәккүк туктады.

– Ике тапкыр гына! – диде ул. – Менә тынды да... Нәрсәгә юрыйбыз?

Бу хэбэр миңа булырга тиеш! – диде Өл-Хэсэн. Һәм рэхэтләнөп көлдө. – Миңа күктән яңа йолдыз төшөп килә мэллэ?..

– Әйе, полковникның өченче зур йолдызы! – диде Сэрвэр. – Хаклы йолдыз!..

– Отставка йолдызы!... – диде подполковник. – Мин аңа аеруча шатмын!..

– Кәккүк минем балаларым, гаиләм хакына кычкырса иде!.. – диде Зөфәр, үкенү белән пышылдап кына диярлек. – Кәккүк беркайчан да сәбәпсез кычкырмый... Ул кемгәдер атап, кемнәдер чакырып, нәрсәгәдер юрап кычкыра. Тегесендә өч тапкыр чакырган иде. Аның юраганнары юш килде... Өч тапкыр!.. Беренчесе – энем белән челтәрле тәрәзә аша күрмичә дә күрештек, икенчесе – Хәбир Хәләфовичның китап кишетендә танышып, изоляторга – миңа юл салдыгыз, өченчесе – менә шушы мәжлестәгә күрешү хакына.

– Дүртенчесе... – дип дәвам итте подполковник, – син үзең, Зөфәр туган, бик яхшы яклаучы – адвокат яллаячаксың. Сине хөкем коткарачак. Урлаган бүрәнэләрнең өчен штраф түләтү белән чикләнәчәкләр.

– Амин, абзый кеше!

– Ә бишенчесе?

– Бишенчесе – безгә көттереп килгән бәхет хөрмәтенә. Игелек маясына. Адәм баласын, күзенә чалынмыйча гына, гел үзенәң игелек маясы озатып йөри...

– Хак! Әйдәгез, шуның өчен, шушы минутта, ашка дога кылайк! – диде изолятор начальнигы Өл-Хэсэн. – Бисмиллаһир рахманир рахим!.. Күрешүебез никадәр мәгънәле булды. Юкка гынамы борынгыдан килгән әйтемдә «Төрмәдән һәм соранчы кумтасыннан йөзөңне борма, – диелгән. – Дөнья бу!» Иректә очрашырга, иректә ирекле яшәргә насыйп итсен... ягъни дөнья бу!.. Ә сез, ике бертуган, әлегә төрмәдә хушлашыгыз! Зөфәр абзый, сиңа хөкемгә кадәр – икенче каттагы алтынчы камерага. Безгә – иректә!..

– Бу гаиләңнең сиңа тапшырырга кушкан күчтәнәчләре... – диде Сэрвэр, төенчеген абзасына сузып. – Бoryның кычыткандыр. Бәхет маясы булып, сине биредән йөгертөп алып чыксын. – Күрешкәңгә кадәр хуш!

Оксана
Ильюп

ИКЕ ЙОЛДЫЗ ОЧРАШКАН ЧАК...

Шәфәкъ

Йөрәгемә өмет өстәп, шәфәкъ калка.
Сокландыра бу күренеш, коча, били,
мизгеленә бикли тәмам, таң калдырып.
Һәм иртәнгә «Кәфирун»ен миңа көйли.

Күркәм зәвык аера да жирдән күкне,
күр, ди, әнә, үзәгемдә таныш шәүлә –
синен сурәт – тансык хыял. Шәфәкъларда
сине эзлим, сине күрәм төсле әүвәл.

Син дә мине аның кебек яратасың.
Каратасың сокландырып күзләрең.
Таң шикелле үбәсең дә маңгаемнан,
атомнарға таркалам мин үзәгендә.

Син туласың минем белән. Бу мизгелдә
донъядагы бар нәрсә дә урынында.
Синле мин дә, минле син дә. Хисләрем дә
буйсыналар син-шәфәкъның ырымына.

Ә син исә күңелендәге хисләреңне
иң-иң матур, назлы телдә миңа сөйлә!
Үзебезнең, татар моңын, татар жырын –
«Тәфтиләү»не, «Әллүки»не уйнап көйлә!

Тавышыңда таныш аһәң – таң авазы.
Һәм йөзләрчә төс янында сиңа тугры.
Син күңелем тынычлыгы сагында гел.
Син – шәфәкъның иң тылсымлы, асыл нуры.

Ир-егет колагына

Күпме жегәр, ничә төрлө жепләр
ялганылган тажларына аның.
Бер күз салсаң, башка онытмассың.
Һәм көтәрсең очрашуны тагын.

Кадерен бел! Үтә бәллүр аның
нечкә күңеле – жил тимәсен берүк!
Асылташтан асылырак күзләр
яшь түкмәсен, сине дорфа күреп!

Борын-борын заманалар белән
бәйләнгән күк аның чиксез аңы.

Кайлардан ул куәт ала дисең?
Ниләр белән якты камил жаны?

Эзләмә син базарлардан бүләк –
Сатып алып булмас аңа тиңне!
Учларына йөрәгенне салып,
Бүләк итеп юлла сөюеңне!

Аңа охшап, ничә төрлө гөлләр
Жирне бизәр язын, чәчәк атып.
Ул бит үзе – яшәешнең көче.
Ул – Ходайның иң сөйкемле заты.

Саф көзем

Асманнар болыттан арчылган.
Көзләрнең ап-аяз бер көне.
Мин хәлсез – әз генә талчыккан,
тик саклыйм өметем бөртеген.
Бу көзем белән мин бербөтен.
Күкләр пакъ. Бар да шул ук һаман.
Дөнья бар, димәк, бар можжиза.
Сайларга куша ул үземә:
йә бүләк булсын бу, йә жәза.
Тормышның кызыклы, зәвыклы,
кадерле бер чорын кичерәм.
Бар да Хак Тәгалә кушканча.
Сынауны сабакка күчерәм.
Яшьләрне көзләрдә яшерәм.

Яралар күңелне чистарта.
Иң көчле хисләрне тугарам!
Жисемем жәрәхәт, ә жаным
сайлаган бәхетле булырга.
Бәхетле туарга, тулырга,
сеңдереп дөньяның саф төшен.
Мин – иге һәм чиге жуелган
күкләрнең болытсыз өлеше.
Көз белән серләрем бүлешәм.
Юл күрсәт! Яңасын. Мин әзер!
Болыттан арчылган бит энә
Асманның зәңгәрсү гөмбәзе.
Ап-аяз, чип-чиста күк йөзе.
Бу – миңем наз тулы саф көзем.

Аңлап булмый

I

Бу халәтем үтә үзгә. Эз дә
калмас кебек иде хәтеремдә.
Нидер беләм (моңа дәлил йөз ым),
ни белгәнем белмим әле үзем.
Төшем озын – уянам да язам.
Һәм чумамын әфсен дэвамына:
тугыз тулган айны бер-бер артлы
алып чыгам төннең ырымыннан.
Тугыз ай ул – вакыт төшенчәсе.
Тугыз тапкыр тәкларланган дәвер.
Кабилият шушы булса әгәр,
көч-куәт тә, димәк, бирелгәндер.
Һәм мин әзер!

II

Ике йолдыз очрашкан чак. Алар
кушылалар, бер-беренә сеңеп.

Бу бернигә охшамаган. Ә мин
таныш булган хис эзлиmdir кебек:
дога хисе, хыял хисе. Түгел!
Сөенү дә түгел, түгел ләззәт...
Аңышам да аймылышам янә.
Минем өчен бу өр-яңа халәт.
Үзәң даулау. Уяну бу. Үсеш.
(Өле күпләр бу ачыштан мәхрүм).
Үзе миндә, мин – Үзендә чакта
Дөньяларның сере гүя мәгълүм.
Төш-өн аралары – тансык мизгел,
анык зиһен, бар да гаять жиңел!
Бүтән катлам. Баксаң – шатлан. Үрел.
Һәм кабул ит. Башка мөһим түгел.

III

Бер ачылган ишекләрне мотлак
ачык килеш калдырырга саклап.
Нидер аңлыйм (һәм йөз дәлил моңа).
Ни аңлавым аңлап булмый гына...

Бәхетлерәк

Син барында мин көчлерәк күпкә.
Күр, яшендәй күкне ярам кулдан.
Мин шундый зур! Гәрчә тәнем-сыным
Бик кечкенә итеп яратылган.

Мин һава күк жиңел. Тау күк биек.
Хәтфә үлән, гөлләр үзәгемдә.
Тирәм – асылыңның чагылышы.
Галәм яме балкый күзләрендә.

Кальбем ачык, зиһен анык. Татыйм
рәхәтләнеп бу халәтнең тәмен.

Күзалламыйм һич тә тормышымның
синсез була ала торган мәлен.

Синле бит мин. Сине даулый күңел!
Барлыгыңнан жанда тынлык туа.
Куркуларым эри. Бу дөньяда
синең барлык – миңа изге дога.

Шул догалар юш килгәнгә күрә
Вөжүдемдә яшәү көче, хәят.
Син барында күңелем тулы сөю!
Синле үзем – күпкә бәхетлерәк!

Кададым

Кададым йөрәккә мин тансык сурәтен.
Ялвардым калдыр дип, Әр-Рәзак,
бу ярсу мәхәббәт куәтен.

Кададым хәтергә иң якты мизгелне.
Ялвардым калдыр дип гел бергә
янәшә бу рухи игезне.

Кададым каләбкә ләззәтле назларың.
Ялвардым калдыр дип гомергә
жаннарда мәхәббәт язларың.

Кададым вөжүдең үз дөңьям күгенә.
Ялвардым калдыр дип мәңгегә
Сөюне йөрәгем түрендә.

Иреш

Икәүдән икәү без. Мин – шәүләң.
Гомумән, мин сиңа килешәм.
Каяндыр, мин башка тормыштан
элегә гомергә ирешкән.

Мин сиңа ирешкән. Без икәү
яшеннәр жегәре бит, шәйлә!
Бу жаннар күптәннән тиң иде
һәм менә күрештек без янә.

Әй гаярь син: «Буйсын!» – дип, афәт
куәтен куптарасың уттан.

Елдырым яктысы ток төсле
арада беренче минуттан.

Жиң мине жиңәлсән – бар да хуп!
Син бит ут: бик жете, тик ансат.
Мин исә дәверен давылы –
Иң назлы һәм усал гарасат.

Юлыгу арасы – бер гасыр.
Ничәүседер инде янарған.
Тап мине берсендә! Һәм биреш,
Һәм иреш син миңа! Яңадан.

Онытылган төшең

Син оныткан төш мин, исләреңә төшмим.
Мин берәвең түгел, чираттагы берәү.
Садә күңелем жыры кирәк түгел бер дә.
Сине сөю – хәвеф-хәтәрләргә үрләү!

Ят булмадык төсле, жан ташкыны көчле.
Килдем сиңа тагы, таны мине! Таны!
Мин онытылган төшең, ул юк сиңең өчен.
Күренепләр генә калды беркөн таңын.

Дәкыйкә йә дәвер, мин монысына эзер.
Синле хисләр сайлап упкыннарға төштем.
Һәм югалдым тәмам. Исләреңдә калмам –
Мин бары тик сиңең онытылган төшең...

Тәүлек әйләнеше

Күк йөзәндә хужа булып ак ай йөри,
Көннән калган аксак уйлар төнне көри,
Өлгермәгән эшләр һаман жанны кыра,
Һаман каный йөрәктәге иске яра...

Көннән калган кискен уйлар төнгә керә,
Калдык-постык хатирәләр – тутык келә.
Үткәннәрем гыйбарәттер түмгәк мүктән.
Иске гадәт сырып алган аңны күптән.

«Кирәк дисәң әгәр сиңа яңа тормыш –
Уйларыңны үзгәртергә генә тырыш!»
Өмет тулы хистән шашып йөрәк кага,
Төннән калган китек уйлар таңга тама.

ӘЛЛҮКИ*

РОМАН

Жыен

Хәтмулла шәкерт жыелган халык алдында бик тәфсилле чыгыш ясады. Аны бертавыштан яңа мәчеткә имам итәргә уйладылар. Мулла булырга Салихжан да бик тырышып маташты. Минекеләр гомер-гомергә, нәселдән-нәселгә мулла дип тә карады. Шәжәрәсен борынына төрттеләр. Киём алыштырган кебек милләтен, исем-фамилиясен бертуктаусыз үзгәртеп торган Абтюков-Абдуллиннар нәселеннән икәнлегә ачыкланды. Инкыйлабка кадәр бабасы жәмәгать өстендә көн күргән бер ата ялкау адәм булган. Аннан соң тамак хакына көтүче булып ялланган. Инкыйлаб башлангач, мәчет манарасын кисүчеләр арасында да бар. Бу документларны авыл сәвите рәисе Салихжанның борын төбөндә селкегәч, тегесе шыпырт кына, коймаларга сыена-сыена, оенә үк качып кайтып китте.

Туксаба исемнен дә каян икәнлегә ачыкланган. «Тукыс-тугуз», «аба-абыз» сүзләреннән килеп чыккан. Кимәк (Йәмәк) каһанлыгында кыпчак, баяндур ырулары белән бергә туксаба кабиләләре дә булган. Идарә тәхетендә утырган алар. Тарихи чыганаclarда туксабалар, ягъни татарлар дип языла. Кимәк каһанлыгында энә шул туксаба-татар өстен кавем була. Соңрак «туксаба» төшөп калып, бары «татар» гына сакланган! Бу кабилә борын-борыннан Идел буенда яшәгән, Болгар ханлыгына кадәрле үк Тәтеш шәһәрэн торгызуда да катнашканнар, ди...

Сүз ахырында Хәтмулла шәкерт бик күпләргә яңа метрикәләр тапшырды. Болар чын документлар, тарихи чыганаclar белән нигезләнгән документлар иде. Путанай тумасы Кирилл Кирьянович Кирилловның алтынчымы буын бабасы Кәримов Кирам мулла булган! Патша хакимияте урман диләнкәсе бүлөп бирәм дигәч, православие диненә күчмичә генә – ул вакытта кара урман эчөндә кем кемне тикшереп йөргән ди! – исем-атларын Кирилловка үзгәрткән.

Кирилл үзе моңа бик канәгать иде. Өстәвенә, Сәрдәрдән дә һаман хәбәр юк. Мораттагы сөяркәсендә качып ята торгандыр дигәннәр иде. Бәлки,

* Журнал варианты

аның урынына житәкче булып, хәзер мине – татар Кәримне сайлап куярлар дип, эчтән генә хыялланып та алды ул. «МР»га кеше керми бит... Әлбәттә, Сәрдәрнең «болгар» теориясен онытырга туры килә инде андый очракта...

Жыен бию-жырлар белән чиратлашып барды. Иң күп һәм сөөнеченнән сикерә-сикерә биегән кеше Гаврилов булды. Житмәсә, бүген-иртәгә беренче оныгы да дөньяга килергә тора. Куанычыннан ни кылырга белми, бахыр, дип сөйләште халык. Шулай ук Галим морза нәселеннән икән бит алар! Гавриловның, чынлап та, куанычы зур иде ул көннәрдә, малае киленне бәби табарга хастаханәгә илтеп куйды.

Форсаттан файдаланып, Фазыл Шәрифнең халык алдында чыгышын оештырдылар. Гадирәк, төгәл мисаллар белән сөйләргә тырышты галим. Темасы да бик кирәкле: шәжәрәләр турында, туган белән туган кан катнаштырган очракта килеп чыгарга мөмкин булган аяныч нәтижәләр хакында һәм буыннар тарихы турында иде.

– Мәсьәлә шактый катлаулы, шуңа күрә моңа кыскача гына җавап биреп тә булмастыр. Шулай да мин тырышып карыйм, – дип башлады ул сүзен. Шуннан соң галим беркавым сүзсез торды, юкка түгел икән, кыршылып беткән крокодил тиреле портфеленнән кәгазьгә төрелгән бер чүлмәк чыгарды. Гафият ягына карады, матур итеп елмайды һәм: – Рәхмәт, Гафият! – дип куйды. Вазага охшаган затлы чүлмәк икәнлегә әллә каян күренеп тора. Галим сүзен дәвам итте: – Менә бу чүлмәкнең төбә ике катлы булган. Гафият, ватмыйча гына, аны куптара алган. Аста вак кына хәрәфләр белән язылган жөмлөләрне укып була. – Галим чүлмәкне өскә күтәрде: – Менә тыңлагыз әле: «Бирин-бирин миң булыр, Тама-тама күл булыр. Арслан карыса, сычгкан өнөн күдәзүр». Болар рун имлясы белән язылган! Безнең төрки-татар бабаларыбызның борынгы алфавиты. Әүвәл бу хәлгә Башкала белгечләре дә ышанып житмәгән иде. Кат-кат экспертизалар үткәрдәк. Унберенче гасырда яшәгән Мәхмүт Кашгарый сүзлегендәгә мәкальләр болар! Безнең төрки Караханнар дәүләтеннән. Бу мәкаль-әйтемләр хакында тулы бер лекция сөйләп булыр иде. Нигә нәкъ менә шулары язылган? Безнең бүген моны шәрехләп торырга вакыт юк. Алга таба китәбез. Карагыз әле кувшин тышындагы кошларга: тау бөркете, икенчесе алтай лачыны, «кречет» диләр анысын. Өченчесе нинди кош дисезме? Мин дә башта үз күзләремә үзем ышанмадым: анда гап-гади безнең як сандугачы! Теге кошлар янында сандугач рәсеме зур булып күренсә өчен янына ямин чәчәге ясалган! Биологлар бу рәсемдәгә тау бөркете бары Амур буйларында, Төньяк Кытайда яши ди. Алтай лачыны – Алтайда, сандугач – безнеке дидем. Кувшиндагы рәсемнәр төрки-татарның дөнья буйлап сузылган жир-биләмәләрен берләштерә. Символ дисәк тә була. Идел буйларынан алып Амурга кадәр яшәгән кошлар төшерелгән бит! Мондый сурәتلәр тарихчылар өчен яналык түгел. Алар – берләштерү символлары.

Чуракан шулчак галимне бүлдерде:

– Фазыл абый, гафу, түзәлмәй сүз кыстырмыйча: нәрсә аңлата инде бу галәмәт кувшин-чүлмәк, андагы язучылар, кошлар сурәте?

Фазыл Шәриф сорауга җавапны бик кыскача гына бирде:

– Татарлар, Себердә, хун жирләрендә терекеләк иткән татарлар борын заманда ук татар исеме белән Идел буйларында да яшәгән булган! Әле Идел

Болгары дәүләте оешканчыга кадәр үк! Алар татар исеме белән Көнъяк Уралда, Кимәк каһанлыгында да булган! Моңысын Кашгарый мәкальләре дәлилли.

Хәзер баягы сүзгә дәвам итәм. Уртақ, туган нәсел тармагында булган жан ияләренен, бер-берсә белән кушылган очракта, токымны дәвам итә алмаулары һәркемгә билгеле инде хәзер. Аквариумлы кешеләр моны яхшырак белә. Әгәр балыкларны вакыт-вакыт башкаларына алыштырып тормаһан, яңа барлыкка килгәннәре, тора-бара, бик кәй булачак. Бу шулай ук күп итеп мал асраган фермерлар өчен дә яңалык түгел. Бер нәселдәге малларның каннары еш катнашса, алар артым бирми башлай.

Мисаллар белән ныгытыйк: нәсел чире аркасында бабасы да йөрәк авыруыннан үлгән, малае да, кызы да шул чирдән китеп барганнар дип сөйләшәбез. Төшенәсезме хәзер моның кайдан килгәнлеген?

Менә хәзер берәрегебезне бастырып сорасам, бабагызның атасының исемен әйтә аласызмы? Беләм, югалып калачаксыз. Бабагызның атасы яки ерак бабасы хақында, – рус аны «прадед» ди, – әйтеп тә тормыйм, чөнки белмибез. Юкка гына «жиде буын» дип сөйләшмиләр. Әгәр синең шул жиде буыннан торган шәжәрә ағачың нык икән, син аның шулай икәнлеген беләсең икән, димәк, синең өчен бу тормышта бернинди куркыныч юк. Балаларың өчен дә, оныкларың өчен дә юк ул. Һәркем үз нәселенен, токымының көч-күзет, энергиясен тоеп яши. Әгәр жиде буының да нык икән, димәк, синнән соңгылар да сәламәт булачак. Аксиома бу. Нәсел энергиясе. Сиңа кадәр булган бабаларың, аларның бабалары нинди илдә яшәгән? Ул дәүләттә үзара мөнәсәбәтләр нинди булган? Синең нәселен башында торган бабаларың кол булганмы, әллә ирекле илдә яшәгәнме, аларның кардәшләре ничек көн күргән? Боларның барысы да һәр кешенен, бүгенге буынның да тормышында чагылыш табачак! Кан законнары бу. Аны бернинди сәяси указ белән дә алдый алмыйсың! Аңа чикләү куя алмыйсың! Жан тартмаса, кан тарта, кан тартмаса, жан тарта. Барыбер берәрсе тарта.

– Фаяз абый, ә фән боларны раслыймы соң? – дип сорап куйды Тукаш, галимне бүлдереп.

– Әйе, мондый сорауны да көткән идем мин, Тукаш. Шуңа күрә төгәл мисаллар белән сөйләшик. Син, мәсәлән, беренче буын. Эти-эниен икенче буын: ике кеше.

Чыгышы вакытында үзен бүлдерүләренә сөенә генә иде галим, тик Кирилл, шаяртырга теләп:

– Тукашның эниләре байтак аның! Кайсысыннан исәпли башласың?! – дип, сүз кыстырды. Ләкин аның бу сүзләреннән берәү дә көлмәде, киресенчә, Фаяз Шәриф усал итеп такмак кырып куйды. Кирилл утырган урындыгына сеңеп үк бетте.

– Алар сине формалаштырган. Алар икәү дидек. Өченче буын – әби-бабаң. Хәзер дүртәү булдылар. Бу буын сиңа талант, акыл сәләте биргән. Кыскасы, сәләтең шул буыннан килә. Шуннан соң аларның ата-анасы, тагын да ераграк бабаларың, ягъни дүртенче буын китә. Бу буыннан сиңа гармония, шатлык гормоннары тапшырылган. Байлыгың да шул буын белән бәйле.

Алга таба киттек һәм бишенче буынга барып житәбез. Кан аша ошбу буыннан синең тормыштагы иминлеген килә!

Алтынчы буын. Исәпләгез, хәзер барысы 32 кеше була. 32 теш кебек. Һәр теш нәселнең бер буыны белән бәйләнгән! Алтынчы буын энә шул нәсел җепләре аша традиция, милли гореф-гадәтләрне «жибәрәп» тора.

Жиденче буын алтмыш дүрт кешегә жыела. Бу буын ил-йорт өчен җаваплы, ягъни шул энергияне саклап тора.

Беләсезме, тагын бер кызык буын бар әле: ул унынчы, аннан да ары булган буын хакындагы мәгълүмат: чират буенча унбишенче, уналтынчы. Бүгенге буынның язмышын шул ерак буыннан, – йә көчле энергияле, йә бик зәгыйфь ул, – килгән энергия хәл итә диләр. Бер буын арасында якынча 30 ел. Мисал өчен ата белән малай арасында, гадәттә, яшь аермасы якынча 30 ел була. Димәк, 30 ны 16 га тапкырлыйбыз, 480 килеп чыгамы? Димәк, моннан 480–500 ел элек булган хәятне күз алдына китерергә кирәк. Моннан ярты гасыр элек безнең кавем белән – синең бабаларың тормышында – нинди вакыйгалар булган? Менә шуны яхшы белергә кирәк. Шуннан соң гына бүгенге тормышыбызның очына чыга алачакбыз.

Солтан, үзалдына сөйләнгәндәй генә: «Шул вакытта Казан каласы егыла бит», – дигән иде, сүзләре башкаларга да ишетелде. Тик берәү дә башка сүз кыстырмады.

Галим дәвам итте:

– Мин исәпләп күрсәткән кебек биш мең елга чаклы булган хәлләр белән бәйләнешебезне китереп чыгарырга мөмкин. Кимендә халык үзенә биш мең ел элек булган тарихын белергә тиеш. Анда аның буыны, нәсел шәжәрәсе, кан туган әби-бабалары... Мин инде артык еракка китмим, мин бая әйткән «унбишенче» гел икегә тапкырлап барып, ерак гасырлар төбенә үк төшәргә мөмкин. Ул очракта синең «гаиләң» тугандаш халык була. Бүгенге татарның Алтын Урда дәүләте белән турыдан-туры катнашы, тагын да дөресрәге, бәйләнеш-элементәсе бар! Без бүген әлегә «Алтын» дәүләтебезнең тарихын өйрәнә алмыйбыз. Башкала моңа запрет ясады. Башкаладагы ярты акыллы ул түрә-белгечләр, чыннан да, шыр тиле: алар үзләренең чын тарихын өйрәнүгә табу куя, Алтын Урда тарихы ул Рәсәй тарихы, татарныкы гына түгел, өлкән туган булган бөек рус милләтенең дә тарихы...

Тарихтан килә торган энергияне мин шартлы рәвештә «тарихи энергия» дип атадым. Менә шул тарихи энергияне арттыруга, көчәйтүгә ирешергә кирәк безгә. Ул безнең бүгенге энергиягә барып тоташа. Бүгенгегә көчле энергия тоташамы, әллә зәгыйфьме – шул бүгенге көнебезне хәл итә. Дуңгыздан кондыз ясап булмаса да, кондызны дуңгыз итеп була. Бабаларың фәлән-фәсмәтән булган дип, гел башыңа сугып торсалар, кайчан да булса барыбер аңгыраясың. Энергиянең төп генераторы – ул туган тел икәнлеген дә дөньяви фәннәр раслады инде. Туган телне белү ул язучы-галимнәр өчен генә кирәк түгел, халыкка без телнең нәсел энергиясенең асабасы икәнлеген аңлата алсак иде. Башкала безнең энә шул төп энергиягә зыян салудан башлап җибәрде эшен. Телләре юкка чыкса, милләт буларак руслар, татарлар үзләре дә үлеп бетәчәк диләр бугай. Һммм. Ә дөрес әйтәләр бит! Тел белән бергә яшәү энергиясе дә юкка чыга икән, димәк, рус та

бетүгә таба бара! Сиксәненче еллар уртасында чит сүзләр ярдәмендә, иң беренче чиратта, Пушкин теленә һөжүм башланды, хәзер үзегез дә күреп торасыз, рус теленә бик нык зыян килде; татарны да онытмады алар, «рус теле – дөүләт теле, ата-аналар сайлаган тел» дигән булып, татар теленә атака бара. Кабатлап әйтәм, телләргә, энергиягә каршы бара бу һөжүм. Тагын без бер нәрсәне яхшы белергә тиеш: милли мәсьәлә ул аерым хакыйкать рәвешендә генә булырга тиеш түгел, ул – тәрбия. Тәрбия милли компонентларсыз була алмый, алда әйткән фикерләр куәтле моны. Тәрбия дип сөйләшәбез икән, димәк, без милли мәсьәлә хакында да сөйләшәбез дигән сүз. Кабатлап әйтәм, тәрбия милли традицияләрсез була алмый – тегесе канда бар! Шулай ук «милләтче» сүзе ул «тәрбияче» төшенчәсенен синонимы! Милләтче педагог дигән сүз генә ул! Жәмгыятьнең төп максаты балалар тәрбияләү бит, кеше тәрбияләү. Моңысына шовинист түрәләр дә каршы килми. Шовинист дигәннән, бер «Гарасат»¹ дип аталган романда укыдым моның килеп чыгышы турында. Элеккеге зур, озын-озак сугышлар вакытында Франциядә Шова атлы француз кешесе яши. Бик патриот була инде ул. Һәрчак мылтык тотып, беренче булып, илен сакларга сугышка чыгып китә торган була Шова. Туган илен бик ярата бу кеше. Шуннан соң аның кебек илне яраткан һәм дошманнан сакларга атлыгып торган гаскәриләрне, французларны «шовинистлар» дип атый башлыйлар, ягъни Шова кебек патриот кешеләр. Хәзер ул бүген нәкъ кире мәгънәсендә йөри! Шаккатмалы инде, бер караганда. Теге чакта сез, Туксаба мәктәбен русныкына әйләндергәндә, яклап кул күтәрдегез. Моңың өчен сезне берәү дә гаепләми, чөнки рус телен яхшы белмәгән балаң тормышта уңышка ирешә алмаячак, укырга керә алмаячак. Шулай дип уйлады ата-аналар. Мин тарихчы буларак, якин үткәннән бер мисал китерәм: егерме беренче елның 25 июлендә бездә татар телен тормышка кергү максаты белән махсус Декрет кабул ителә. Тормышның барлык тармагына татар теле рус теле кебек үк кулланылышта булырга тиеш дигән максат куела. Һәм кызык: туган телен яхшы белгән бала, рус телен дә, инглиз, немец телләрен дә яхшырак, тирәнрәк үзләштерә башлый! Ун ел эчендә жөмһүрият гыйлем бирү буенча алдынгы урынга чыга! Кабатлап әйтәм, бала туган телен ничек яхшы белә, рус телен дә шулкадәрле тиз һәм тирәнрәк үзләштерә!

Менә миңа Чуракан әфәнде Илдарханов сөйләп торды: моннан элегрәк Солтан, Тукашлар сыйныфы киләчәккә хат язарга ниятли. Ләкин туган мәктәпләренең русчага күчүен ишеткән яшьләрнең, үзләре дә белмичә, үзләре дә сизмичә, киләчәккә ышанычлары сүнә шул чакта, һәм алар хат язучы урынына тартмага буш кәгазь битләре салалар! Алар моны, әйткәнемчә, сизмичә, үзләре дә белмичә эшли. Моңысы – алда әйткән кан мәсьәләсе! Кан шул рәвешле протест белдерә! «Кан бунты» шулай ук моңарчы өйрәнелмәгән, ул – бик кызыклы мәсьәлә. Ул мин телгә алган классташларныкы кебек һәрчак өскә дә калыкмаска мөмкин, бәрәп, ташып та чыкмаска мөмкин, әмма ул, жыела барып, барыбер кайчан булса да китереп бәрәчәк һәм Дөүләтнең кан тамырын, иң юан артериясен шартлатачак!

Мин әле студент вакытта чакта да моңың ни икәнлеген аңлай

¹ Автор үз романына ишарә итә.

алмаганымны исемә төшерәм. Мәсәлән, мин – тарихчы-археолог. Әгәр рус телен яхшы белсәм, мин татар тарихын да, чувашныкын да яхшылап өйрәнә алам дип уйлый идем. Ләкин, тора-бара, тормыш моның киресен раслады, әгәр мин русча гына уйласам һәм язсам, бүген сезгә сөйләгән фәнни хакыйкәтләрне ача алмаган булыр идем...

Галим сүзен тәмам кылды.

Авыр тынлык урнашты. Ләкин бу мәгънәле тынлык иде...

Китап. Әллүки

Мәликә Ясминәгә китап калдырып китте. Тукаш китабын. Сыйныфташыныкы булгач, хатын йотлыгып укырга кереште: «Әлли мәгарәсе янындагы калкулыкта кеше гәүдәсе чагылышы күренде. Һәйкәл юк бит анда, монысы ни булыр тагы дип аптырады бәйрәмдә катнашучылар. Яшәтәшләре, сыйныфташлары аны шунда ук Зөлфәкар карачкысына охшаттылар. Әрвахларга дога укылган көн булды шул бүген, күрәсен, алар да шул сөенечләрәннән бер кузгалып алганнардыр дип куйды бу хакта ишеткән Хәтмулла шәкерт. Зөлфәкар авылдашларына гүя:

– Бәхетлеме сез, кардәшләрем?! – ди кебек иде...

– Авыл бәйрәменең шундый көнгә туры килеп торуын гына кара эле син! – дип көрсенде Хәтмулла.

Тукаш аңа аптырап карап куйды, үзенчә әлегә сүзләренә аңлатма көтүе. Хәтмулла, әйтсәм әйтим инде дигәндәй:

– Бүген Мирсәет Солтангалиевнең туган көне. Юбилее... – дип куйды.

– Әйбәт бит инде, яхшы! – диде аңа каршы Тукаш.

– Ул каһарман иске төшсә, башта әллә нинди каршылыклы уйлар кайный башлый, – дип дәвам итте сүзен шәкерт.

– Әйе, син хаклы, Хәтмулла... Гомерен инкыйлабка багышлаган, ышанган, татарга, ниһаять, ирек килә дип ихластан хыялланган... Хәер, рус халкына да азатлык килә дип хыялланган ул. Ә ахырда ни белән тәмамланган? Үзен корбан итәләр. Барысын кычкыртып алдый большевиклар. Ялганлаган булып чыгалар. Үзләре дә харап ителә, азатлык, ирек тә юк.

Хәтмулла, чебен кугандай, кулын селкеп куйды:

– Ярап ла, канга тоз салмале...

– Үзең бит!

– Аның каравы, без үзебезгә билгесез булган тарихның читен генә булса да ача алдык.

– Мин дә шуңа сөенәм, шәжәрәбезне, кемлегебезне белдек, ичмасам. Күңелгә рәхәт, жанга рәхәт болай! Сиңа рәхмәт инде, Хәтмулла!

– Барчабызга да шөкер, Тукаш туган. Тик аларның күбесен таба алмыйм эле. Касыйм чиркәве астында табылганнарын! Аларны югалтсак, бетте баш!

– Паратов алмадымы икән?

– Юк, мин аңа кагылышлы шәжәрәне үзем яшереп куйдым. Белми эле ул.

– Ә Пал Палыч кайда соң безнең? – дип сорады Тукаш. – Ярты табылдыкны ул алып кайтам диде бит.

Хәтмулла әлегә сораудан сискәнәп китте.

– Пал Палыч дисеңме?! Ттт-точнооо! Шул! Шул фашист урлаган!
 – Ул бик сорашкан иде! Шул алган! Тик ул Германиясенә китеп барды түгелме соң инде?!!

– Китеп барды шул. Борчылма, Сарби монда, Касыймда бит әле.

– Сарбиның кайда икәнлеген белмибез. Макай белән күрешкәннән соң ул да суга төшкәндәй юкка чыкты, – диде Чуракан һәм авыр итеп көрсенде. Хәтмулла күреп тора, Чураканның көрсенүе башка сәбәп белән, Сарбига ияреп, Сәрвәр дә китеп барган, ди, бит!.. Туганнар кавышканнар. Әнисеннән кош теле чаклы хәбәр алган Сарби Даниловна Гайнан белән Туксаба якларына чыгып китә. Макай белән күрешә, сөңлесен таба.

Тукашның башына бәрде: Пал Палыч белән соңгы мәртәбә сөйләшү тиктомалдан булмаган ласа! Немец галиме аннан татарның бишек жырлары хакында сорашты. Үзе дә аларны бик күп жыйган икән. Тик мин һаман канәгать түгел әле дип сөйләнеп торды. Нидер житеп бетми диде. Аннан соң... Ул аңа китап язарга тәкъдим итте. Әйе, әйе, китап! Үзенә фәнни идеяләрен сөйләде. Шулар нигезендә булырга тиеш китабың диде. Чү! Нигә тик торганда гына «алтын» фикерләре белән уртаклашты соң әле немец галиме? Тукаш аңа ул жыйган бишек жырлары янына «Әллүки»не дә өстәргә кушкан иде, әллә шуңа күңеле булды инде? Тукайның «Милли моңнары»н... Халыкта ул күптән «Әллүки» дип кенә аталып йөртелә. Тукаш бу турыда да әйтте галимгә... Шуннан соң нәрсә диде Пал Палыч: «Китабыңның исеме «Әллүки» булсын, – диде. – Без, галимнәр, фәнни ачышларны халыкка үз «телебездә» житкерәбез, син аларны әдәби телдә тәкъдим ит», – диде түгелме соң? Үзе шигырьнең бер куплетын яттан сөйләде:

«Өзлеп-өзлеп кенә әйтеп бирә
 Татар күңеле ниләр сизгәнән;
 Мескин булып торган өч йөз елда
 Тәкъдир безне ничек изгәнән».

Аннан соң Тукаш та бер куплетны искә алды:

«Түзәлмәдем, бардым жырлаучыга,
 Дидем: «Кардәш, бу көй нинди көй?»
 Жавабында милләттәшем миңа:
 «Бу көй була, – диде, – «Әллүки!»»

Тукашның күз аллары яктырып китте! «Пал Палыч! Рәхмәт сиңа!» – дип аваз саласы килде! Минем китап «Әллүки» исемле булачак!

– Карак булсаң да, барыбер рәхмәт, Пал Палыч!..

Уйлар икеле-микеле иде. «Чү! – диде ул шуннан соң үз-үзенә: – Бу карак немец аларның тарихи документларын урлап киткән! Ә ул шуңа рәхмәт укып тора?!»

Беркавымнан Тукашның ачуы басылды, хәзер ул тагын Пал Палыч «яклы» иде. Аның белән булган соңгы сөйләшүне берәмтекләп исенә төшерде. «Әллүки» хакында сөйләшкәннән соң ул Тукай хакында сораштырды, Тукашка иң нык тәэсир иткән юлларын укып күрсәтүен

үтенде. Тукаш кулына замандаш шагыйренен китабын алды һәм укырга кереште:

«Көнчелек, үчлек белән тулган татарлык,
Төяп илтөп Мәкәржәдә сатарлык.

Язучыларга хөрмәтләре юк,
Бу дингә бөртектә хезмәтләре юк.
Каләм иясенен каләмгә хөрмәте юк,
Болар каршында тәкәббернен хөрмәте күп.

Наданлык таптамасын — яньчеләрбез,
Каләмгә каршы бармыйк — чәнчеләрбез.

Каләм — бөөк, каләм — дәрәжәле;
Ходайның телендә ант урынында ул.

Шагыйрь күңелендә кыш булмый да кар яумый.

(...) Зинһар, кәрмә шагыйрь битлегенә син, кисәрләр койрыгыңны, кәрмә былбыл читлегенә син.

(...) Бөтен көтепханәләренә, матбагаларны вә газеталарны ябып бетерсәләр, бу көннән яңа киёмнәремне ертып ташлап, яланаяк чыгып йөгәрәчәкмен.

Шигырь башка да, дөньяны әйләндерүче чыгыр башка.

Фәкат сабыр кирәк. Килер заман, һәр язучының үзен, сүзен вә шәхси тормышын инәсеннән жебенә кадәр тикшереп чыгарлар әле.

Бездә әдәбият бар һәм дә бай әдәбият!»

Боларны игътибар белән тыңлап торган тюрколог бары бер генә жөмлә әйтте: «Тукаега сезгә барысын да язып, әйтеп калдырган икән бит инде...»

Пал Палыч белән булган әңгәмәсә хакында Тукаш Мәликәгә дә сөйләде. Мәликә тәкъдим иткән китап исемә үзгәрергә тора бит, әйтмәсәң, үпкәләп дип фикер йөртте ул.

Китапларны китапханәгә илтөп биргәч, Мәликәгә өй эчә бушап калгандай булды. Нидер житми иде. Бәлки, ул шул рәвешлә соңгы арада чуалган жаны аркасында тынычлыгын югалтандыр да хәзер нидер көтүемә? Тукашының китабын тәмамлавын бик тели бугай. Хатын иренен дан баскычы буйлап тагын да өскәрәк күтәрелүен тели. Тик Тукашы һаман суза. Газеталарда Ханкала ханлыгы хакында язма бастырды да шуның шөһрәтеннән исереп йөри. Китап кирәк, Тукаш, китап! Шулкач Мәликәнен чуалган башына бер фикер очып кунды. Күптән түгел ишегалды өстеннән кыр казлары каңгылдашып узган иде, аңа кадәр сыерчыклар килеп оя корды. Әллә шул сыерчыклар алып килдемә әлегә фикерләренә: кыскасы, Тукаш тормышында аны тетрәткән берәр вакыйга булырга тиеш! Ул вакыйганы хатын үзе уйлап чыгарды. Моның белән ул ике нәрсә отачак: Денис Паратов күптән аңа сүз кушасы килеп йөри, хисләре чын микән байбәтченә — тикшереп карый ала. Икенчедән, бу хакта Тукаш ишетсә, шартлаячак! Аның шартлавы кирәк тә инде, бәлки, шул стресслардан соң китабына яңа идея килер. Каләм иясенен баш миен кузгалтып жибәрү өчен кирәк андый нәни стресслар дип, Тукаш элек үзе үк әйтә иде бит.

Хатын Дениска шалтыратты һәм күрешергә каршы түгеллеген әйте. Тегесе бу хәбәрдән каушап калды, беркавым сүзен әйтә алмыйча тотлыгып торды. Мәликә моны үзенчә юрады, карарының дәрәс икәнлегенә тагын бер кат инанып һәм бик канәгать кыяфәт белән телефонны куйды. Хәзер әзерләнергә кирәк инде. Тукаш каядыр Касыйм якларында йөри, ул кайтканчы Паратов белән күрешүне беркем белмәячәк. Тик нинди киём кияргә соң? Шкафта актарына торгач, үзенә бик ошаган күлмәк тапты хатын. Шулкач «әллә Ясминә белән киңәшәргә микән» дигән уй да узды башыннан. Әмма аңа кадәр эчкә киёмнәрен хәл итәсе, килешле итеп киенәсе бар. Эчкә киём дип уйлауга, хатын үзә үк сискәнәп китте! Тукта, ни хакында уйлый ул, жүнсез?! Нинди эчкә киём, ди. Әллә?!

Әллә шул. Бу мизгелләрдә хатынның күңеленә әллә ниткән уйлар кереп чыкты. Соңгы уе үзенә дә ошамады, Денис алдында беренчә күрешүдә үк чишенергә жыенмый лабаса.

Райүзәктә «Сердәш» дип аталган яңа кафе бар. Элеккеге участок милиционеры Салихжанның кече малае ачкан диләр. Денис аны шунда чакырды, кереп алам дигән иде, Мәликә шунда ук каршы килде, үзем диде, чөнки Тукаш аңа күптән түгел яңа япон машинасы алып биргән иде. «Сердәш» кафесында очрашырга дип, Денис әйтмәсә дә, хатын үзә дә нәкъ шуны тәкъдим итмәкче иде.

Денис, шактый озак читтә качып йөргәннән соң, салымнарын түләп, яңа гына якты дөньяга чыккан. Бик ыспай итеп энәдән-жептән киенгән, күрәсәң, салымнан соң да акчасы байтак калган, ахрысы. Денис кабиналы аерым урын алып куйган, ир хатыны белән күрешә бит, кеше күзенә чалынырлык булмасын, янәсе. Ләкин Мәликә үзә кафе уртасындагы түгәрәк өстәлне сайлады. Тегесе каршы килмәде, жаны теләгән жылан ите ашаган дигәндәй, берсүзсез ризалашты. Менә ул кесәсеннән берничә кара төстәге ялтыравык кап чыгарды һәм:

– Мәликә, мин матур итеп сөйли дә белмим инде. Минем өчен сүзләргә сиңа менә шушы бүләкләр сөйләсен! Чын күңелдән бу! Зинһар, кире какма! – дип, капларның берсен ачты. Аннан бриллиант кашлы искиткеч матур алкалар килеп чыкты. Мәликә сүз әйтергә өлгергәнчә, Денис икенче капны ачты. – Бу да сиңа, – дип, шулай ук чын алтыннан коелган кулон тартып чыгарды. Өчөнчә капта бриллиант кашлы кыйммәтле йөзек иде. Мәликә моны көтмәгән иде, сулышы кысылды, сүзен әйтә алмас хәлгә килде, бүләкләргә тотып-тотып карады, тик һаман авыз ачып, сүзен әйтә алмый иде әле.

– Денис! – диде ул беркавымнан. – Син нәрсә?!

– Ихластан бу, чын йөрәктән, Мила!

Әйе, Денис аңа үзенчә «Мила» дип дөшә иде шул. Бу хатынны тагын да каушатты. Бик озак сөяргә сурәтәндә кыланып-кыланчыкланып утырырга иде әле исәбе Денис каршында, әмма кыйммәтле бүләкләр планнарын чуалтты. Шулкачта гына ул үзенә зур хата жибәрә язганын аңлады. Аларны Туксабаның бер кешесә дә күзәтеп утыра; Мәликә моны башта ук сизде, ләкин ул якка юри борылып та карамады. Хатын тиз-тиз өстәл яныннан торып басты һәм жәһәт кенә киём әлгеченә таба китте. Денис аны үпкәләттем дип уйлап, аягына торып ук баскан иде, әмма Мәликә тиз генә

эйлэнep тэ килде. Тагын егет каршысына утырды. Кулындагы конвертны Дениска сузды:

– Бану... Рәимова, Хәйдәрова инде хәзер, шул Бану моны сиңа тапшырырга кушты, – диде тотлыга-тотлыга. Денис шулчак кинәт көлөп жибәрде.

– Бану миңа мэхәббәт хаты язганмы әллә?! – диде, моны шаяртуга борырга теләп. Ләкин Мәликә кырыс иде, житди иде бу мизгелләрдә.

– Ие, язган! – диде ул ят тавыш белән. Дөрөсрәге, елыйсы, үксеп-үксеп елап жибәрәсе килгән тавыш белән әйтте ул бу сүзләргә. Егетнең бүләкләре бик затлы иде, әллә шул башын чуалтып жибәрдемә соң?

Денис конвертны ачып укырга керешкәндә, Мәликә кафедран чыгып шылган иде. Почмакта макарон ашап утыган Туксаба кешесе хатынны елмаюлы карашы белән озатып калды. Туксабаның Әлли ягыннан булмаса да, ул яхшы таныш, чөнки Тукашның такта яру остаханәсендә баш электрик иде абзыен...

Денис хатны укуга, йөзә бер агарды, бер күгәрде. Телсез калды Паратовлар малае һәм, дөньяда Мәликә барлыгын, монда ник килгәнлеген дә онытып, жүләр нәрсә кебек атыла-бөрелә, кафедран чыгып китте.

Менә шул хәлләргә Мәликә аңа көлә-көлә сөйләгән иде. Тукаш, конверт дигәч, шунда ук ышанды, чөнки Паратов белән Рәимовлар күптән түгел генә үзләренең бертуган икәнлекләрен ачыклаган, бу хакта ул Касыймда Рәимовның үзеннән ишетеп кайтты. Конвертта шул хакта хәбәр булганлыгы көн-кебек ачык иде; Бану һәм Денис туганнан-туган булып чыгалар бит инде...

Тукаш белергә тиешле дөрөс хәлләр болар гына түгел иде әле. Аларның байтагы Пал Палыч чемоданында Төркиягә очты. Ләкин ул моңа артык уфтанмады. Сарби Даниловна Касыймда бит әле.

Ул көнне Мәликә Тукашка кыр казыннан төшеп калган бер каурыз алып кереп бирде...

Каурыз каләм болай дип язды:

«Әллүки – халык бәгырендәгенең каләм очында китапка күчкән моңы ул!

Баш миенең бердәнбер энергия чарасы – үткәннәргә таяну; аны үткәннән килгән мәгълүмат тукландырып тора. Тарихи мәгълүмат – миллион еллар элек булган хәлләр – Баш миенең һәр шүрлегенә тәртип белән салынып барыла; кирәк чакта, кирәк урында ул аны файдалана ала, шуның ярдәмендә янасын булдыра. Кыскасы, бу нәрсә Баш миенең эшчәнлегә өчен һава кебек үк кирәкле. Ул төрле юллар белән яшәр өчен көрәшкә омтыла!!! Мәгълүматка хилафлык килгән очракта – тарихи үткәннең хаклыгына зыян кылынса, ул бозылса – чылбырның бер бүлеме өзәлгән кебек була. Әмма моның белән генә баш мие барыбер үзенә эшчәнлеген туктата алмый бит, ул андый очракта жиңелрәк юлны сайлый; шуның белән беррәттән буталыш барлыкка килә. Баш миеннән дөрөс хәбәр булмагач, башка органнар да тулы хәятен югалта, өстәвенә психикага зыян килә. Яңа туган баланың гариплегә – монда жүләрлек, акылга сау булмау белән беррәттән физик зәгыйфьлек тә керә – нәкъ менә шуның аркасында килеп чыга. Өстәвенә, күбесе бик зәгыйфь була: бишкәтә үк сүнә сабыйлар...

...Бишектә чакта үз туган телендә ишеткән Әллүки мәңгелек көч чыганагы, дәрт-дәрман буларак Кешене жете, саф акыллы итеп саклап тора».

Татарның каны белән нефть елга булып агар...

Тукаш Пауль Вольфганг атлы немецның «табышмакларын» чишеп сөенгән бер вакытта Хәтмулла ниндидер галим тюркологның чыганақлардагы язмаларга өстәмә рәвештә төртеп барган искәртмәләрен укый иде. Әүвәл табылдык пергаменттагы язучыларны яхшырак күрү өчен аны көн күзенә куйды, алай иткәндә сүз-жөмләр аермачык күренә: «Килер бер көн әүвәл кавемнең каны елга булып агар. Аннан соң шул елгага аның нефть кушылып. Килер бер көн: кавемнең бер ишесе тагын Мир-Мөлкәтен читләргә үз куллары белән илтәп бирер өчен юлга кузгалыр, күпчелеге асаба жире, нигезе өчен шунда гаип булырлар...

Килер бер көн: ул үз өендә ят булыр. Үзе төзөгән дәүләттә аның саны булмас!...

Килер бер көн: ике кавем, чит-ятлардан балаларын, аналарын, хатыннарын һәм жир-милкән саклау бәрәбәрә башын салыр. Исән калганнарына сабак булмас бу; беркавым иркен сулыш алгач, бер-беренә дөгъва белдерергә керешерләр, телләрен, деннәрен кисмәккә пычак-кылычларын кыннарыннан алырлар. Бәлки, алай булмас та әле...

Килер бер көн, килер ул көн... Кипкән иреннәрен кыймылдатып, ошбу сүзләренң дэвамнн үзалдына пышылдады: килер бер көн... Тик нинди көнме? Көннәр кабатланып торыр... Бүген милләтләренң канын бозарга тырышканы, ул көнне чын хәвефнең читтә икәнлегенә тагын бер кат тәмам инанып, алар икесе, өчесе, барчасы, йөзләбе, меңләбе тупланып, иксез-чиксез жирләренә, байлыгына кызыккан тышкы Афәткә каршы көрәш юлына басарлар... Килер ул көн... Күкләрдә язылган, Ходай кушып, жиргә таммый калмас...»

«Кан белән нефть елга булып агар» дигән жөмлә артыннан Пал Палыч өч өндәү билгесе утыртып куйган. Хәтмулла сискәнәп куйды: «Ә нефтенң ни катнашы бар монда?!» Шуннан соң гына башына бәрде: эз яшерергә маташуы немецның... Чү! Бу жөмлә чыганақтан түгел бит, Пал Палыч үзе өстәгән моны! «Жиде банкир» чоры хакында әйтүме? Кан да, нефть тә елга булып ага шул ул вакытта. Гади халыкның желеген суырлар! Хәтмулла ялгышкан, Пал Палыч милли мәсьәлә күтәрми монда. «Елга булып нефть агуы» Советлар вакытында ил халкына тиешле байлыкның үзенә эләкмәве турында хәбәр булса, «кан агу» шәхес култы вакытында йөзләгән акыллы баш – рус-татарның, мари-чувашның кырылуына ишарә! Хәтмулла тагын уйга калды. Нигә үзе белән алган немец иң кирәкле чыганақларны? Ни эшли ул алар белән? Ләкин ошбу сорауга ул бүген җавап таба алмачак иде. Аның өчен Пал Палычның үзен эзләп табарга кирәк!.. Тик кайдан башларга бу эшне!.. Сорау арты сорау...

Хәтмулланың исән-акрылын алганы бу гына түгел, сәбәп бөтенләй башкада! Кемдер, бик тырышып, Библиядән өзекләр китерә! Димәк, монда татар кешесе генә түгел, бәлки, әле хөрмәтле рухани булгандыр?

Рус кешесенен (бәлки, яһүд раввины?) дә кулы бар?! Ул йотлыгып укырга кереште: «... не вступай с ними в родство: дочери твоей не отдавай за сына его, и дочери его не бери за сына твоего, ибо... тогда воспламенится на вас гнев Господа, и Он скоро истребит тебя». (Библия, Второзаконие 7:3)

Йа Алла! Ни нәрсә соң бу?! «Евламий» дигән култамга да укыла! Шушы юлларны язган, дөресрәге, Библиядән үзенә кирәкле юлларны күчереп алган кешедер?... Саклан дигән, кисәтә бит... Ханкала егылгач язылган юллар ләбаса бу?! Шулвакытта рус ир-аты әсир итеп Башкалага куылган мөселман кыз-хатыннары, чуваш, мари, ар һәм башка мәжүсиләр белән женси мөнәсәбәткә керә... Һәм әлегә хәлнең һәлакәткә китерәчәген язма авторы дәлилли, Библиядән мисаллар белән ныгыта: «Уставы Мои соблюдайте; скота твоего неводи с иной породой; поля твоего не засевай двумя родами семян; в одежду из разнородных нитей, из шерсти и льна, не одевайся». (Левит 19:19)

Жиңүче халык, бәлки, егылганны хайван белән тиңләгәндер шулай? Монысы да гажәп түгел, жиңүче һәрчак үзен өстен куя... Библиянең бөек китап икәнлеген раслый түгелме соң бу юллар?! Алдан күрәп язылган алар, моннан биш гасыр элек үк рус халкын фажига турында кисәткән рухани Библияне юкка файдаланмаган, күрәсең! Каннарыгызны бутамагыз диелгән бит.

Ә монысы ни тагы? Хәтмулла тагын йотлыгып укырга кереште:

«Казан төркиләренен ин борынгы бабалары – көнбатыш хуннар. Венгрия тюркологлары исәпләвенчә, Атилла хәзер Казан урнашкан жирләрдә туып үскән. Һәм исемен дә Итил-Атил елгасы белән бәйлә рәвештә алган.

Хуннар Көнбатышка безнең эраның I гасырында Азиядән килә дигән фикерләр дә бар. Кайбер тарихчылар фаразлавынча, Идел-Урал буйларына төрки халык ин беренче булып безнең эрага кадәр үк Көнчыгыштан килә һәм, Көнбатыш хуннары монда күтәрелгәнче үк, әлегә жирләрдә тормыш корып жибәргән була. Кыскасы, Азия хуннары Идел буйларында безнең эрага кадәр III гасырга кадәр нигез салган була.

Ничшиксез, ул вакытта «сак» исеме белән аталган ин борынгы төркиләр Геродот заманыннан (безнең эрага кадәр V гасыр), Идел-Урал төбәгеннән торып, барлык Көнчыгыш Аурупа белән идарә иткән. Бүген үзләре хәят итүче Идел-Урал буйлары татарның борынгы асаба жирләре.

Мәгълүм ки, Атилланың үлеменнән соң (453 ел) хуннар дөләте какшый башлый. Атилланың кече улы Ирнәк халыкның чәчелгән өлешен янәдән бер йодрыкка туплый һәм аларны Урта Азия һәм Көнчыгыш Аурупа тарафларына алып китә. Юлда алар тугандаш күчмә халыкларны очраталар. Болар Чу үзәнлегендә яшәгән угырлар була. Гадәттә, мондый очракта туганнар бер-берсе белән көрәшә, бер-берсен кыра башлый. Ләкин бу юлы алай булмый: тугандаш кабиләләр берләшә һәм тагын да зурая.

Аурупада латин сөйләмәннән гарык булган хуннар, Урта Азия төркиләре белән очрашкач, шатланып, бер-берсе белән кушыла. Шуннан соң алар үзләренә «болгар» исемен ала, атама «кушылган-берләшкән» дигәннән килеп чыккан ди тарихчылар («Болганган» сүзе бу очракта мәгънәгә туры килми, чөнки борынгы төрки телдә «болгар» кушылу-берләшү дигәнне аңлаткан). Әлегә дөләттә тугыз-угуз һәм утыз-угыз кабиләләре өстенлек ала.

Бу төркиләрнең шул рәвешле үзара тагын бер кушылуы һәм нәтижәдә дәүләтне көчәйтүләре була.

Ирнәк белән Урта Аурупадан кайтучы халык, һичшиксез, Идел-Урал буйларында яшәүче тугандашлары хакында ата-бабаларыннан ишетеп белгәндер, тарих телдән-телгә булса да тапшырылып баргандыр. Шуңа күрә алар Идел-Урал буйларын үзләренек борынгы жирләре дип исәпләгәннәр. VI гасырда һуннар белән утыз-угыр белән кушылып, Болгар ханлыгы төзөгән төркиләр тагын да төньяккарак күтәрелә һәм бүгенге Идел буйларына килеп житә. Тугыз угыр кабиләләре белән кушылган һуннар Дунай буйларына юнәлә. Алар 671 елда Балканда беренче Төрки дәүләт төзи. Бары христиан динен кабул итү аркасында гына алар андагы халыклар белән ассимиляциягә дучар ителә.

Утыз-угыр кабиләләре белән кушылган хуннар Идел бие бассейнында кайчандыр Атилладан калган төрки туганнары белән очраша. Бу төркиләрнең, хәзер инде төрки-татарның, канын кабат сафландыру факты буларак кабул ителергә тиеш.

Йа Алла! Язма кырыенда искәртмәсә дә бар: «Садри Максудидан» диелгән?! Бүген хәтта тарихчылар да Идел-Урал буйларында татарның борын заманнан яшәвенә шик белдергән бер вакытта бөек Максуди моннан йөз ел элек чын хакыйкәтне ачкан да салган язмага!...»

...Ясминә Мәликә биргән китапны япты да аптыраулы карашы белән күпне белгән яшьтәше, ахирәтенә карады. «Ә нишләп монда хәзинә... нефть табылу турында язылган, яшерен жыелышның соңгы карары турында ләм-мим?!» – ди иде карашы. Мәликә, гадәткә бу хәлгә артык игътибар биреп тормастан, кызу гына итеп:

– Нәрсәсен язып торасың инде аның хәзер. Икенче мәртәбә жыелмаганнар да бит. Ярый әле жыелмаганнар. Желегенә суыргандай нефтькә дә имеп бетерерләр, сынар күлмәксез дә калдырган булырлар иде «бандит банкирлар», – ди Тукаш. Ә Салихжаннар артларына ут капкан кебек чыгып чапты бит шуларга хәбәр итәргә! Солтанның да, безнекеләрнең дә сүзенә колак салмады ул куштаннар. Әле ярый, путанайлар юлларына аркылы төшөп өлгергән. Гаврилов бөтенләй котырган, ди, анда. Әллә син дә шул куштаннар яклымы?

– Баштарак яклы идем... Тик Гафият аңлаткач, ир сүзенә каршы ничекләр итеп барыйм, ди. Мин хатын бит, – дип куйды.

Мәликә ахирәтенек сүзләрен жөпләде:

– Әгәр Зөлфәкар булса: «Бәхетле татар хатыны!» – дияр иде...

Хатыннарының монда нефть чыга башлагач, биек үкчәле туфлиләре белән яңа асфальтта чык-чык басып йөриселәре бик килә иде килүен. Итекченек итеге юк дигәндәй, тик ул кара алтын дигән байлыктан килгән акчалар монда калырма соң? Хатын-кыз бүгенгә көне белән яшәүдә тәмне күбрәк тапса да, бу яклардагы гүзәл табигатьнең, тауларның казылып бетүенә алар эчләреннән моңарчы да каршы иде. Өстәвенә, Ясминәнең малае – фермер, аңа майга баткан чокыр-чакыр түгел, аңа жир кирәк. Ләкин ирләренек сүзләренә теге чакта турыдан-туры каршы килергә тартымасалар да, хәзер исә Башкаладан Рәимов хәбәр килүгә, ул якларда нефть барлыгын эт тә

белергә тиеш түгел дигән гажәеп серле хәбәр килеп житүгә, янә ирләрә ягына чыгып, моны үзләрә дә шулай булуын белгәнгә күрә, алар икеләтә бәхетле иде.

Илдә вазгыять айлап-елап түгел, көнләп, атналап үзгәрә торган чак. Башкалада Кирмән башы сайлаулары узуга, колакка ят булган «жидебандитбанкир» дигән сүз чыгуга, туксабалар элеккеге ниятләрән капылт үзгәртте, чөнки ул бандит төркем илдәге бар нефть ятмаларын үз кулларына жыймакчы икән. Шуңа күрә Рәимов Туксаба ягына әлегә хәбәрән жибәргән дә инде: юкмы, юк, юкның тамагы тук? Тик әлегә бу хакта сүзнә бөтенләй куертмаска булдылар.

Гаврилов теге чакта чыгырыннан чыкты, нефть хакындагы бәхәстә Путанай яклары белән алар бугазга-бугаз килде. Туксабалар һаман Башкалага ярага кереште, нефть турындагы серне чишү дә шул нияттән иде. Шәжәрәсе ачыклангач, адәм баласы кинәт үзгәрде, иң беренче булып Гаврилов Ханкалага барып үзен һәм улын мәжбүриләп сөннәткә утырттырды. Өй диварына Зөлфәкар ясаган Аятел көрси алып кайтып элде. Мәчеткә дә йөрергә нияте бар иде, тик мәчеткә барып житү өчен ярым жимерек чиркәүне узарга кирәк, нишләптер элек ул турыда уйламаган, нигә теге чакта бу чиркәүне төзекләндерә башлаган жиремнән эшнә туктаттым икән дип баш вата; хәзер ул энә яртысы яңартылган килеш авыл читендә каралып, моңаеп утыра. Эшен ахырына житкергән булса, йөзен дә чытмыйча: «Миңа үпкәли алмыйсың! Мин синең өчен кулдан килгәнне эшләдем! – дип тыныч жан белән узган булыр иде. – Миндә ерак бабалар каны уянды, бигайбә, Господи! Үзең беләсең, мин аларның рухларына хыянәт итә алмыйм, мулла әйтә бит анда: «Әрвахлар, бабалар рәнжеше кешенең үзенә генә түгел, бар нәселенә төшә ул», – ди. Бәлки, теге чактан ук төшкән булгандыр ул каргыш безнең ишеләргә: нинди байлык эчендә яшәп тә халык барыбер мантий алмады, элгәрерәк бөтенләй кол хәлендә булган, крепостное право аның желеген суырган, жиргә, авылга нәфрәт уяткан!»

Бүген чиркәү яныннан тыныч кына узып булмый. Хәзер Христос каршында гаепле сизә үзен. Теге чакта кемдер махсус уйлап чыгарган «алтын-көмеш» низагына игътибар итәсе калмаган икән, чиркәүне төзекләндереп бетерәсе булган... Хәер, авылда яшьләр калмагач, нигә кирәк ул дип, күңелен суытучылар булды шул.

Ике Алла да аңа каршы булгач (Ул бер!), киләчәктә ни кыласы да, балалары ничекләр итеп тормыш итәр?!! Татардан рус ясавы бик жиңел, чөнки сатлык татар үзе шуны тели, ә менә рустан татар ясап булганлыгы моңарчы башына да кереп карамады ләбаса! Хәер, чиркәү гафу итәр, коммунист буларак, ул элек тә дин дип егылып китмәде, өендәге берничә сурәтне санамаганда, кеше ишетмәслек кенә итеп эчтән «Ой, Господи, помилуй» диюдән башка ары узмады узуын?.. Шулай да сиксәнәнче еллар уртасында ташландык чиркәүне аякка бастырам дигән иде. Әүвәл барыбер тиздән авылда кеше калмаячак, нигә ул диделәр, инде карар кылынганда, гөмбәз мәсьәләсендә каршылык килеп чыкты: «Нигә Туксаба мәчетенен ае алтыннан да, чиркәү гөмбәзе көмеш кенә булырга тиеш әле?!» – диде кемдер. Ул «кемдерне» бу яктан депутат булырга теләүче кандидат котырткан иде. Ул этрәк-эләм шул рәвешле путанайлар тавышын үзенә

алмакчы булган һәм гомердә булмаганны! – Туксаба белән Путанайны ызгыштыра язды. Чиркәү гөмбәзе дә, мәчет ае да кирәк түгел иде ул мәлгуньгә, аңа бары электоратның тавышлары гына кирәк иде. Гаврилов шулчакта ремонт эшләрен башламыйча да туктатырга мәжбүр булды. Ә менә мәчетне төзекләндерергә акча бирде. Чү әле, «Бог един» диләр түгелме соң?! Шулай дип әйтәләр дә әйтүен...

Башындагы тараканнарны тынычландыру өчен, бигрәк тә кызган башны суыту өчен Гаврилов башына түбәтәй дә алып киде. Уй-фикерләр нишләптер акрынлап килә: ул моңарчы юкка гына татарларга охшарга тырышып, капка-коймасын буярга керешмәгәндер әле. Бардыр монда берәр хикмәт...

Хатыны иренә бу кыланышларына көлеп карады. Зирәк хатын ул. Элек Аятел көрсине үзе алып кайтып сандыгына яшергән иде Мәрьям. Хәер, яшермәде, иренә турысын әйтте шулчакта: «Альберт, кичерә күр, мин – татар тумасы, яшь барган саен, жан тынычлыгым югала, әйдә, бу шәмаилләр сандыкта булса да ятсын әле?» – дип үтенгән иде. Хәзер, алар сандыктан диварга күчкәч, сурәтләр сандык төбенә кире барып яткач, капылт үзгәрде, аны алыштырып куйган булдылар: Аятел көрсиләр янына сурәтләрне дә элик димәсенме?! Шулчакта Альберт Иванович Гаврилов уйлап куйды: «Безгә атеист булып калу яхшырак булып, Мәрьям...» димәкче иде, тик нигәдер әйтмәде, телен тешләде. Гаврилов барыбер бер мәртәбә яңа түбәтәен киеп, Туксаба мәчетенә барып кайтты. Урман аша урап барды, чиркәү яныннан узмады. Элек алар яңартылган мәчет, элеккеге клубка сайлауга йөреләр иде. Гаврилов та үзен сайлауга барам дип хис итте, шул хактагы уй өстен чыкты. Тик ерак бабаларының намазда утырганы күз алдына килә башлагач, бу жанына гомер тынычлык булмаячагын тойды. Шулай үзен битәрләп йөргән көннәрнең берсендә кичкырын Ханкаладан оныгы туу турында хәбәр килде, бу хакта малае шалтыратып әйтте. «Әти, исем уйлый тор! Мин татарча матур исемнәрне яхшы белмим, бергәләп сайларбыз!» – дип үтенде. Берәр сәгать ишегалдында көмешкә чөмереп утыргач, Гаврилов телефон таләп итә башлады. Үзе туктаусыз: «Рәимовка шалтыратам! Әйтәм, надан син, сатлык син дим! Бездә байлык бар дип әйтергә Башкалага чыгып йөгәргәннәр бит, ә! Менә гололобий татар! Үзем дә шундый татар булып чыктым бит әле!» – дип сөйләнә. Әле көлеп жибәрә, йә сабый бала кебек үксеп еларга керешә иде. Мәрьям аңа зур тартмалы кәрәзле телефонын китеп тоттырды. Гаврилов райүзектәге малаен жыйды һәм, бар ишегалдына яңгыратып: «Улым! Исем таптым малайга! Иван дип кушабыз! Гаврилов Иван Сидорович була, димәк!» – диде. Шуннан соң ул әллә көмешкә күп эчкәнлектән, әллә яңа исемгә күңеле булып, үксеп елап жибәрде, иреннәре кыймылдый, яшь аралаш пышылдый иде ул: «Господи, прости меня, прости и помилуй!...»

Хатыны Мәрьям бу вакытта өйдә иде, ишегалдындагы тавышлар колакларын тондыргач, ачык тәрәзәләрне шартлатып ябып куеп, калган намазларын бер юлы укымакчы булып, тәһарәт алганнан соң ястү намазы вакыты җиткәннен көтә башлады. Иренә үзалдына медер-медер сөйләшкәннен ишеткән иде ул. Каршы сүз дәшү түгел, аның ягына борылып

та кармады, бары эчтэн генә, үз алдына гына: «Бүрә баласын бүреккә салсаң да...» дип куйды.

Жөмләсә төгәлләнми калды...

Алдындагыны алты ай эзләгән...

Табылган чыганаclarда кайбер мәгълүматлар өзек-өзек жөмләләр рәвешендә укыла. «700 нче еллар тирәсендә славяннар күренә (хәзерге территорияләрдә дип укы. – *Ф.Ш.*) башлый. Днепр елгасы бассейнында урнашкан Киев, Полтава тирәсе «кыргый дала» дип аталган, анда татарлар ат өстендә чапкан. VI гасырга кадәр Киев тирәсендә славяннар юк иде. Аларның зур хәрби берлеге VI гасыр башында Карпат тирәсендә күренә». Хәтмулла әлеге жөмләне укып бетерүгә, Фазыл Шәриф елмаеп куйды һәм:

– Бу турыда беләбез без. Ключевский табышы болар. Егерме сигез томлык Россия империясе тарихында бар алар.

Хәтмулла дәшмәде, чөнки аның монарчы Ключевскийны укыганы юк иде. Галимне тыңлап торсаң да, әйбәт кенә булып.

– Утыз икенче елда Кубрат хан житәкчелегендә Бөек Болгарстан исемендә дәүләт төзелә. Бу дәүләт Түбән Кубан һәм Көнчыгыш Азак буйларын көнчыгышта Хәзәр диңгезеннән алып көнбатышта Көнъяк Бугка кадәр, ягъни Малороссиянең Киевтан көнчыгышка таба булган барлык жирләрен үз эченә ала. 640 елда Болгар Византия белән килешү төзи.

Хәтмулла, чынмы дигәндәй, галимгә күтәрелеп карады. Тегесе:

– 1912 елда Полтава өлкәсенә Кече Перещепина авылы янында күп кенә алтын-көмешле савыт-саба, бизәнү әйберләре, ат дирбияләре, сугыш кораллары табыла. Араларында «Кубрат патрикий» дип язылган балдак та була, – дип, бернинди шиккә урын калдырмады.

Хәтмулланың тагын да күбрәк беләсе килә иде. Моңы сизгән галим сүзен дәвам итте:

– 1980 нче елларда немец тарихчысы Иохан Вернер кызыксына башлый бу табылдыclar белән. Тикшеренүләр нәтижәсе буларак, ул фәнни монография нәшер итә. Анда ул акка кара белән «Перещепина хәзинәсе Кубрат ханны күмү белән бәйлә, жирләү өчен кирәк булган әйберләр жыелмасы» дигән...

Галимнең тавышы килешле, һәр сүзен ачык итеп әйтә, иң әһәмиятлесе һәр тарихи мәгълүматы ис-акылыны китерерлек.

– Татарлар турындагы тарихи документлар 1236 һәм аннары 1552 елларда күпләп юкка чыгарыла. Алтын Урда таркалганнан соң, татар телендәге язмаларны махсус юкка чыгару эше бара, бу егерменче гасырга кадәр дәвам итә. Хәер, аннан соң бетерүнең икенче этабы башлана. Инкыйлабтан соң, дингә каршы көрәшәбез дигән булып, шулай ук бик күп язмалар яндырыла йә халыктан яшерелә...

Галимне тыңласаң, чәчләрең үрә торырлык, чөнки ул мәгълүм чыганаclarдан мисаллар китереп сөйли; әлеге чыганаclarны Рәсәй галимнәре дә, бигрәк тә чит илдәге тюрколог, тарихчылар да раслаган, хаклыгын дәлиллегәннәр. Кем ышансын инде Алтын Урда чорында Рәсәйдә яңа чиркәүләр салынуына? Алай гына да түгел, ул вакытта чиркәүләр

ханнар акчасына да бик күпләп төзелә! Соңыннан шулар ук үзләрен чуқындырырга керешәләр! Бу парадокс түгелме соң?!

Хәтмулла шәкерт, галимнең сүзен куәтләп:

– Тукаш яза бит, кыска гына шигыренә нинди зур мәгънә сала, – диде. – Менә берсе һаман тел очында:

Ит яхшылык – көт яманлык,
Безнең хәят микән дим?
Адым сасн бер яманлык,
Күп яхшылык иткәнмен!..

Фазыл Шәриф дәвам итә:

– Мәнгү-Тимернең мәгълүм указы була: Россиядәге бер генә чиркәү дә җимерелергә тиеш түгел диелә анда. Бер генә митрополит, архимандрит, протоиерей, иерей мыскыл ителә алмый дип тамгалана аның указында!

Фазыл Шәрифнең әлегә сүзләреннән соң үзеннән-үзе сорау туа:

– Алайса, шуны дәүләт җитәкчеләренә, халыкка җентекләп аңлата алмаган тарихчылар гаепле инде моңа? – дип куя Хәтмулла шәкерт. Галим иңбашларын сикертеп ала, алай гына түгел дигән ишарәсен сүзләр белән дә әйтеп бирә:

– Менә бер мисал, шуннан үзең аңларсың. Сугыш вакытында татар Антонов Генераль штаб начальнигы була. Сталин аңа, батырлыкларын искә алып, Парад кабул итәргә куша. Тегесе каршы килә: «Мин генерал, Жуков маршал бит», – ди. Тегесе: «Мин синнән хәзер үк маршал ясыим, алайса, – ди, – милләтеңне руска үзгәрт», – ди. Антонов риза булмый, киресенчә, грузин Сталинның да зур дәрәжәгә ирешкәнлеген әйтә. Шуннан соң Антонов опалага элгә. Менә шул. Күп инде ул, сөйләсәң, әйтер сүзләр, тарихи мисаллар. Менә тагын гади генә булып тоелган бер нәрсә хакында. «Язык до Киева доведёт» диләр. Татарчадан күчермә бу. Татар шулай дигән теге чакта. Чөнки татар телен белгән кеше, үз телендә рәхәтләнеп юл сорый-сорый, Киевка кадәр барып җитә алган! Киевы да шул төрки-татар каласы бит. Бая Кубрат алтыннары турында мисал да китергән идем.

Әлегә мисал да Хәтмуллага бик ошады.

– Алайса, без күп нәрсәне белмибез генә икән, күрмибез фактларны, – дип куйды. Шуңа өстәп тагын үзалдына: «Татар астындагыны алты ай эзләгән!» – диде. Шулчак, тагын бер мәртәбә Пал Палычта киткән гаять кирәкле, дөнья бәһасе торырлык тарихи кулъязмаларны исенә төшереп, йөрәге әрнеп алды. Солтан әйтә бит, Пал Палыч немец башы белән аракы мичкәсенә чумгач, ул аңа: «Әй, Палыч, Палыч, нишләп болай алкашка әйләнәсе иттең әле син немец башың белән?!» – дип тинтерәтә идем, ди. Хәтмулла да шуны исенә төшереп булса кирәк: «Әй, Пал Палыч, нишләп урлысы иттең инде син безнең хәзинәне?!» – дип көрсенде.

Кичә Абтюков-Абдуллин белән Ханкалада булдылар. Абтюк гозере буенча барды ул. Бүген менә Мирсәет ага дәштергән. Һәммәсенә дә хәзер үк кирәк, барысының да ашыгыч. Ул Хәйдәровларның төп йортына китте. Хәтмулланы Мирсәет агадан бигрәк Мәдинә апа түземсезләнеп көтеп торган: ул, аны тәрәзәдән күреп, каршысына ук чыкты. Аның Хәтмулланың үзенә генә әйтәсе сүзләре бар икән. Ашыга-ашыга:

– Улым, Мирсәет ишеткәнче әйтеп калыйм дим. Теге чакта нәзер әйткән булган ул. Хәзер: «Каушаудан әйтелгәндер. Ышанмыйм мин синең ул юк-барларыңа, ди. Киреләнә. – Зинһар, дога укып кит әле. Мин кара тавык та эзерләп куйдым. Дөрөсме, улым, нәзерне кайтару өчен кара тавык суярга кирәкме?» – дип, бер-бер артлы сорауларын яудыра башлады. Мәдинә апаны аңлап була, килене Маһи-Марижан бернәрсәсез йөргәндә, тиктомалдан авырып киткән. Теге чакта Сәрвәр килен сәламәт бала таба алса дип Мирсәет әйткән нәзер исләренә төшкән. Беркөнне Мирсәет хәзер генә менә шуны исенә китереп утырган. Әлбәттә, Мәдинә апа моны шунда ук эләктереп ала һәм эшкә керешә. Әйтсәң нәзер, үтә хәзер диюләре хактыр. Хәтмулланы укырга чакырганнар. Аңа кадәр Хәтмулла «киребеткән» Мирсәетне күндерергә тиеш икән.

Хәтмуллага Мирсәет аганы «жайлыйсы» булмады. Шәкерт күренүгә, тегесе күршесенә шалтыратты. Күрше, Мирсәетнең алдан эзерләп куйган корбан сарыгын, бәрәңге бакчасына алып чыгып китте. Адым саен үзен «төйгечләп» торган хатынына әйтмәгән дә булган, үзем беләм, өйрәтмә дигәндер инде. Хәтмулла чалган чакта дога укып торды. Тыштан Мәдинә апа белән килешмәгән кебек булса да, Мирсәет ага алдан ук аяк киенеп куюы аңлашыла, нинди юллар белән булса да, киленне савыктырасы килә иде картлачның. Хәтмуллага гына ишетелерлек итеп: «Адәми затның бар хыялы нәселен дәвам иттерү бит инде! Партиянең үз эше, безнең үз эшебез...» – дип аклангандай итте.

Партия беткәч, «гади кешегә әйләнгән» коммунист түрәләренә, заманга ярашып, урындыгын саклай алганнарын, берни булмагандай, яңа вазгыяттә зур эш башкаручы житәкчеләренә белә шәкерт, әмма «Күктә» утырган чагында ук Мирсәет Хәйдәров кебек гади кеше булып калганы тагын бар микән? Дөрөс, ул яшьрәк вакытта, эшеннән киткәч тә, район үзегә партия бинасында да эшләр ала, аннан соң колхозның партия оешмасын житәкли.

Хәтмулла, килүгә, әле кичә генә Ханкалада Мирсәет Хәйдәров белән бергә эшләгән пенсиядәгә түрә өендә булуы хакында сөйләгән иде. Андагы хәлне тәфсилләп әйтеп тә бирде. Бу Мирсәеткә бик ошады. Өнә ничек канатланып йөри, корбан чалдырабыз, ди. Бик ошады аңа Хәтмулла сөйләгәннәр. Пенсиядәгә элеккегә зур бер түрә оныгының исемен алыштырырга карар кылган икән. Моның өчен өйдә Корьән чыгарга кирәклеген ишеткән. Мулла һәм тагын жиде ир-ат, өйнең жиде почмагына басалар да, шуннан соң дога уку башлана. Алисә атлы яшьтән чирдән айнымаган кызның – теге түрәнең оныгы икән – әүвәл исемен үзгәрткәннәр. Алисәдән Халисәгә әйләнгән. Хәтмулла эш тәмам кылынганнан соң хужалар өчен дә дога кылу кирәклеген исләренә төшергән. Хужа картның тулы исемен сораган. Тегесе бик теләп: «Хәбибрахманов Минсәдыйк Мирхәбибулла улы», – дигән.

Бу хакта ишеткән Мирсәет ага уйга калды, сүз әйтә алмас булды. Беркавым шулай торды да, аннан соң:

– Бергә эшләр алдык без аның белән... Романов Садек Минович белән, – дип куйды.

Тик аның бу сүзләре Хәтмуллага берни аңлатмый иде. Ул Мирсәет агасыннан моны төшендерүен көттә. Әмма тегесе шуннан ары башка сүз

әйтмәгәч, кабат сорап тормады. Хәтмулланың бу хакта бик тә беләсе килә иде. Хәбибрахманов аңа теге чакта шактый гыйбрәтле хәлләр турында сөйләде, әле дә башыннан чыкмый алар, гел борчып тора. Нәрсә ди Хәбибрахманов: «Мин элек үзем зур түрә кәнәфиендә утыргач, бик биектә булгач, үземне Аллаһы Тәгаләгә дә бик якын торам дип уйлый идем. Ни эшләсә дә, килешә дип йөрдем. Дошманнарым белән бергә элек үземә мең яхшылык кылган дусларны да таптап киттем. Моңы сиздермичә генә, яшертен генә эшләргә тырыштым. Ә бит барысын да Күктә карап торганнар икән канә! Минем бу этлекләрнең һәммәсе дә анда язылып барылган булган! Берзаман алар, ул кабахәтлекләрем, бозлы яңгыр булып балалар, аннан соң оныкларым өстенә ява башлады!.. Үзем җавап бирүдән котылдым дип уйласам да, алар кавемемне корыта башлады. Хатын котырды инде, чөнки ул минем һәр адымны белеп тора иде. Элеккеге дуслар, гомер буге миңа игелек кылган кешеләргә кадәр белә бит инде, менә шуларның исемнәрен атый-атый ябышты миңа: «Син фәлән дустаның күрәлтә саттың. Син, түрә булуга, үзеңне пычрактан күтәреп алган фәләнгә гел аяк чалып тордың! Менә шул явызлыкларың, хөсөтлеген хәзер балалар, оныклар өстенә төшә!» – дип, күзгә дә ачырмый. Психбольницага илтәп тыга яздым, башы киткән дип уйладым. Баксаң, хак сүзләр сөйләгән булган! Олы кызымның исемен алыштыруга, бар чирләреннән арынды балам! Менә Алисәне дә шулай итмәкче буламын!» – дип, жанын ачып салды.

Хәтмулла соңыннан ишетте: Хәбибрахмановта яман чир икән. Инде соңгы чиктә, ди. Ул моңы үзе дә белә, әмма моңың игелекле гамәлләргә карата кылынган явызлыклары өчен үзенә җәза икәнлеген барыбер танийсы килми, ди. Дөресрәге, бу турыда яхшы белсә дә, теле белән әйтәсе килми, ди. Сызлана, үлем белән көрәшә, ләкин тәүбә итәргә курка. Хәтмулла шулчак: «Тагын ялгыша абзый. Гаебен ачыктан-ачык таныса, үзенә җиңелрәк буласы бит инде канә» дип уйлап куйды.

Адәми зат түрә-житәкче булу өчен килми дөньяга. Канында аның үз гаиләсендә «Хан» булу инстинкты күзәнәкләре өстенлек итә. Мирсәет ага да гаиләсендә хан, хәзер бигрәк тә ул шул мәнфәгатьләр белән яши; аның элеккеге зур түрә булуын зирәклегә, акыллы күз карашы һәм сабыр, төпле холкы гына искәртеп тора сыман. Яшь чакта ни рәвешле Сәрбиназны югалтуын аңламый да кала бугай ул. Әмма әлегә югалту, хәятә яңа табышлардан торса да, жанында тирән жәрәхәт калдыра; күңеле башкасын теләми инде. Чөнки ул күптән дөньядагы иң зур кыйммәтнең түрәлек түгел, жан тынычлыгы сеңгән гаиләсе, балалары, оныклары, аларның киләчәген кайгырту икәнлеген яхшы аңлый.

Мирсәет Хәйдәров инде күптән туган яклары көе белән яши. Аны бу якларның үз бабалары белән сугарылган язмышы күбрәк кызыксындыра. Һәр атаманың хак мәгънәсе төбенә төшү хакында хыяллана. Бигрәк тә, Күлтәк күле, шул күл суы тутырып торган Тәкә елгасы исеме балачактан күңеленә төерле сорау булып кереп калган, әле дә тынгы бирми, шуңа күрә ул, Хәтмулла киләсен белеп, алдан ук сөйләшүгә әзерләнде.

Төп эшнең йоласын жиренә җиткереп башкарганнан соң, алар алма бакчасына керделәр. Мирсәет аганың алмагач астына көйләп куйган өстәле, кара-каршы ике эскәмиясе бар. Сүзгә озакка сузмыйча, ул атамалар

хакында сораштырырга уйлады. Табылдык хэзинәнең кыйммәтен аңлый иде ул. Тик аңынчы күптән тел очында торган фикер-соравын ирештерәсе итте шәкерткә:

– Ислам диненең асыл нигезендә барыбер Тәңре ята, чөнки икесендә дә бераллалык бит. Шул хакта берәр нәрсә табылмадымы Ханкала хэзинәсендә? – диде ул. – Минне Тәкә елгасы исеме дә бик борчый?

– Пал Палыч дигән кешедә китте күп табылдык, – диде Хәтмулла, көрсенеп. – Минем үземне дә борчый атамалар исеме. Аннан соң Куликов кырындагы хәлләрнең чынлыгы мәсьәләсе хакында документ та булган анда, – дип куйды.

Кайбер кайнар һәм надан башлар шул вакыйганы ил күләмендәгә бәйрәмгә әйләндермәкче булалар. Моңа шәкертнең бик эче поша, чөнки ялган тарихның беркайчан да юньлегә илткәне юк. Дөрөс сөйли карт, соңгы арада Тәңре һәм тәңречелек хакында да бәхәсләр купты. Хәтмулла үзе дә, Тәңре ул – Ходай, ә ислам диненең нигезендә тәңречелек, бераллалык ята димәгә бара. Күпләр аның бу фикере белән килешә, чөнки бу хакта Мурад Аджи дәлилле мисаллар белән китаплар да язды. Тәңрегә табынган төрки халык, илаһи көч бер дип таныган исламны да тиз һәм җиңел кабул итә. Тәңречелектән калган традицияләр халык тормышында бүген дә яши. Нәзәргә кара тавык чалу, шулай ук тәңречелектән булып, исламда да кабул ителгән. Сарыкны корбан итеп чалу шуннан килә.

– Су иясе килеп житкән бит әле безгә кадәр. Карга, зәрә боткалары, Нардуган бәйрәмнәре. Су иясе дигәннән, елга кадәр елгага «Тәкә» исеме кушмагандыр инде бабайлар? Без яшь чакта, яры тирән булганга «крутой берег»ны текәдән «тәкәгә» әйләндергәндер руслар ди торганнар иде.

– Моңысы хакында елгызмада бар, Мирсәет абый. Халык төп атама тарихына үзе үк якын килгән: русчага әйләндергәндә мәгънә бозылган булган, бөтенләй үзгәргән. Агымы көчле булганлыктан, Ашкын дигәннәр аны. Ашкынып агучы су, ашкынып ага торган елга. Русчага әйләндергәндә жайлаштырганнар: «быстро текущая»дан әүвәл «текущая»сы кала, аннан соң, татарча «Текә-Тәкә» яңгырашын ала!

Мирсәет ага әүвәл, үз колакарына ышанмагандай, шәкерткә аптырап карап торды-торды да кинәт шаркылдап көлеп җибәрде, Хәтмулла да елмаеп куйды. Мирсәет, башын күтәрәп:

– Минем үзебездән көлүем бу, – диде, кул аркасы белән күз яшьләрен сөртә-сөртә. Аннан соң картның йөзе капылт җитдиләнде: – Ул Палыч дигәннәре Германиясенә үк китеп бардымы икән? – дип сорады.

– Тагын кая булсын?

Бу Мирсәетнең сорау түгел, яңа сүз башлавы иде, ахрысы. Һәм ул шулай булып чыкты да.

– Немец дисез бит инде сез аны... Элегрәк Башкалада шулай бер конференциядә катнаштык. Германиядән тюрколог галимнәр дә бар иде. Берсен, Френк дигәннән, миңа беркеттеләр. Идел бие һәм Себердәгә татарларны өйрәнүче галим. Әле дә хәтерлим, кызыклы нәрсәләр сөйләгән иде ул.

– Шул Френк бит инде! Данил Христофорович! Юк, ул үзе үк түгел, аның аспиранты Пал Палыч! Пауль Вольфганг! – дип, бу юлы аның өзелеп калган сүзен Хәтмулла ялгап китте. Тик Мирсәет ага сүрелгән иде, шулчак

кылт итеп Френкның Сәрбиназ белән бәйле икәнлегенә исенә төште бугай, башка сүз куертып тормаска булды.

Намазга барырга вакыт житеп килә иде, алар бакчадан ишегалдына чыктылар һәм, шулчак икесе дә чак артларына авып китмәде: бусага төбөндә, аларга елмаеп, Маһижан килен басып тора! Янында қояштай балкыган Мәдинә каенанасы да бар!.. Әле кайчан гына, Мәдинә аны житәкләп диярлек йөри иде, әнә хәзер, каенанам бусагадан егалмасын дигәндәй, сак кына үзе аның беләгеннән тоткан; килен ни ара савыккан да ни ара аягына ук баскан?!

Йа Хода, хикмәтләрең бихисап синең! Шуларның берсе нәзер икән бит...

Хәтмулла, мәчет юлында Мирсәет аганы да узып китеп, алга чапканын сизде, адымнарын акрынайтты. Мәчет аны гел үзенә шулай тартып тора – ашыгуы гажәп түгел иде. Мәчет манарасында, аннан соң мәчетнең эчендә малай чактан кабынган ут бар. Аны шул тарта.

Хәтмулланың әтисе Гәрәй абый колхозда данлыклы тракторчы иде. Колхоз рәисе дә аның белән хисаплаша, агрономны әйткән дә юк, кайсы басуны нинди тирәнлектә сөрәсен Гәрәй абый яхшы белә, агроном бары баш кагып килешә генә. Туган оясында кадер-хөрмәт күреп яшәгән Гәрәй абый олы улы Хәтмулланың да үз юлыннан китүен, тракторчы булуын теләде. Хәтмулла малай чакта ук «Дизель» тракторын иярләгән иде. Гәрәй абый канәгать, үзен алыштырырга арка терәге булырлык угланы үсеп килә. Әтисе янында кайнашу, тигез юлдан тракторны йөртә алу бер хәл, сукада чакта каушап калмасмы, жирне бозмасмы Хәтмулласы? Беркөнне ул аны сукага алып чыкты, Хәтмулла көндөз берүзе басуны әйләнеп килде. Шул рәвешле эшнәң жаена төшенде малай. Кайчакта әтисен дә алыштыра башлады. Ләкин бер шулай төнге сукада чакта Хәтмулланың тормышын үзгәрткән хәл булды. Ерак басуда көз көне зәб сукалылар иде. Капылт кына Гәрәй абыйның кәефе китте, ул бригадирдан үзен вакытлыча алыштыру өчен кеше сорады. Тегесе: «Юктан бар ясый алмыйм бит инде, Гәрәй абый! Әнә Хәтмулланы утырт!» – дип, бик жиңел генә котылмакчы иде. Гәрәй абый бригадир егетнең изүеннән үк эләктерде: «Төнге сукагамы малайны?! Ерак басуның ике ягында тирән ерганак бар! Шунда жибәрергә кушасыңмы ялгыз башын төнлә?!» – диде. Бригадир иңбашларын сикертеп куйды: башкача берничек тә ярдәм итә алмыйм, янәсе. Үзе: «Әллә? – дип уйлап куйды. – Булдыра бит малай! Минем кан! Әллә?..»

Шундый зур ышаныч күрсәтүләренә иң сөенгән кеше Хәтмулла үзе булды. Әнисе әзерләгән сөт, мундирлы бәрәңге һәм зур бер телем арыш ипи салынган букчасын эләктерде дә төнге сукага китте. Ерганакның икенче ягында, Путанай басуында да, икенче трактор эшли, төнге һавада аның тавышы аермачык ишетелеп тора. Әтисе: «Кирьян абың булыр Путанай басуында. Аның тавышына колак салып йөр», – дип калган иде. Тынычрак булыр шулай итсәң, янәсе. Тик яшүсмернең тынычлыгы күптән бозылган иде: төнге сука – аның өчен гажәп романтика! Ул малайның күптәнге хыялы! Вакыт-вакыт ул сукалаган урта басуны колхозның ягулык ташый торган машинасы әйләнеп китә. Агроном да килеп чыгарга мөмкин. Калган вакыт аның үзенекә генә! Әйтерсәң трактор – зур кораб, гүя ул шул корабта диңгез өстендә чайкала! Төнлә тракторның мотор

тавышы бөтенлэй башкача ишетелә, тик торганда лепер-лепер эшләп торган мотор кузгалып киткәндә үк үзенчә яңа тавыш белән гүлэргә керешә. Әлегә гүләүне шул килеш саклап барырга кирәк, көчәйтергә дә, киметергә да ярамый.

Ул утырган «ДТ-75» тракторы колхозга яңа кайтты, ватылып калырмын дип тә куркасы юк. Хәтмуллага иң ошаганы август төнен яктыртучы көчлө фаралары иде! Алар эллә кайдан ала, алдагы камылларны ап-ачык итеп күрсәтә, хәтта ике якны да яктырталар. Алда авыл, сул якта Путанай утлары, төнгә күкне көмеш ай уты яктырта. Ай яктысы трактор кабинасына да керә, мин монда дигәндәй, аңа тынычлык индерә. Ай яктысы булгач, каралып шәйләнгән Ислемай тавы да янәшәдә кебек. Алда, берәр чакрым ара узгач, басу уртасында иңкүлек барлыгын Хәтмулла алдан ук белеп тора. Тик төнлә аны чамалап бетереп булмый икән, үзәндә авыл утлары «сүнәп» тора да, берара бары галәмәт зур карамчык кебек утырган тауны гына шәйләп була. Тагын... тагын авыл уртасындагы мәчет манарасын да күрә сыман ул. Этисе: «Үз фараларыңны да яндырып йөр, малай», – дип калган иде. Шаяртып сөйләшә инде ул. Башта моны аңлап бетермәде. Анысы ничек була диюгә каршы: «Күңел күзе», – дип кенә куйды. Ишеткәне бар иде аның, караңгыда бернәрсә дә күрмәсән, мәчет манарасын эзләп тап, шул сиңа маяк була, имеш. Дөрәс әйткәннәр, манара күз карашының нәкъ уртасында, гел аңа күз сала, шуңа карап бара ул. Аңа эленеп куелган лампочка зур булмаса да, бер дә «сүнәп» тормый иде. Менә иңкүлек бетә, беркавым көчәненеп барган тракторның мотор тавышы тигезләнә, басыла, алда тагын Туксаба утлары җемелдәргә керешә. Тик бу юлы авыл утларыннан да алданрак тагын бер ут күренә түгелме соң? Нинди ут булыр бу? Басу уртасында ук? Авылда берәрсенә лампочкасы катырак яна торгандыр дип, Хәтмулла тынычланырга да өлгерми, әлегә ут барган саен ераклаша, аны «көтәп» тормый?! Малай үзен камап ала башлаган куркуны «өркетер» өчен каты итеп тамак кырып алды. Артык көчлө булды, ахрысы, тавышы тракторныкын да басып китте шикелле. Тик ут кына сүнми дә, югалмый да. Эллә өрәк инде? Путанай ягынан килеп чыкты түгелме соң? Аның ишеткәне бар: өрәк шул рәвешле кешеләрне үз артыннан ияртә, туп-туры чокыр-чоңгылга алып бара йә адаштыра, имеш. Шулкавыт күктәге ярымайның көмеш яктысы мәчет манарасындагы алтын ай белән тоташты, ул тирә балкып китте! Теге «өрәк» юкка чыкты. Еракта булса да, мәчет уты да аермачык күренә. Эллә күземә генә күренәме бу дип уйлады Хәтмулла: күктәге ай мәчетке белән тоташты! Күк Җир белән тоташты!.. Жаны да шунда тоташты! Этисе әйткән, күңел күзе, күңел «фаралары» гөлт итеп кабынды шул чакта... Жанына рәхәт, жанына якты иде.

Таң атуга, ул «яктылык» сүнәп торган сыман булды. Ансыз Хәтмулла үзен ятим итеп хис иткәндәй, аннан башка нидер житмәгән шикелле. Кичкырын ул, әлегә «яктылыкны» эзләп, бабасы белән мәчеткә барды. Төнлә күргән ике ай балкышы – Күк белән Җир айлары – бу юлы күкрәк турысына ук кереп урнашты... Хәзер гомерлеккә инде... Өйрәнә башлаган догалары аңа гел ут өстәп тора, ул сүнми дә, сүрелми дә инде хәзер... Шулкавыт ул малай мәчеткә дин дәрәсләренә йөри башлады.

Үз ишегалдында адашкан татар...

Бу вакытта Пал Палычыбыз, кулъязмалар белән шыплап тулган чемоданын кочаклап, Төркия һава алаанында утыра иде. Моннан Алманиягә очу бик уңай, эт белән эзләп тә таба алмаячаклар. Шыксыз чемоданны Башкала һава алаанында йөк бүлегенә алып алдыннан әйбәтләп төрдергән иде, тоткасында эт колагы кебек тамга да асылынып тора. Ул аны сүтмәскә булды, алайса, иске чемодан шик уятыр кебек. Ул, шул йөген кулдан-кулга күчерә-күчерә, Берлинга очучы самолётны игълан иткәнче дип, буфетка узды. Тамагы бик ачты. Каһвә алды, кызыл уылдык белән атланмайлы бутерброд эләктерде. Үзе белән шактый акчасы бар иде, Башкалада ук күбесен долларга алыштырды. Тамак ялгап алгач, һаман да шул кадерле чемоданын көч-хәл белән күтәрәп, һава алаанында банк эзләп китте. Алтыннарын сатып, Касыймда чакта ук аларны маркага әйләндереп, үзенң Берлиндагы хисабына күчерде. Исәбе шуны тагын бер кат тикшереп карау иде. Бу эш шактый вакытны алды. Ул банктан залга чыкканда, Башкала самолётына утыручыларны теркәү башланды. Пал Палыч, Аккалага очучыларны күрәп, уфтанып куйды, Сарби да шунда бит. Касыймга кире кайткандыр, Пал Палычны эзләгәндер дә таба алмагач, кара кайгыга баткандыр?! Һәрхәлдә Пал Палычның шулай дип уйлыйсы килде. Сарби исенә төшкәч, аңа бик моңсу булып китте. Әйтерсәң кулындагы чемоданга караганда мең тапкыр кадерлерәк төене калган иде Башкалада. Чыннан да, әлегә сагыну хисләре Пал Палычның йөрәк төненә әйләнә башлады бугай. Ул буш эскәмиягә барып утырды да чемоданны аяк арасына кыстырды. Самолётка кадәр вакыт күп әле, аны уздыру өчен Пал Палыч чемодан төрелгән калын кәгазьнең бер кырыен ертты, аны ачты һәм, берничә кап кәгазь тартып чыгарды да укырга эзерләнде.

Шулчак Башкала самолётына теркәлгә чират торучы пассажирлар арасында ыгы-зыгы купты, бер егетне юл тамгасы хезмәткәрләре эчкә уздырырга теләми. Тегесе тирләп пешкән, үзе төрек егетләренә бик тырышып нидер аңлатмакчы була. Төрөк моңа караган да: «Чика, чика!» – дип кабатлавын белә, пассажирны уздырмый. Менә ул төрөкчә дә әйтеп карый. Тегесе аның ни әйткәнән төшенми. Пал Палыч капылт сискәнеп куйды, пассажир егет тамгачыларга кадәр булган теркәлү урыны аша узмаган, төрөк үз телендә шул хакта әйтә. Ул сүзләрен инглизчә дә кабатлай. Тик теге һаман афишага баккан кәжә кебек. «Төркәлгә кирәк бит инде аңа тизрәк!» – дип, Пал Палыч шул якка торып китте. Тамгачыдан инглизчә гафу үтенде, егеткә бу хакта русча аңлатып бирде. Рус сүзләрен ишеткән пассажир көлеп жибәрде һәм чираттан читкә чыкты. Регистрация бүлеге ерак түгел иде, шунда таба китте.

Пал Палыч, баягы эскәмиясенә барып утырып, кулъязманы ачты. Ни генә юк иде алар арасында! Аның беренче булып кулына алганы көндәлеккә охшаган бугай. «Әллә бер галим-голәмәннән үзе өчен күчереп язган искәрмәләреме бу» дип уйлады ул һәм укырга кереште. Сүз башы рәвешендә: «Халыкның тарихын тартып ал, шуннан соң ул икенче буында гади массага әйләнәчәк, тагын берәр буыннан алар белән көтү кебек идарә итәргә мөмкин булачак» дигән сүзләрдә аның өчен бернинди яңалык юк

иде; чөнки белә, гауляйтерның мәгълүм сүзләре бу. Пал Палыч икенче битне ачты. «Урта гасырларда чит ил галимнәре Себерне «Скифия» дип атаганнар. Дунайдан кояш чыгышына кадәр булган Скифияне татарлар үзара бүлешкән». Шуның артыннан ук Мамай хан турында, дөресрәге, Куликово сугышы хакында хәбәр бар. Чынлыкта, бу әле шул турыдагы тарихи документка кереш өлеш кенә булса кирәк, чыганаң үзә пергаментта «Мамай орышлары» дип теркәлгән. «Мамайның Мәскәүгә сугыш белән баруы бернинди мантийкка да сыймый. 1359 елга кадәр ул Алтын Урда белән идәрә итә. Аннан куылгач, Алтын Урдага каршы сугыш игълан итә. Аның кул астында Крым һәм Днепр буйлары була. 1380 елда Туктамыш тарафыннан кысрыкланып, аңа каршы күтәреләсе урынга, тиктомалдан тотта да Мәскәүне яуларга китә?! Бу берничек тә дөреслеккә туры килми».

Чак кына башына барып җитте Пал Палычның, әлегә язма пергаментка теркәлгән кулъязманың темасы хакында гына икән. Автор аны бары шәрехләп куюны кирәк тапкан, күрәсең. Мөгаен, галим булган бу кеше, шушы рәвешле борынгы кулъязмаларны әүвәл тема буенча аерып чыгарга уйлаган, картотекасын төзегән. Ләкин монда чемоданнан пергамент эзләп утырып булмый, соңрак карармын дип уйлады ул. Болай да аңлашыла, кулъязмада, димәк, Куликово кырында берничә кечкенә сугышчан төркемнәр бәреләше булуы хакында әйтелә. Гадәти, вак-төяк ызгыш кына булган анда. Анысы да – татарларның үзара ызгышы. Кызык бу, әгәр моны Фазыл Шәриф кулына тоттырсаң, түбәсе күккә тияр иде. Әле һаман да, бу көнгә чаклы, Куликовада зур сугыш булган, Донской Мамайны җиңгән дип бара кайбер тарихчылар.

Кайбер кайнар һәм дә томана башлар ошбу кырны данлы һәйкәлгә әйләндермәкче, имеш, шуннан соң кенәзләр татар-монголны җиңә, рус дәүләтенә нигез салу эше башлана. Җиңә пычагым, дәүләтнең асылы шул кала, исеме генә үзгәрә һәм ул, шуннан соң Россия булып аталса да, XVI гасырда әле Ханлык буларак яши. Имеш, әлегә орышта йөз меңләгән батыр катнаша, кан дингез булып ага! «Дингез түгел, кечкенә күлләвек тә җыелып тора алмый ул тар мәйданда!» дигән иде аңа Фазыл Шәриф. Бик алып карыйсы килә теге пергаментны, хәзер үк ачып укыйсы килә – көнкадак мәсьәлә бит... Тарихи даталарны ачыклау тарихчы-тюрколог Сарби Френк юнәлеше, ул Рәсәйгә килгәннән бирле шул тема белән шөгыльләнә.

Пал Палычның йөзенә кан бәрде, гәүдәсә кымырҗый башлады. Бу вакытта аның иң зур теләге Сарбины шаккатыру иде. Әгәр белсә ул аның кулында нинди кыйммәтле кулъязма булуын! Аның өчен шундук докторлык диссертациясә бит инде бу! Пал Палыч көрсенеп куйды, чөнки бу мәлдә аның Сарбие, гүзәл Сарбие еракта, аның сөеклесе башка берәү белән иде!.. Әллә чемоданны ачып, пергаментка күз төшерергәме, бер читен генә карап алып ул аның. Аннан соң Сарбиның пайджерына шаккатмалы хәбәр салыр?..

Пал Палыч, энә шундый күңелле ният белән тагын чемоданга иелде, тик шулчак аның сизгер карашы үзенә ерактан ук текәлгән күзләрне «тотып» алды, чемоданны аягы белән җәһәт кенә эскәмия астына кире этте. Ләкин соң иде, аңа таба берничә шәүлә якынлаша. Һава аланындагы полиция хезмәткәрләре болар, күптән түгел монда бер террорчыны тотканнар, хәзер

ишләрән эзлиләр икән. Аның иске чемоданы, чыннан да, террорчының бомбалар белән дыңгычланган кейсына охшаган шул. «Беттем! – дип уйлады ул. – Хуш, Сарбием! Синең Пал Палычның, синең Паулың каба хәзер! Аны хәзер үк атып үтерәчәкләр! Бәхил бул, минем сөекле Сарбием!» – дип, дога укыган кебек бертуктаусыз пышылдады иреннәре.

Менә әзмәвердәй ике хезмәткәр каршысына ук килеп басты. Пал Палыч утырган эскәмиясенә тагын да катырак сөңдә. Бу юлы шатлыгыннан шулай итте бугай, чөнки тегеләр килеп житкәнче, бая үзе коткарган, ни төрекчә, ни инглизчә белмәгән рус егете, арттан шыпырт кына чемоданны тартып алып, аның урынына үз сумкасын этеп куйган иде. Пал Палычны күптән күзәтә, бары, янына килеп, сүз кушарга кыймыйча гына тора иде.

Аңа сумканы ачарга куштылар, анда нәрсә бар дип сорадылар. Пал Палычка кыюлык иңгән иде инде, ул, шаяртырга теләп:

– Нәрсә булсын? Эчке киёмнәр бер пар, бер мунчала, бер кисәк сабын! – дигән булды. Чыннан да, сумка эченнән тәртипсез салынган киёмнәр килеп чыкты. Кесәләрен әйләндереп күрсәтергә куштылар. Пал Палыч куен кесәсеннән чиккән кулъяулык тартып чыгарды. Сарби бүләк иткән иде аны. Кесәсендә посып яткан икән. Пал Палыч, авызын ерып, берьюлы инглиз, төрек, рус телләрендә: «Ай лав ю! Сине сөярәм! Любовь!» – диде һәм кулъяулыкны үбеп алды, рәхәтлектән бермәл күзләрен йомып торгандай итте. Яшь егетләр бер-берсенә карашып көлештеләр дә китеп бардылар.

Теге рус аның янына шунда ук килмәде, томана булса да, хәйләкәр икән тагы үзе дип уйлады Пал Палыч. Алар һава аланының икенче почмагына барып урнаштылар, Башкалага самолётның берсе очып, икенчесенә теркәлү вакыты тиз генә түгел иде әле.

– Рәхмәт! – диде аңа Пал Палыч. – Мин – түрколог галим, чемоданда – тарихи кулъязмалар. Төркия Президентына каршы язылган прокламацияләр дип бәйләнәчәкләр иде. – Син кем, каян буласың?

Егет утыз-утыз биш яшьләр тирәсендәге яхшы гына киенгән бер кеше иде. Күренеп тора, бик сөйләшсә килә аның.

– Мин – Кавказдан, монда Айтматов юбилеена чакырганнар иде. Мин – журналист, – диде.

Пал Палыч татарчага күчте:

– Төркия Айтматов юбилеен уздырып ятамы?

Яңа танышы шулай ук татарча җавап кылды:

– Балкар милләтеннән булган Кайсын Кулиевныкын да үткәргә ниятлиләр.

Пал Палыч егеткә текәлебрәк карады:

– Син татар түгелмени?

– Юк, – диде тегесе. – Мин – кумык.

– Балкар, карачай, кумык, татар, төрек – барыбер один чурт инде, – дип куйды ул, нигәдер бик урынсыз Касыймдагы бандит Ермолайның яратып әйтә торган сүзен исенә төшереп.

– Мин татарча да беләм. Менә төрекчә авыр, – диде ул, аклангандай.

– Беләсеңдер, үз телең бит ул синең татар теле!

– Мин кумык! – диде егет. – Исемем Аслан минем! – дип тә өстәде.

– Бер үк халык барысы да, балкары да, кумык, татары да. Төрөк тә

шул ук. Өзэри дө. Егермедән артык милләт, барысы да элек татарлар дип аталган. Чынлыкта да шулай булган. Сөз Алтын Урда кебек бөек дәүләт тоткан халык! – диде Пал Палыч, кинәт вәгазә укый башлагандай.

– Беләм, якынча. Хәзер ул турыда яза башладылар инде. Мәсәлән, безнең Мурад Аджи! Үзе дә – кумык ул, шулай да мин – кыпчак-татар кавеме ди, – диде журналист, карашын читкә алып. Бу кызыклы галим белән газетасы өчен әңгәмә аласы килеп китте аның. Тик шуны ничек итеп әйтсә, риза булырмы икән?

Юкка курыккан, ул сорадын биргәнче үк бу сәер, әмма бик кызыклы кеше аңа берничә минут эчендә ул белмәгән тарихын сөйләде.

– Әрем исе. Әрем исен оныткан сез... Элек бер уч кипкән әрем сезнең бабаларда зур бүлэк саналган! Дүртенче гасырда ук синең бабаларың Европага килеп, римлыларны коллыктан азат иткән. Европадагы мәжүсиләргә бүгенге диннәрен бүлэк иткәннәр! Тәңре хакында ишеттергәннәр идолларга табынучы кыргыйларга! Тимер кою эшенә өйрәткәннәр! Минем әнием ягыннан бабам – металлург, хәтта ул да бу хакта горурланып сөйли торган иде. Ул чакта Европада ирләр дә хатын-кыз кебек итәк киеп йөргән. Төркиләр кидерткән ыштанны ялангач европалыларга!

Пал Палыч тукталып торган чакны туры китереп, аны аптырап, кызыксынып тыңлап утырган Аслан сорау биреп куйды:

– Ө кемнәр бүген төркиләрнең бөек тарихы, олут даны белән санлашмаска маташа соң? Нигә ул бүгенге көненә төшкән, кем гаепле моңа?

– Төркиләр үзләре, – диде Пал Палыч һәм, «лекция»нең шуның белән тәмам икәнлеген аңлаткандай, урыныннан торды. – Төрки халык, беренче чиратта, үзе гаепле! – дип кабатлады галим.

– Сөз дә төрки бит? Милләтегез кем сезнең? – дип сорады журналист егет.

– Минме? Мин – немец! – дип җавап бирде Пал Палыч. – Пауль Вольфганг атлы немец. Берлинда туып үстем. Мәнә бүген шунда, туган шәһәрәмә очам, – дигән җавабы тегене бөтенләй аяктан ега язды. Ул яңа танышына шаклар катып карап тора иде әле. – Ә син, бөек төрки халыкның бер горур улы, үз ишегалдында, Төркиядәге туганнарың арасында адашып йөрисен, – дип төрттереп тә алды. Аслан акланырга теләп, нидер әйтмәкче булган иде, Пал Палыч аңа борылып та карамады, чөнки нәкъ шул вакыт пөйджерына хәбәр килгән иде. «Пауль, син кайда? Мин Касыймда! Беләсезме, мин әнием үтенече буенча Ханкала ягына апаның этисен эзләп бардым. Һәм таптым! Беләсезме, Ханкала артындагы бер урманда ялгызы яшәп ята! Һаман әнине көтә икән әле! Ничә еллардан соң да Һаман көтә! Вәт мәхәббәт, ә? Ишеткәч, урмандагы зур бер ташка, үз исеме янына Сәрвәр дип, апаның исеме дә язып куйды. Сәрвәр Макай кызы, Сәрбиназ кызы дип. Сәер дә инде ул бер караганда. Ә син, Пауль, чак кына да түзә алмагансың, каядыр юкка чыккансың?» – дип язылган иде анда. Пал Палыч тетрәнеп китте, куллары калтырый башлады, гәүдәсен дә ниндидер дерелдәү басып алды, ул, хәлсезләнеп, эскәмиягә кире чүмәште.

– Ни булды? – диде танышы, куркып.

– Булды шул! – диде Пал Палыч, инде бу юлы авызын ерып. – Мин бер төрки-татар һәм немецтан туган гүзәл фәрештәгә муеннан гашыйк булган идем! Хәзер мәнә ул мине үз янына чакыра! Ауф видерзеен, туган! – диде

һәм, ашыға-ашыға, билетын кире Башкалаға алыштырырга китте. Ләкин Пал Палычның шатлығы күбәләк гомере кадәр генә булган икән, Башкалаға бүгенгә билетлар юк, берәрсә тапшырса ғына инде диделәр. Яңа танышлар шулай аптырап басып торганда, икенчесе кинәт сүз башлады:

– Пал Палыч, әйдә, минем билет белән син оч! Мин хәзер тапшырам да, – диде.

Пал Палыч баштарак каршы килсә дә, эмма Сарбины сагыну хисе бар нәрсәгә карганда да көчлерәк иде, ул ризалашты.

Алар шул рәвешле алыш-биреш ясап йөргәндә, бер «бомж» килеп, эскәмия астында ялгызы кукраеп утырган чемоданны урлап китте. Бәхеткә, теге полиция егетләре күрәп торган икән, аны тиз тоттылар. Әүвәл шикләнеп кенә, чемоданны ачып карарга булдылар. Болай да тәртипсез салынган кәгазьләренә, башка кулъязмаларны чуалтып бетерделәр. Кире тыкканда, кайбер папкалар артып та калды, урыннарына кире керергә теләмәделәр, сыймадылар. Чемодан үз хужасына кире кайтты. Пал Палыч Башкалаға очты. Аслан кунакханә эзләп китте.

Соңыннан полиция хезмәткәрләре, эскәмиядә калган бер папканы күрәп алып, аны махсус бүлеккә тапшырдылар. Гарәпчә, рун имлясында язылган кулъязмаларны аңламаган төрекләр аны гыйльми институтка жиберделәр. Анда шунда ук укып бирделәр. Рәсәйдәге Куликов кырының чын тарихына шул вакытта ук елъязмачы язып калдырган кыйммәтле кәгазьләр иде алар...

Бу вакытта Анкара белән Башкаланың дипломатик мөнәсәбәтләре әйбәт иде. Сәясәтчеләр, моны Башкалаға жибереп, чын тарихи хакыйкәт ачылса, Башкаладагы дуслары рәхмәт әйтмәсләр дигәнрәк фикергә килде. Төрекләр Ханкала түркләре тарихындагы чатаклыкларны яхшы белә, күп вакыт ул тарихны Башкаланың халыктан яшерергә тырышканы да аларга яхшы мәгълүм иде...

Галимнәр белән яшерен оешма хезмәткәрләре арасында шактый кызу бәхәс булып алды:

– Ханкала түркләре заманында безгә нык булышкан! Әйдәгез, хәзер кардәшләргә без яхшылык эшлик инде?! Куликово кырында бернинди зур сугыш булмаган, ди, бит! Ханкала түркләре безгә тарихыбызны кайтарырга ярдәм ителәр! Ханкала түркләре безнең дәүләтнең хокукий, мәдәни нигезен корыштылар!

– Ханкала түркләре...

– Ханкала түркләре!..

– Ханкала түркләре – безгә кардәш туганнар дисез бит әле?!

– Әйе, үз кешеләр безгә – Ханкала түркләре. Бабаларыбыз бер бит!

– Шулай булгач, үзәбезнеке булгач, кан туганнарыбыз булгач, үпкәләмәсләр әле. Дөньяга чыгармыйк бу тарихи мәгълүматны!

Монысы соңгы карар булды.

Соңгы сүз. Ике күбәләк

Гайнан юл һәлакәтендә алган жәрәхәтләре бераз ямалуга, зиратка әтисенең каберенә китте. Кемдер чардуган да куеп өлгергән. Мәрьям апасыдыр, жизни тиешле кеше – түрә, хәллә кеше, ди, бит. Ул чибәр апаны

Гайнан яхшы хәтерли, әле яш чыгында ук Сарматка килгәнә дә бар, шунда төплөнөп тә калырга жыенган иде шикелле.

Гайнан, зират капкасы янына килеп житкәч, туктап калды. Хәтереннән яш чыгында әтисе өйрәткән догаларны барлады; онытканмындыр чиркәү чаңы белән дип курыккан иде, Ходай догалары хәтер чүмеченнән шыбырдап коелырга кереште. Исәндә ләбаса, зиратка кергәндә укый торган махсус дога да бар. Егет шулай дип уйлауга, теге дога үзеннән-үзе тел очына килде. «Әссәламүгаләйкүм әһләддийәәри мин әл-мүъмининнә үәл-мүслиминнә. Үә иннәә иң шәәәллааһү би-күм ләә-хикуунә әсәәлүллааһә ләнәә үә ләкүмүл гәәфийәһ». Аннары егет аны үз теләндә күңеленнән кабатлады: «Аллаһның иминлегә булсын сезгә, кабердә ятучы мәмин әһелләренә. Әлбәттә, Аллаһ теләсә, без дә сезгә кушылырбыз. Аллаһ бездән алда китүчеләрне дә, якты дөньяда калучыларны да гафу итсен, үзәбезне дә, сезне дә җәфалардан коткаруын сорыйбыз». Шуның артыннан ул кабер янында укыла торганын да искә төшерде. Әмма аны укырга нишләптер теле әйләнмәде. Күкрәк турысында эчкә якта нидер сулкылдап алды, ул йөрәгенә тасырдап типкәнән ишетте. Күкрәк кыл уртадан икегә аерыла башлады, тыны кысылды, күз аллары караңгыланды. Шулай беркавым тынсыз торганнан соң әлегә өяңәк жибәрде, сулышы тигезләнде. Гайнан кызу-кызу әтисе каберенә таба китте. Болай тиз бара алгач, димәк, хәле начар түгел, бәлки, юл һәләкәтендә алган берәр жәрәхәте үзен сиздереп куйгандыр. Бу уй Гайнанны тәмам тынычландырды, кабер янында исә ул үзен бөтенләй сабый бала кебек хис итте.

Мәрәм апасы кабер өстенә чәчәкләр утырткан, бер алсу төстәгә чәчәк өстенә кунган күбәләк ул килүгә һавага күтәрелде һәм, иртәнгә кояш тамчыларына күмелеп, күздән югалды. Алай да шәйләп калды: күбәләкнең канатлары көмеш төсендә, зур кара таплары бар. Әтисенә: «Җан көмеш төсендәгә бормалы нечкә кәтүк жебе кебек булыр», – дигәнә исәнә килде. Әллә аның киләсен алдан белеп, улын каршы алырга чыгуымы? Чиркәүдә рухани булып торганын белә торгандыр, жаны шуңа тынычсызланадыр, бәлки?! Хәер, алар өендә Гайнан туганда ук аура ике төрле иде, берсе яшел, икенчесе куе зәңгәр төстә. Үсә төшкәч, малай моның әтисе күзләренә яшкелт, әнисенә зәңгәр булуы белән аңлатып, шаяртып үзләренә әйтә, тегеләрнең аның тапкырлыгына күңелләре була торган иде. Сораулар әле тагын бар, тик шулчак теге күбәләк каяндыр очып килде дә иңбашына кунды һәм канатларын жилпеп утыра башлады. Гайнан хәтта аның канат жилин дә ишеткән кебек булды. Ул, кыймылдарга да куркып, уң ягына башын борды, жиңелчә генә өрөп алды. Күбәләк канатларын кагудан туктады. «Мәрхәмәтле Раббым! Йәә Гафуур! Йәә Рахиим! Әй Гафу итүче, Рәхимле Раббым! Кыямәт көнендә әти-әниемне бөтен хата-кимчеләкләре, гөнаһлары гафу ителгән хәлдә терелтсәң иде. Ахирәттә була торган бөтен газаплардан коткарып, жәннәтләренә кертсәң иде!...»

Догадан соң Гайнан тагын да жиңеләеп китте һәм, иңбашындагы күбәләккә дә игътибар итмичә, кабер өстендәгә чүп үләнән тартып алырга дип, түбән иелде һәм, дөньясы капылт сүнөп, башы белән кабергә, әтисенә аяк очына кадалды, ул аңын жуйган иде.

Мәрьям, зиратка барыр алдыннан жанын аруларга ниятләп, күптән белеп онытылган догаларны исенә төшерде, пышылдап кына укыды, зират капкасын ачканда, капылт аяк буыннары хәлсезләнгенен тойган иде, догадан соң көч керде, һәм ул эти-әнисе каберенә таба атлады.

Әтисе Гали абзый белән әнисе Мәрфүга апа, кызларының теге чактагы фажигасеннән соң кинәт кенә икесе дә намазга басканнар, әле жүнлөп укый белмәсәләр дә, намаз вакыты буенча күңелләреннән бәхетсезлеккә тарган кыз балаларына пышылдап бәхет телиләр, теләкләрен тавыш белән әйтергә куркалар, кемдер ишетеп алыр да күз тидерер кебек тоела иде. Әүвәл намазлары кызларына теләк теләү белән башланып, шул рухтагы ихлас ниятләр белән тәмамланса, тора-бара намаз догаларын да яхшылап өйрәнделәр; хәтта Мәрфүга гарәп хәрәфләрен дә ятлап алды, кулына Коръән-Кәрим тоткан чаклары ешайды. Шул рәвешле картларның жаннарына акрынлап булса да тынычлык иңә башлады. Ләкин кызлары Гаврилов дигән кешегә кияүгә чыгуга икесе дә капылт кына намазларыннан туктады; моны үзләренчә аңлатырга сәбәпләре дә бар иде: имеш, Мәрфүга абыстайның хәтере чуала башлаган, догаларны оныта, Гали абзый үзен тыңларга теләмәгән аякларыннан, тез буыннарының авыртуыннан зарланды. Моның дәресең үзе генә белгән Мәрьямнең жаны елады. Ләкин Гаврилов – әйбәт кеше, хәтта дөньядагы иң әйбәт кешеләрнең берсе иде; кадерле бичәсенә күңелен төшерергә ирек куймады, үзеннән күпкә яш булган һәм жәрәхәтле йөрәкле кыз-хатынны ярата иде Альберт Иванович. Үзенә татар тамырыннан икәнлеген белү дә әлеге мәхәббәткә ялкын өстәде.

Мәрьям, Сәрдәр кабере өстендә хушсыз яткан кешене күрәп, имәнәп китте һәм атылып янына килде, аның Гайнан икәннән таныгач, бөтенләй каушап төште, шулай да, сулыш алуын белгәч, жылкәсеннән тотып селкетергә, янагын сыйпарга кереште. Гайнан күзләрен ачты һәм кабер кырыена тезләнде, аннары аякларына ук торып басты. Таныды егет Мәрьям апасын. Елмайды, исәнләшкәндәй башын кагып алды.

Альберт Иванович хатыны белән туганын алып кайтырга Туксабага машина жиберде. Гайнан берни булмагандай сөйләшсә дә, ләкин теге чакта кабер янында ирен читләренә кунган елмаю шул килеш йөзәндә катып калды; ул сәбәпсез дә, сәбәпле дә елмаеп, кайчак тиктомалдан авызын ерып, шаркылдап көлөргә гадәтләнде. Егетнең акылына хилафлык килгән иде. Апасы, энесенең ниләр кичергәннән белгән Мәрьям, авыруның сәбәбе тирәндә, бик эчтә икәнлеген жаны белән тойды, чөнки үз жанының да чаты икегә аерылган иде хатынның...

Гайнан, бер дә беркөнне апасының Пуганайдагы йортында таң белән уянып, әле почмакта торган сурәтләр каршысында, әле шәмаилләр турысында озаклап басып торганнан соң, нәкъ саф акыллы кеше кебек:

– Эти белән күрештем бүген, – дип куйды. Йорттагылар уянгач та, әлеге сүзләргә берничә мәртәбә кабатлады һәм жинәсенә ишегалдындагы агач кәнәфиенә чыгып утырды. Мәрьям, бер кат өй эшләрен карагач, энесе янына килде һәм, беравык Гайнанның агарган йөзәгә текәлеп карап торганнан соң:

– Ничек итеп күрдәң Сәрдәр абыйны? – дип сорады мөлаем тавышы белән.

Тегесе элге сорауны күптән көткән кебек жавап бирергә ашыкты:

– Ожмах капкасы төбөндә! – диде һәм: – Мәрьям апа, ә син парольне белмисеңме ул? – дип куйды.

Мәрьям, аптырап, иңбашларын жыерды. Бу сорауга каршы ни дип жавап кылырга да белмәде. Нинди пароль хакында сорый энесе? Әле яңа кергән компьютер дигәннәрен бөтенләй белми иде ул. Альберт Иванович та ишеткән сөйләшкәннәрен, аңа «компьютер», «интернет», «пароль» дигән төшенчәләр ят түгел икән; ул алар янына килде һәм учы белән Гайнанның чөчәннән сыпырып алды да:

– Ә нинди пароль? – диде.

– Әтине капкадан кертмиләр. Пароль сорыйлар. Оныткан, белми, әйтә алмый. Капка янында елап басып тора тик.

– Алай икән, – дип көрсенде Альберт Иванович житди кыяфәттә.

– Мин беләм ул парольне.

– Соң?

– Апа, әйтеп карадым әтигә, колагы ишетми!

– Ә нинди пароль?

– Оныттым әле. Тагын искә төшә ул минем. Ә менә!

Гайнан утырган урынында йоклап китеп, шуннан соң инде бүтән уянып та тормайды. Үзегезгә булсын фани дөньяларыгыз, чукуныплар китегез шунда дигәндәй, тирән итеп сулыш алды да, аннан соң үпкәсендәге тыны чыгып бетте...

– Әтисенә парольне әйтергә ашыкты, ахры, – дип авыр сулады Альберт Иванович һәм күмү мәшәкәтләре артыннан йөри башлады.

Мәрьям, тәрәзә пыяласына кунган ике төрле күбәләкне күреп, сискәнеп китте дә үзе дә сизмәстән әүвәл чукунып куйды һәм аннары, бисмилласын пышылдап, әлхәм укырга кереште.

Зәңгәр һәм яшел канатлы күбәләкләр тәрәзәгә таба сузылган кояш нурлары эчендә эреп юкка чыктылар...

Тәрәзәдә бары көн яктысы калды...

Соңгы сүздән соң

«Әгәр Александр Невский татарлар белән килешмәгән булса, Новгородтагы русларга бик кыенга туры килгән булыр иде. 1269 елда немецлар Нарва шәһәре янында Новгородны басып алу өчен зур көч туплыйлар, ләкин шулчак ярдәмгә Урда төркеме (татарлар) килеп җитә. «Немцы замиришася по всей воле новгородской, зело бояхуся и имени татарского», – дип язып калдырган бер елъязмачы».

Л.Гумилёв. «Чёрная легенда»

«Аның (Александр Невский), Урдага йөрәп, Алтын Урда (Төрки-татар иле) ханнарына баш июе һәм кенәзлекләр белән идарә итү өчен алардан ярлык алуы Көнбатышка каршы тору өчен кирәк була. Урдалар үзләрен мәрхәмәтсез тотсалар да, алар халыкның (Рус халкының) иң әһәмиятлесе кизәнмәгән, юкка чыгармаган: туган телгә, традицияләргә, мәдәнияткә тимәгән, гәрчә көнбатыш басып алучыларының төп максаты шуларны

юкка чыгару була! (...) Ул (Невский) халыкны саклап калу турында уйлаган. Бүген дә нәкъ шундый ук хәлләр кабатлана бит».

Владимир Путин, Россия Федерациясе Президенты,
03.11.2023.

«Гасырлар дәвамында татар халкы Россиянең чын таянычы булды».

«Сәхабәләр турында безнең көннәргә килеп җиткән риваять бик кызыклы. Ул, әйтик, Кара пулат легендасы кебек үк киң таралмаган. Шуңа күрә аны сөйләп китү урынлы булыр дип уйлыйм. Мәгълүм ки, ислам динен кабул иткәнче үк Болгар күренекле шәһәр, сәүдә үзәге булган. Шуңа күрә Мөхәммәт пәйгамбәр үзенең өч сәхабәсен ислам динен тарату максатында Болгарга җибәргән. Кулларына юл таягы, язу өчен кара савыты тоттырган һәм берсенә үз башыннан салып чалма кидергән. Бу исә исламның Болгарга тыныч юл белән керүе турында сөйли. Болгарга барыгыз, урамнарда йөрөгез, кешеләр белән сөйләшегез, үзегезне Мәккә, Мәдинә табиблары дип тәҗдид итегез дигән Мөхәммәт пәйгамбәр. Сәхабәләр Болгарга килгәннәр. Бу вакытта биредә Айдархан хакимлек иткән. Аның вәзире, сәхабәләрне күрәп алып, алар белән танышкан да Айдарханга хәбәр иткән. Ә ханның 20 яшьлек кызы Туйбикә каты авырый икән. Ул сәхабәләрдән кызын дәвалауларын үтенгән. «Аның дәвасы – каен себеркесе», – дигән табиблар. «Бездә алар күп», – дигән патша. «Юк, безгә шушы таяктан үсеп чыкканы кирәк», – дигән Габдрахман атлы сәхәбә һәм, үзенең юл таягын җиргә кадап, дога укыган. Шул мизгелдә таяк кадалган урыннан су урғылган, күз алдында каен үсеп чыккан. Бу күренештән шаккатып калган Айдарханга, шушы каеннан себерке ясап тапшырып, кызын мунчада чабарга кушканнар. Кыз, чыннан да, терелеп аякка баскан. Айдархан, сәхабәләргә рәхмәтләр укып, моның өчен нәрсә телсез дип сораган. «Хак динне кабул итегез», – дигәннәр алар. Һәм Болгар кешеләре әкрәкләп мөселманнарга әйләнгәннәр. Туйбикә исә сәхабәләренең берсенә кияүгә чыккан, алар 25 ел тату гомер иткәннәр. Риваять буенча Кече манара янындагы мәгълүм кабер дә шул сәхабәнеке, чөнки сәхәбәләренең икесе кире үз илләренә кайтып киткән. Шул тылсымлы юл таягы кадалган урыннан бәрәп чыккан чиймәне халык изге чиймә дип кабул иткән, кое ясап, аны изге Габдрахман коесы дип атаган. Аның суы чыннан да, шифалы диләр».

М.Ш.Шәймиев. Татарстан Республикасының беренче Президенты,
Татарстан Республикасының Дәүләт Киңәшчесе.

«Россия халыкларына ясин чыгарга әзер торучылар аз түгел. Милли үзенчәлекләрен ниндидер ясалма нәрсәләр дип санап, аларны сәяси ихтыяр белән оештырып куярга була дип уйлаучылар да бар. Әгәр туган телебезне, динебезне, кабатланмас милли моңыбызны күз карасыдай саклаган, кадерен белгән әбиләребезгә һәм бабаларыбызга боларның барысы да җиңел генә алыштырыла торган декорация дип әйтсәләр, нишләп иде икән алар?»

Татар халкының бердәмлеге турында сөйләгәндә, без бертөрлелекне күздә

тотмыйбыз. Әстерхан, Касыйм, Себер, Казан татарларының, мишәрләрнең, керәшеннәрнең, тигтәрләрнең булуы күңелебезгә хуш килә. Татарларның зур гаиләсендәгә һәр ағъзаның үзенчәлегә кадерле безгә. Бертуганнар кебек: һәрберсе – аерым бер шәхес, әмма бергә – бербөтен, бер гаилә».

Рөстәм Миңнеханов, Татарстан Республикасы Президенты.
31.07.2020.

«Элек Берлинда татар телен укытканнар, һәм бу эш 1930 елга кадәр дәвам итә. Готтхольд Вайль атлы галим эшли анда. Әлегә галим 1923 елда ук татар тарихы хакында кызыклы хезмәт бастырып чыгара. Ул 1930 елда татар фольклорынан текстлар жыйентыгын нәшер итә. Россиядә, Советлар Союзында да татар фольклорын шулай тирән аңлау булмый. Алар барысы да махсус тәлинкаләргә язылган һәм Берлинның Этнология музейе тавыш архивы бүлегендә кадерләп саклана.

Минем исем-акылым китте: үз вакытында немец галимнәре татарлар хакында зур хөрмәт белән язган. Аларның тышкы кыяфәтләре гүзәл, тарихлары гаять бай һәм гореф-гадәтләре дә бик югары дәрәжәдә дигәннәр алар».

Искәндәр Гыйләжәев, профессор, тарих фәннәре докторы.

«Татарларның кем булуы турындагы мәсьәләгә караганда да буталчыграк мәсьәлә юктыр Россиядә. Бу тема әйләнәсендә гасырлар бие бәхәс бара: этнографлар, тарихчылар, сәясәтчеләр сатулаша. Гади халык та сүзен әйтеп куйгалый. Тик алар берсе дә бер-берсен ишетми кебек.

Казанда Бөтендөнья татар конгрессы бинасындагы очрашудан соң ошбу тема минем өчен тагы да актуальләште. Минем «Төркиләр һәм дөнья: кадерле тарих» дигән китабымны тикшерү булды. Мин аудиториягә карыйм да ләззәт кичерәм: аларның күзләре сокландыра иде, битараф булмаган йөзләре, кискен фикерләре миңа яшерен рәхәтлек бирә иде. «Болар татарлар түгел, алар чын кумык!» дип уйлыйм мин. Безнең хәтта бәхәсләшү алымы да уртака...

Чыннан да, бер-берсеннән ни аера соң татар белән кумыкны? Телме? Антропологияме? Тарихмы? Без сөйләшмичә торсак та, нечкә сиземләү белән бер-беребезнең макамен аңларбыз. Ул берни белән дә аерылмый. Көзгегә карыйм да кай жүрер татар түгел соң минем дип куям...

Әгәр мин географ булмасам, Иделнең элек Каспийга бөтенләй башка урында койганын белмәс идем. Борын заманда елганың тамагы Кавказ таулары ягында, көньякта була. Хгасырда табигый катастрофа вакытында ландшафт үзгәрә һәм ул бүенгә юлны, тагын да кыскарак юлны сайлый.

Мәгълүм ки, Толстой «Казакы» повестен яза башилар алдыннан татар телен өйрәнергә тырыша».

Мурад Аджи. Казан. Март, 2005.

«...Лучшее оружие добывается от горца, лучшие лошади покупаются и крадутся у них же. Молодец казак щеголяет знанием татарского языка и, разгулявшись, даже со своим братом говорит по-татарски».

Л.Толстой, «Казакы».

Тарихта бүгінге татарларның бабалары төзегән Бөек Болгарның иң көчле ханы Кубрат икәнлегә мәғлүм. Кубрат ханның кече энесе Шамбат (Кояш йөзле) атлы була, ул тарихка Кый (Кий) кушаматы белән керә, һәм шул шәхес Киевка нигез сала.

Аның идарә итүе шул кадр уңышы була ки, кешеләр башкаланы ханның кушаматыннан – Киоба, яғни Кия авылы (славян тәржемәсендә – Киев) ясалган исем белән атый башлыйлар. Шамбат чорында Киев чит дәүләتلәрдән килгән илчеләр, кунакханалар, кәрван-сарайлар, мунчалар, күп санлы базарлар, уку йортлары, төрлө һөнәрчеләр, үзенә шагыйрләр һәм рәссамнары булган чын Европа башкаласына әйләнә.

Мәғлүм ки, мәсәлән, Париж шәһәре ул вақытта әле төзөлгән башлай.

Украинаның төп кыпчак (казак) хәрбиләре Урда эченә кертелә һәм Батый эмере белән шул вақыттан татарныкы дип атала. Ә Украинаның төп җирле төркиләренә бер өлеш (печенглар-бәжәнәкләр) Закарпатьегә, Румыниягә, Болгариягә һәм Төркиягә китә. Кыпчакларның бер өлеш Хунгариягә (Венгриягә) юл тотса һәм анда мадьяр гаскәренә нигезен тәшкил итә, ә хан Янош-Половец, вақытлыча король тәхетен яулап алып, XIII гасырда Венгрия короле була.

Аннан соң Алтын Урданың Ак Урдасында хан булып Чыңгыз ханның ерак туганы казак Мамай тора. Ул, Алтын Урдадан аерылып, мөстәкыйль татар-казак дәүләте төзөргә тели.

Истанбул һава алаңында Пал Палыч чемоданыннан чыккан пергаменттагы язучылардан:

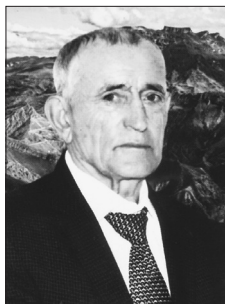
Татарлыкта татар углы татармын,
Татар түгел димә – башың ватармын!

Дәрдемәнд.

Татар бәхте өчен мин жан атармын:
Татар бит мин, үзем дә чын татармын.

Г.Тукай.

Камалтин Әхмәтов (1949) – Дагстанда яшәүче дистәгә якын төрки милләтнең берсе булган агул телендә иҗат итүче шагыйрь. Ул Дагстанның Курах районындагы Хнюк авылында туган, Дагстан дәүләт университетында укып, филолог белгечлеге алган, илле елга якын туган авылы мәктәбендә балаларга рус теле һәм әдәбияты укыткан, мәктәп директоры булып эшләгән. Бүген дә Түбән Катрух авылында педагоглык эшчәнлеген давам итә. Укытудан тыш, әдәби иҗат белән шөгыльләнә. Дагстан китап нәшриятында басылып чыккан «Сөю канатларында», «Башаклар», «Тарлавыкта аккан чиймә» һәм башка – җәмгысә ун шигырь китабы, агул халык җырыларын

туплаган «Агул җыры» дигән җыентык авторы. Шигырьләрен туган агул теле белән бергә лезгин һәм рус телләрендә яза.

Камалтин Әхмәтов

КАЛЫР ИДЕМ ТАУЛАРЫМНЫҢ ЯҢГЫРЫ БУЛЫП...

«Катрух мотивлары» циклынан

I

Басуларга көмеш келәм җәеп,
Карлар ята әле жемелдәп.
Ә жылы яз, кышка алмаш булып,
Юлга чыккан инде килергә.

Авыл артындагы ялгыз чинар
Ышыгында торган бер өйгә
Тарта мине күңелем, бүген шуны
Ашкынам мин барып күрергә.

Шундый ялгыз синең өең, жаным!
Син дә ялгыз анда өең күк.
Синдәй якын миңа беркем юк!..

Ишегенне ачкан кебек сиңа
Йөрәгемне ачам – кер анда!
Аера алмас безне еллар да!

II

Жил-давыллар тимәс, кызулык корытмас
Сине, ташта үскән серле гүзәл чәчәк!
Бәхетле бул шулай, югалмасын бер дә
Матурлыгың синең, мәңге жирдә яшәп!

Катрух чишмэлэре сафлыгы бар синдә,
Жәннәт хозурлыгын биргән сиңа Ходай,
Гүзәллеген эсир иткән синен жирне,
Кояшның үзеннән нур алгансың бугай.

Сыкрый йөрәк уйлап, көтмәгәндә кинәт
Килер диеп афәт, күрерсең дип михнәт,
Йөрәгемне телгән кайгы-сагыш булып.

Син бит минем өчен – илһам чыганагы,
Юк, теләмим, Катрух, күрүеңне кайгы!
Юк, килми яшисем синнән аерылып.

III

Аңлый алмыйм, язмыш, үжәтләнеп,
Ни көтәсең миннән син шулай?
Әле шашып миннән син көләсең,
Йә кайгыга саласың ник болай?

Уйларга да вакыт калдырмыйсың,
Йөз табышмак биреп чишәргә.
Көлдәресең, шундук елатасың,
Ни хәл итим, белмим нишләргә.

Ни кылсам да, баш өстемдә минем
Син торасың барысын күзәтеп,
Ялгышканда һәрчак төзәтеп.

Тик бел шуны, язмыш, ни кылсам да,
Ияремдә туры калырман,
Бәхетемә юлны табармын.

IV

Катрух чишмәсенә –
Сиңа килдем, чишмәм, элеккечә
Сусынымны кабат басарга.
Суың белән бар керемне юып,
Күңел сагышларын сафларга.

Жир-Анабыз әнкәй сөте кебек
Суың белән безне сугара.
Көч алабыз синнән алда торган
Борчуларны жиңеп чыгарга.

Синдә жиләс жилнең жиңеллеге,
Синдә көләч таңның яктысы,
Синдә ямьле жәйләр гүзәлlege,
Синдә нурлы кояш балкышы.

Бөркетләрнең дустан мин бер – таулы,
Йөрәгемне таулар башында
Калдырдым да басып торам менә
Дулкынланып синен каршыңда.

Эчкән чакта таудан ташкын булып
Ярсып аккан суның салкынын,
Таныйм синдә мәңге сынмый торган
Бетмәс рухын Катрух халкының.

V

Калыр идем тауларымның яңгыры булып,
Шарлавыкның ярсып аккан сулары булып,
Торналарның жанны телгән жырлары булып,
Катрухымның яфрак ярган чинары булып.

* * *

Мәхәббәтем, син йөртәсең мине,
Ерып үтәм карлы юлларны.
Синең белән генә кичәрмен мин
Язмышыма язган елларны.

Сине сөю миңа көчләр бирә,
Язмыш сынауларын жиңәргә.

Ишетәм мин, гүя пышылдый күк
Исеменә язгы җилләрдә.

Уянам мин синең исем белән,
Өмет белән көнне каршылыым.
Карашларың мине алга дәшә,
Сөюемә барам каршы мин.

* * *

Шигырь яза идем.
Килеп керде шунда
Бер сыерчык ачык тәрәздән.
Кунар урын тапмый оча торгач,
Дәфтәремә кунды берәздән.

Нәрсә язган икән дигән сыман,
Укыгандай карап торды ул.
Алып чыгып китте аннан, очып,
Мин язасы язгы жырны ул.

* * *

Таң атканда мин тауларга мендем,
Оя күрдем шунда кыяда.
Рәхәтләнеп кояш жылысында
Ике күкәй ята ояда.

Кояш карый күктән нурын сирпеп.
Жылытыр да шулай ул аны,
Нәрсә чыгар ватып йомырканы,
Сайрар кошмы, әллә еланмы?

* * *

Олыгайган саен йокылар сак, уяу;
Төрле уйлар кайный башымда.
Тауларга көз килде кәжә сукмагыннан,
Алтын урман шаулый каршымда.

Утлы яфрак, нәни учак кебек йөрәк
Язмыш белән мәңге алышта,
Баткан ялгыз тау кошының зарлы
Жырларыннан аккан сагышка.

*Агул теленнән **Рафис КОРБАН** тәрҗемәләре.*

«КАУРЫЙ КАЛӘМ» ИЯЛӘРЕ

Арча үзәк китапханәсе каршында эшләп килүче «Каурий каләм» әдәби-иҗат берләшмәсенең тарихы Арчада яшәп иҗат иткән язучы Радик Хәбибрахман улы Фәизов (1931–2011) исеме белән бәйле. 1980 елда ТР Язучылар Союзына кабул ителгәч, аңа үзе яшәгән төбәктә әдәби иҗат эшен тиешле югарылыкка күтәрү бурычын йөклиләр. Ул районда «Тукай якташлары» исемле әдәби түгәрәк оештыра. Радик Фәизов вафатыннан соң аның эшен һәвәскәр шагыйрә Нәҗия Саттарова дәвам итә. 2011 елдан түгәрәк «Каурий каләм» исемен йөртә башлый. 2012 елдан ул Арча үзәк китапханәсе каршында эшли торган әдәби-иҗат берләшмәсенә әйләнә һәм аның җитәкчесе итеп Халидә Фәйзрахманова билгеләнә. Халидә Габделхак кызы берләшмә белән 2022 елга кадәр җитәкчелек итә. Аннан соң ул бу эшкә үз дә берләшмә ағзасы булып торган китапханәче Адилә Әхмәтҗановага тапшыра. 2024 елның сентябреннән берләшмәне 37 ел гомерен мәгариф өлкәсендә балаларга белем һәм тәрбия бирүгә багышлаган, хәзерге вакытта Арча Үзәк китапханәсендә китапханәче булып эшләүче, үз дә иҗат белән шөгыльләнүче Дилә Вансит кызы Абдуллина җитәкли. Бүгенге көндә берләшмәгә 30дан артык һәвәскәр тупланган. Шуларның 18е актив иҗат итә.

Дилә АБДУЛЛИНА,
берләшмә җитәкчесе.

Китмим мин Ярату иленнән...

Китмим мин Ярату иленнән,
Мәңгегә шушында каламын.
Бәхетле яшәгән парларның
Мәхәббәт тарихын язамын.
Минем күк яратып туймаган
Кемнәр бар, әйдәгез, бирегә.
Төзик без «Мәхәббәт» шәһәрен
Бергәләп Ярату илендә.
«Мәхәббәт» шәһәре мәһабәт,
Бик матур, соклангыч булачак.
Ярату хисеннән туймаган

Һәр кеше шушында торачак.
Бәхеттән исергән йөзләрдән,
Бары тик жылылык иңчәк.
Бу илдә беркайчан төн булмас,
Гел кояш якты нур сибәчәк.
Китмим мин «Ярату» иленнән,
Вакыттыр китәргә дисәң дә...
Соң түгел беркайчан сөяргә,
Яратып туймагач бу илдән,
Нигә соң, нигә соң китәргә?!

Дилә АБДУЛЛИНА.

Тынычлык – ил терәге

Сабый йоклай, матур төшләр күреп,
Әтисен янына чакыра:
«Яңагыңнан үбеп кочыймчы бер,
Килче, әти, минем яныма».

«Очып кайтыр идем, әй сабыем,
Араларда бар шул киртәләр.

Сезнең иминлекне саклайым, балам,
Ямьле тусын диеп иртәләр.

Пар күгәрчен уйный һаваларда,
Ил күгендә тынычлык теләп.
Тынычлыкны саклау зарур, балам,
Кадерен белеп яшәргә кирәк!»

Рәйсә СИБГАТУЛЛИНА.

Әнкәм чиккән мендәр тышы

Әнкәм чиккән матур мендәр тышын
Күкрәгемә кыстым өзелеп.
Кино сыман минем үткәннәрем
Күз алдыннан үтте тезелеп.

Бер тартмада инә, мүлинәләр –
Бик ярата әнкәм чигәргә.
Ачып карыйм, тизрәк ябып куям,
Ярамый шул аңа тияргә.

Әнкәй өлгә ясый чигәр өчен,
Болын чәчәкләрен төшерә.
Аның ябык, житез, армас кулы
Кәгазь бите буйлап йөгәрә.

Миңа шулчак инә-жеп тоттырды
Әнкәемнең йөгерек куллары.

«Өйрән, кызым, тегү-чигү белән
Балкып торсын тормыш юлларың».

Мендәрләргә карап уйга калам,
Кай арада әнкәй чиккәндер?!
Биш баланы карап, тегү тегеп,
Аңа ничек вакыт житкәндер?!

Укытырга бара, шәлен бәйли.
Хәл белергә бара йөгереп.
Кочак-кочак инша дәфтәрләрен
Кич житүгә куя тикшереп...

Чиккән мендәр тышы сандықларда,
Кулларыма алам сагынып.
Әнкәемнең күз нурларын саклай,
Бетсә дә ул күптән сарғаеп.

Халидә МӨХӘММӘТДИНОВА.

Жилләр елый...

Көнбатыштан шомлы хәбәр килсә,
Яшь толларның бәгырьләрен кисә...
Улы яуда калган чал ананың
Жанын телеп елак жылләр исә...

Еш күзәтәм, сыеша алмый күктә,
Кургаш болытларның агышларын,
Берсен-берсе этеп талгын гына
Еракларга китеп барышларын...

Әх, алсачы алар аналарның
Кайгы-хәсрәт тулы сагышларын...
...Кыш уртасы... Карлы яңгыр ява,
Аңа бәгырен телеп тамчы тама.

Яшәү ямен әле татымаган
Яшь жаннарға әйтерсең лә дәва –
Таштай каткан бәгырьләргә юып,
Ап-ак карга тозлы яше тама.

Марсель ШӘРӘПОВ.

Укытучы

Авыл йоклай инде, утлар сүнгән,
Ял итәләр озын көннән соң.
Бер тәрәздә нигә утлар балкый?
Аптырап та кайчак куясың.
Укытучы яши бу нигездә,
Йокы вакыты әле житмәгән.
Иртәгегә план язасы бар,
Дәфтәрләре тикшереп бетмәгән.
Дистә еллар инде белем бирә.
Үз хезмәтен ихлас ярата.
Анда белем алган укучылар
Зур РӨХМӘТЛЕ аңа карата.

Һәр укучы үз баласы кебек.
Уңышына аның сөенә,
Ялгышлары, борчулары булса,
Алар белән бергә көенә.
Мәктәп белән саубуллашып киткәч,
Өзелмиләр һич тә аралар.
Тормышларын күз уңында тотса,
Хөрмәт итә ата-аналар.
Укытучы – һөнәр генә түгел,
Бик күпләрнең күркәм остазы.
Белем дөньясына килгәннәргә
Укытучы – олы юл башы.

Халидә ВАФИНА.

Туган ягыма

Иртә белән көн дә бер әйләнәм
Елга буен, басу, тугайны.
Су буенда сайрый сандугачым,
Моңга күмеп туган ягымны.

Туган жирем, ямьле ягым минем,
Үләннәрдә таңның чыклары.
Әрәмәдә моңлы жырын суза,
Матур итеп сайрый кошлары.

Килгән жәйләремне көтеп алам,
Күңелләрдә илһам кузгала.
Туган якның матурлығын күреп,
Салам әле шигъри юлларга.

И мөкатдәс газиз туган жирем,
Жырлы-моңлы туган төбәгем!
Эзләсәм дә, таба алмам кебек
Синең кебек ямьле жиркәйне.

Ренат ШӘРӘФИЕВ.

Сабырлыкның чиге бар

Пыяладай «чәлпәрәмә»
Киләсең икән бер мәл.
Уй уйларлык та булмыйсың,
Аяк атларлык юк хәл.

Нур чәчеп торган йөзеңне
Әйтерсең каплый болыт.
Тоймыйсың кояш жылысын,
Каласың боздай булып.

Чапкан чакта кемдер аяк
Чалган күк тукталасың.
Их, корт чаккан дөнъясында
Түзеп торып кара син!

Беркем сине ишетми дә,
Аның синдә юк эше.

Син тиеш сыман барсына,
Көтеп тора һәрберсе....

Чуала уйлар йомгагы,
Килеп туа мең сорау...
Шул чакта жаның өзелеп,
Көтә кайдандыр аңлау.

Ышанырлык түгел хәзер
Хәтта якын кешең.
Телеңне тешли бит кайчак
Авыздагы тешең дә.

Тулып тишелгән шеш сыман
Шартлый «сабыр» капчыгы...
Сабырлыкның да чиге бар,
Онытмагыз сез шуны!

Лилия САТТАРОВА.

Жиз самавыр

Жиз самавыр – нәсел жебе,
Үткәннәрнең көзгесе.
Өткәемнең-әнкәемнең,
Тормышлары өлгесе.

Жиз самавыр, пыяла өстәл,
Күмере – кибетнеке.

Бары самавырның жыры –
Үземнең нәселнеке.

Күмер салсам самавырга,
Бар хәсрәтем жайлана.
Тирәсенә мәрхүмнәрем
Киңәшкә дип жыйнала.

Рания ЯРУЛЛИНА.

Орлык

Уңай шарт килгәннен тоеп,
Тишелеп чыкты орлык.

Яңгыр яуды, су сиптеләр,
Янаганда корылык.

Тамырдан көч-куэт алып,
Кәүсә үсә күренеп.
Яшел ботаклар жибәрде
Ул, кояшка үрелеп.

Киң ябалдашлы агачка
Өверелде тора-бара.
«Нинди биек һәм бөөкмен,
Түбәннән миңа кара!»

«Чыдар микән, нишләр?» – диеп,
Мактарга жыелдылар.

Тапталып катты туфрагы,
Яфраклар коелдылар.

Жир һәм тамыр онытылды,
Орлык юк инде күптән.
Әйтерсен яшәргә көчнә
Алачак хәзер күктән.

Дымы бетте, сугармыйлар,
Кояштан юк бәрәкәт.
Кайдан тишелеп чыкканыңны
Оныту – зур һәлакәт!

Халидә ФӘЙЗРАХМАНОВА.

Кара жирнең кара малае

Кара жирнең кара малае мин,
Тамырларым жиргә береккән.
Ерак бабамнар да иген иккән,
Жир сөргәннәр элек-электән.

Кара жирнең кара малае мин,
Басу-кырлар – минем тәхетем.
Күпләр өчен сәер тоелса да,
Кара жир ул – минем бәхетем.

Кара жирнең кара малае мин,
Шатланамын туар көнемә.
Үзем булдырганча тырышамын,
Тирем тама кара жиремә.

Ашар ашым, сөйгән эшем бар дип,
Рәхмәт укып яшим Ходайга.
Әйттегезче, тагын ни кирәк соң
Кара жирне сөйгән малайга?!

Тәбрис ФӘХРЕТДИНОВ.

Өмет

Өмет кенә безнең өзелмәсен,
Өмет кенә безне яшәтә.
Кояш баеп бара офыкка...
Өлгерәсе иде яшәргә.

Өлгерәсе иде оныкларның
Туйларында жырлап калырга.
Өлгерәсе иде дуслар белән
Яшьлекләрне урап кайтырга.

Өлгерәсе иде йорт салырга,
Утыртырга агач-куаклар.

Өлгерәсе иде туган белән
Чәй эчәргә утырып, озаклап.

Өлгерәгә дигән өмет белән
Уянабыз иртән ышанып.
«Ни арада үтте бу көн? – диеп,
Куябыз без кичен уфтанып.

Өмет белән иртән уянабыз.
Өмет бары безне яшәтә.
Кояш батып бара офыкка,
Өлгерәсе иде яшәргә.

Фәнис ТИМАШЕВ.

Чал тарихлы Арчабыз

Якты йолдызы син, Арчам,
Данлы Казан артының.
Куанычы, юанычы,
Горурлыгы халкымның.

Азан моңына уралып,
Ата синең таңнарың.
Зекер әйтеп утыралар
Каеннарың, талларың.

Синдә кипарислар үсми,
Үсә чыршы, наратлар.
Тамыр жәйгән «Тәфтиләү»ләр,
«Туган тел» һәм «Пар ат»лар.

Чишмәләрең көмеш сулы,
Жиләкле тугайларың.

Туып тора яшь талантлар,
Үсә яшь Тукайларың.

Чал тарихлы Арчабыз син,
Мәгърифәтле Арчабыз.
Сина лаеклы булырга
Тырышабыз барчабыз.

Роза ШӘЙХЕТДИНОВА.

Затлы кавем булып калыйк

Яктылыкка күптән ияләндәк,
Тоймый аны хәтта күзәбез.
Гүзәл яшәүләрең күлгәсән –
Тик караңгы төсләр эзлибез.

Уртақ сыман килеш-килбәтләр дә,
Бер үк киём киеп йөрибез.
Тик хөсетлек нигә икән һаман
Тырнап тора күңел түребез?

Болай да бит төгәл өчтән берен
Йоклап үткәрәбез гомернең.

Күгәрәк бит әгәр бер ябышса,
Желегенә үтә тиернең.

Көн дә балкып чыккан чал кояшка
Сокланудан әллә уздыкмы?
Әрле-бирле бәрелүдән әллә
Иске бишмәт кебек туздыкмы?

Күз салыйкчы бар да тирә-юньгә,
Гүзәллеккә тынып сокланыйк.
Чиксез галәм кочагында без дә
Затлы кавем булып гел калыйк.

Дамир НУРИӘХМӘТОВ.

Онытма, кадерлем!

Эзләмә яктылык, үзең сип нурыңны,
Ярдәмә кирәктә суза бел кулыңны.
Жылылык эзләмә, үзең ян, үзең көй,
Ярату эзләмә, өзелеп үзең сөй!

Яктылык сүнмәсен, дөрләсен жаныңда,
Иң газиз кешеләр булсыннар яныңда.

Йөрәгәң жылысын тойсыннар үзеңнән,
Елмаю китмәсен беркайчан йөзеңнән.

Мәхәббәт яшәсен йөрәгәң түрәндә,
Дәръялар кичсәң дә, сагышка төрәнмә.
Һәр мизгел, һәр көннең белеп кал кадерен,
Гомер ул бер генә, онытма, кадерлем!

Гөлара ШӘРИПОВА.

Хыяллар, хыяллар, хыяллар!

Хыяллар, хыяллар, хыяллар!..
Иңемә канатлар куярлар.
Сагышлы хисләрем, уйларым,
Шигырь һәм жыр булып туарлар.

Жилкенеп, жилпенеп алайым да
Тотыным әле мин зур эшкә.
Язасы фикерләр бихисап –
Үткәннәр күңелемдә гел истә!

Кулымда бар каурый каләмем –
Язарга бардырмы сәләтем?

Хисләрем ташыган бер мәл бу –
Минем саф, самими халәтем...

Талпынып, күкләргә атылып,
Аккоштай канатым кагынып,
Мәңгелек балачак иленә
Мин очып кайтыймчы сагынып!..

Мәхәббәт, сагыну, шашыну
Хәтердә яңадан кабынды!
...Беренче сөйгән яр... әйтерсең,
Яшьлегем эзләре табылды!

Балачак һәм яшылек мизгеле...
Йөгәнләп булырмы күңелне?!
Бик азга булса да, хыялда
Үткәнгә сугылдым түгелме?!..

Каләмем! Яз гына, туктама,
Яңарт син яшылегем хисләрән!

Күңелем һич кенә түзәлмәс,
Күрмичә иң тәүге эзләрән!..

Хыяллар, хыяллар, хыяллар...
Иңемә канатлар куярлар!..

Факия ШӘРӘФЕТДИНОВА.

Сердәш каен

Күл буенда ялгыз каен кызы,
Тибрәнә ул иртән жилләрдә.
Кемне көтә икән, нигә килми
Сөйгән яры аның, көткәндә?

Каен кызы чакыра үз янына,
Күңел һаман шунда ашыга.
Зөһрә йолдыз якты нурын сибеп,
Юл яктырта чибәр сылуға.

Һәркөн саен киләм күл буена,
Бәлки килер диеп сөйгәнәм.

Шашкын йөрәк ярсып-ярсып тибә,
Өзгәләнә минем үзегем.

Тик нигәдер килми сөйгән ярым,
Мәхәббәтем янды утларда.
Нигә шулай кырыс булдың, язмыш,
Аердың син безне язларда?!

Айлар, еллар уза, каен кызы
Һаман ялгыз, һаман пары юк.
Серләремне сөйлим каен кызга,
Аның да бит сердәш яры юк.

Филсинә КОРБАНГАЛИЕВА.

Сагынам

Сагынам,
Һәр көнне сагынам.
Дөньяга китергән,
Яратып үстергән
Әтиле-әниле чагымны
Сагынам.

Туганлык кадерен
Сакларга өйрәткән
Шул асыл затларга табынам.
Сагынам, барысын сагынам.

Балачак сукмагын,
Яшылегем эзләрән,
Йөрәктә уелган,
Әйтелми тыелган,
Мәхәббәт сүзләрән
Сагынам...

Сагынам,
Һаман да сагынам.
Хисләргә бирелеп,
Сөюдән тилереп
Яраткан ярларны
Сагынам...

Мәхәббәтне тоеп,
Иңнәргә баш куеп
Аттырган таңнарны сагынам,
Сагынам, туктаусыз сагынам.

Күңелләр сөөнгән.
Шатлыкка тиенгән
Елларны сагынам,
Сагынам...

Бәхеткә төрөнгән,
Гөлләргә күмелгән
Бер көнем кайтар дип ялынам...
Сагынам, өзелеп сагынам.

Яңгырда чыланган,
Туңсам да, чыдаган,
Ашыгып ялгышкан,
Адашкан, табышкан,
Кош булып кагынган.
Ут булып кабынган,
Югалткан, табылган
Чакларны сагынам.
Сагынам, сагынам!

Надия ЙОСЫПОВА.

ИХЛАС ДУСЛЫК ДӘВАМ ИТСЕН¹

ФАТИҖ КУТЛУГА – 50 ЯШЬ

Фатих бэй Кутлунуң әнисе Шүкран Кутлу, сабые дөньяга аваз салганда, аңа зур киләчәк юрагандыр, мөгаен. Төркиядә туып-үсеп, инде егет булып житкән Фатихның Татарстаныбызга килеп, зур дәрәжәләргә ирешүенә, гаилә корып, балаларына үрнәк эти, тормыш иптәше – Гөлшат ханыма ныклы таяныч була алган чын ир-ат булуына сокланырга гына кала. Аның оста тәржемәче, Гаяз Исхакый исемендәге премия лауреаты булып танылуы гына да күпләргә үрнәк булып тора. «Татарстан» дәүләт радиосында эшләгәндә, Фатих бәйне тапшыруларыбызга чакырып, ижаты, эш-гамәлләре, уңышлары турында шактый күп сөйләшәргә туры килде миңа. Бу язамда Фатих бэй ижатына бәяләмә бирүне максат итеп куймадым.

Фатих бэй һәм аның гаиләсе белән якын дуслар булып китүебезгә унбиш елдан артык вакыт үтеп киткән икән инде. Бер-беребезгә кунакка йөрүләр дә күңелдә онытылмаслык хатирәләр калдыра. Тормыш иптәше Гөлшат

Дания Гайнетдинова белән Фатих Кутлу.

ханымның музыкага гашыйк булуы, музыка факультетын тәмамлап, фортепиано буенча балаларга дәрес бирүләре, укучыларының тырышлыклары турында сөйләгән эчкерсез хатирәләре һәрдаим күңелдә. Үзләренң балаларын да ижат мохитендә тәрбияли алар. Олы кызлары Рауза Казан инновацион институты каршындагы көллияттә дизайнерлык буенча белем ала. Раузаның «Татарстан» радиосында балалар тапшыруларында чыгышлар ясавын да әйтеп үтик. Ул – яхшы әңгәмәдәш һәм шигъри сүз остасы да.

Фатих бәйнең «Татарстан» радиосындагы ихлас чыгышлары 2010 елларда башланып киткән иде. Әңгәмә барышында жыр-моң темасына кагылган сөйләшүләрдә жырлап та жибәрә ул. Язучы-тәржемәче булып китмәсә, туганы – төрек жырчысы, автор-башкаручы Кәмал Кутлу кебек жырчы булып иде бәлки. Шунысын да искә алып үтик: 2011 елда Казаныбызда Кәмал Кутлунуң жырлар альбомы дөнья күргән иде. «Апрель яңгыры», «Жаным минем», «Авыл гүзәле», «Ялвардым Раббыма» һәм башка дистәләгән мөхәббәт жырларын үз эченә алган жыентык ул вакытта безнең өчен дә зур ачыш булды.

¹ Мәрхүмә язучы Дания Гайнетдинованың (1952–2024) соңгы язмасы.

Чаллы язучылары белән. Сулдан уңга: Факил Сафин, Айгөл Әхмәтгалиева, Сирень Якупова, Айрат Суфиянов, Лилия Гыйбадуллина, Әлфия Ситдыйкова, Фатих Кутлу.

Фатих бэй, сөйләшеп утырганда да, моңлы берәр жыр жырлап, күңелне тагын да күтәреп жибәрергә оста.

Жыр дигәннән, тагын бер хатирә искә төште. Шулай ук «Татарстан» радиосы дулкыннарында Флэра апа Сөләйманова башкаруында яңгырый торган «Әниемә» жыры турында Фатих бэй белән тапшыру эшлэгән идек. Әлеге жыр заманында безнең радио студиясендә яздырылган иде. Флэра апа бу жырны Казакъстанга баргач ишетә һәм бик яратып, Татарстаныбызга алып кайта. Башта казакъча жырлый. Жырның шигырен Гафу Каербәков, көен Шәмши Калдаяков язган. Жырны татарчага радиобыз режиссёры Госман Әхмәтжанов тәржемә иткән. Фатих бэй әлеге жырны төрекчәгә тәржемә итеп, әнисе Шүкран Кутлуга да ишеттерергә өлгерә әле. Кызганыч ки, Шүкран ханым 2023 елның 6 февралендә туган шәһәре Каһраманмарашта жир тетрәү вакытында һәлак булды. Фатих бэйне тетрәндергән «Әниемә» жыры тарихын язып тормыйм. Тапшыруда Фатих бэй аны бик дулкынланып, бәгырьләргә үтеп керерлек итеп сөйлэгән иде. Шунда ук ул әлеге жырны әнисе Шүкран ханымга ишеттергәнчә төрек телендә эфир дулкыннары аша тыңлаучыларыбыз күңеленә дә житкерә алды. Тапшыру беткәч, шактый тыңлаучыларыбыздан рәхмәт сүзләре дә ишеттек. Жыр-моң аның күңеленнән чыгып та тормый бугай. Төрле очрашулар вакытында да, дустанә табын артында да жырлый ул. Туганы рок-музыкант Кемаль аһәңнәреннән, аның серле авазларыннан нич кенә дә калышмый, бәлки моңлырактыр да. Рәхмәт сиңа, Фатих бэй!

Ижәт дөньясы тылсымлы да серле, сихри дә ул. Ижәт дөньясына кереп киткәнсең икән, аннан чыгам димә. Фатих бэйне дә күренекле язучыларыбыз эсәrlәре ижәт дөньясына алып кереп, шул мохиттә яшәтә, күрәсәң. Тәржемә өлкәсендә эшләү аеруча зур җаваплылык сорый. Күренекле язучы Аяз абый Гыйләжев белән ул исән чакта танышып, аның хәер-фатихасын алап калган Фатих бэй үзен бүген дә бәхетлеләрдән саный дип беләм. Ул вакыттан бирле шактый еллар үтсә дә, Аяз абыйны остазым дип, күңел түрендәге уй-хисләрән дусларына гына түгел, чиксез күкләргә дә житкерә сыман. Аяз абыйның тормыш иптәше Нәкыя апа да аны туганыдай якын күрә. Нәкыя апаларда аның ижәт белән шөгыйльләнәр өчен өстәле дә бар. Гыйләжевлар гаиләсе белән мин дә аралашып яшәдем. Хәзер дә еш булам. Барган саен диарлек Фатих бэй эшләп утыра.

Аны эшеннән булдермәс өчен бүлмә ишеге аша сәламләшәбез дә, Аяз абый бүлмәсенә кереп, Нәкыя апа белән хәл-әхвәл белешеп утырабыз. Фатих бәйнең бу фатирга килеп иҗат итүе юкка гына түгелдер, биредә Аяз абый рухы яши бит, әйтерсез лә ул остазы янәшәсендә. Юкка гына Аяз абый да Фатих бәйгә заманында: «Фатих бәй, Сөз минем йортыма кояшның бер кисәген алып кердегез. Рәхмәт!» – дип, китапларына култамга язып бирмәгәндер. Менә шул кояшның бер кисәге бүген дә әлеге фатирны жылытып, иҗатка рухландырып тора сыман. Әлеге жылылыкны мин үзем дә, Нәкыя апа янына килгәч, Аяз абый бүлмәсенә кереп утыруга тоям. Аяз абый белән Нәкыя апаларның бу фатирны аларның бала-онукларына да илһам биреп, бәхеткә әйдәп торсын иде.

Тәржемәләре белән үзенең укучыларын чит илләрдә дә тапкан, зур дәрәжәләргә ирешкән Фатих бәй Төркиядә яшәп гыйлем бирүче галимнәр белән дә дус. Мин үзем дә Төркиядә эш сәфәре белән булганда, Фатих бәйнең киңәшен истә тотып, андагы галимнәр белән очрашып сөйләшкәнем булды. Шуларның берсе – Төркиянең Истанбул каласында яшәүче галим Нүсрә Барган. Ул татарлар дөньясы, татар әдипләре турында кызыксынуы һәм Аяз Гыйләжевның Төркиядә басылган әсәрләренең популяр булуы турында да сөйләгән иде. Аның белән әңгәмәне дә радиобыз тыңлаучыларына ирештергән идек. Менә шулай ике ил арасында галимнәр белән дә дуслаштыра Фатих бәй.

Шөкер, дөнья әдәбияты күгендә йолдыз булып балкырдай язучыларыбыз аз түгел. Әмма әдип классик булырдай нинди генә шәп әсәр иҗат итмәсен, аның хакында башка халыклар белмәсә, әсәрләре чит телләргә тәржемә ителмәсә, ул ныклап танылып китмәскә дә мөмкин. Шөкер, язучы-тәржемәче Фатих бәй – татар язучыларының әсәрләрен төрек теленә тәржемә итеп, ике ил арасында әдәби багланышлар булдырган олы иҗатчы. Фатих бәйнең иҗат чишмәсе сакмавын, ургылып торуйн, гаиләсенен дә бәхетле булуын теләп калам.

*Еллар санын дисбе итеп тезеп,
Берәмтекләп бардый барабыз.
Сезгә имин көннәр, мөд табыннар,
Сәламәтлек теләп калабыз.
Иҗатыгыз һәрчак гөрләп торсын,
Эшләрегез һәрчак уң булсын!
Укучыларыгыз артып торсын,
Фикердәшләрегез күп булсын!
Халкым сезне таныр инсафлыктан,
Эшегезнең тояр хикмәтен.
Бәя куяр тоткан кыйблагызга,
Ходай салыр сезгә рәхмәтен.*

Дания ГАЙНЕТДИНОВА,
*Татарстанның атказанган
сәнгать эшлеклесе,
язучы.*

Муса Жаруллаһ Бигиевнең 150 еллыгына

Муса Бигиевнең 1909 елгы фотосурәте.

Халәл җефете Закир кызы Әсма-Ғалия белән.

*Муса Казанда мәдрәсәдә укыган
елларда.*

*М.Бигиев (сулда) Сәйид Мәхмүд Тарази белән.
Бомбей (Һиндстан), 1937 ел.*

*М.Бигиев
(алгы рәттә
уңнан икенче) имам
Вәлиәхмәт Хәким,
Фатих Кәrimi һ.б.
белән. 1917 ел.*

М.Бигиев Япониядә М.Корбанғалиев белән. 1938 ел.

*М.Бигиевнән кабере. Ул Каһирәдә (Мисыр) «Үлеләр
шәһәре»ндә Мисыр хәдивләре зиратында җирләнгән.
Чардуганга беркетелгән тактага «Фәҗер» сүрәсеннән аятъ
һәм Муса Җаруллаһ әт-Татари исеме язылган.
Фото ТР Диния нәзарәтеннән алынды.*

*М.Бигиевнән соңғы
фотосурәтлареннән берсе.
Фотонь Төркиядә төшерелгән
булуы ихтимал. 1948 ел.*

Сәхифәне тарихчы Айдар ХӘЙРЕТДИН әзерләде.

К.НАСЫЙРИНЫҢ РУС ЗЫЯЛЫЛАРЫ ҺӘМ ЭШМӘКӘРЛӘР ДАИРӘСЕ БЕЛӘН АРАЛАШУЫ

Насыйриның традицион мөселман җәмгыятенә аңлашылып житмәгән эшчәнлеген Җамал Вәлиди болай дип шәрехли: «...Насыйри Казан шәһәрәндә татар бистәсендә, ягъни талчукчы, читекче, кәләпүшче, сөякчеләр арасында тора иде. Бу вакытта Казан шәһәрәндә түгел әдипләр, шагыйрьләр, хәтта боларның ни икәнән белүчеләр бер-ике кешедән гыйбарәт иде» (*Вәлиди Ж. Татар әдәбиятының барышы // Җамал Вәлиди: әдәби һәм тарихи-документаль җыентык / төз. Диләрә Абдуллина, Жәүдәт Миңнуллин. Казан, 2010. Б.137*). Шуның өчен дә Казанның мөселман җәмгыяте аның туган тел мөстәкыйль тел булырга тиеш дигән сүзләренә битараф кала, шулай ук «татарлар» дигән этнонимны кабул итүдән баш тарта дип ассызыкмый Ж.Вәлиди (*Вәлиди Ж. Татар әдәбиятының барышы. Б.138-139*): мәгърифәтчене аңламыйлар, ул алар өчен кеше белән аралашмый торган сәер бер зат булып кала. Насыйри үзе аралашырлык шәхесләргә эзли һәм андыйларны рус зыялылары арасынан таба.

1860–1875 елларда Казан университетының фәнни китапханәсе хезмәткәре И.Ф.Готвальд Казанда көнчыгыш телләрендә нәшер ителүче китапларның цензоры булып тора, аның рәхсәт-фатихасы белән К.Насыйриның да берничә китабы һәм Календарлары басылып чыга (*Ермолаева Г. Готвальд Иосиф Федорович // Научная библиотека Казанского университета в лицах. Ч.1. Сотрудники библиотеки, 1806-2007 гг. / сост. В.И.Шишкин, Ж.В.Щелыванова. Казань, 2011. С. 95-98*).

1875 елдан башлап Казанда китаплар бастыруны күзәтү Санкт-Петербургка күчә. Башкала цензура комитеты эшчәнлегенә бер юнәлеш мөселманнар каршында рус халкының уңай имиджын күрсәтүдән гыйбарәт була. Шул сәбәпле, К.Насыйри бастырырга эзәрләгән «Кырык бакча» әсәренә кайбер урыннары, аерым алганда, кыш көне Кабан күлендә бозда уза торган йодрык сугышында татар кешесенә рус баһадирын җиңүе тасвирланган өлеш, русларның милли горурлыгын кимсетә дигән сәбәп белән, 1880 елда цензор тарафыннан сызып ташлана (*Каримуллин А. Г. Татарская книга пореформенной России. Казань, 1983. С. 111*). Татар китабы тарихы буенча зур белгеч Ә.Г.Каримуллин цензор Смирновның К.Насыйри кулъязмаларына кул тыккан башка очракны очратмаган.

Китап нәшер итү татар мәгърифәтчесенә И.Ф.Готвальд белән уңышлы хезмәттәшлегенә бик әһәмиятле юнәлеш була. Шунысы игътибарга лаек: шәхси нәшриятлар белән чагыштырганда, кыйммәтрәк булса да, Насыйри үзенә китапларын нәкъ менә Казан университеты басмаханәсендә нәшер итүгә өстенлек бирә. Ә 1857–1889 елларда университет басмаханәсе директоры вазифасын И.Ф. Готвальд башкара (*Ермолаева Г. Готвальд Иосиф Федорович. С. 95*). Ул вазифасыннан киткәч тә, Насыйри университет басмаханәсе белән хезмәттәшлеген дәвам итә. Ә.Г.Каримуллин фикеренчә, күп кенә заказ бирүчеләргә университет белән хезмәттәшлек итү шул ягы белән җәлеп иткән: цензор да, үзәк хакимият тә югары уку йорты басмаханәсе эшчәнлегенә беркайчан да тыкшынмаганнар (*Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. С.59*). Насыйри исә дәүләт басмаханәсен сайлавын кайсыдыр шәхси басмаханә хужасының үзен алдавы белән аңлаткан.

Гадәттә китап бастырырга заказ бирүче кәгазьне үзе сатып алган, хәрәф жыйган һәм бастырган өчен сумманы китап сатудан кергән акча исәбенә каплаган.

Еллар узган саен И.Ф.Готвальд белән татар мәгърифәтчесе арасындагы хезмәттәшлек узара ышанычлы мөнәсәбәткә әверелә. Насыйри Готвальдны татар теленә өйрәтә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.64*). Шунысы да игътибарга лаек: 1878 елның башында Насыйри И.Ф.Готвальд тәкъдире белән түләүле нигездә «Лука Евангелиесе»н татарчага тәрҗемә итә. Әмма Готвальд Н.И.Ильминскийга бу тәрҗемәне бастырмакка киңәш итә: гарәп графикасы белән таныш булган татар керәшеннәре «алга таба мөселман китапларын укуга күчәргә дә мөмкин» дип кисәтә. Нәтиҗдә, тәрҗемә дөнья күрми кала (*Мурадов Валишах. Ефимий Малов о Ш.Марджани, К.Насыри и В.Радлове // Гасырлар авазы – Эхо веков. 1999. №1/2. С.155*).

К.Насыйри 1883 елгы Календарьга керәчәк Сөембикә манарасы, Казан мәчетләре рәсемнәрен, төрле геометрик бизәкләрне, «Исереклек хәлләре» (1882 ел) дидактик әсәрен, шулай ук биш кыйтганың географик картасын литография ысулы белән басмага әзәрләгәндә, Петров басмаханәсе һәм аның хәрәф жыючылары белән хезмәттәшлек итә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б. 80*).

1870 нче еллар урталарынан Насыйриниң рус жәмәгатьчеләге арасында педагог һәм татар теле грамматикасы буенча дәреслек төзүче дигән абруе була (*Насыри К. Открытие в Казани первой русско-татарской школы для детей мусульман // Насыри К. Избранные произведения/ сост. С.Х.Алишев, М.В.Гайнутдинов, Х.Ш.Максүтов. Казань, 1977. С.80*).

1872–1884 елларда Казан уку-укыту округының татар, башкорт һәм казакъ уку йортлары инспекторы булып эшләгән тюрколог В.В.Радлов, рус-татар мәктәпләре өчен дәреслекләр төзегәндә, татар белгечләренә киңәшләренә мохтаж була. Шул сәбәпле, ул тел гыйлеменән дәреслекләр төзегән тәҗрибәле галим-методистлар Насыйри һәм Мәхмүдов белән хезмәттәшлек итә. Аерым алганда, 1873 елда нәшер ителгән «Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть 1. Этимология» дәреслегенә кереш сүзендә В.В.Радлов татар мөгаллимнәренә татар теле кагыйдәләрен язганда һәм текстның корректурасын укыганда ярдәм иткәннәре өчен рәхмәт белдерә: «Русча текстларны аңлатуны гына максат итеп куйган татарча тәрҗемәләр, бигрәк тә төшенчәләренә язу, шактый кыенлыклар тудырды; татар галимнәре тарафыннан кабул ителгән гарәп терминнары рус грамматикасына бөтенләй туры килми. Бу жәһәттән коллежский советник Мәхмүдов, татар укытучылар мәктәбе (Уфадагы татар укытучылар мәктәбе. – II.3.) инспекторы Саинов һәм мөгаллим Каюм Насыйри белән киңәшләштем. Моннан тыш, Мәхмүдов әфәндегә әлегә грамматиканың корректураларын игътибар белән укыганы өчен дә рәхмәт белдерүне үземнән бурычым дип саныйм» (*Радлов В.В. Предисловие // Радлов В.В. Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть 1. Этимология. Казань, 1873. Битләре күрсәтелмәгән*).

Алда әйтелгәнчә, К.Насыйри инспекторның кайбер педагогик һәм методик алымнары белән килешми. Аерым алганда, В.В.Радлов немецларның камералистик педагогикасы һәм Пруссия тәрбия системасы тарафдары була (*Шарафутдинов З.Т., Ханбиков Я. И. История педагогики Татарстана: учебное пособие для педагогических учебных заведений. Казань, 1998. Б.34*). Шулай да Насыйри инспектор В.В.Радловның ярдәме белән заманча уку-матди базасы булган уку йорты булдыруга ирешә, мәгърифәтчә бу казанышы белән горурлана.

Шунысын да билгеләп үтү урынлы: 1870 елда ориенталист И.Ф.Готвальд, тюрколог В.В.Радлов Санкт-Петербург Фәннәр академиясенә мөхбир-әгъзалары итеп сайлана, соңгысы 1884 елда академик булгач, башкалага күчеп китә һәм фәнни карьерасын шунда давам иттерә (*Валеев Р.М., Абидуллин А.М., Валеева Р.З.*

Университетская тюркология в Казани: традиции и новации // Ученые записки Крымского государственного университета им. В.И.Вернадского. 2016. Серия «Филологические науки». Том 2 (68). № 3. С. 101-116).

Насыйриның рус галимнәре, туган якны һәм борынгы әйберләргә өйрәнүчеләр белән хезмәттәшлегенә төп майданы Казан университеты каршындагы Археология, тарих һәм этнография жәмгыяте була. Ул Жәмгыятьнең утырышларында катнаша. Жәмгыять белән Университет профессоры С.М.Шпилевский 1884–1894 елларда житәкчелек итә. Ул рәислек иткән вакытта, 1885 елның 2 ноябрендә, Насыйри Археология, тарих һәм этнография жәмгыяте хакыйкый эгзасы итеп сайлана. Бу рус фәнни жәмәгәтчелегенә Каюм Насыйрины татар халкының этнографиясен һәм мәдәниятен тикшерүче итеп рәсми тануы була.

1894 елда күренекле тюрколог, университетның экстраординар профессоры Н.Ф.Катанов (1862–1922) Казанга күченеп килгәч, аларның хезмәттәшлегенә дә Жәмгыятьтә башлана: тюрколог-галим башта Жәмгыятьтә секретарь, шулай ук аның «Хәбәрләре»нең җаваплы секретаре вазифаларын башкара, ә 1898 елда рәис итеп сайлана.

1895 елда Жәмгыятьнең бер утырышында К.Насыйри яңа хезмәттен тәкъдим итә. Озак та үтми «Казан татарларының халык әдәбияты үрнәкләре: табышмаклар, мәкальләр, җырлар» исемле бу хезмәт Н.Ф.Катановның «Кереш сүзе» белән Жәмгыятьнең «Хәбәрләре»ндә дөнья күрә (*Насыри К. Образцы народной литературы казанских татар – загадки, пословицы, песни // Известия Общества истории, археологии и этнографии. 1895-1896. Т. XIII. Вып. V. С.374-427*).

Шул ук 1895 елда Н.Ф.Катанов, татар календарьлары турында «Казан университетының гыйльми язмалары»на мәкалә әзерләү ниятен әйтсә, мәгърифәтчегә мөрәҗҗәгать итә, Насыйри галимгә үзенә элгәрәк басылган 4 данә календарен бүләк итеп җибәрә (*Гайнуллин М. Х. Каюм Насыров в документах // Каюм Насыри, 1825-1945: (Материалы научных сессий, посвящённых 120-летию со дня рождения. Казань, 1945. С. 118-119)*). Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: Н.Ф.Катанов үз хезмәтләрендә Насыйри биргән яки мәгърифәтченең басылып чыккан хезмәтләреннән материалларны файдаланган (*Катанов Н.Ф. Исторические песни казанских татар // Известия Общества истории, археологии и этнографии. 1899. Т. 15. № 3. С. 273-306*).

Бу хезмәттәшлек дустанә мөнәсәбәттә барган дип әйтергә кирәк. Н.Ф.Катанов, Насыйри вафатыннан соң берничә ел үткәч, 1905 елда «Деятель» журналының 2 нче санында мәгърифәтченең әле университет китапханәсенең Готвальд фондында 1925 елда гына табылачак «Этнографик материаллар» хезмәте бүлекләренә зур өлешен авторның рус теленә үз тәрҗемәсендә «Домашний быт татар-мусульман полвека назад» дип атап бастырып чыгара (*Насыров А.К. Домашний быт татар-мусульман полвека назад // Деятель. 1905. №2. С. 44-53*). (Басмада Насыйри хезмәтенә «Ашау-эчү» исемле соңгы бүлгә юк).

1883–1888, 1899–1903 елларда Казан шәһәр идарәсе башлыгы булып торган А.А.Лебедевның хатыны, мөселман интеллектуаль даирәсендә «Гөлнар ханым» буларак танылган Ольга Сергеевнаның (1854–1909 елдан соң) мәгърифәтчедән татар теле дәрәсләре алуы билгеле. Ханым күпмедер вакыт Истанбулда яшәп, рус классикларының әсәрләрен төрек теленә тәрҗемәдә нәшер итә. 1886 елда Казанда аның тәрҗемәсендә Насыйриның «Кабуснамә»се рус телендә дөнья күрә (*Кабуснамә. Переведено с татарского на русский О.С. Лебедевой. Казань, 1886*).

Гомумән алганда, рус зыялылары, галимнәре белән аралашу һәм рус телендә фәнни әдәбият белән танышып бару Насыйриның галим, мөгаллим һәм мәгърифәтче, үз халкының патриоты булып формалашуына көчле йогынты ясый. Алган белемнәрен һәм күнекмәләрен Насыйри үсеп килүче буын вәкилләре арасында мәгърифәт һәм гыйлем нуры тарату эшендә бик оста файдаланган.

Рус галимнәре һәм басмалары Насыйриның тышкы дөнья белән элемтэләрендә әһәмиятле урын алып торган. Календарьларын эзерләгәндә, Насыйри рус телендә чыккан журналлар һәм газеталарны киң файдалана, еш кына фәнни басмаларга мөрәжәгать итә, белгечләр белән киңәшлешә.

Моннан тыш, рус дөньясы белән элемтә нокталарыннан китап кишетләр күрсәтергә мөмкин: сатып алган китаплардан Насыйри үзенә яңа фәнни-популяр хезмәтләргә өчен мәгълүматлар туплый; шулай ук кишетләр һәм складлардан китапларын бастырып чыгару өчен кәгазь сатып ала.

Кайбер руслар улларын Насыйрига аерым фәннәргә үзләштерү, хәтта гимназиягә укырга керергә эзәрләү өчен бирә торган булган. Ориенталист Александр Казыймбәкнең ир туганы Абделсаттар Казыймбәкнең Насыйри белән дустанә мөнәсәбәттә булганлыгы билгеле. Мәгърифәтче аның Казан университетында укучы студент улларына консультацияләр бирә торган була (*Михайлова С.М. Каюм Насыйри и востоковедение в Казанском университете // Выдающийся просветитель-демократ Каюм Насыйри. Казань, 1976. С. 67*).

1899–1902 елларда Бәдыйгә мәзин йортында яшәгәндә аның янына 50–60 яшьтәге руслар татарларга караганда ешрак килеп йори торган була. Хужа килгән кунаклар белән озаклап китаплар укып, сөйләшеп, нидер язып та утырган (*Әхмәт Хөсәенов. Каюм Насыйри турында кайбер истәлекләр. Б. 506*). Бу кешеләрнең бер өлеше Насыйри янына дөвалауда шифалы үләннәргә куллану һәм алардан дару ясау турында консультация алу өчен дә килгәннәр дип фаразлыйбыз.

Эшмәкәрләр даирәләре белән хезмәттәшлек

Насыйри шәкерт вакытта ук Казан байларының уллары белән таныша, аларның үз-үзләрен тотышын күзәтә. Аның архивында бу хәлгә бер шигырь дә сакланып калган: ул анда бай малайларын, мәдрәсәдән киткәннән соң, хәлфәләрен урамда очратканда исәнләшмичә дә узалар дип язган (*Татар байларының үз балаларын укытучы хәлфәләргә кимсетеп караулары турында // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Казан, 1975. Б. 286–287*).

Каюм Насыйри Казанның башкарак эшлекле даирәләре белән турыдан-туры олы абыйсы, Мәскәүдәге сабын кайнату мануфактурасы хужасы Габделхәйнең партнәры сыйфатында аралаша. Абыйсы аңа житештерүне оештыруда кирәк булган материаллар сатып алу кебек эшләр йөкли торган була. Насыйри сабын салу өчен кирәкле агач тартмалар эзәрлүгә заказлар бирү белән 1859 һәм 1860 елларда аеруча актив шөгыльләнә (*Әти-әнисенә язган хатлар // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б. 542–543; Абыйсы Габделхәйгә язган хатлар // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 558*). Аның 1870–1880 еллар аралыгында Казан сәүдәгәре Ибраһим Арслановка ияреп, берничә тапкыр Мәкәржә ярминкәсенә Түбән Новгород каласына баруы билгеле (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б. 50*).

Эшмәкәрләр белән аралашу Насыйрига аларның проблемалары һәм ихтияжлары турында күбрәк белергә мөмкинлек бирә, соңрак Календарьларында яңа эш башлап жибәргән эшмәкәрләр өчен кирәкле мәгълүматлар да бастыра.

Насыйри XIX гасырның беренче яртысы һәм урталарында Казанда яшәп, сәүдәгерлек белән шөгыльләнгән 32 шәхес турында хатирәләр язып калдырган (*Насыйри К. Казан байлары // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда. 1 том. Казан, 2003. Б. 353–359*). Кайберләрен санамаганда, Насыйри татар эшкуарларын хөрмәткә лаек мөселман сәүдәгәрләргә итеп тасвирлый: алар байлыкларын эрәм-шәрәм итми, тыйнак тормыш алып бара, зур йортлар салдырмый, акча капиталын дәрәс итеп тота, күчмәс милекләрен закладка салмый, үзләре үлгәннән соң бурыч калдырмый,

мөселман кардәшләренәң мәнфәгатьләрен яклай, зәкят акчасын соңгы тиененә кадәр биреп бетерә, аны алу өчен аларның капка төбенә биш йөздән алып мең кешегә кадәр жыела торган була; тәкъвалыклары сәбәпле, аларның коммерция эшләре уңышлырак бара дип яза (*Насыйри К. Казан байлары. Б. 359*).

Мәгърифәтченең шәхси архивында кайбер сәүдәгәрләр турындагы тискәре хатирәләре дә теркәлеп калган. Аерым алганда, ул Казан бае Сафа хажі Галикәевне түбән һәм намуһсыз шәхес итеп тасвирлай (*Насыйри К. Сафа Хажі Галикәев дигән татар бае турында // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Б.287*).

Эшлекле даирәләр Насыйрины, нигездә, рус теле һәм математика укытучысы һәм кәгазьләрне русчага төгәл тәржемә итеп язучы буларак белгәннәр. Чыганаclarда Казан сәүдәгәрләренәң улларын укытучыга биреп укытулары турындагы мәгълүмат еш очрый. Хәзер ким дигәндә ике дистә ел дәвамында аларның улларын укыткан педагогның Каюм Насыйри булганлыгы ачыкланды (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.50*).

Насыйри расписания буенча яшәргә тырышкан, ул акыл эшчәнлеген физик эшләр, күнегүләр белән аралаштырып барган. Аның графигында укыту өчен сәгатьләр дә калган. К.Насыйриның шәхси архивында түбәндәге әһтәлектә бер игълан сакланып калган: «Мәктәп: биредә рус һәм татар телләренә һәм арифметикага өйрәтәләр. Көндәзге 12дән 3кә кадәр» (*Ногман М. Н.И.Лобачевский исемендәге Фәнни китапханә кулъязмаларының тасвирламасы. III чыгарылыш. Каюм Насыйри кулъязмалары. Казан, 1958. Б.32*).

Билгеле, үз фатирында сәүдәгәр улларын укытканда, Насыйри аларның әтиләре белән дә сөйләшеп, аларга шәкертләренәң уңышлары һәм проблемалары турында житкереп барган. Насыйрида улларын укыткан сәүдәгәрләренәң, еш кына мәжлесләргә чакырып, укытучыга аерым ихтирам күрсәткәннәре, алда әйтелгәнчә, 1 нче гильдия сәүдәгәрләре Мортаза Кушаев һәм Сөләйман Аитов була (*Вафа Бәхтияров. Каюм абзый Насыйри турында кечек бер истәлек // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б.518*).

Казан федераль университетының Н.И.Лобачевский исемендәге Фәнни китапханәсенәң Сирәк китаплар һәм кулъязмалар бүлегендә казанлыларның Каюм Насыйрины гаилә яки дини бәйрәмнәргә, шулай ук башка вакыйгалар мөнәсәбәтле уздырылган мәжлесләргә дәшкән чакыру-язмалары саклана. Алар арасында сәүдәгәр Габделмәжит Арслановның – Корбан ашына (1869 ел), сәүдәгәр Ибраһим Арслановның – кунакка (1871 ел), сәүдә кибете мәдире Гыйльметдиннең (1875 ел) һәм сәүдәгәр Мөхәммәтшакир Казаковның (1896 ел) – как-төш мәжлесенә¹, шулай ук сәүдәгәр Мөхәммәтшакир Казаковның (1894 ел) һәм Мөхәммәтйосыф Апаһаевның (1892 ел) – никах мәжлесенә, сәүдәгәр Мөхәммәтсадык Мусинның (1897 ел) голәмалар мәжлесенә чакырулары бар (*Дәгъватнамәләр // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б.707-711*).

Насыйри сәләтле укучыларын яраткан, хөрмәт иткән, ялкауларны ачулана торган булган. Рухына якын кайбер шәкертләре белән чәй өстәле янында аралашкан. Мөгаллим ярлы кешеләренәң балаларын да укытырга алган. Андый шәкерт 8 битне чиста, пөхтә итеп, матур язу белән акка күчереп язып бирсә, бер уку көнен (өч сәгать) бушка укыган (*Мөхәммәтхәнәфи Мозаффар. Габделкаюм Насыйри әфәнде хақында. Б.484-485*).

¹ К. Насыйри как-төш мәжлесен болай дип шәрехли: «Кияү, кыз катына кереп чыккач, үзенең дус-ишен, күрше-кoланын жыеп вә мөхәллә халкын жыеп бер мәжлес ясай. Ул мәжлестә һәм күп гадәти ашлар була. Бу мәжлесне как-төш мәжлесе дип әйтәләр. Тәмам ашны биреп бетергәч, иң соңыннан как-төшне китерәләр бөтенә белән. Ул мәжлестә как-төшне китергәч, бер фатиха кыلالар. Аннан соң как-төшне мөхәлләненә мәзине, ватып, мәжлестәге халыкка өләшә, тәлинкаләргә салып һәркем алдына куя. Әмма гадәттә бу как-төш мәжлесендә акча салмак юк. Ләкин бәгъзе мулла жәмәгәте өйләнеп, как-төш мәжлесе ясаһа, ригая кылып акча салалар, һәркем хәленә күрә». (*Насыйри К. Татар этнографияһе материаллары // Каюм Насыри. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан, 1974. Б.112*).

Шулай да Казан сәүдәгәрләренң берничәсе генә Насыйрины галим буларак таныган. Шуларның берсе – Насыйрида яшлы рус теленнән дәрәсләр алган Сөләйман Аитов. С.Аитов үзе тарихи риваятьләр жыйган (1896 елның 23 ноябрәндә Археология, тарих һәм этнография жәмгыяте әгъзасы итеп сайлана) (*Список членов Общества археологии, истории и этнографии при императорском университете с указанием времени вступления в Общество и места жительства // Известия Общества археологии, истории и этнографии. С.18*). Алда әйтелгәнчә, Насыйри 1890 нчы елларда Сөләйман Аитовның улына дәрәсләр дә бирә.

Насыйри шулай ук Мәржани мәдрәсәсен тәмамлаган эшмәкәр Вәли Гыйззәтуллин белән дустанә мөнәсәбәттә була, ул да фәннәр белән кызыксына (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.70*).

Сәүдәгәр малайларын рус теленә өйрәтүдән тыш, мәҗрифәтченең сәүдә кешеләре белән хезмәттәшлеге наһиәткә эшчәнлеге белән дә бәйле. Артык керем чыганагы булмаган Насыйрига календарьларын бастыру өчен иганә ярдәме кирәк була, һәм аңа матди ярдәм күрсәтүчеләр табыла да. Мәсәлән, 1870 һәм 1871 елларда «Казан календарен» чыгару чыгымнарын Ибраһим Габдрәшит улы Абдуллин күтәрә. Ибраһимның М.Яхын басмаханәсе варисы булуы тирән мәгънәгә ия: инде әйтеп үтелгәнчә, Насыйри 1862 елда Яхын белән бергәләп татар телендә газета чыгару өчен гариза язган була. 1874 елда Календарь Мөхәммәтжан Мифтахетдиновның матди ярдәме белән чыга, 1875 елда чыгымнарын Казан мещаны Шаһиәхмәт Сөләйман улы Биккиниев үз өстенә ала, аннары Мөхәммәтнәжип Галиәкбәров күтәрә. М.Галиәкбәров 1882 елны Насыйриниң «Гакаид рисаләсе»н Вячеслав басмаханәсендә кабаттан бастыра. «Кырык вәзир кыйссасы»ның 1875 елгы икенче басмасы – мещан Әхмәтсафа Хунҗар улы Хәмзин, «Татарча-русча лөгәт» китабы 1878 елда Фәтхуллага Амашевның матди ярдәме белән дөнья күрә (*Исламов Р. Хезмәтләре // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 755, 756, 757*).

Аңлашылганча, әлеге меценатлар К.Насыйриниң мәҗрифәтчелек эшчәнлегенә хәерхәллы мөнәсәбәттә булган.

Китапларның популярлыгының мөһим билгесе – китап сатучыларның һәм басмаханә хужаларының, авторга гонорар түләп, үзләренң теге яки бу басманы чыгарырга алынуы. К.Насыйри гомеренең азагында андый бәхетле көннәренң шаһиты була.

Казан өязенең Түбән Айшә авылында туып-үскән китап сатучы Исмәгыйль Нәҗметдин улы Шәмсетдинов 1900 елда кабаттан аның Әбүғалисина турындагы хикәяләр җыентыгын (тиражы – 4800 данә) (*Катанов Н.Ф. Раис’уль хакума Абу’Алий-Сина кыссасы // Деятель. 1901. №4. С.195*), «Кырык вәзир кыйссасы»н (тиражы – 4800 данә) (*Катанов Н.Ф. Кырык вәзир кыйссасы (Сказки 40 везирей) // Деятель. 1901. №5. С.248*), «Жәваһир әл-хикәят вә әл-асилә вә ләтаиф әр-риваят вә әл-әмалә тәрҗемә мин китаб әнис әл-жәлис лили-имам әс-Сойутый рәхмәте» китабын бастырып чыгара. 1901 елда ул «Әхлак рисаләсе» һәм «Иршад әл-әхибә ила тәгълим әлифба» китапчыкларын да нәшер итә (*Исламов Р. Хезмәтләре // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык.. Б. 771-772*).

Бөек мәҗрифәтче гомеренең соңгы елында олы абыйсы Габделхәйнен улы Габделмән Казан мөселманнары арасында популяр булган «Кырык бакча» китабын нәшер итә (*Гайнуллин М. Х. Каюм Насыров в документах // Каюм Насыри, 1825-1945: (Материалы научных сессий, посвящённых 120-летию со дня рождения. Казань, 1945. С.127)*).

Насыйриниң китапларын зур тиражлар белән бастырып, аңа яхшы гонорарлар түләрлек наһиәткә пәйда булу мәҗрифәтчегә гомеренең соңгы елларында 3 мең сумга якын акча җыю мөмкинлеге биргән.

Татар телендә чыккан китаплар гадәттә ярминкәләрдә күпләп сатыла. Шулай китап сатучылар һәм эшмәкәрләрнең кулларына күчә-күчә, Насыйри китаплары товарга әйләнә.

ХІХ гасырның соңгы утыз елында Казанда китап сәүдәсе чөлтәре барлыкка килә. 1877 елда Казанда рус телендә чыккан китапларны – 15 һәм татар телендә чыкканнарын 5 кибеттә (мещаннар Ф.Амашев, М.Салихов, Биби Әхмәрова кибетләре, 1872 елдан крестьян Насыйбуллин һәм 1876 елдан Мөхәммәтжановның «лавкалары») саталар. 1881 елда инде губерна шәһәрләрдә русча китаплар – 19, татар телендә чыкканнары 15 кибеттә сатыла башлый, шул исәптән Ф.Амашев, Мусин, Б.Әхмәрова, вакытлыча Казан сәүдәгәре Әбделмиев, крестьяннар Мөхәммәтжанов, Насыйбуллин, Галиәкбәров, Ишморатов, Мөкминов (1877 ел), Әминев, Ш.Хөсәенов, Ишмөхәммәтов, Казан мещаны Әхмәдуллин (1880 елдан), Әмирханов, Зөя шәһәре мещаны Абдуллин (1881 елдан) кибетләре гөрли. «Ул кибетләрдә Казанда чыккан китаплар да, шулай ук башка шәһәрләрдә чыкканнары да сатыла. Китаплар татар, гарәп, фарсы һәм башка телләрдә була. Китаплар саны күп түгел, тиражның төп өлеше стационар булмаган шартларда тарала» дип билгели татар китабы тарихы белгече Г.Г.Габделганиева (*Габдельганеева Г.Г. История татарской книги (от истоков до 1917 г.): учебник. Казань, 2013. С.104*). Насыйри кайбер китапларын китап сатучылар аша сатуга куя. Мәсәлән, «Казан календаре» чыгарылышының берсен ул Печән базарында бер почмакта Муллин «лавкасы» белән янәшәдә «лавка» тоткан Нәжип Жһаншинга тапшыра (*ТӘҺСИНЕҢ Язма мирас үзәге, II ф., 1 тасв., 15 эш, 1 б.*), 1890 нчы еллар урталарында китапларын Хөсәеновка процентка сатарга бирә (*Ибраһимов Ф. Бер мәкалә уңае белән // Совет мәктәбе. 1975. №3. Б.60*), 1901 елда – Кәримовлар һәм Кадыйровлар кибетенә куя (*Вафа Бәхтияров. Каюм абый Насыйри турында кечек бер истәлек // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик әңгәмәлек. Казан, 2017. Б.414-515, 517*). Насыйри китапларын һәм Календарьларын шулай ук стационар булмаган сәүдә нокталары аша да сата: кемгә ничә китап тапшырганын язып бара, шулай ук өенә китап алырга дип килгәннәргә дә кире борып жиберми. Шул рәвешле, Насыйри китап сатучылар белән дә, китапларын укучылар белән дә аралашып торган. Үтә төгәл кеше буларак, ул үзенә китапларын сатып алучыларның фамилияләрен язып барган, исемлектә Н.Ф.Катанов фамилиясе дә бар (*Ногман М. Күрс. хезмәт. Б.34*).

Нәтижә ясап, Каюм Насыйринның рус галимнәре белән аралашу үзгәчлекләре турында шуны әйтәргә мөмкин: алар мәгърифәтчеләргә мәшһүр татар теле белгече, татар телен укуга буенча күренекле методист һәм атаклы фольклорчы буларак танылганнар. Насыйри мөрәҗәгать иткәндә, гуманитар фәннәргә төрле тармаклары буенча киңеш-аңлатмалар белән ярдәм иткәннәр. Бер үк вакытта Насыйри да үзенә белемнәре кысаларында аларга консультант булган.

Насыйринның Габделхәй абыйсына партнёр булып эшмәкәрләр белән хезмәттәшлеге 1850 нче елларның икенче яртысынан 1870 нче еллар башына кадәр дәвам итә. Аннан соңгы елларда эшмәкәрләр белән аралашуы, нигездә, аларның балаларына рус теле һәм кайбер дөньяви фәннәр укуга, китап бастыру өчен кәгазь сатып алу, китаплар нәшер итү һәм аларны сату өлкәләрендә күзәтелгән, ул шулай ук мәгърифәтче байлар чакырган мәҗлестәрдә дә катнашкан.

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы.

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИНГА КИЛГӘН ХАТЛАР*

Гази Кашшаф¹ хаты

26 март, 1971 ел.

Казан.

Равил дус!

Үзең һәм бала-чагаларыңа, Әлмәт шәһәрәндәге барлык язучы-каләмдәш дусларга күптин-күп, чукдин-чук!..

Сәлам соңра кәлам: Әлмәттә драматургия һәм театр буенча киңәшмә уздыруны өстәге абыйлар мәгъкуль күрәләр. Тик вакыты – апрельдә түгел. Партия съезды материалларын да чәйнәп үзләштерү кирәк булачак бит – андагы фикерләр яктылыгында сөйләшү әйбәт булачак. Ләкин бу эшнә туктату түгел. Киресенчә, хәзер үк житди эш башларга туры килер.

Бездән сөйләшүнең ниндидер нәтижәсә булырга тиеш. Нинди? Әлбәттә, икенче көнне берәрсә «мәгез, сезгә эшчеләр образы – бүгенгесә» дигән драма китереп тоттырса, шәп булыр иде, ләкин бит икенче көнне үк андый жест күрсәтүче табылмас. Ә менә киләсе сезонга әзерләп бирсеннәр өчен ниндидер бер конкурс кирәктер... Әйтик, Әгъзам Вәлиханов чыга да әйтә:

– Иң әйбәт драмага конкурс ачабыз, безнең алдынгы нефтьчеләребезне күрсәтү шарт итеп куела. Премиягә бер... скважина яки автомашина, һич тә булмаса – «мең тәңкә!»

«КамАЗ»дан Васильевның берәр җаваплы кешесә яки ЦК парторгы:

– Без КамАЗ төзүчеләре тормышыннан яхшы язылган драмага беренче машина эшләнгәнчә... фәлән чаклы премия бирәбез! – ди.

Менә китә ярыш, китә ярыш... Синең белән миңа урак урасы һәм көлтә җыясы гына кала. Һәм премьераларын карап кайткач – банкетка!..

Икенчедән, бүгенге театр репертуарларын ныклап өйрәнергә кирәк, шул жөмләдән Бөгелмәнекен дә. Шуның өчен безгә русча кем яза ала икәнән дә билгеләргә кирәк!

Аннан соң кемдер тарафыннан (син дә, мин дә) язылган, ләкин әле сәхнәгә куелмаган, беркайда басылмаган пьесаларны да укып бәяләргә кирәк булачак бит! Менә шундый хәлләр.

Тагын нәрсә?

Шушы атнада идарә башы сайланьрга тиеш иде. Күрәсәң, кандидатларны күндерә алмаганнар... Едва ли съезд вакытында булыр, шулай итеп, пока фәкыйрегең чалбар төбен туздырып утыра. Һәм көн дә бер «...»ның зарын тыңлый, бер дә кайгырма, тик утырырга вакыт юк – өстәлем тулы кулъязма (өйдә)!

Үзегездә нинди яңалыklar бар? Тәлгат яхшы уздымы? Фәрваз артыннан Әкрәмгә ике китап җибәргән идем!

5 апрельдә Афзал абыегыз турында теле-дән чыгыш ясыим. Шул үк көнне Сәрвәр апагызга (Әдһәмова) җиде ун тула – Тукай клубында җыелып котлыйсы...

Хәзергә исәнлек-саулык һәм уңышлар теләп,

Гази Кашшаф.

* Дәвамы. Башы 2024 елның 12 нче санында.

¹ Гази Кашшаф (1907–1975) – язучы, әдәбият галиме, жәмәгәт эшлеклесе.

Юныс Әминев² хатлары

15 февраль, 1969 ел.

Әлмәт.

Сәлам Әлмәттән!

Хәерле сәгәтьләр, Равил.

Ниһаять, мин менә Әлмәттә, үз квартирымда. Матур гына, нәни генә өч бүлмә. Мәйданы – 33 кв. м. Өченче кат. Магазиннар якын, Техника йорты, стадион – шулай ук. Хәзергә әле бүлмәләр салкын, газ да юк, алары инде вак-төяк. Сәламәтлек кенә булсын, алары да булып, картлар әйтмешли, инша Алла.

Никадәр тырышсам да, Баржыдан трактор таба алмадым, ә авылдан автомашина белән чыкмалы түгел иде. Ике зур чемодан тутырдым да, Бондюгка ат белән китерделәр, аннан автобуста Бондюг – Алабуга – Чаллы – Әлмәт маршруты буйлап.

Рафаил раскладушка, Фазыл Мостафин – өстәл, Сажидәләр – чәйнек, гомумән, кемнәң нәрсәсә бар, ярдәм иттеләр. Иң кечкенә бер бүлмәгә урнашып, шуны электроплита белән жылытып, әкрән генә эшкә тотындым. Бу тормышым кайтмаска дип узган студентлык елларымны искә төшерде.

Фәһимә килә алмады, аннан март башына кадәр булса да укытып торуйн үтенделәр. Моңа кадәр: «Теләгән вакытында жибәрербез», – дип вәгъдә иткәннәр иде. Фәһимә, үзе коммунист кисәгә дә булгач, артык карыша алмады.

Түбән Мактамага барып (Әлмәттәгесенә житешмәдем), «Кеше күңелә»н карадык: мин, Әдип һәм Сажидә. Халык көлә көлүен дә, шулай да минем бу комедия: «Мәгънәсез бер кәмиткә әйләнәм бит инде», – дип ыңгырашып тора. Әллә мин, әллә театр гаепле?

Хәзер Әлмәт театры өчен дигән эсәрәм белән утырам. Утыруымның мәгънәсә булырмы – киләчәк күрсәтер. Хәер, капкан саен калжа булмавы да бик ихтимал. Шулай да тик торуға караганда эшләү яхшырак.

Син кечкенә заявление кисәгә язарга дигән иден. Язам. Яраса, кирәк юлына жибәрерсен, ярамаса – чүп савытына.

Иптәшләр турында язмыйм. Аларның хәлен болай да көн дә белешеп торасыңдыр. Болай гриппны уңышлы гына уздырдылар, соңгы кеше булып Рафаил егылды. Ул да шушы көннәрдә аягына басар дип өметләнник.

Хуш, сәламәтлек һәм иңсәт уңышлары теләп,

Юныс.

* * *

4 март, 1969 ел.

Баржы.

Хәерле сәгәтьләр, Равил!

Мин исән-имин генә Баржыга кайтып життем. Йорттагылар сагынганнар, шатланып каршыладылар. Кайту белән беренче эш – Фәһимәнәң күчү-күчмәве, дөресрәгә кайчан күчә алуы булды. Аңа язгы каникулсыз (ул 24 мартта башлана) күчү насыйп булмастыр. Беренчедән, РОНОдагы иптәшләр шулай үтенделәр. «Чирекне тәмамлыык инде», – диделәр. Икенчедән, Фәһимә сайлау комиссиясендә председатель дә икән әле.

Моңысы менә шулай.

Үзем Әлмәт театры өчен дигән нәрсәмне дәвам итәм. Исәп – шушы вариантны азагынача илтеп чыгармыйча, моннан купмаска. Ул эш тә мартта тәмамланса иде инде.

Шуңа күрә исәбем – хәзергә тәртиплә генә тормыш белән эшемне дәвам иттерү. Моңа Сөз ничек карарсыз тагын. Минем хәзер бар да бар. «Кил!» – дип хәбәр бирәсез икән, хәбәрегезне алу белән Әлмәткә килеп житәм. Юлы да бар, квартирам да бер дигән, акчам да бар, кәефем дә яхшы, сәламәтлегем дә бар.

² Юныс Әминев (1921–1982) – драматург; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе.

Моны мактану дип уйламагыз тагын.

Хушыгыз, Равил. Миңлебикә ханымны һәм апаны 8 Март белән котлыйбыз, сәламәтлек һәм күнел күтәренкелеге телибез.

Үзегезгә исә сәламәтлектән тыш, ижат уңышлары, илһам һәм кайнап торган энергия!

Барлык дусларга ялкынлы сәлам!

Күңелле күрешүне сагынып, хөрмәт белән, Юныс Әминев.

* * *

4 февраль, 1975 ел.

Әлмәт.

Хәерле көннәр, Равил!

Үзем 29ында жыелыштан соң Академ. театрына бардым. «Кан кардәшләре» иде. Карадым. Аннан соң гостиницага кайтып, расчәт ясадым. Төнгә уникадә Бөгелмә поездына утырдым. Әлмәттән ялгызым идем. Әйбәт кенә кайтып өлгәштем. Өйдәгеләр имин торганнар. Сагынганнар.

Бер көн ял иткәч, Фәһимә белән Гамилләргә бардык. Ул Нәфисәне больницага салды. Сөяк туберкулёзы гына булмаса ярап иде дип бик борчылалар. Хәзергә төгәл диагнозы юк әле.

Сый-хөрмәтең, игътибарың өчен күп рәхмәт.

Үтенечем – сабуулашкан чакта да әйтеп киткән бер генә үтенеч. Докладның үзәңдәгә нөсхәсен, синнән сорый калсалар, үзең бер тапкыр күз атып чыкмыйча кешегә тоттырма, зинһар. Ул нөсхәдә үзем сөйләгән нөсхәгә кертелгән төзәтмәләр дә кертелмәгән әле. Урыны-урыны белән артык вакландым-вакчылландым кебек тия. Үзем доклад итеп укыган нөсхәсә Миргалим Харисовтан туп-туры үз кулыма кайтачак.

Өкренләп, яңадан өстәл артына утырдым. Тырышам. Тик тырышлык кына житми шул. Шулай да яңа әйберемне сәхнәдә күрүдән өмет өзгәнем юк.

Әдип (Маликов – *ред.*) Казаннан кайтканнан соң, отделенияга, секретаребыз янына кереп чыккан. Салкын тидереп кайткан икән. Рафаил бу көннәрдә күземә чалынмый әле.

Менә шул.

Барыгызга да: үзең, Миңлебикәгә, Алмазга, апага миннән күп сәламнәр. Шулай ук хәлемне сорашкан әйбәт дусларга сәлаемне ирештер.

Хәзер Әлмәткә үзегезне көтәбез инде.

Иң изге теләкләр белән, Юныс Әминев.

Мөсәгыйт Хәбибуллин³ хатлары

7 апрель, 1969 ел.

Тажикстан.

Равил туган!

Менә, ниһаять, сездән хат алдым, бик көткән идем мин аны. Чөнки Гариф абыйга язган хатларга хәбәр юк әле, Союз турында берни белми ятадыр идем, инде берәз ачыкланды, сез иң хажәтән әйтеп язгансыз, рәхмәт.

Равил туган, сезнең белән ике арадагы элементәне өзмәбез дип уйлыйм. Сез миңа сирәк булса да, хат яза торсагыз, әйбәт булыр иде, чөнки булган хәбәрләрне ишетәсе, беләсе килә. Әлбәттә, сезнең дә эш муеннан, һәм аның бетәсе дә юк, бәлкәм кеше шуның белән бәхетледер дә. Менә үзем килү белән бер повесть язарга керештем, тиздән бетә. Болай үземә ошый, ни язган, язмышы алда әле. Янә союз турында. Андый

³ Мөсәгыйт Хәбибуллин (1927–2019) – Татарстанның халык язучысы.

территориаль кысынлыклар булу эшне берез катлауландыра инде, эмма телэклэре булганда, аны эшли алалар дип уйлыйм, чөнки кеше шырпы түгел, аны сызып ташлап кына булмый, исэн булганда, өмет бар – ике елдан эйлэнep кайтырга. Исеп шулай. Инде бик тэ сырт кабартып, юк-бар сылтау табалар икэн – телэмэсэлэр, табалар аны – ничыюгында алмый торырлар.

Инде телэк-ниятлэре изге булып, алып куялар икэн, изгелек жирдэ ятмый, барлык тырышкан абый-иптэшлэргэ зур рэхмэт эйтэсе һәм үзеңне алар өчен, йөзлэренэ кызыллык китермэс өчен язасы да язасы гына кала. Шул.

Үзегез ни хэллэрдэ ятасыз? Сезгэ вэ иптэшегезгэ сәлам юллыйм. Миңнур ханыма да сәлам житкереgez. Ул минем кэгазьлэрне алды, алып басарга ният итсэ, хэбэр итеш эле – онытмам үзен. Ул миңа чын-чыннан бик күп ярдәм итте, инде ни белэн, нинди изгелеклэр белэн кайтарырга һәм ничек рэхмэт эйтергэ дэ белмим.

Гамил агага, белгэн-күргәннэргэ янэ сәлам юллыйм. һэммэсе дэ якын, күңелдэ эле, минем дэ исәнлегемне белеп торсыннар. Шул.

Равил туган! Нэмэрсэ кирэк, нинди хажэтеgez төшсэ, хат язып, хэбэр итеп торыгыз.

Балалар исэн, үзем язам, хатын эштэ, тиздэн үзем дэ эшкэ чыгам, повесть беткәнне генэ көттем.

Хуш, сәлам белэн каләмдэшеgez Мөсэгыйт.

* * *

*4 декабрь, 1969 ел.
Тажикстан.*

Равил!

Иң әүвэл барчагызга да сәлам юллыйм. Үзем әлегэ эшлэп ятам. Сезнең һәрчак вакытыгыз тар икәнне истэ тотып, үземнең үтенечне белдерим эле, Равил.

Мин сезгэ бер повесть кисэге жибэргэн идем. Шуны, рэхим итеп, Миңнур ханымнан бастырыгыз эле. Бу минем сезгэ, Равил, зур үтенечем инде. Чөнки үзен белэсең, биредэ татарлар күп яшэсэ дэ, машинка юк. Аннары Миңнур ханым минем кулга да өйрэнep житкэн иде. Белэм, аның эше, кем эйтмешли, муеннан ашкан. Сез эйтсэgez, бөлкем, өзек-өзек вакыт табар.

Үзең ни эш бетереп ятасың? Әлбэттэ, союзда эш бетэсе түгел. Эшлэгэн кешегэ көн-төн эшлэгэндэ дэ житэсе. Ә синең тотынган эшенэ ышанып, аларда матур килэчэк күрөп, тырышып эшли торган гадэтең бар. Әйбэт гадэт.

Ничкайчан сүнмэсен энергия-жегэрең. Ул гынамы, шул эшен белэн калганнарны да кузгата аласың. Сине иртэ-кич, көн-төн шигыр яза дилэр. Мин моңа ышанам. Чөнки синең һәр жөмлэң, һәр сүзең – үзе бер хикя, үзе бер фикер.

Бу – минем фикерем. Синең шигырлэреңне минем Венера яратып укыды. Мин бит синең бар китапларыңны да алып барам. Вакыт тапсаң, кыска булса да, хат язгала.

*Дусларча вэ туганнарча
якын итеп, Мөсэгыйт.*

* * *

26 декабрь, 1969 ел.

Равил туган!

Син мине куандырдың, рэхмэт. Һәрхэлдэ сезнең арада йөрөп тэ, сезнең сафта булмау житеп үк бетми иде. Ниһаять, бөлкем, мин дэ ул исемне йөртэ алырмын. Хэер, исеме генэ түгел, жисеме дэ кирэк. Исем булып та, ягъни исем йөртеп тэ, жисем бирмэсэң – оят булыр, әлбэттэ.

Бу хәлнең тормышка ашуына синең булышлыгың күп тиде, борчылу тигән булса, гафу ит инде.

Миңнур ханыма һәм хәләл жефетегезгә күп сәлам юллыым һәм 1970 нче яңа елны куанычлы каршыларга теләкләр белдерәм.

Мөсәгыйт.

Нури Арслан⁴ хаты

25 июнь, 1969 ел.

Казан.

Равил туган!

Күп сәлам. Барлык каләмдәшләргә сәламенне тапшыр!

5 нче сан турындагы хатыгызны алдым. Чын күңелдән язылган жылы сүзләрең рәхмәт. Мин үзем дә синең шикелле ижади көнчелек белән яшим. Берәү әгәр әйбәт язса – «мин дә язалмыймыни шундыйны!» дип женләнеп йөрәм. Шулай йөргән арада ялтырап балкып та киткәли...

Әлеге дә баягы, яшьләр турында әйткәнемчә, аларга карап, үз чабышкымны гел чыбыркыларга туры килә. Бу да бит шул ижади көнләшү инде.

Безнең заманда, үзең белгәнчә, риторик юнәлеш алга сөрелде һәм шуның нәтижәсе буларак, күп кенә жаның теләмәгән әйберләр языла иде. Менә шул «искә мәктәп» кысасыннан арынырга тырышу һәм беркадәр арына алу үзе дә егетлек түгелме соң?!

Хәзерге сезнең юнәлеш – дәрәс һәм чын мәгънәсә белән сәнгатьчә юнәлеш.

Шул юлдан тыйпылмаска, нык торырга, көрәшкә һәм иңат итәргә кирәк. Хәзер сезгә бу мөмкинлек бар һәм сез – яшьләр аннан файдалана беләсез дә. Шуңа күрә дә минем буын кешеләре сокланырлык, көнләшерлек эсәрләр дә яза аласыз.

Моңа мин чын күңелдән куанам, яңа ижади уңышларга ирешүегезгә, татар поэзиясен кирәкле югарылыгына күтәрүдә ярсулы омтылышыгызга изге теләктә калам.

Әгәр минем бу шигырьләрем уңышлы чыккан икән, бу да әле сезнең уңышның бер аңгыравы, чагылышы – шигъри ярыш нәтижәсе дияр идем мин.

Ат та, шагыйрь дә бәйгедә генә таныла. Яшәсен шигърият бәйгесе!

Ихтирам белән, Нури Арслан.

Разил Вәлиев⁵ хатлары

24 май, 1967 ел.

Равил, Миля!

Бу – мин, Разил. Инде икенче тапкыр киләм. Тик һаман да сезне очрата алу бәхетенә ирешкәнем юк.

Поэзия турында. Сибгат, Әмирхан, Фәрваз хакимнәребез укыган. Тик берсе дә конкрет тәкъдим бирми. Әйбәт, диләр. Үзегез карагыз диләр. Анда Нури бит зур. Аның белән сөйләштем. Нури абый, мин әйтәм, боларның кабыргаларын сындырмыйча гына бирергә иде бит. Ярар, ди, тырышырбыз. 8 нче санга керер, ди.

Үзем исән. Укыйм.

Зачётлар, экзаменнар.

Шул.

Күрешәсе иде.

Хуш!

Разил.

⁴ Нури Арслан (1912–1991) – шагыйрь, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты.

⁵ Разил Вәлиев (1947–2023) – Татарстанның халык шагыйре. Озак еллар Татарстан Дәүләт Советы депутаты булды.

16 март, 1968 ел.

Саумы, Равил!

Минихатыңны алдым.

Мин яшим эле. Әллә кемнәр белән дулашып, әллә кемнәр белән дошманлашып, әллә нинди мажараларга очрап беттем. Язып тормыйм, сиңа кызык булмас алар.

1. Машинканы берничә мәртәбә белешеп карадым, әле юк диләр.

2. 25 йә 26сында съездга кайтырмын кебек.

3. Язган нәрсәләремне Казанга жибәрә алмыйм. Татарча машинка юк.

4. Үткәннәрне еш сагынам.

5. Бер Мәскәү егете (татар) мондагы бер магазинда сиңең «Монологлар һәм Диалоглар» китабың бар диде. (Кызык. Барып карарга кирәк.)

6. Мәскәү мишәрләре мәжлесләргә чакыралар. Телләрен онытсалар да, милләтчеләр үзләре.

7. Апрель аенда бер малай белән Ленинград, Таллин, Рига якларына 1 атналык сәяхәткә чыгарга жыенабыз.

Хәзергә менә шушылар.

Шулай да яшәү күңелле генә.

Фәйзуллиннар династиясенә, Миляга аерым күп сәлам.

Хуш.

Разил.

P.S. Киң күңеленән бер хат язып жибәр.

14 май, 1968 ел.

Мәскәү.

Саумы, Равил абзый!

Хатың килде. Сөендем.

Соры Мәскәүгә дә, тилмереп көтә торгач, яшел яз килде. Күңел жилкенә. Теге чакларны искә төшереп, урманга барып, шашлык кыздырып кайттык. Монда урманнар ямьсез, кызыксыз икән.

Уку бара. Заңглар бирәм, экзаменнар көтәм. Күптән түгел ЦДЛда күп кенә француз, бельгияле, грек, болгар һ.б. чит жир язучылары белән таныштырдылар. Кызык, бигрәк тә французлар.

Иң зур яңалыгым – «К.ут.»нан гонорар килде. (20 тәңкә, күп дип уйлама). Әй, монда бер көтү исемле язучылар дулап алдылар ки. Б.Ахмадуллина, К.Паустовский һ.б.

Гомумән, кызык нәрсәләр күп.

Әхмәтгән (Синугыл) откыртка кисәге килде. Аны Ташкентка сөрделәрмени?

Жәйгә каядыр каласы, адашасы килә.

Казанны да сагындым. Сабан туена кайтып чыгармын, ахрысы.

Син ничек? Малаең (исемен белмим) һәм әнисе иминнәрме?

Хуш.

Сәлам белән, Разил.

P.S. Эш белешбәрәк торырга тырыш эле. Мин июнь азаларына кайтам. Икмәкләрәк булса, ниндие дә ярый.

Заки абыйларга әйт эле. Тизрәк конкурска берәр шәбрәк малайның әйберләрен жибәрсеннәр иде. Югыйсә бер дә татарлар юк бит монда.

Декабрь, 1969 ел.

Шәп, Равил!

Хатың килде. Рәхмәт.

Кайтуың да, хат язуың да – барысы да шәп.

Менә мин, ава башлаган Сөембикә манарасына карап, бөеклекләр турында хыялланган малай, көпә-көндөз Останкино башнясы итәгенә килеп кунакладым. Мәскәү – ярыйсы шәһәр. Тавыш күп, таш күп, соры төс күп... Ләкин иң кирәклесе – дуслар күп.

Общество әйбәт. Малайлар – башлы. Бездәгечә Зәки Нури белән С.Шакирни укып үскән «даһилар» түгел. Ваклык юк.

Монда күп яздым. Русчага тәржемәләделәр, «Моск. комсомолец»та подборка, Украина радиосында чыгыш бирделәр. Әле Ш.Маннапов белән К.Тәхауга жибәрергә житешеп булмады. Гафу итәrlәр әле. Татарлар алдында шигырьләр укыдык, татар кызларына гашыйк булып йөрдөк. Менә шулар.

Хәзер синең хатның төп темасына җавап бирергә тырышам.

Машинка магазинна бүген үк кереп чыктым. «Эрика»га (иң шәбе шул, 160 сум) ярты елсыз чират житмәс диләр. Мин бер бәндә өчен язылган идем инде. Ярап, аны синеке итәрбөз. Ул көтәр әле. (Татар укучысы эзрәк хәл алмасмы?) Машинка февраль азакларына сіндә булып.

Уку бик тә күңелле монда. Көннәр буге фанера кафедрага ятып, татар шигырь метры турында кикермиләр. Иреклек.

Рәдиф тә монда. Яхшы яши. Яза. Кирәк булса, сінә тәржемәче табарга була. Вознесенскийның бер бик якын дус егете безнең белән укый. Шәп яза. Әле мине тәржемәлим дип йөри. Әрмән.

Мәскәүгә килсәң, кер.

Казанда нинди яңалыклар бар? Ичмасам, берәр татар шагыйре дә асылынмый бит... Урыслар алдында мактаньрга повод булып иде. Югыйсә сорьлык, инертлык, мекенлек...

Син нинди планнар, хыяллар белән яшисең?

Миляга күп сәлам әйт.

Хуш!

Сінә чынлы шигырь теләп, Равил.

P.S. Яңа ел җитә. Котлыйм.

* * *

Равил!

Мин озак сүзсөз тордым бугай.

Хатың белән сәламеңне алдым.

Син теләгән өч нәрсәнең берсен дә таба алганым юк. Югыйсә эзләү дә ярыйсыгына булды инде. Ай азагында (25-30ларында) Казанга кайтырга уйлыйм. Шул вакытка ничек тә юнәртәргә тырышырмын. Вәт шул.

Үзем ничава яшим. Экзаменнар бирәм. Общежитиедан туеп, Мәскәү астында бер дача сьман нәрсәгә күчтем. Шәһәрдән 20 чакрым. Электричка йөрөп тора. Тыныч, иркән. Укыйм. Язарга тырышам. Хатын, бала-чага чыр-чу килеп йөриләр. Туйганчы ашаган чаклар да була.

Равил, син Г.Ахунов урынында бугай бит? Мин Рәдифкә подстрочниклар ясаган идем. Гариф агай алар өчен гыйнварда акча жибәрербөз дигән иде. Син тиз арада шул эшне эшләмәссең микән? Әгәр дә подстрочник ясатырга теләүчеләр булса, бәлки, миңа тагын жибәрерсөз. (Шигырь булсын ләкин.)

Син ничек? Ниләрең бар, ниләрең юк?
Нинди яңалыklar бар?
Вақыт табып, бәлки, хат сызгаларсың...

Сәлам илә, Разил.

P.S. Бу якка килә-китә калсаң, шушы адрес белән хәбәр бир. Мәскәүдән 20 минутлык кына юл ул (Ярославский вокзалдан).

* * *

28 апрель, 1970 ел.

Мәскәү.

Равил!

Киттең дә оныттың син. Монда да соңгы көннәрдә ничектер күрәнмәскә тырышып йөрдең бугай. Кунарга килү, сине озатырга төшү турында да сөйләшкән идең югыйсә. Бу билгесезлек мине борчып тора.

Сез киткәч, Мәскәү бушап калды. Сөйләшергә дә, эч бушатырга да кеше юк. Мәскәү татарлары янына йөресе килми...

Казаннан хәбәр кетәм. Китап язмышын һаман белә алмыйм бит әле. Гөри дә дәшми.

Берүземә бер дүләт булып яшәргә тырышам инде. Сез киткәч, институтта минем ижатны тикшерү көне булды. 72-гә «Молодая Гвардия» нәшриятына тәкъдим итмәк булалар. 21 апрельдә телевизордан безнең чыгыш булды. Бәлки караганыңдыр.

Син ничек?

Йомышларың булса, хәбәр ит. Июнь азагында Казанга кайтырмын инде мин.

Сәламнәре белән,

Разил шәкертегез.

Алмазга һәм әнисенә сәлам күндер.

Рахмай Хисмәтуллин⁶ хатлары

10 март, 1979 ел.

Хөрмәтлебез Равил туган!

Сау кеше өчен тагын язлар килде –
Бар назлары, дәртләре белән.
Кемнең анда шатлык яше чыккан
Ак каенның күкрәкләреннән?
Кемнәр өчен икән тел апкайткан
Очар кошлар озын юл узып?
Учларыңда гөлләр шытар кебек
Ләйсәннәрдә торсаң кул сузып.

Гаҗәп, синең шигырьләр вақыт үткән сәен саллылана, көчәя төшәләр сыман. Әле узган ел 28 майда бу шигырьләргә укыганда, мин мондый тирән тетрәнү тоймый идем. Ө хәзер инде... Эх, бар кеше дә, әйтә алмаса да, менә якынчарак, язларны менә шушылай тоя алсын иде, тормышны, көрәшне, эшләнчәк тау кадәр рәнҗешле бурычларны шушылай тоя алсын иде, ул чагында без ничек тиз алга китәр идек. Ләкин дөнья бер ягыннан эреп килеп, икенче ягыннан катып барган бер елгагамы, диңгезгәме охшаган. Шагыйрьләре күп сыман, ә шагыйрьләр житешми!

Житешми шагыйрьләр!

...Иптәшләр каршында кычкырып ук әйтмичә, моңарчы монда күпләр килеп йөрде. Ләкин берсенен дә авызыннан миңа бик кирәкле булган утлы сүзгә тартып ала

⁶ Рахмай Хисмәтуллин (Рәхмәтулла Хисмәтулла улы Хисмәтуллин) (1934–2004) – язучы, шагыйрь.

алмадым. Бәлки ул минем өчен генә кирәкле түгел, ә минем аша шушы бөтен шәһәргә һәм зар-интизар адәм балаларына кирәкле сүз булгандыр ул.

Эшләргә теләсәләр, инде күптән эшләрлекләре бар иде. Мин бит инде ун ел буга гына да очерклар китабымны чыгара алмый тилмерә идем.

Ә син бик күпләр 20шәр килүдә дә эшләмәгәнне бер килүдә эшләп киттең. Мин, күрәсәң, сиңа гомерем буга бурычлы булып калырмамдыр.

...Чөнки син килеп киткәннән соң Казан ягыннан, Язучылар Союзыннан, төрле матбугат органнарыннан, ниһаять, минем тарафка да жылы жилләр исә башлады. Кайталар да, Сине союзга алалар икән, кайталар да сине күтәрәләр икән, Казаннан шалтыраталар да сине... шулай... таныячаклар... итәчәкләр икән диләр. Синең бер-ике жылы сүзең гүя мине «диваналыктан» реабилитировать итте...

Куанычлы хәбәрләрнең апогеясе, әлбәттә, Гариф Ахуновның сайлаучылар белән очрашуда бөтен шәһәр властылары, бөтен жәмәгәтьчелек каршында чыгыш ясавы булды. (Алдан ук әйтим, синең араларны белмим, нишләптер, моңарчы безгә игътибар итмәсә дә, мин аны бик ихтирам итә идем. Әллә нинди бер ягымлы ягы бар аның... Аннары, мең төрле самолюбие белән мыжлап беткән Союз кебек Союзны житәкләп кара!)

– Хөрмәтле иптәшләр, – диде ул, – Казаннан сезгә язучылар жиберү – авыр проблема. Ләкин сезнең үзегездә дә язучылар бар бит. Алар арасында талантлы язучы, сыналган иптәш Рахмай Хисмәтуллин бар. Без аны барыбыз да хөрмәт итәбез. Монда килгәч, аның турында шәһәр житәкчеләре белән дә киңәштәк, алар да яхшы фикердә икән. Озакламый без аны Язучылар союзы члены итеп тә алачакбыз. – Һәм, аннары, дәрәжәсе тәмам үсеп житсен әле бу малайның дигәндер инде, дәвам итте: – Жыелыштан соң без аның белән ничек итеп бу шәһәрдә әдәби тормышны жанландыру, Түбән Кама турындагы китапны ничек эшләү турында сөйләшчәкбез.

Һәм, чыннан да, горком секретарьлары ишек төбөндә безне көтеп торган хәлдә минем белән 10-15 минут бик әйбәт итеп киңәште.

Моңы бит дәүләт вәкиле, СССР Верховный Советы депутаты, Язучылар Союзы председателе шулай эшләде.

Горком секретарьларының йөзләрендә миңа төбәлеп күрелмәгән елмаюлар балкыды. Сулышлар иркәнәйде, навалар биегәйде. Түбән Камадагы бөтен безнең эшләгән эшләр законлашты, гүяки официалъ филиал ачылды. Кемнәрнендер йөрәкләрендә (бигрәк тә зур житәкчеләрнекендә...) сүнәм-сүнәм дип торган безнең рух, безнең омтылышлар яңадан кабынды сыман.

Мин, татар әдәбияты вәкиле буларак, шәһәребезнең ихтирам ителә торган вәкилләренә тинләштерелдем сыман. Бу очрашудан соң берничә көн буена бөтен жирдә сүз шул турыда барды. Белешләр, елмаеп, кандидатларның сайлаучылар белән очрашуын Хисмәтуллинның кем икәнән әйтү өчен ясаганнар икән диештеләр.

Шул жыелыштан соң, президиумнан төшә-төшкәндә, мин нибары залда утырган бәндә белән хәтта КГБ начальниклары, әллә кемнәр, әллә кемнәр килеп бик кечелекле булып кулларымны кыстылар.

(Бәлки мин бу танылу, бу безне танулары турында кара төннәр буга йоклый алмыйча хыялланганмындыр?! Мин мин түгел, мин – без, бик күп, бик күп зарлары булган гавам...)

И, тиз дә үзгәрә икән бу дөнья!

Югарыдан бер дөш кенә...

Гомумән, авыр һәм четерекле плацдармда безнең культураны тулы канлы, тулы хокуклы гражданин-солдат итеп ясап китте ул Гариф Ахунов.

...Болар бит барысы да синең дөһшәтле сүзләреңнән соң гына эшләнә алды. Күктән болытларны башта син кудың, аннары гына Г.А., кояшны күтәреп таң китерде! Мин шулай уйлыйм.

...«Правда» кадэр «Правда»да синең турыда мәкалә чыгу – синең даның бөтен Жир шарына таралу дигән сүз!

Провинцияләр «Правда» белән теләктәшлек белдерәләр һәм безнең язулар юлда булып.

Яңа язда моңарчы булмаган кайнар илһамнар телим.

Синең белән бер үк илаһи утта янучы гаиләңә якты сәлам!

Зәңгәр күкләр, язлар безнеке!

Рахмай Хисмәтуллин.

10 май, 1981 ел.

Хөрмәтле Равил туган, сәлам!

Без – Түбән Кама яшьләре һәр елны майның соңгы шимбә һәм ял көннәрен Болгарда үткәрәбез.

Шуннан да бөек урын кайда бар?!

Нәрсә ул әллә кайдагы төзек, матур корылмалар ансамбльләре!

Күз яше ташлары, хәсрәт һәм кан ташлары өстендә утыру кешегә күпме акыл-сабак, гыйбрәт-уй бирә! Гади күнел дә ул ташлар өстендә шагыйрьгә әверелә.

30-31 майда Н.Фәттаһ, Р.Фәхрәтдинов, Ә.Кәримуллиннар белән бергә сине дә шунда көтәбез. Фәттаһка менә берьюлы хат салам.

Түбән Камадан 50ләп, ә бәлки, артыграк та кеше булып. Бер автобуста укучылар да булырдыр. Бер 4-5 шигырь укып бирсәң дә, шәп булып. Гомумән, бу шактый матур очрашу булырдыр. «КамАЗ»дан да килергә тиешләр.

Сәлам белән, уңышлар теләп, Рахмай.

P.S. «Волга»да Дементьев статьясы чыгуы бик күңелле! Браво! Котлийм! Наман да алга, киңлеккә, биеккә!

Мин һаман шул.

26 декабрь, 1981 ел.

Түбән Кама.

Хөрмәтле Равил һәм Миңлебикә ханым!

С.Хәким банкетында Ә.Еникигә сүз биргәч, болай диде: «Тормышта шундый кыен чаклар була, күнел син газапланган уйлар белән газапланган тагын кемнәндер булуын тели, шунда Сибгат исемә төшсә, ничектер жиңел булып китә». Шуның сыман бик-бик кыен чакларда «Равил Фәйзуллиннар бар бит әле» дип юанып уйлап куям мин.

Бу үзе дә инде алга барырга көч бирә. Ни генә булмасын, ничек кенә авыр булмасын, башлаган олы юлларыгызны шулай турылыклы дәвам итегез! Яңа елда Равил Фәйзуллин яңа, без белмәгән баскычка күтәрелер, ә Бикә ханым калышмас дип уйлыйм.

Ахунов белән Арчага баруыгыз шәп! Шулай кирәк! Только так держать!

Гаиләсе белән Рахмай.

1993 ел.

Котлау

Син, Равил туган, чая яшьлек егете, нич кенә дә яшьлеген белән сабуулашырга теләми идең. Син аны, яныңнан ычкындырмаска тырышып, гомерең буена чаңгы юлларыңда каен, имән урманнары арасыңнан куа киттең, йөз меңнәрчә чакрым араларны эһ тә итмичә йөгереп үттең. Әмма яшьлек өлгеррәк чапты.

Син, яшьлегенне куып тотарга ашкынып, алкын Иделләрне аркылылатып-буйлатып йөздөң. Әмма яшьлек теге ярда алданрак кул болгады.

Син, яшьлегемнән барыбер калышмыйм дип, татарда булмаганчарак, ярсый-ярсый шаулап торган Әдрән диңгезләренә ташландың. Әмма яшьлек тагын да алдарак иде.

Шушы чабышуда, илаһи дәрт белән кайнарланып, син яшьлеген юлларына энжә-мәржәннәрдән торган көлтә-көлтә әсәрләр чәчтең.

Әмма яшьлек, аһ, син, яшьлек!

Кыштан – сафлык һәм күңел көрлеге, жәйдән – наз һәм жылылык, яздан – моң һәм мэхәббәт, көздән сабырлык һәм акыл жыя белә торган шундый шәхесне дә яшьлегә ташлап китәр икән!

Нишләмәк кирәк, ул Байроннарны да, Гётеларны да, Толстойларны да шулай иткән. Ләкин бар бер олы юаныч – сибелгән энжә-мәржәннәреңне үткән юлларыңнан халыкның мәңгә яшьлегә күтәрәп алды.

Син бүген, мәрхәмәтсез заманда да, шушы кадәрле асыл акылларны, бөек рухлы гали затларны әлегә залга жыя алгансың икән, димәк, бу залга теге яшьлек тудырган бөеклек тулган.

Котлы булсын халкымның Бөеклек Бәйрәме! Рәхмәт сиңа!

Соңыннан минем бу сүзгә шактый гына олы агайлар да игътибар иткәннәр дип ишеттем...

Рахмай.

Шамил Бикчурин⁷ хаты

13 октябрь, 1969 ел.

Лениногорск.

Равил туган!

Эш планыгызны алдым. Р.Вәлиеваның повестен тикшерергә барырга бик эзер, чакырырсыз. Жомга көн ясагаыз, миңа эштән китәр өчен жайлырак булып иде. Р.Вәлиева да шундыйлар арасында. Срогын әйтеп, редакциягә Ж.Рәхимовка шалтыратыгыз.

Иртәгә, ягъни 14 октябрьдә бездә берләшмә утырышы. Сиңа шалтыраттык, алып булмады. Зинһар, төзәттер әле шул ватык телефоныңны! Әллә без борчымысын дип төзәттермисеңме?! Сине чакырасы идек утырышка.

Безнең гадәт буенча ел саен бюро сайлый идек. Миндә берәр яшь язучыны житәкче итеп сайлау теләге бар. Миңа житәр инде, 11 ел булдым, картайдым. Хәзер утырышка киңәш бирү хокукы белән генә катнашасым килә.

Янә дә килеп, Казан биографияләрне сорый дигәнсез. Мин инде аны күптән бирдем үзем Казанда чакта, югалтып ятмасыннар.

Янә дә килеп, фото мәсьәләсен. Иртәгә үк төшәм. Бер атнадан сезгә килеп житәр.

Вә янә дә килеп, акча жибәрүегезгә рәхмәт. Чын пионерларча. Служу Советскому Союзу! Безләргә күбрәк укырга язсын!

Яңа планны үзәбезгә раслагач, сезгә кертергә кайбер пунктларын тәкъдим итәрмен.

Тагын нәрсә? Тагын барыгызга да сәлам. Бөтен Әлмәт язучыларына. Миңнур ханымны да кертеп.

Шамил Бикчурин.

⁷ Шамил Бикчурин (1928–1991) – журналист, язучы, драматург.

Барлас Камалов⁸ хаты

6 сентябрь, 1969 ел.
Казан.

Равил дус!

Бер кочак кайнар сәлам сиңа! Шигырь юлларыгызның күп тә, шәп тә булуын теләм һәм мине онытмый, «Мәрмәр»не жибәргән өчен чын күнелдән зур рәхмәт дим.

Жыентыгыңны кат-кат укыдым. Үзең дә белеп торасыңдыр, Синең әсәрләрне уку һәрчак жинел генә булмый. Бу хәл, әлбәттә, синең язучу манераңнан, фикер йөртү рәвешеннән һәм уйларны поэтик калыпка салу үзенчәлегеннән килә. Ул яктан син үзеңчә бит. Һәм бәхетң дә шундадыр. Марляга төрөп, имезлек каптырмавың бик яхшы. Тешләр ашаган, үзең чәйнәп, тәнең сәндәргән хәерле була бит. Хәтта сабый да әнкәсе күкрәгеннән сөтне суырып алырга тиеш ләбаса. Фикерле поэзия – такмаза түгел, аның каравы аңга һәм хискә барып житкәннән соң, кешене рухи коралландыра, сафландыра, пакь итә. Синең әсәрләрң панацея түгел, ләкин алар тормыш эликсиры белән сугарылган.

«Мин зур түгел...»не, «Хәерлегә булсын...»ны, «Тол хатыннар чәер агыза»ны, «Метаморфоза»ны, «Йә, бер бизән...»не, өчыюллыктардан «Горурлык», «Хәтер» һәм «Көн уртасында үлгән солдат»ны бик яраттым. «Көрәшчеләр»не әйткән дә юк. Соклангыч ул! Сине нәкъ менә шундый әсәрләрң Трибун итәчәк.

Рәхмәт! Хуш!

Гаиләңә, Өлмәттәгә барча каләмдәшләрңә чук-чук сәламнар ирештерсәң икән.

Ихтирам белән, Барлас.

Эдуард Касыймов⁹ хатлары

26 февраль, 1969 ел.
Алабуга.

Равил туган!

Иң әүвәл үзеңне һәм гаиләңне Яңа ел белән котлыйм!

Ныклы адымнар белән шәп саулыкта яңа үрләр яулансын! Аннары шул: бер бәләкәй генә үтенечем бар иде.

Минем «Сорбонна продюсеры» дигән повестем журналның алдагы саннарының берсендә басылып, ахры, дигән иде Ләбибә апа. Юбилей номерына чамалап торуйн әйткән иде. Мин аны төзәтеп, шомартып, декабрь башында жибәргән дә идем.

Сиңа үтенечем ике сорау рәвешендә.

Бердән, ул 5 табак чамасындагы әсәргә подстрочник эшләрү өчен синдә финанс мөмкинлегә бармы? Миңа да өлеш чыгамы-юкмы?

Икенчедән, подстрочник эшләрү өчен кешесе кирәк иде. Анда Гарифның дустаны Хәмид абый бар бит, ул бик занятыймы? Минем повестьне да эшләрңә риза булмас идем?

Менә шуларга син озакка сузмыйча гына миңа хәбәр ит әле.

*Күп сәлам белән,
Эдуард Касыймов.*

* * *

26 ноябрь, 1971 ел.

Равил дус!

Бик тә рәхмәт сиңа! Онытмыйсың. Драматурглар кинәшмәсенә дә чакырган идең, инде бусына – зур юбилей кичәсенә дә...

⁸ Барлас Камалов (1930–2004) – язучу, журналист, публицист.

⁹ Эдуард Касыймов (1930–1986) – язучу, фольклорчы галим.

Гәжиттән укып белдем: киңәшмә шәп һәм файдалы үткән булырга тиешле. Жәл, бара алмадым. Саулык киртә куйды. Врач та... Инде бусына тагы. Күңелем анда ашкына, сагындырды хәтта. Бер жыелып, дуслар сүзен тыңлыйсы килә. Дәрт кертә бит ул. Өметләр ишәя дә, көчәя дә... Әмма тагын да шул саулык. Теге операция, чынлап та, яман какшаткан, ахры. Әле һаман жегәргә килә алмыйм. Бер-ике сәгать эшләп алуыма ук зиһен ката, баш түбәсе шартларга житә, моның өстенә йөрәк жәфалый. Дарулар эчәм. Тик хәлләнә алмыйм әле. Хава хәлләре дә бу елны шайтан өшкергәндәй, эт ялагыры: аның да тәэсиредер... Өлмәткә түгел, Чаллы белән Бондюжка көч-хәл белән барып кайткалады. Кайткач, хәл туплап ятасы... Жәлләтү өчен язмыйм моны, просто хәлне уртаклашам. Әле, Ходай кушса дигәндәй, рәтләнермендер. Тизрәк кышка керәсе иде, хава рәтләнсен дә әкрәнләп, кабаланмыйча гына балыкка йөри алсам ла иде... О, ул чагындамы?! Спортчылар әйтмешли, «второе дыхание»гә ирешер идем кебек... Чаллы дигәннән, фатир мәсьәләсе озакка сузылды, каһәр. «Синең янмый бит, ике-өч ай сабыр ит әле, Октябрь бәйрәменнән соң хәл итәрбез», – дигән иде Рәис Беляев. Араларны өзмим, баргалыйм, белешеп торам үзе. Хәзерге вакытта Рәис Беляев Казанда больницада ята әле. Нишләрбез, ничек хәл ителер – Ходай кулында кебек. Монда семья да кышка каршы алай атлыгып тормый инде.

Хәлем шулай аламарак булса да, эшләштердем. Хәтта катырак та бугай. Романны кабаттан карап, тыгызлап, шомартып – кыскасы, яңгырашын шактый көчәйтәп чыктым диарлек. Тагын бер-ике көннән, янә ныклап карап чыккач жибәрермен дә. Эшләмәсәң, юньлегә түгел, эч кенә поша. Романга өметләр бәләкәй түгел үзе... Укыгач аңларсың.

Гәжиттән бик авыр хәбәр ишеттем: Сөббүх ага вафат икән. Авыр туфрагы жиңел булсын инде мәрхүмнең...

Хәлләнә алсам, юбилей мәжлесеңә барып чыгарга тырышырмын. Тик бүгенгә икелерәк әле. Юлы да ерак... Эх, саулык, саулык... Егетләрне котлыйм, дусларча кулларын кысам. Үземнең жаным сезнең янда булып.

Күп сәлам белән, уңышлар һәм сәламәтлек теләп, Эдуард абзаңдыр.

Туфан Миңнуллин¹⁰ хаты

14 ноябрь, 1971 ел.

Сәлам Әлмәт каласына!

Сәлам Равилгә һәм аның гаиләсенә!

«Гадиләргә гимн»ны алдым – рәхмәт. Күңелләр йомшарып, нечкәрәп китте. Күпме кирәк адәм баласына? Бер кәлимә яхшы сүз. Мин аны гади бер бүләк итеп кенә кабул итмәдем. Автограф язылган китапларны еш алырга туры килә. Кайберләрен авторның хәтерә калмасын өчен генә аласың да берәр жирдә онытып калдырасың яисә шүрлекнең иң эченә тыгып куясың. Ә бу... «Фикердәшләр булуйк». Зур сүз. Югыйсә, өстән генә уйлаганда, фикердәш булудан да жиңел эш юк кебек. Һәм, кызганычка каршы, күпләр шулай уйлыйлар да. Кайберәүләр аны шешәдәш булуга кайтарып калдыралар – бер яртыны бүлешмәсәң, исемлектән сызып ташларга ашыгалар. Кайсылар, берәр кешенә сүккәндә дә, бергәләп сүгүне фикердәшлеккә саныйлар.

Минемчә, һәм, билгеле, синеңчә дә, фикердәш булу ижатта ачылырга тиеш – тормышка, әдәбиятка карашта, аны баяләгәндә. Принципиальлектә, намуслыкта. Бу инде авыррак.

Ә безгә фикердәш булу бик кирәк, Равил. Мин әле синең белән үземне генә күздә тотмыйм. Замандашларны әйтәм. Тагын конкретрак – безнең буынны әйтәм. Мин бервакыт, гадәттәгечә, уйлап-нитеп тормастан, бер жыелышта: «Әдәбият безнең кулга калачак» – дип кычкырган идем. Кайберәүләр көлдә, кайсылары мыскыл белән

¹⁰ Туфан Миңнуллин (1935–2012) – драматург, Татарстанның халык язучысы.

острить иттеләр. Ә бит дәрес. Калачак һәм калып бара. Без кемнәр соң? Бу сорау мине бик борчый. Буш куыклармы без, әллә әдәбият тәгәрмәчен әйләндерә алырлык пәһлеваннармы? Үзөбезне пәһлеваннар дип танийбыз икән (бер-береңне урынсызга мактап, күккә чөй һәм мин генә дөнья кешесе дип йөрү пәһлеванлык түгел), аны без эшебез белән исбатларга, расларга тиешбез. Эшебез дигәндә, мин ижатны гына аерып алмыйм. Пәһлеван булу өчен матур, әйбәт язу гына житми. Әдәбиятка, бигрәк тә шигырьгә, яшьләр килә дип сөйләләр. Һәм ул шулай да, шәп итеп яза белүчеләр килә. Ә кайсысы белән изүләрне чишеп, житди итеп, егетләрчә итеп сөйләшеп була? Бармак белән санарлык.

Кайсыбызны бүген тотып төпкә жигәргә була? Яки кайсыбызның жигеләсе килә? Койрык чөеп, болын буйлап чабып йөрүче тайлар күп, хәтта алар кайчак дулап китеп тибешеп тә алалар, ә жиксәң, дөресрәгә, өч-дүрт елдан соң жигәргә уйласаң, чыгымлылар яки тәртә арасына керүгә үк егылалар. Бәлки житәрдер? Карт алашалар пошкыра-пошкыра тауга йөк тартканда, арба янында уйнаклап барудан туктаргадыр? Фикердәшләр булу шушыдыр, үзөбезгә алыныргадыр, әйе бит?

Фәлсәфә сатарга керештем бугай. Нишләмәк кирәк, китабыңдагы шигырьләрен һәм багышлау язуың мәжбүр итте.

Беләсәңме, Равил, башка бер фикер килде дисәм... Бер жылың – Гәрәй, Ринат һәм бәлки тагын бардыр кемдер – аек акыл белән (Сухой вино комачауламас) арсеналны карап чыгасы иде, инвентаризация үткәрәсе иде. Һәм шуннан «Ядкар»нең язучылар бүлегендә яшьләр жылынып, ачыктан-ачык сөйләшәсе иде, артык кешеләрне кертмичә.

Мәсәлән, Рәдиф бикләнде, ваклана – яшьләр исемнән әйтергә кирәк, М.Әгъләмов талантлы малай (минем фикер). Болай барса, бетәчәк, якасыннан тотып селкәргә кирәк, Зөлфәт тә шалтай-балтай, Робертта да авантюризм житеп арткан, житдилек житенкерәми. Минем ни әйтергә теләгәнне аңлайсыңдыр? «Ядкар»нең эше кичәләр үткәру генә түгел, бу житди эшләр дә аныкыдыр.

Кичә дигәннән, монда синең тәкъдим буенча сөйләштек. Казанга яшьләрне алып килүң турында. Гәрәй әйтеп салды, кичә өчен ул житеп бетәрме икән диде. Шул якларның ижади яшьләрен (артистлар, шагыйрьләр, жырчылар, көй язучылар) бергә жыеп күрсәткәндә, ничек булыр диде. Фикерен?

Зиннур белән икәү дигән идең. Ничек күз алдына китерәсәң, сценариен жибәр, сузма.

Менә шулар.

Сәлам бүтәннәргә.

Туфан Миңнуллин.

Каләмне ытыкка тиңләп

Быел Бөек Жичүгә 80 ел тула. 1941 елның 22 июнендә немец-фашист илбасарлары СССРга бәрәп кергәч, татар язучылары да көрәшкә күтәрелә. 1943 елда Мәскәүдә Совет язучылары берлеге президиумы утырышы була. Көн тәртибендә – татар язучыларының хисабы. Докладны ТАССР Язучылар берлеге идарәсе рәисе Гази Каишаф ясый. Шунда ук Т.Гыйззәт, Н.Исәнбәт, К.Нәҗми, фронттан кайткан Г.Кутуй, Ә.Ерикәй, М.Садри чыгыш ясый. Совет язучылары берлеге рәисе А.Фадеев гажәпкә кала: Татарстан Язучылар берлеге үзенең әгъзаларының 20 процентын сугышта югалткан да бит инде...

Татарстан бу сугышта 31 язучысын, 22 журналистын югалта. М.Жәлил, Ф.Кәрим, Г.Кутуй, А.Алиш, Н.Баян, Х.Мөҗәй исемнәрә халкыбызның йөрәк түрендә. Д.Фәтхи, К.Басыйров, М.Вәдүт, М.Әблиев, Х.Рахман, М.Гатау, Ш.Гәрәй, Ә.Камал, М.Мостафин, М.Мамин, Х.Кави китап чыгарып өлгергән. К.Вахит, М.Гаяз, М.Әхмәтҗалиев, Г.Галиев, Ә.Гыймадов, А.Аитов, И.Шәфиев, И.Закиров, Ә.Әминев, С.Мөлековларның иҗаты бөреләнеп килә.

Яуда һәлак булган татар язучылары турында «Алар сафта» (төзүчесе Самат Шакир), «Каһарман каләм» (төзүчеләре Вакыйф Нуриев, Лилия Сафиуллина) дип аталган китаплар чыкты. Беренчесенең чыгуына – 40, икенчесенә 15 ел икән инде. Дошманга каршы сугышта курку белмәс язучыларыбызны искә алу максатында «Казан утлары» журналы битләрендә «Каләмне ытыкка тиңләп» дигән яңа сәхифә ачабыз. Ул ел буе дәвам итәчәк. Каһарман каләм ияләренең әсәрләрен туган көннәренә туры китереп бирү күздә тотыла. Тышлыкта фотосурәтләре дә урнаштырылачак.

Әгъзам КАМАЛ

(1918 – 1943)

Әгъзам Камал (Әгъзам Камалетдин улы Камалетдинов) 1918 елның 21 гыйнварында Татарстан Республикасының Апас районы Үтәмеш авылында крестьян гаиләсендә туа. 1943 елның 16 маенда Сталинград фронтында һәлак була.

Күпер

Ул күрдә дә ике текә ярны
Тоташтырып торган күперне:
«Үз эшеннән кыйммәт нәрсә бармы?» –
Дип уйлады... аннан төкерде.
Кул селтәде...
«Партизаннар, аңлайым,
Тотыналар авыр бу эшкә...
Тик дошманга кичү итә алмыйм,
Совет күперен...
Алга, жиңешкә!»
Күпер буйлап көчле күкрәү үтте,
Куркып очты күлдән үрдәкләр.
Чыш-пыш килеп суга авып төште
Кинәт кызган тимер өрәкләр.
Поезд оча игътибарсыз дулап,
Бөрелә пар,
Килә мең аваз.

Ләкин юкка...
Туктый алмый, улап,
Су төбенә китте паровоз,
Һәм вагоннар изелделәр чатнап,
Кайдандыр ут ачты пулемёт.
Тимер юлдан тантаналы атлап,
Зур һәлакәт үтте бу минут.
Су айкалды.
Язгы бозлар сыман
Калкып чыкты астан үлекләр.
Гөмбә кебек йөзеп йөрдә озак
Үрмәкүчле тимер бүреклар.
– Украина, – дип, бер партизан әйтте, –
Дошман өчен, ай-яй, яман жир!
«Тәртип белән» безнең кулдан үтте
Дүрт эшелон, иптәш командир!

1943.

Фатих КӘРИМ

(1909 – 1945)

Совет чоры татар поэзиясенең күренекле вәкиле Фатих Кәрим (Фатих Әхмәтҗали улы Кәримов) 1909 елның 9 гыйнварында Россиянең элекке Уфа губернасы Бәләбәй өязе (хәзерге Башкортстан Республикасының Бишбүләк районы) Ает авылында мулла гаиләсендә туа. 1945 елның 19 февралендә, Көнчыгыш Пруссиядәге соңгы сугышларның берсендә һәлак була.

Ватаным өчен

Бәлки, бу хат соңгы хатым булып,
Иң дәһшәтле утка керәмен,
Шулай була калса, кояшны да
Бүген соңгы тапкыр күрәмен.

Кала дөнья, кала бар матурлык,
Ал чәчәкләр кала болында,
Чәчәкләргә төренеп, эзем кала,
Жырым кала үткән юлымда.

Мин сугышка керсәм, дошманымның
Йөрәгенә төзәп атамын;
Үзем үлсәм, балаларым кала
Минем гомерем булып, Ватаным.

Үләм икән, үкенечле түгел
Бу үлемнең миңа килүе,
Бөек жыр ул – Бөек Ватан өчен
Сугыш кырларында үлүе.

1942.

Сөләйман МӨЛЕКЕВ

(1920 – 1941)

Сөләйман Мифтах улы Мөлеков 1920 елның 5 гыйнварында хәзерге Татарстан Республикасының Балтач районы Пыжмара авылында туып үсә. 1941 елның сентябрендә, Киев өчен барган сугышларның берсендә батырларча һәлак була.

Урман

Урман, урман!
Синең эчеңнән
Күп мәртәбә йөргән бар минем,
Матур жәйдә тиңсез соклангыч
Ямьнәреңне күргән бар минем.
Иртә торып бала-чагалар
Сине күрү өчен омтыла.
Эчләреңә керсәң, ничектер,
Эшләнәсе эшең онытыла.
Сөям сине, сөям, урманым.
Күп кенә бар синдә булганым,
Ятып хәл жыйганым бар синдә,
Йомшак иде яшел юрганың.

Жәй көнендә синнән матур жир,
Күңелле жир таба алмыйм мин.
Үпкәләмә, минем урманым,
Көн дә сиңа бара алмыйм мин.
Мин барымын әле сиңа бер,
Кошлар симфониясен тыңларга,
Саф һаваны йотылып суларга,
Көчле тавышым белән жырларга...
Синдә,
Бер агачтан китеп берсенә,
Жырлар жырлап, кошлар күчәләр,
Киң илемдә синдәй урманнар
Безнең өчен гөрләп үсәләр.

1938.

ӘДӘБИ СКАНВОРД

«Оны- тымас еллар» трилогия- се авторы	Каеш прәшкәсе	Нәбирә Гыймат- динова повесте								
				... Баттал		... Гыйба- дуллина				
		Нота								
				Әбжа- лилов, Мәхмүтов		Шагыйрь Рифкатә ...				
	Аңа үлем юк	«... ничек чыныкты» (Н.Ос- тровский)	Габделфәт Сафин репертуарындагы жыр						Үтәлуе мәжбури таләп	
Рус язучысы, «Ал жылкән- нәр» повесте авторы					Зодиак билгесе	«... күңел» (Мирсәй Әмир)				
Ат ауна- ган жирдә кала			Абыллары Йосыфны шунда ташлый	Максим Горький яшәгән утрау						
			Вальста бер әйлә- неш	Язучы, тәржемә- че Мәх- мүд ...		... Атажанов (төркмән язучысы)				
	Сәгыйть Рәмиев шигыре		Дәрәжә, авторитет					Инглиз утописты		
				Әрмән таулы- гындагы борынгы дәүләт		Пулядан саклану чокыры	Көяз, купшы Фәй- зуллин, Рәхмани		Италия автоми- биле	
Куен		Мактау шигыре Актриса ... Гәрәева	Беек рус полково- децы							
						Шагыйрь Әнәс Шабәев				
								Рус фан- тасты ...-н-ролл		
				Фехто- вание коралы						
						...Андже- лес				
				Сыеклык үлчәү берәм- леге			Актаныш рай- онындагы авыл		Рус эстрада жырчысы	

Рәис ГАБДУЛЛА *төзедә.*

Үткән санда чыккан сканворд җаваплары. Сулдан уңга: Ифрат, фа, Юрис, Рабит, да, чуар, Әзһәр, Луи, Тавил, БМО, «Зар», робазый, иҗлас, Әюп, ат, Язуз, Анна, Кир, Ева, Наласа, Сент, «Бала», Немо, Платон. **Өстән аска:** үзбәк, әл, «Есаул», зубр, Павел, Ибраһим, «Нана», Орхан, Но, Роберт, олтан, ПЕН, арба, Тютчев, «Ася», Лерон, ука, Фидаил, ЗИС, «Асар», «Айфара».

ТУРЫ ЭЛЕМТӨ

Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин туры элемтә белән берләштерелгән зур матбугат конференциясе барышында узган елга нәтижэләр ясады. Мәскәүнең «Гостиний двор»ындагы студиягә Россия һәм чит ил журналистлары чакырылды. Сорауларның күбесе махсус хәрби операция турында иде. Халыкара мөнәсәбәтләр, икътисад, торак, ипотека, медицина, мәгариф мәсьәләләре белән бәйлә сораулар да байтак иде. «Казан – Европаның иң яхшы шәһәрләренең берсе». РФ Президенты бу сүзләрен «Татар-информ»ның БРИКС саммиты турындагы сораына җавап биргәндә әйтте. Ул Казанда һәм Татарстанда халыкның бик талантлы булуын, төрле милләт кешеләренең тынычлыкта, татулыкта яшәп, бер-берсенен традицияләрен хөрмәт итеп, дини бәйрәмнәрдә кунакка йөрешүләрен билгеләп үтте.

ХАЛЫКАРА ШИГЫРЬ ФЕСТИВАЛЕ

Төркиядә халыкара «Nazar siir aksamlari» шигырь фестивале булып узды. Анда Татарстаннан шагыйрь Рүзәл Мөхәммәтшин катнашты һәм төрек телендә шигырь укыды.

СӘФӘРЛӘР

Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәил Зәйдулла белән «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин Саха (Якутия) республикасында булып, мондагы Язучылар берлегенә 90 еллыгына багышланган чараларда катнаштылар, республика хөкүмәте житәкчесе урынбасары Сергей Местников һәм мәдәният министры Афанасий Ноев белән очраштылар.

* * *

Казакъстан Язучылар берлегенә 90 ел тулу уңаеннан Алматыда юбилей тантанасы булып узды. Анда Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәил Зәйдулла катнашты.

ИСКӘ АЛУ

Башкортстанның Бишбүләк районы Аст авылында фронтовик-шагыйрь Фатих Кәримне искә алу чаралары булып узды. Әдипнең

115 еллыгына багышланган тантаналарда Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рифат Җамал белән язучы, «Казан утлары» журналының бүлек мөхәррире Рафис Корбан катнашты. Алар Фатих Кәримнең музееда булдылар, шагыйрьнең бюстына чәчәкләр салдылар, тантаналы кичәдә чыгыш ясадылар.

Кичәдә Фатих Кәрим исемендәге премиянең былгы лауреатлары – үзешчән композитор Рәил Идихановка, шагыйрә Лидия Мәүлетовага һәм Ф.Кәрим музей директоры Рәйсә Хафизовага дипломнар тапшырылды.

ХӘСӘН ТУФАН УКУЛАРЫ

Аксубай районы мәдәният йортында IX төбәкара «Хәсән Туфан укулары» булып узды. Конкурста катнашучы балаларның ижатын Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәил Зәйдулла, Татарстанның халык язучысы Нәбирә Гыймәтдинова, Татарстанның халык шагыйре Газинур Морат бәяләде. Укулар Х.Туганнның туган авылы Иске Кармәттәге музей-йорты белән танышудан башланды.

МӘҤДИЕВНЕң ТУУЫНА – 95 ЕЛ

Татарстан Язучылар берлегенә Г.Тукай клубында Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, галим Мөхәммәт Мәңдиевнең тууына 95 ел тулу уңаеннан искә алу кичәсе булды. Анда әдипнең әсәрләре буенча куелган «Без – кырык беренче ел балалары» дигән нәфис фильм, «Кеше китә – жыры кала» телевизион сериалынан өзекләр күрсәтелде. Соңыннан Татарстанның халык язучысы, галим Төлгат Галиуллин, Татарстанның халык шагыйрьләре Рәил Фәйзуллин, Газинур Морат, Татарстанның халык язучысы Марсель Галиев, әдәбият галиме Хатыйп Миңнегулов, М.Мәңдиевнең кызы Гәүһәр Хәсәнова-Мәңдиева, бертуган апасының кызы Жәүһәр Галимова һ.б. язучы турында истәлек-хатирәләр белән уртаклаштылар. Искә алу кичәсен Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәил Зәйдулла алып барды.

* * *

Арча районы Г.Камал исемендәге Сикертән мәктәбендә IX районара «Мәңдиев укулары» булып узды. Анда Арча, Теләче, Биектау,

Өтнә муниципаль районнары, Казан шәһәре укучылары һәм укытучылары катнашты. Әлеге чарага кунаклар да чакырылган иде. Алар арасында Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Илсәяр Иксанова, журналист, режиссёр («Кеше китә – жыры кала» телесериалының сценарий авторы, режиссёры) Александр Далматов, РФнең мәгариф отличнигы, озак еллар «Казан арты» тарих-этнография музейының әдәбият-сәнгать бүлеге житәкчесе булып эшләгән Шәфигулла Гарипов, Арча муниципаль районының мәгариф идарәсе житәкчесе Рамил Мөхәммәдиев, методис-ты Әнже Мостафина, «Ак барс» ширкәте директоры Ленар Абдуллин, М.Мәһдиевнән кызы Гүһәр Хәсанова-Мәһдиева һ.б. бар иде. Жюри укучыларның һәм укытучыларның эшләрен югары бәяләде. Жинүчеләргә дипломнар һәм истәлекле бүләкләр тапшырылды.

БЕЗ – ШИГЫРЬЛЕ ХАЛЫК

Кукмара районы Зур Сәрдек мәктәбендә Татарстанның халык шагыйре, ТРның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Газинур Морат (ул шушында укыган) исемендәге «Без – шигырьле халык» дигән конкурсны йомгаклау тантанасы үтте. Анда Газинур Морат үзе, аның каләмдәшләре, «Безнең мирас» журналы һәм «Мәдәни жомга» газетасының баш мөхәррире Ләбиб Лерон белән «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев катнашты. Кунаклар башта мәктәп музейен карадылар. Г.Морат музейга ТР Президенты Указы белән бирелгән «Татарстанның халык шагыйре» исеменен медален һәм таныклыгын тапшырды.

ЮБИЛЕЙ

Чаллыда татар әдәбияты көннәре кысаларында язучы, А.Алиш, Ш.Галиев исемендәге әдәби премияләр лауреаты Рәшит Бәшәрнең 75 яшьлек юбилеена багышланган тантаналы чаралар булып узды. Чаллы Татар дәүләт драма театрының сәнгать житәкчесе Олег Кинжәгулов язучының тормышына һәм ижа-тына багышланган театраль тамаша әзерләде. Юбиларны Татарстан Язучылар берлеге рәисе

Ркаил Зәйдулла, шәһәр башкарма комитеты житәкчесе урынбасары Винер Харисов, ша-гыйрьнең Казаннан кайткан һәм шәһәрдә яшәп ижат итүче бер төркем каләмдәшләре, мәдәни-ят, сәнгать эшелләре котлады. Сәхнәдән Рәшит Бәшәрнең әсәрләрен укыдылар. Алар жыр, биоләр белән үрелеп барды. «Агадир» цирк студиясе чыгышы да бәйрәмгә ямь өстәде.

КОНКУРСТА ЖИНҮЧЕЛӘР

Ел буена «Казан утлары» журналында барган ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренә туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе ярдәме белән оеш-тырылган «Оясында ни күрсә...» дип аталган ачык әдәби конкурста жинүчеләр:

Повесть номинациясе

I урын – **Нәбирә Гыйматдинова** («Гөлханым турында хикәят»);

II урын – **Гөлнур Айзат** («Жиһаннур»);

III урын – **Асия Юнысова** («Жиденче качу»);

Кызыксындыру премиясе – **Амур Хан** («Бәхеткә биш адым»), **Гөлинә Гыймадова** («Жилгә каршы»), **Гөлсә Батталова** («Мөг-жиза»).

Хикәя номинациясе

I урын – **Равилә Морат** («Чәчкә тажла-рында күз яше»);

II урын – **Рабит Батулла** («Миң»);

III урын – **Гөлнара Гыйлемханова** («Пар-лы бию»);

Кызыксындыру премиясе – **Галимжан Гыйльман** («Бүләккә – әти»), **Рәфкәт Шәһиев** («Кычыткан әчесе»), **Надия Вәлиева** («Духтыр» Галия»).

Шигърият номинациясе

I урын – **Регина Хәсанова** (Биектау, Баруди исемендәге мәктәп);

II урын – **Камил Минһажев** (Теләче, Баландыш);

III урын – **Чулпан Хәбибуллина** (Биектау, 3 нче мәктәп);

Кызыксындыру премиясе – **Әскәр Жама-лиев** (Казан, 186 нчы лицей), **Язгөл Садриева** (Актаныш, Байсар), **Әмир Миннәвәлиев** (Ка-зан, 7 нче лицей).

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Р.САГДИ «Замухрышка», повесть Н.ГИМАТДИНОВОЙ «Святая ложь», роман З.ХУСНИЯРА «Аллюки», рассказ А.ХАЛИМА «Встреча»; стихи Р.ЗАЙДУЛЛЫ, СУЛЕЙМАНА, И.ГИМАЕВОЙ, О.ИЛЬЮП.
«Литература родственных народов»: стихи К.АХМЕТОВА в переводе с агульского языка Р.КУРБАНА.
«Литературные объединения» (Арский район): подборка стихов с предисловием Д.АБДУЛЛИНОЙ.
«Юбилей»: статья Д.ГАЙНУТДИНОВОЙ к юбилею Ф.КУТЛУ.
«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри.
«Памятные письма»: письма из архива Р.ФАЙЗУЛЛИНА.
Фотоархив, посвящённый 150-летию М.Бигеева.
Рубрику подготовил А.ХАЙРУТДИНОВ.
«Штыку приравнивая перо»: стихи А.КАМАЛА, Ф.КАРИМА, С.МУЛЕКОВА.
Литературный сканворд. Составил Р.АБДУЛЛА.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Ёлка Казанского Кремля. Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and Poetry»: novel by R.SAGDI «Breakless», story by N.GIMATDINOVA's «White Lie», novel by Z.KHUSNIYAR «Alluki», story by A.KHALIM «Meeting»; poems by R.ZAYDULLA, SULEIMAN, I.GIMAEVA, O.ILYUP.
«Literature of kindred peoples»: poems by K.AKHMETOV in translation from the Agul language by R.KURBAN.
«Literary associations»: poems by poetry lovers of the Arsk region with the foreword by D.ABDULLINA.
«Anniversaries»: article by D.GAINUTDINOVA for the anniversary of F.KUTLU.
«Abugalisina Grotto»: article by I.ZAGIDULLIN dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.
«Memorable letters»: letters from the archive of R.FAIZULLIN.
Photo archive dedicated to the 150th anniversary of M.Bigeev.
The column prepared by A.KHAIRUTDINOV.
«Equating the pen to the bayonet»: poems by A.KAMAL, F.KARIM, S.MULEKOV.
Literary crossword puzzle. Compiled by R.ABDULLA.
Diary of social and cultural life.
On our covers: The Kazan Kremlin New year tree. Photo by I.ABRAMOVA.

Тышылыкның беренче битендә: Казан Кремле чыршысы. И.АБРАМОВА фотосы.